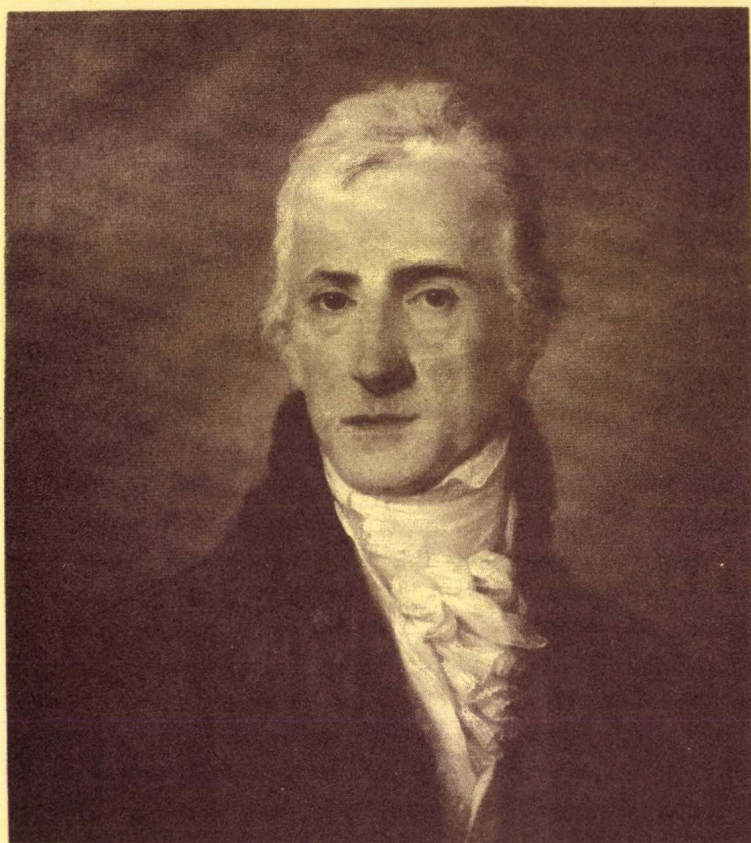

SZÉPHALOM

3

A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve

KAZINCZY FERENC

Josef Kreutzinger olajfestménye

1 8 0 8

Szerkesztő:

KOVÁTS DÁNIEL

Rajzok:

KIRÁLY ISTVÁN

SERES JÁNOS

TELLINGER ISTVÁN

HU ISSN 0237-6237

SZÉPHALOM

3

**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve**

Az Olvasóhoz!

Öt esztendővel ezelőtt, 1985 tavaszán, amikor - néhány hónapos előkészítő munka után - megalakult a KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG, egyik alapfeladatként fogalmazódott meg az igény, hogy segítsük elő egy szellemi műhely kialakulását, amely az egykori A b a ú j és Z e m p l é n kulturális örökségével foglalkozva pezsdítőleg hathat e régió kulturális emelkedésére. Az alapszabályban is megfogalmazott célok közül kettőt emelünk most ki csak: társaságunk feladatának tekinti Kazinczy Ferenc ma is időszerű életművének feltárását és ismertetését, s kötelességének tartja működési területén a népi és történelmi hagyományok kutatását, ápolását. Nem kívánunk itt most számadást készíteni arról, mit tettünk az első fél évtizedünkben, csupán azt jelezzük: jelen évkönyvünk is e célok szolgálatában áll.

Harmadik kötetünkkel jelentkezünk, s ennek tartalma is azt a vonalat folytatja, amelyen a korábbi kettővel elindultunk. A kiépült szellemi műhely fóruma a SZÉPHALOM 3. kötete is. Az eltérés a korábbi kettőhöz képest annyi, hogy tagtársaink szépirodalmi alkotásai hiányoznak most évkönyvünkől. Elnökségünk határozott úgy, hogy verseket, szépprózát ne közöljünk; egyrészt és elsősorban a terjedelmi korlátok miatt, másrészt meg azért, mert az irodalmi publikációs lehetőségek kedvezően alakulnak megyénkben; értékes szépirodalmi alkotást könnyebb megjelentetni, mint helyi témával foglalkozó irodalomtörténeti, történeti, néprajzi közleményeket. Tudjuk, persze, hogy az évkönyv műfajában helye lehet a költői szónak, döntésünk tehát nem végleges.

Kötetünk témarendje a kialakult profilhoz igazodik. Három tematikus egységbe rendeztük az írásokat. Az első KAZINCZY ÉS TÁRSAI ÖRÖKSÉGÉBŐL cím alatt névadónkat állítja középpontba. Társaságunk kezdeményezésére 1988-ban tudományos ülésszakokon emlékeztünk meg a kassai Magyar Museum megjelenésének bicentenáriumáról; több közleményünk ezzel kapcsolatos. Folytatjuk Váczy János kiadatlan monográfiájának közlését, s ezúton is köszönetet mondunk e lehetőségért a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának. Az életrajzi, irodalomtörténeti, nyelvészeti megközelítés mellett képzőművészeti vonatkozású publikációnk is van, s öröm számunkra, hogy itt jelenhet meg először

az a kórussszvit, amelyet Vass Lajos Kazinczy hat költeményére írt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy több publikációnk is hozzájárulhat egy hiteles Kazinczy-kép kialakulásához. Noha elsősorban társaságunk tagjaihoz szólnunk, igyekszünk ezt megfelelő szakmai szinten tenni.

A második tematikai egységnek ezt a címet adtuk: ABAÚJ ÉS ZEMPLÉN SZÁZADAIBÓL, s a helytörténeti meg a néprajzi írásokat foglaltuk itt csokorba. Szeretnénk, ha általuk pontosabban és árnyaltabban ismerkedhetne meg az olvasó e tájék múltjával. A harmadik ciklus a mába vezet; AZ UTÓKOR ÉS TÁRSASÁGUNK ÉLETÉBŐL cím alatt találhatók azok a közlemények, amelyek a Kazinczy-kultusszal, anyanyelvi kultúránkkal, a Kazinczy Ferenc Társasággal foglalkoznak.

A szerkesztő köszönettel tartozik azoknak, akik írásaikat önzetlenül rendelkezésére bocsátották, s akik a harmadik évkönyv megjelenésének technikai és anyagi feltételeinek megteremtéséhez hozzájárultak. Reménye szerint az olvasó igazolja, hogy nem hiábavaló a szellemi és az anyagi áldozat. A S z é p h a l o m harmadszori megjelenése a folyamatosság bizonyítéka, s biztató jel a jövőre nézve is.

Tisztelettel és szeretettel köszöntjük az Olvasót!

H i b a i g a z í t á s

Sajnálatos technikai hiba miatt téves címen jelent meg Szabó András tanulmánya a S z é p h a l o m 2.kötetében. A helyes cím a kötet 299.oldalán, valamint a tartalomjegyzékben: GYARMATI BÍRÓ MÁRTON ÉS FIA SÁTORALJAÚJHELYEN. (A tanulmány szövegrészában a név helyesen szerepel.)

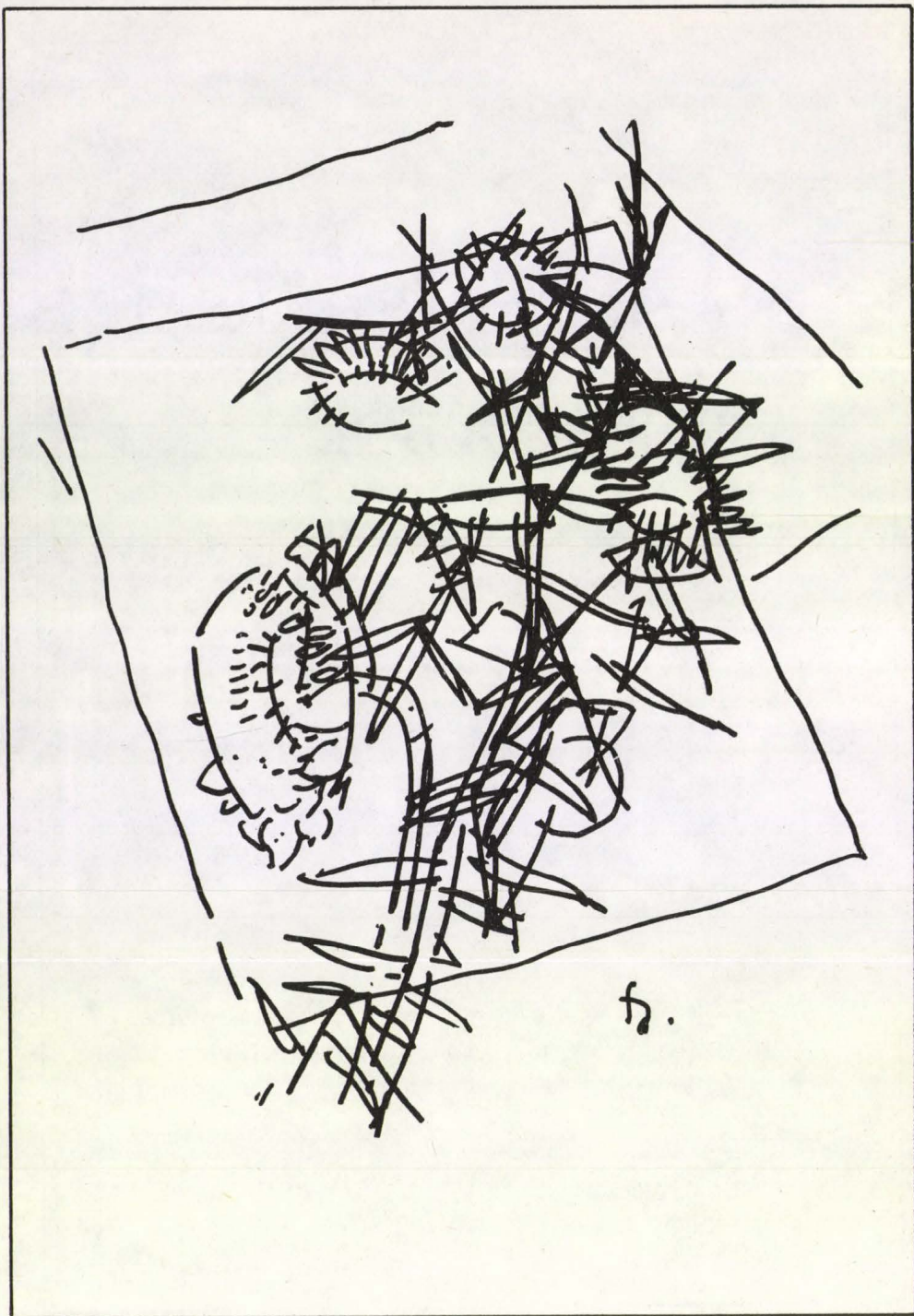
Olvasóink és a szerző szíves elnézését kérjük. - A szerkesztő.

KAZINCZY ÉS TÁRSAI ÖRÖKSÉGÉBŐL

"Nemes kevélységgel nézek azon boldog órák éleibe,
midőn (erkölcseim mély gyökereket vervén szívemben)
hazámnak, sőt az egész emberi nemzetnek dísze lészek."

(Kazinczy Ferenc)

János István:

A MAGYAR FELVILÁGOSODÁS SZÉPLITERATÚRAI KEZDEMÉNYEI

Batsányi János a kassai Magyar Museum 1788-ban kelt – a Kazinczy-féle tervezettel szemben immár alaposan átdolgozott – Bévezetésében a nemzeti művelődés és irodalom fejlődésének lehetséges útjairól szólván a német literatura példáját idézve jelöli meg a magyar irodalom menetének felfelé ívelő pályáját:

"Legutolsók voltak ezen tudós nemzetek között a németek, kiknek majd hasonló akadályokkal kellett küszködniük, mint minékünk. A német literaturának nevezetesebb időszak a most folyó száznak negyedik tizedével kezdődik. Bodmer, Breitiger és Haller eleget fáradoztak ugyan már azelőtt, de nem találtak még akkor követőket. Az ötödik tizedben szövetkeztek össze egész Németországon a legszebb lelkek, legtehetősebb elmék a nemzeti nyelvnek művelésére s a tudományoknak terjesztésére. A hatodikban és hetedikben mind többen-többen lettek; és így hovatovább mindinkább gyarapodott nyelvök s tudományok, elannyira, hogy ma a literaturának akármely nemében bátran a legnevezetesebb európai tudós nemzetekkel vetélkedhetnek."

Batsányi a fejlődés német modelljét látja a magyar kultúrára is alkalmazhatónak, s ezt tekinti a Magyar Museum leendő nemzeti hivatásának, mint ahogy Kazinczy sem pusztán egyszerű kísérletnek vagy alkalmi próbálkozásnak tekintette az Orpheus megindítását. Az 1790-ben datált Bévezetésben "Széphalmy" majd-hogynem történelmi korszak kezdeteként jelentette be az Orpheus születését, nem kevésebbre törekedve, mint fő céljának, a racionalista-jozefinista gondolkodásnak a propagálására: "Nékem egyik tárgyam a józan gondolkodás lesz". Beleérti természetesen "a nyelv tökéletesítésé"-nek programját éppenúgy, mint a nemzeti történelmi stúdiumok művelését. A fő cél azonban egyértelműen fogalmazódik meg az antik toposz metaforarendszerében: irodalmunk mostani "enniusi epochá"-jából elérkezni egy "boldog horatiusi epocha" aranykorába.

Batsányi a fejlődés organikus voltát hangsúlyozza, Kazinczy az újat kezdés pillanatát merevíti ki a történelmi jelen-

időben — ám mindketten egy újszerű minőség elvi és gyakorlati követelményrendszerét jelentik be, és pedig nem pusztán mint esztétikai ideált, hanem ennél lényegesen többet: a nemzeti irodalom intézményes létezésének szükségességét.

Anélkül, hogy mindennek eszmei-ideológiai konzekvenciáit részleteznénk — erre a szűkre szabott keretek amúgy sem adnának lehetőséget — hangsúlyoznunk kell a kassai Magyar Museum megjelenéséig tartó út folyamatjellegét, még pontosabban: a magyar felvilágosodás irodalmában, az irodalom művelőinek társadalmi közegében, élet- és létszféráiban megjelenő, érvényre jutó, majd igazán csak a nagyokban akkumulálódó erővonalak hatását, fokozatos kibontakozását. A XVIII. század vége, a XIX. század eleje széles körű eszmei-kultúrális örökséget tudhat immár magáénak: részint egy európai jellegű, főként német és francia eredőjű filozófiai-esztétikai műveltségrendszer, a kultúrának immár a latinitás hagyományaitól elszakadni akard arisztokratizmusát, részint a Bessenyei György nevével fémjelzett és munkásságával betetőzött magyarországi periódust, melyben — akárcsak Bessenyei kicsúcsosodásában — szintén nagy szerepe van a megelőző évtizedek előkészítő munkájának, az irodalom és ideológia felszín alatti, olykor a mai fogalmaink szerint az irodalmiságtól meglehetősen távol is eső áramlatainak.

Batsányi, de még inkább Kazinczy munkássága az irodalmi res publica perspektívájába illeszkedik, egy nemzeti, önelvű irodalom és művelődés világosan meghatározott és körvonalazott programját tükrözi, immáron európai értelemben. Ez az igény azonban programszinten — de még a felismerés szintjét is ide értve — kevesekben van meg, a legnagyobbak közül is csak a kiválasztottakban, míg a XVIII. század második felének magyar olvasóközönségében — a közönség akármelyik szektorát nézzük is — még nincs közönségméretű és ízlést feltételező igény a magyar szépirodalomra. Ha hozzávesszük mindehhez a nemesi közízlés előző évszázadra visszatekintő konzervativizmusát, a polgári olvasóközönség hiányát, akkor meglehetősen vigasztalan képet nyerünk a nemzeti irodalom potenciális közönségét illetően.

A közönségigény hiánya, a "bázistalanság" élménye és állapota, a társadalmi-szellemi hiátus azonban másfelől inspiráló erő is lehet: az írók és a nemzetet felemelni vágyó ptarióták — Szili József találó megfogalmazása szerint — "mind több lényeges összetevőjét ismerik fel annak a dinamikus rendszernek, amely által az irodalmi kommunikáció intézményessé és folytonossá, önelvűvé, öngerjesztővé válik. Művelődés, oktatás, a nyelv pallérozása, Tudós Társaság, ('a penna csatája' Besse-nyeínél), a szépirodalom önállósulása a próza esztétikumának elismerésével, szépirodalmi folyóiratok (s bennük a most kezdődő történelmi folytonosság öntudata) — ez ad egy új korszak nyitányaként félszáz évre elegendő programot." Nem csalódunk talán, ha mindezt potenciálisan ott látjuk a kassai Magyar Museum be nem teljesedett perspektívikus lehetőségei között, s láthatjuk ott joggal, mivel a megelőző évtizedek már előkészítették, a kortárs európai minták pedig kényszerítő erővel inspirálták a szellemi vákuumot tartalommal kitölteni akaró értelmiségi törekvéseket.

Szellemi vákuumról szoltunk, noha ez így sommásan kijelentve félrevezető lehet, a teljes szellemi inertia, az érték nélküli magyar valóság sematikus — éppen ezért hamis — képét sugallván. Jóllehet — s ezt a kérdéskört a történelmi szakirodalom jól feldolgozta — a Rákóczi-szabadságharc bukása után a magyar nemesség nem játszik lényeges szerepet az ország szellemi-művelődési karakterének megrajzolásában, s Habsburg-orientációjú kompromisszumos politikája is inkább konzerváló, mintsem fejlődésre ösztönző tényező — s mégis: a negyvenes-ötvenes évektől kezdve éppen ez a nemesi elit lesz az, mely részt üt ezen a merev hagyományokra építő, első pillantásra konzervatívnak is nevezhető status quon. Az új eszmék és eszmények lassabban-óvatosabban teret követelnek maguknak a nemesi-arisztokrata kultúrában és az ennek nyomán felnövő literatúrában is. Átalakul lassanként a hagyományos értékrend: az anakronisztikussá vált morálfilozófiai kategóriák, a keresztény újsztoicizmus immáron használhatatlanná avult fogalmai (mint amilyen a pietas, a fortitudo vagy a nomen) helyébe egy új, főként franciás jellegű műveltségeszmény lép, melynek ér-

tékrendje, s nem utolsósorban profán mivolta szöges ellentéte a későbarokk moralizáló irodalmának. Az egyénenként eltérő minőségeket képviselő új értékrend a maga heterogenitásában azonban már az egységesülés folyamatát jelzi: az értelmiségi-patrióta tudatforma kialakulásának kezdeteit, a szabadkőműves-ség felé való tájékozódást, Párizs példaadásának és a jakobinus eszmeiségnek felvállalását, s általában mindennek előfeltételeként azt az intellektuális érzékenységet, mely az európai műveltségeszményre való ráhangolódásnak, új értékrendek igenlésének és befogadásának alapvető kritériuma. A Voltaire-fordító Lázár János munkássága, Haller Telemaque-átültetésének sikeres fogadtatása, Amade László érzéki-erotikus dalköltésze-te, vagy éppen Mészáros Ignác Kartigámjának erkölcsfilozófiája bizonyítja talán a legjobban, hogy már kialakultnak kell tekintenünk azt a magatartásformát és műveltségeszményt, melynek számára az új eszmei-irodalmi irányok nem csupán elfogadhatónak tűnnek, hanem egyenesen kíváncsnak is. S lassanként kialakulnak – az irodalmi élet hiányzó szervezett kereteit pótolandó – azok a szalonok és irodalmi társaskörök, melyek első fórumai voltak nem egy esetben a hazában éppen csak első lépéseket tevő újszerű művészi és ideológiai törekvéseknek.

Ezt a művelődési-eszmei arculatot sajátos módon tükrözi a magyar arisztokrácia egynémely képviselőjének sorsa, életútja, munkássága. Talán Orczy Lőrinc a legismertebb példa, akinek hagyatékában nem csupán Pope-ra és Voltaire-re vonatkozó kommentárok maradtak ránk, de a felvilágosodás kedvelt problémakörével, a luxussal kapcsolatos olyan versek is, mint pl. Barátságos beszélgetése egy úrnak káplányjával, avagy a Magyar szépekhez. Orczy nem magányos jelenség: tematikában közel áll hozzá Barcsay Ábrahám – gondoljunk A kávéra című versére –, de ekkor él és dolgozik Báróczy Sándor – szokatlan módon szerezemfilozófiát ír –, s nem lehet véletlen tájékozódás az sem, hogy az ifjú Bessenyei György éppen Orczy Lőrincnek adózik hódolattal egyik korai episztolájában. Úgy hisszük: aligha a bárónak, sokkal inkább a korabeli nemesi közvéleményben jól ismert költőnek szól ez az adoratio.

Orczy mellett a magyarországi aufklärista törekvések kulturális-ideológiai és politikai tekintetben is figyelemre méltó képviselői voltak azok a magyar arisztokraták, akik immáron korszerű európai – főként franciás – műveltséggel bírván egy potenciális kultúrelit lehetőségét hordozzák az egészében még feudális, olykor középkorias vonásokra emlékeztető provinciális műveltségstruktúrával szemben. Közülük való pl. az a S z t á r a y M i h á l y gróf (1749-1789), aki a korszak történetének valóban eredeti figurájaként tűnik fel a társasági, köz- és irodalmi életben. A magas hivatalokat viselt főúr (a Tiszáninneneni Kerületi Tábla ülnöke, császári és királyi kamarás, tanácsos, a kassai kamara igazgatója, majd Szabolcs vármegye főispánja, az 1790-91.évi országgyűlés egyik hangadó egyénisége) a magyar nemesi ellenállás már-már radikálisnak nevezhető alakjai közé tartozott. Nyíltan hangoztatott Habsburg-ellenességére jellemző, hogy még 1790 júliusában is arról beszél, hogy ha szükséges, az országnak szembe kell szállni a Habsburgokkal, sőt, ha úgy adódik, el is kell szakadni tőlük. A franciás műveltségű és jakobinus érzelmű Sztáray a 90-es évektől egyre gyakoribb szereplője az osztrák titkosrendőri jelentéseknek. Orczy László pesti és hatvani kastélyában találkoztak az elégedetlen nemesi patrióták, többek között Podmaniczky József báró, helytartótanácsos, Szapáry János gróf, Lányi Sámuel és Orczy titkára, Szentmarjai Ferenc, s talán az sem közömbös, hogy Sztáray fiának, Albertnek nevelője a Martinovics-perben ugyancsak elítélt Táncsics Ignác volt.

Ez a libertinizmus, mely sokaknál ideológiai tekintetben az antiklerikalizmusig, sőt esetenként az ateizmusig terjedt, szükségképpen tekintett a francia inspirációkra. Az értelmiség és a liberális arisztokrácia "vigyázó szemei" Párizs felé fordultak, s az Orczy-kastélyok és más kúriák lelkes csoportjai ünnepelték a francia forradalom sikereit: a rajnai győzelmet épp úgy, mint a köztársaság születésnapját, augusztus 10-ét. Jellemző adalék, hogy maga az arisztokrata Sztáray borral köszöntötte a franciákat XVI. Lajos kivégzése alkalmából, sőt 1794-ben nyilvánosan ki is jelentette egy küszöbön álló forradalom lehetőségét Magyarországon.

Sztáray egy ellentmondásos kor nyugtalan, új utakat kereső egyéniségeként modellálja egy arisztokrata-értelmiségi tudat lehetséges útkereséseit és újra tekintő magatartásformáit. Sorsával, tájékozódásával nincs egyedül a korban: közel áll hozzá F e k e t e J á n o s gróf, akiről ismeretes, hogy tokaji bort és francia nyelvű verseket küldött Voltaire-nek (francia versei nyomtatásban is megjelentek 1781-ben), az viszont kevésbé köztudott, hogy az 1790-91.évi országgyűlés alatt írt, jórészt szatirikus-antiklerikális pamfletjei - magyar nyelven - kéziratban elterjedtek voltak, tájékozottságát pedig maga Kazinczy is - igaz, némi fenntartással - elismerte.

Fekete a főnemesi rokokó azon franciás műveltségű ágához tartozott, melynek képviselő létformájukban, életvitelükben is igyekeztek követni a francia mintákat. C s á k y I s t - v á n gróf (1741-1810) éppen úgy közéjük sorolható, mint felesége, E r d ő d y J u l i a n n a , akihez köztudottan Sztárayt fűzte gáláns kapcsolat. Csáky bécsi évei után 1763-tól birtokain élt, s a Szepes megyei Illésfalván a kastély melletti fenyvesben - főként felesége kívánságára - rokokó parkot építtetett. Díszeltek benne a rokokó miniatűrvonzalmából megszületett apró épületek, a bagatellek, Venus tisztelére emelt templomocskák, kanyargó kerti utak és rejtett budoárok - a francia és bécsi rokokó kertek mintájára. A gróf kertjét - Voltaire és Rousseau szellemét idézve - Sanssouci-nak nevezte, melyben országszerte híres ünnepeket rendeztek. Erről a kertről készített Sztáray Mihály leírást - akár csak Bessenyei az Eszterházi vigasságokról - francia nyelven, melyet a házigazda, Csáky István fordított magyarra, s adott ki 1776-ban Új Sans Soucinak, avagy gond nélkül való helynek rövid leírása címmel. Ebből ma egyetlen példány sem ismert, fennmaradt viszont egy latin nyelvű fordítása Csáky művének, mely 1777-ben jelent meg Lőcsén, bizonyos Demkó János papnövendék tollából. Ebből megtudjuk, hogy rokokó szokás szerint körhintával, galamblovészettel, versírással és más játékokkal szórakoztatták magukat a vendégek. Érdekes idézni e fordításnak egy részletét, nemcsak azért, hogyan küzd meg a fordító a körhinta latin leírásával, de azért is, mivel apró de be-

szédes bizonyítéka annak e versezet, hogyan tölti meg s szakítja szinte szét a franciás manir és a rokokó erotika az évezredes forma retorikus kereteit:

Nunc equitare placet. Vicina stat ardua moles,
In medio rota, ubi gemini visuntur olores,
Sonipedesque duo. Vir equo audax, faemina cygno
Insidet. Ergo agitant illos, versnatque per orbem.

Az erotika még a játékot is áthatja a rokokóban: "a merész férfi lóra, a nő hattyúra ül". A hattyú - közismert - Venus madara, ám Csákyiné ennél is tovább ment: a grófné homonnai szalonjában "ateista szeánszokat" rendezett, hol is vallási-dogmatikai kérdéseket tett rendszeren népes vendégsereg előtt gúny és szatíra tárgyává, erre provokálván vendégeit is.

Ez a fent vázolt rokokó kultúrtörténeti háttér éppen úgy beletartozik a magyar felvilágosodás keretébe, mint ahogy beletartoznak például a magyar középnemesi értelmiség polgárosultabb jellegű törekvései: Bessenyei művelődési programja, Batsányi forradalmibb lendülete, avagy Kazinczy nyelvi és ízlésnemesítő elvei, a "fentebb stil" ideálja. Az mindenesetre már kétségtelennek látszik - legutóbb Bíró Ferenc mutatott rá - "hogyan az induló Bessenyei György egy változatos, gazdagon strukturált és számos vonatkozásban nyitott nemesi kultúra háttéréből lép elének és egyáltalán nem a homályos ködök borította pihenés világából. Fellépése egy már eleven, a késő barokk kultúra tömbjét ziláló-lazító világias nemesi művelődés közegében történt meg, e közegen belül jelent új minőséget." Ez az új minőség azonban - a magyar felvilágosodás eszmerendszerén belül először - nem csupán elvi-világnézeti állásfoglalást jelentett, hanem elvezetett ahhoz a konkrét cselekvési programhoz, melynek az ifjabb nemzedék - így pl. Kazinczy is - közvetlen örököse és továbbfejlesztője is egyben.

Bessenyei az előd és összegező öröksége ismét az újat kezdés - és a folytatás - adósságaként nehezült Kazinczyék vállára, akik immár a végre meginduló folyóirat-fundálások és programadások áramában a literatúrának mint a nyelvi teremtésben gyökerező, önmagáért való és önmagát szervező hatalomnak, úgymint a legelső és legfontosabb nemzeti stúdiumnak elismeréséért és elismertetéséért küzdöttek. Ebben a küzdelemben

pedig szükségszerűen a középpontban áll a nyelv. Sokan és sokféleképp értekeztek a nyelv funkciójáról, fejlesztésének, művelésének irányairól, módozatairól: Bessenyei a tudományok művelésére szeretné alkalmassá tenni, a tudományok viszont jelentik az ország boldogságát, szellemi kiteljesedését; Kazinczyék számára viszont immár a nyelv a nemzet legátfogóbb ismérve, létének biztosítója. "A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője" – írja maga Kazinczy a nyelvújítási csatározásokat lezáró s összegző tanulmányában, ám alighanem Péczeli József komáromi prédikátor fejezte ki a legtömörebben ezen ideológiai program lényegét, még 1789-ben: "Egy a nyelv, egy a nemzet." Ebből pedig elkérülhetetlenül adódik a következtetés: a nyelvért folytatott küzdelem nem reked meg a grammatikusok paradigmarendszereinél, hanem szükségszerűen tovább tekint a nemzeti kultúra egészéért, a nemzeti lét fennmaradásáért folytatott küzdelemre.

Ez a küzdés – és az azt követő eredmények – majd a 20-as évektől kezdve megizmosodó magyar romantika új szándékú törekvései közvetlen örökösei a század közepétől egyre inkább teret követelő aufklerista irányzatoknak, melyek a reneszánszból hagyományozódott, ám a század második felétől egyre differenciáltabban értelmezett Literatura fogalmába olvadnak össze. Jól tudjuk, maga a fogalom meglehetősen tág, s tudományra éppen úgy vonatkozhatik, mint mai fogalmaink szerint vett szépirodalomra, mint ahogy a kortársak nem is választották szét a kettőt. Ányos Pál pl. A szép tudományoknak áldozott versekben a szép tudományok kifejezésen a tudományok mindegyik nemét érti, az irodalmat is beleértve, de Kármán József is a Nemzet csinosodásában és az Uránia Bëvezetésében a literatura szinonimájaként használja a tudományok kifejezést. Ám tagadhatatlan, hogy – ha fogalmilag éppen még nem is pontosítva, differenciálva – tendenciáját tekintve a literatura jelentés-tartalma egyre inkább a mai értelemben vett irodalom-fogalom felé tolódik el. Ezt tükrözi Batsányi programja a Magyar Múzeum élén, ezt Kazinczy felfogása, mígnem a XIX. század huszas éveitől a szép jelző végleg megadja a fogalom mai értelemben

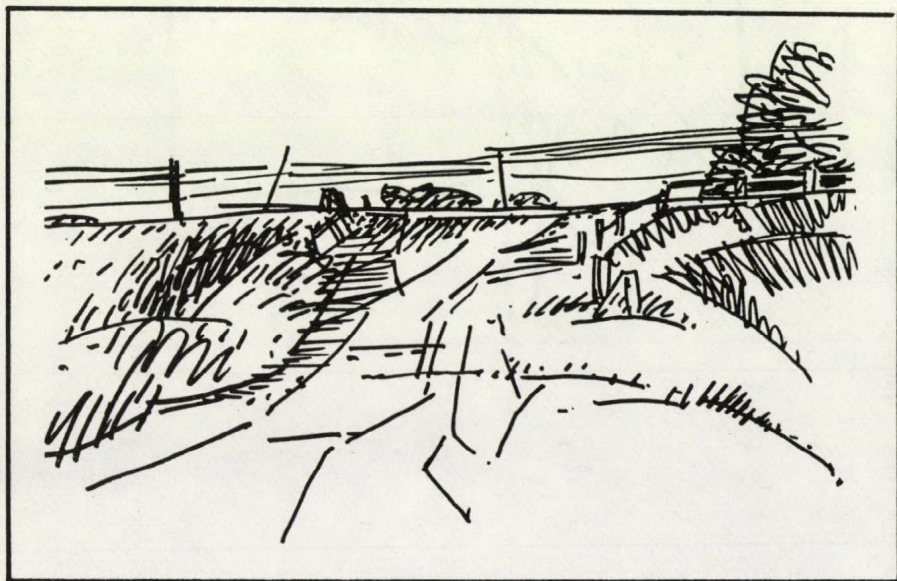

vett specifikus jelentéstartalmát: szépliteratura = szép-irodalom.

A régi fogalmi keretek újszerű tartalommal való felruházása voltaképpen egy műveltségi tradíció nyúga: az oktatásban a retorikus-klasszikus műveltségeszmény uralkodik, a közéletre felkészítő szónokképzés, a klasszikus humaniorák ideáljai és fogalmai vannak jelen az új jelenségek bölcsőjénél is – még az esetenként oly úttörő nagyságok esetében is, mint pl. Bessenyei, Kazinczy vagy Csokonai. Az olvasói ízlést alapvetően meghatározó klasszikus műveltségeszmény anakronizmusa azonban tettekre serkentő erő is egyben: irodalmi korszakunk nagyjainak az iskolásság szellemével folytatott harcából bontakozik ki – ha lassan, ha lépésről lépésre is – irodalmi közéletünk egyre korszerűbb strukturája, s a magyar felvilágosodás szépliteratúrai kezdeményeiből nemzeti szépirodalmunk kezdete.

J e g y z e t

Előadásként elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaság által a kassai Magyar Museum 200 éves jubileuma alkalmából rendezett emlékülésén Göncön 1988. május 20-án.

Hőgye István:

REGMECTŐL KASSÁIG

A gazdag, változatos, küzdelmes életútnak kezdeti szakaszáról szólok, az induló fiatal évekről, a családi indíttatásról, a helykeresésről, hivatalvállalásokról: Regmectől, a családi háztól a szellemi társaságba történő megérkezésig: Kassáig. A pályakép megrajzolásakor – bár sokat írtak e meghatározó, egyéniséget alakító, formáló időszakról – vannak kevésbé ismert adatok, mozzanatok, melyekre figyelni érdemes, s róluk szólni fontos.

Az ősök emléke, példája, a családi tűzhely melege, kisu-gárgzó fénye, az abaúji-zempléni táj varázsa, az emberi, baráti segítségek, ellenségeskedések hatással voltak az induló fiatalra. Többen észrevették és szépen magyarázták azon jelképeket, melyek a Kazinczy család címerrajzában találhatók: kékben zöld alapon sárga fészkében meghúzódott, kiterjesztett szárnyait védőn tartó és fiait saját vérével tápláló pelikán; előrevetíti és utólag bizonyíthatja e történelmi, küldetéses családnak jellemzőit, szerepét, érdemeit.

Űsei emléke a kötelező tiszteletadáson túl kedves volt Kazinczy előtt, különösen a család nevét adó, nemességüket szerző Kazinczy Péteré, aki a XVII.század első felében indult el a Borsod megyei Kazinczról, kapott nemességet, birtokokat, szerzett megyei hivatalt. A második Péter már Sárospatakon tanult, a Rákóczi ház hűségében, szolgálatában emelkedett megyei főhivatalnokká, lett Ung, Bereg és Zemplén vármegyék országgyűlési követe, vallásháború, politikai küzdelmek áldozata, kinek sorsa leginkább hasonlatos írónkéhoz, akit megkülönböztetett figyelemmel tartott számon, mindig megbecsüléssel emlegetett. A későbbi Kazinczyak folytatták e közéleti tevékenységet: András ungi alispán, a megye követe a szécsényi országgyűlésen, a nagyapa Dániel az újhelyi református gyülekezet főgondnoka, a nagybácsik közül András zemplé-

ni adószedő, kétszer is a megye követe, Péter másodalispán, szintén követ, egyházi segítő.

Az író apja, József nem vállalt hivatalt, tíztagú családjának élő, irodalmat szerető, latinul, németül, tótul is tudó, érdeklődő, általánosan művelt ember volt. Anyai ágon a Bossányiak hasonlóan tekintélyes, megbecsült, különféle megyei tisztségeket viselt emberek, különösen írónk eszményképe a Bossányi nagyapa, többszörös bihari követ volt.

Kazinczy az érsemlyéni nagyapai házban született, hét-éves koráig ott nevelkedett, csak 1766-ban tért haza Regmecre, ahol négy testvér várta. Regmecet a nagyapa 1739-ben kapta zálogul, melyhez az apa 1758-ban megszerezte a Hericz-féle birtokrészt, az ezekhez kapcsolódó Kisbányácska — a későbbi Széphalom — már régebben a család tulajdonában voltak, s a későbbi családi "osztály"-ban is ezek maradnak írónk legfontosabb birtokai.

A regmeci Kazinczy udvarház jó ízléssel épült, a birtok kényelmet, megélhetést adott, a szülők gondos nevelést biztosíthattak a népesedő családnak. Az elsőszülött Ferencnek a hazaköltözködéstől innen való 1794. decemberi elhurcolásáig ez volt otthona. Regmeci lakosnak tarthatta magát, bár a diákévek idején vakációzó vendég, hivatali tevékenysége gondjaiból mindig ide tért vissza megnyugvást találni, erőt gyűjteni az új, egyre nagyobb feladatokhoz. Apja haláláig, 1774 tavaszáig gondtalan évei teltek, ezután növekvő családi bajokban a legidősebb fiú felelősségével, kötelességtudásával élt, segítette testvéreit, özvegy anyját, szorgalmasan tanult Patakon.

Már Semlyénben kezdett tanulni, pár hónapot töltött a debreceni kollégiumban. Regmecen egy diák tanította, "német szóra Késmárkon járt", de a tanulás, a tudás ízére, az oda vezető szép útra a pataki kollégiumban talált rá, ahol megszerette a poézist, az olvasás gyönyörűségét, az ókori klaszikusokat. Itt ismerte meg a korábbi európai, magyar és a kortárs irodalmat. Megszerette a természetet, a művészeteket, főleg az építészetet és festészetet, melyben maga is tehetséget mutatott. A pataki évek az iskola fegyelmezett

szellemével, régi hagyományaival, erkölcsi elveinek tisztaságával, józanságával segítették, előkészítették az élet küzdelmeire, megteremtették a szívósságot, amely Kazinczyt a közügyekben való szüntelen munkálkodásra alkalmassá tette. Jellemétől idegen lett a kétszínűség, az üres hivalkodás, a törtetés, az érdem nélküli siker hajhászása. A "könyvcsinálás"-ra apja buzdította, bár nem érte meg fia első sikerét. Édesanyja is táplálta írói vágyát, így a 16 éves diák megjelentethette első könyvecskéjét. E könyvének születéséről így vallott: "...ha népek történeteit akarom tudni, előbb a földdel kell megismerkednem... Magyarország geographiáját tanulmányoztam meg oly lelkes munkából, mint Losonczy István kis tükrökre. Minthogy anyám sürgette a munkát... (valami) azt sugárolt nekem, hogy csináljak egy újabb kis tükröt. A hirtelen összehírdőzt és senkivel nem közölt Magyarország geographiája tehát megjelent Kassán, 1775. szurtosan, mint érdemlé." A Pályám emlékezetéből tudjuk, hogy nem érezte jónak e művét, izgalommal, szorongással várta a fogadtatást, szégyenkezett a hibák, tévedések miatt - azon is gondolkozott, hogy neve "nyomtatva soha többé nem lesz" - de tanárai biztatására, hogy tovább is szorgalommal, tanulással jobb művei születhetnek, megengyhült. Ez első művében érdem a szűkebb haza, Abaúj, Zemplén megye és a települések történetének leírása, a nevezetességek felsorolása. Szép a könyvecske mottója, a szándék, a szülőföld és általa a haza "szent szeretete".

Szerencse, hogy tanárai, barátai, édesanyja újabb munkára ösztönözték a fiatalot, nehezebb próba a volt pataki diák, Bessenyei György német nyelvű Der Amerikaner-jének lefordítása. E munkát így ajánlotta anyjának: "Érdemem felett-való Drága Nagy Jó Asszonyom Anyám! Fiúi kötelességem azt hozza magával, hogy második szülöttemet nem másnak, hanem Asszonyom Anyámnak áldozzam fel... Tudom azt, hogy Asszonyom Anyám és ezen fordításom okos olvasói... az én igaz tiszteletemet fogják ebben tekinteni." Az "okos olvasók" kedvező véleményénél kedvesebbek voltak Bessenyeinek biztató sorai: "Valamit az Úr munkámnak fordításában elkövetett, igenis helyben hagyom... Hív tiszteletét, mellyel - mint írja - munkámhoz viseltetik, egész indulattal köszönöm. Ne szűnnyön meg az Úr

szívének hajlandóságai után menni és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen, bátor szívvel meg kívánván minden viszontagságokat haladni valamellyek magokat Nemes igyekezetének ellene szegezhetik, hogy magát az ily férjfiúi hartz által is azon tiszteletre s szeretetre mindenkor érdemesebbé tehesse."

Bessenyei mellett testvérei, Dénes és László, társai is versben köszöntötték a most már irodalmárnak, vezérüknek tekintett fiatalot. Torma Mihály, a diáktárs így méltatta szerepét:

Híres Görög Ország tudós fiaival,
Dicsekedik Róma Bölcs Ciceróival,
Díszes Hollandia olyan magzattal,
Kik a' bölts világot őrzik írással.
De a' ki e' földön meg se kezd pihenni,
Már is a' Köz-Jónak tud hasznára lenni,
Az a' bölcs Egeknek hasznos ajándéka,
Köz-haszonra termett szülék maradéka,
Méltó az olyannak hogy minden szándéka
Véghez mennyen, és ne légyen haladáka.
Kazinczy Ferenczet ilyennek mondhatjuk,
Hasznos munkásságát igen csudálhatjuk,
A' kinek Ifjú idejét tudhatjuk,
Mindazáltal már két munkáját láthatjuk.

E fordításával Kazinczy elnyerte Baróti Szabó Dávid verses üdvözlését, majd személyes köszöntését:

Tartson az Ég nyelvünknek elővitelére sokáig,
És mellyet kíván e teher, adjon erőt.

A buzdítások, a siker ösztönzően hatottak reá, íróvá avatásának ünnepe volt ez, a kitüntetéses bizalom jelei önérzetében megerősítették, irányt szabtak további útjának, hivatástudatának. A Pályám emlékezetében így vallott erről: "A rólam vett remény kötelezett, hogy azt teljesedésre vigyem, 's ége bennem a láng, hogy teljessedjék." Végzős pataki diákként jelen volt a bihari, zempléni főispáni beiktatáson, mivel e főispánok nemcsak a közéletnek, de az irodalomnak is jelesei voltak, így a fiatalnak példaképei. Úgy távozott Patakról, hogy művelt emberként, tudományokkal, művészetekkel gazdagon, hivatásvállalásra készen induljon tovább életútján. Az út - diákként utolsó nyári, regmeci pihenő után - Kassára vezetett.

1779 szeptemberében kezdte meg törvénygyakorlatát. A város kedves volt Kazinczynak, hiszen ismerte, itt nyomtatták műveit, örömmel jött tehát, hogy elképzelt és egyre nagyobb terveit megvalósítsa. Itteni életéből most csak az induló hivatalnok első megyei szereplésére szeretnék utalni.

A fiatal Kazinczy Ferenc a család reménysége, azt várja tőle anyja és két nagybátyja, hogy amit őseik a XVII. század óta a közéletben tettek, ő azt folytassa, és ha lehet, még többre vigye. Szeretett volna külföldre utazni, látni, tanulni, tapasztalni, de özvegy édesanyja és a testvérek neveltetésének gondjai meggyőzték arról, hogy most fontosabb, ha állást, jövedelmet szerez, hivatalt vállal. Előtte a vármegyei szolgálat állt nyitva, és hazafias kötelesség volt a köz javát szolgálni. Ő maga így vallott erről: "...aki vármegyei szolgálatba lép, alkotmányunk védelmére is fölesküszik, a rendi szabadság oltalmán is dolgozik, érdeme aszerint emelkedik, amint a hivatali rang fokozatain előbbre jut."

Ebben az időben a vármegye nemcsak közigazgatási, hanem politikai testület is. II. József kormányzati rendszerének árnyoldalait még nem látják, de félnek törekvéseitől, melyek ellen a vármegyét mint testületet "oly szírtnek" gondolják, amelyben a "hatalom önkényének hullámai megtörnek". Ebben a testületben jelen lenni, véleményt nyilvánítani, vitázni, tenni a közért dicsőség. A közéleti ember példája lehetett akármelyik Kazinczy-előd. Megnyilatkozásaiból tudjuk, hogy valamely család rangját aszerint ítélte meg, hogy voltak-e a családból vezető megyei tisztviselők, alispánok. Később testvérei közül Dénes Biharban eljegyző, Miklós főjegyző és alispán lett.

Kassára érkezésekor principálisa, Milecz Sámuel mellett periratokat másolgatott. Feltehetően ebből az időből - vagy abaúji aljegyzőségének idejéből - való az az eddig ismeretlen, a zempléni levéltárban található, Fáy Ágoston abaúji alispánhoz benyújtott, a gagyapáti Rakaczki testvérek vagyónvitája kapcsán becsatolt négy adóslevél, amelyet Kazinczy sajátkezűleg másolt. (Zempléni Levéltár, Fasc. Jur. 11. No. 33.)

Jóakarói ajánlására 1784-ben Sáros megyében tiszteletbeli táblabíró, 1784. október 13-án Orczy Lőrinc főispán abaúji tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki. Azt remélte, hogy Zemplén vármegye aljegyzőjévé választja, amely tisztes fizetést, rangot jelentett volna, de Szirmay Antal megyei főjegyző mesterkedései miatt a kinevezése elmaradt. Erről a megyegyűlésen így szólt: "Köszönöm a Tekintetes Nemes Vármegyének, noha azt a széket, melyet nékem nyújtani akart és amelyben parancsolatjára öt napig ültem is, csillagzatim visszaszorgása miatt el nem nyerhettem." Az említett öt nap alatt az 1785. január 24-29-i közgyűlés tárgyait jegyezte fel ilyen minőségében. A Pályám emlékezetében is írt erről: "Látván, hogy belépésem Zemplénben összeütdésekbe hozott másokkal, Újhelyben is felesküdvén ugyan, de magamat Zempléntől egészen elvontam... nem sokáig viseltem szolgálót."

Az abaúji Kelcz Antal és az új szabolcsi alispán, Vay József Kazinczyt szerették volna maguk mellé főjegyzőnek. Erről így emlékezett: "Kelcz előmbbe terjeszté, hogyha őtet elhagyom, ő is el fog csúszni hivatalától, mert németül nem tud s nem kap senkit, akinek conceptusait vaktában aláírja kívülem, Vay viszont, hogyha tudományi karhoz megyek által, bészárom magam előtt az utat a további emelkedésre, holott a főnótáriusságból mind az országlás, mind a törvénykezés útjain előhaladhatok. Szántam Kelczet, s lángoltam Vayhoz csatlalni s tanácsát igen bölcsnek találtam, de Török Lajos mellett állani... nékem mindennél kedvesebb volt, minden vallásbeli honfiak nevelésére hatni... oly kedves és csalógató vala, hogy annál kedvezőbbet álmodni sem tudtam."

Mikor 1785-ben Szirmay Antal zempléni főjegyző a helytartótanács szolgálatába lépett, a megüresedett levéltárosi állást Kazinczy szerette volna elnyerni, de fiatal korára, tapasztalatlanságára, a hivatali munkában, ügyintézésben járatlanságára hivatkozással - feltehetően Szirmay javaslatára - elutasították akkori kérelmét. (Később 1815-ben kérték meg a már tapasztalt, híres embert a levéltár rendezésére.)

Ezek után határozott úgy, hogy a II.József-féle köz-igazgatási rendszerben a kassai kerület tanügyi igazgatásában szívesen vállalt feladatot, melyre az általa tisztelt Török Lajos - a későbbi apósa - hívta. Ekkori elhatározása meghatározta további sorsát, hogy sem az "országglás", sem a "törvénykezés", hanem a tudomány, művészetek útját választva végezte a köz szolgálatát. Ezért csatlakozott minden szellemi irányzathoz, ami megújulást ígért, a szabadkőművesekhez, jakobinusokhoz, a magyar nyelv megújításá, a nemzeti színjátszás megteremtésének szép ügyéhez.

A felsorolt közszolgálatok idején is sokat tartózkodott Regmecen, főleg az ünnepeket, karácsonyokat töltötte itt hosszabb pihenőkkel. Gyakran itt készítette jelentéseit, hivatalos átiratait, leveleiből tudjuk, hogy innen történtek a levélváltások Zürichbe Gessnerrel, de barátai, pártfogói is sokszor ide irányították híradásaikat. Regmec volt a nyugalom szigete, melyről Kazinczy sokszor és szépen megemlékezett, olyan epizódokkal, mint például hogyan tanulták a németet a Szirmay nagymama német bibliájából, apja hogyan kérdezgette a latin leckéket, hogyan kellett fló tázva végigvonulniuk a falun a Késmárkon szerzett zenei tudásukat bemutatni.

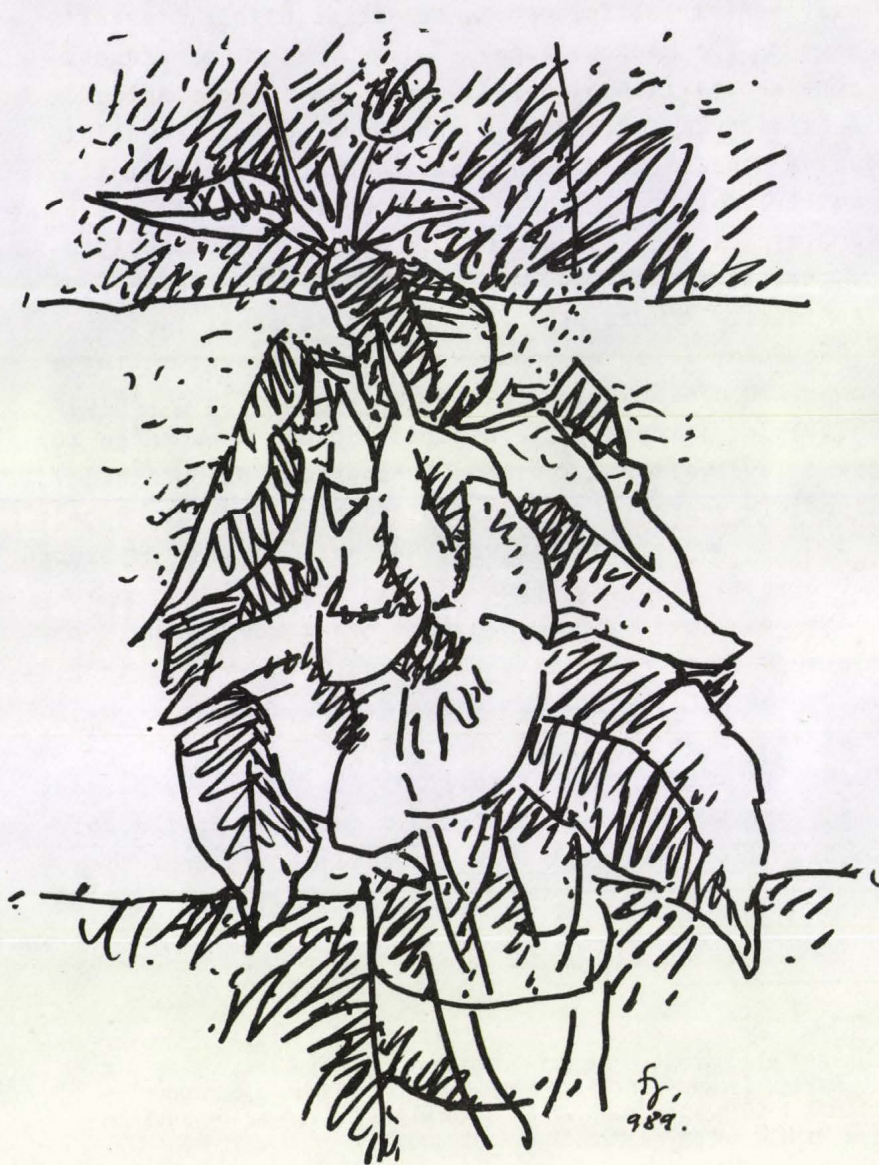
Ezért is határozta el a Kazinczy Ferenc Társaság, hogy itt, egykori lakóháza köveiből épült emlékjel őrizze, hirdesse azt, amit jelentett ez a kis abaúji falu az író számára.

Jegyzet:

Előadasként elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Kazinczy Ferenc Társaság által a kassai Magyar Museum bicentenáriuma alkalmából 1988.szeptember 22-én Sátoraljaujhelyen az egykori megyeháza dísztermében rendezett ülészakon.

Az ülészak előadásai közül az alábbiak a Borsodi Művelődés című folyóirat 1988.évi 4.számában jelentek meg "A Magyar Museum öröksége" című blokkban:

- Kováts Miklós: A kassai szellemi műhely a felvilágosodás korában. 27-32.1.
- Kókay György: A 200 éves kassai Magyar Museum. 33-37.1.
- Kováts Dániel: Kazinczy folyóiratainak abaúji és zempléni öröksége. 43-47.1.

Busa Margit:

KAZINCZY, A SZABADKŐMŰVESEK TITKÁRA

Tudtuk, hogy Kazinczy Ferenc a miskolci "Cosmopolita" /Erényes Világpolgár/ elnevezésű szabadkőműves páholy /társaság/ tagja volt, de azt nem tudtuk, hogy a páholyon belül milyen feladattal bízták meg. Mostanában került elő egy olyan levél, amelyet Kazinczy mint a páholy helyettes titkára írt alá. Tehát t i t k á r volt. Mikortól viselte ezt a tisztséget, erre nincs adatunk. A levél keltezése: 5785 /1785/ augusztus 17.¹⁾

Levelünk ismeretlen kéziratos kötetben, N a g y I v á n történész²⁾ másolatával maradt ránk. Feltételezhetjük, hogy a levelet Kazinczy fogalmazta és írta. Neve fölött négy magas tisztségviselő páholyalapító és mester /vezető/ aláírása van,³⁾ akik miért fogalmaztak volna leveleket, mikor titkári munkákkal megbízott tagot tudhattak maguk mellett. Elgondolásunkat a kötet adatainak további részéből is kiemeltük.

A miskolci levél válaszol a balassagyarmati "Pilgrime" /Erényes Zarándok/ nevű páholy levelére, amelyet Nagy Iván nem másolt ki, tartalmát a válaszlevélből tudjuk; barátságukat ajánlják fel, egymás meglátogatását kérik. A levél mellékletét, a páholytagok névsorát lemásolta Nagy Iván. A miskolci levelünk is közölt névsort. Valamennyi páholytag nevezetes személyiség. A névjegyzék fontos nyilvántartás, amellyel a páholyokba fel nem vett érdeklődőket távol tartották maguktól.

A levelünket rejtő kötetet a Nógrád Megyei Levéltár őrzi, Nagy Iván hagyatékában, jelzete: 237.sz. Címét is tőle kaphatta: "A szabadkőművesekről". Terjedelme 24 lap, kettedrétt alakú. Kazinczy-levelünk a 14–16. lapon van. Kötetünk német nyelvű, néhány latin fejezet kivételével. Nagy Iván az egyes szövegrészek tartalmát rövidítve, magyarul foglalta össze. Tekintve, hogy az egész kis kötet az ő másolata, nem derül

ki, vajon az eredeti kéziratot egy vagy több kéz írta-e; s ami a legszomorúbb: nem tudjuk, van-e a kéziratban még más, a titkár – esetleg Kazinczy – által írt levél vagy szövegrész.

A kötet elárulja a 20. lapon, hogy csak "Kivonatok a Jegyző Könyvekből". Nagy Iván ezen címadásából következtethetjük, hogy kötetünk a szabadkőműves gyűlések alatt, a titkár által vezetett napló részleteit tartalmazza. Másolónk célja, hogy történeti műveihez forrásmunkákat, Nógrád megye történetének megírásához adatokat gyűjtsön. Kazinczy levele azért volt érdekes részére, mert a balassagyarmati páholyoknak küldte a miskolci páholy. Ezen kívül csak egy levelet másolt le, azért mert ezt Balassagyarmat címezte a prágai "Union" nevű páholyoknak. Mégcsak nem is lapról lapra haladva emelte ki az őt érdeklő adatokat; ez a levelünk a 17. lapon korábbi keltezésű, 5785/1785/ január 26-ról, mint az ezt követő miskolci levél keltezése.

Célunk csak a Kazinczy-levél közlése. Elég tudnunk, hogy a miskolci páholyt T ö r ö k L a j o s alapította, a kassai tankerület főigazgatója, Kazinczy főnöke az iskolai inspektorsága idején, később apósa.

Nem foglalkozunk a szabadkőművesek történetével. Itt csak ennyit jegyzünk meg: a szabadkőművesség Angliában tűnt fel a 14. században, hozzánk az 1700-as évek közepén jutott el. Angliában a középkori szellemiséget valló, templomépítő kőműves céhek a 17. században felvettek maguk közé nem cégbeli, tőlük szabad, független munkásokat, kőműveseket, innen ered a szabadkőműves elnevezés. A kéziratból közlünk részleteket, hogy a kutatók figyelmét felhívjuk a szerintünk még töredékében is értékes másolatra.

Nagy Ivánt azonban érdekelte a szabadkőművesség szervezete és működése is. "A Jegyző Könyvekből" lemásolta a tagjelöltek felvételének szertartását és az ezeken használt szimbolikus tárgyak ismertetését. Magyarázatokat emelt ki, így a "négyeseg képezi a loget" /páholyt/. A 3x3 számjegy a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség köszöntés írásjele. Találunk a kéziratban háromféle szabadkőműves titkos ABC-t és arab számjegyeket, gondosan kockákba rajzolva. Olvassuk, hogy

ezeket másolatban kiosztották a jelöltek között, hogy megtanulják. Ebből az adatból ismételten következtetünk arra, hogy ezek a jegyzőkönyvek a gyűléseken vezetett naplók és csak a mester tulajdon felügyelete, őrizete alatt voltak, belőle csak kimásoltak részleteket. Ezekbe jegyezte fel a titkár a napi programot. Például 1785. augusztus 8-án "Felolvasatott a □ zur Sicherheit in Pressburg, kérve a □ tag neveit, válaszoltatik s kérés teljesítettik". Ez a páholyvezető mester rendelkezése. A gyűlés zárómondata: "A jövő gyűlés napja augusztus 21-ke lesz". Erről a napról a feljegyzés: "A pozsonyinek küldendő válasz felolvasatik". Azt gondolhatjuk, hogy a gyűléseken máskor is, de itt augusztus 8-án a "megrendelt" levelet a mindenkori titkár, 1785-ben Kazinczy e hónap 21-ére megfogalmazta és felolvasta. Írásunk kezdetén utaltunk arra, hogy minden bizonnyal a titkár – Kazinczy – fogalmazott leveleket, nem a "vezetőség", aki a fenti sorok szerint csak várta a fogalmazás felolvasását, hogy jóváhagyásával küldjék el a leveleket. Ez a tény megerősíti feltevésünket, hogy az itt közölt levelünknek Kazinczy valóban nemcsak aláírója titkári beosztásban, hanem megfogalmazója is.

Az eredeti kéziratból Nagy Iván a névsoron kívül kiemelte az egyes nógrádi és abaúji tagok nevét. Közlünk néhányat.

- 1785. augusztus 21-én Nógrád megye főszolgabírája, Kazinczy barátja, "Mocsáry Antal 28 éves Katholikus Honti táblabíró. Bevéttetett Maisternek".
- A költő Madách nagyapja: "1789. november 22-én Bevéttetett Madách Sándor mesteri fokra".
- Az 1794. március 10-én tartott gyűlésen jegyezték fel: "Péchy Imre 40 éves, reform. Bihari ord. alispán ki Pesten 1. fokra bevétetett, mesternek bevétetik". Péchynek A magyar nyelvről... című tanulmányáról Kazinczy ismertetése nyomtatásban jelent meg.

A 19. lapon olvassuk, hogy "A balassagyarmati páholynak könyvtára állott 53 munkából, össze/sen/ 124 kötetből, többnyire chemiai munkákból".

A gyűléseken előadásokat is tartottak. 1785. augusztus 8-án "A titkár a Harmoniáról /tartott szó áthúzva/ beszédet olvasott". A titkár ekkor Kazinczy volt. 1785. augusztus 17-én írta a levelünket. A beszédet olvasták, tehát leírott volt,

ilyen kéziratát a levelezéséből és írásaiból sem ismerünk. Ez bizalmasan kezelt beszéd lehetett, a páholy tulajdonában maradt. 1785. augusztus 21-én: "A 2ik sz. alatti /tag/ a feltámadásról és rombolásról tartott felolvasást". Ki lehet a 2ik, nem tudjuk.

Az előadásokról hozott rendelkezést lemásolta Nagy Iván, fordításunkban közöljük.

A vezető gyakran tartson rövid és jó beszédeket, mint például: Az istenfélelemről, a testvéri szeretetről és hogy az igazi bölcsesség ereje szerint cselekedjenek, hogy a tudósok előtt ne szégyenkezzenek, hanem saját helyes fogalmaik szerint jól megfontoltan és félelem nélkül Isten dicséretére és a testvérek javára a tetsző igazságot mondják.

Kazinczy ebben a jószándékú társaságban szívesen volt. Aranka Györgynek írta 1790. március 25-én "Én nekem a kőműveség olly társaság a' melly egy kis karikát csinál a leg-jobb szívű emberekből... látván, hogy minden tagban egy Lélek, t.i. a' jónak szeretete dolgozik..."⁴⁾

Kéziratunkban az utolsó, 1794. május 11-én megtartott gyűlés feljegyzései után magyar címmel, de német szöveggel olvashatjuk a "Tagsági oklevél" szövegét. Ez mintaszöveg, ezen főkönyvből másolta ki a mindenkori titkár az új tag részére. Végül lemásolta Nagy Iván Lipót nádornak a szabadkőművesek működését betiltó, latin nyelvű körlevelét. Keltezett Budán, 1795. június 23-án.

Ezt Kazinczy Ferenc már nem olvashatta: fogsága a Martynovics-féle pörben 1794. december 14-éb kezdődött.

+ + +

"A miskolczi Cosmopolita páholy levele a bgyarmati Pilgrime páholyhoz.

A nagyon tisztelt Balassa Gyarmathi Erényes Zarándok páholyához.

Nagytiszteletű Nagymester, Nagytiszteletű Küldött Mester, nagyon tisztelt Felvigyázó és tisztviselő Testvérek, együttvéve nagyon tiszteletreméltó szeretett Testvérek!

A legtisztább barátság és igazi testvéri szeretet leghevesebb érzelmeivel fogadjuk a tisztelt és tiszteletreméltó Testvéreket! Értékes levelüket, amellyel nekünk drága barátságukat kellemesen meglepő módon felajánlották.

A miskolczi Cosmopolita páholy levele a
gyarmati Pilgrime páholyhoz.

An die f.e. □ der tugendlich Pilgrime zu Bolyfa
Gyarmath.

Hochwürdiger Fuhrmeister, Hochwürdiger Deputir-
ter Meister, Sehr ehrenwürdige Br.Br. Aufsaher und Be-
amte, Sammtlich hoch, und Verehrungswürdige ge-
liebte Brüder!

Mit dem lebhaftesten Empfindungen der rein-
sten Freundschaft und wahrer Bruderliebe empfeh-
len wir Hoch und Verehrungswürdige Brüder! Ihre
gepflanzte Inschrift, womit Sie uns Ihre theure Freun-
dschaft auf eine angenehme überfalschende Art an-
getragen haben.

Angeteuernt durch dieses edle Bergspiel, eilen
wir Sie mit aller Innbrunne manerlicher Liebe und
Freundschaft zu umarmen, da wir zugleich uns und
unser gewählte Mitglieder /: deren Vorgehörig wir
beyschließen / Ihre und gütig angetragene Bruderlie-
be an empfehlen. Erweisen Sie uns und unsern
Mitgliedern, wenn etwa auch derer Brüder Sie zu
besuchen die Ehre haben wird, dieselbe auch
sonner, wie werden durch ein rastloses Bestreben
Sie zu sehr zu erhalten und erwidern suchen,
wie sehr wir wünschen, von andern würdigen
Brüdern unterstützt, an der heilig heiligen Ar-
beit des Wohls der Menschheit von Tag zu
Tag weiter vorzubreiten zu können

Wir verharren mit aller Hochach-
tung und ewiger Bruderliebe durch dreymal
drey.

Hoch und Verehrungswürdige Brüder

Ihre

Auenverbundeste ○ Brüder

In der St. Ioan □ der Fu-
genthellen Cosmopoliten

in Orient zu Nikols
im Jahre 57¹⁷ 85.
1711.

Ludwig Graf Török Mstr von
Stuhl. m. p.

Joseph v. Vay Deputy Mstr
von Stuhl m. p.

Joseph Graf Török als Vicarant
der Ersten Aufseher m. p.

Joseph Király von Szaschnar
Schatzmeister als Vicari
ander Der Aufseher m. p.

Franz von Karinsky
als Vicarant Secretaire
m. p.

Verzeichniß
der 12tm. Mitglieder der gerechte u. vollkommenen St. Ioan
□ genannt zu den Tugendhaften Cosmopoliten in Orient
zu Nikols für das Jahr 5785.

Namen	Profaner Charakter	Grad in O
1. Ludwig Graf v. Török	Landkavallier	Meister von Stuhl.
2. Joseph von Vay	Abscheur v. Porsoder Comit.	Deput. M. v. St.
3. Barnabas v. Fay	Ord. Notar v. Porsoder Com.	1 ^{ter} Aufseher
4. Stephan v. Ráigaly	Ord. Stuhlmeister v. Porsoder C.	2 ^{ter} Aufseher
5. Ladisl. v. Melezer	V. Notar v. Porsoder C.	Secretaire
6. Ladisl. v. Öváry	Abscheur v. Porsoder C.	Redner
7. Josef Király v. Szaschnar	Grat. Porceptor v. Porsoder C.	Schatzmeister
8. Franz v. Radvanphy	Abscheur v. Porsoder C.	Abgeg. Deput. M. v. St.
9. Graf Josef v. Török	Präsident der Distr. Titel zu Debra- gin	Meister
10. Paul Beck	Ingenieur	— —
11. Andr. v. Puky	Genad. Lieut. bey Sam. Gulay	— —
12. Sigism. v. Major	Advocat in Zempl. Com.	— —

16.

13. Johan Graf Aspremont	Kammerer	Meister
14. Franz Graf Nugent	Lieut. bey d. Alton ..	"
15. Abraham v. Fay	Oberstufbrücker v. Abaujvar	"
16. Steph. v. Mariássy	Alfesseur v. Gömörer Comites	"
17. Georg. v. Comáromy	OberNotar v. Abaujvar Com.	"
18. Joann. Freih. v. Henniger	Rittmeister v. der Armé	"
19. Josef v. Ragály	Subst. V. Iszan v. Dorosder C.	"
20. Josef v. Szerenyesy	Alfesseur v. Abaujvar Comite	"
21. Anton Parzuli	Kriegs Commissionsrats Offizier	"
22. Fried. Jacob Fucker	Arzt zu Kaschau	"
23. Adam v. Pogány	Oberstufbrücker v. Dorosder C.	"
24. Ladisl. v. Bernáth	Alfesseur v. Templiner C.	"
25. Nicol. Király v. Siedmen	Oberstufbrücker v. Gömörer	"
26. Franz Graf Barthózy	ohne Bedienstung.	"
27. Steph. v. Peizeli	Alfesseur v. Abaujvar C.	Gesell
28. Bened. Ther Colletti	Lieutn. bey Toscana Lihen	"
29. Lad. v. Pankay	Ord. Stuhlbrücker v. Abauj. C.	"
30. Ant. v. Keltz	Ord. V. Iszan v. Abauj C.	"
31. Ludwig v. Pogány	Ord. Notar v. Marmarosar C.	"
32. Steph. v. Frater	ohne Bedienstung in Pöhar C.	Lehrling.
33. Franz Röhlen	Oberlieut. bey Toscana Lihen	"
34. Franz v. Kaziney	Notar in Abaujv. C.	"
35. Jos. v. Egger	Rittmeister v. Toscana Lihen	"
36. Ludwig v. Comáromy	Alfesseur v. Abaujv. C.	"
37. Gabr. v. Szentsimray	V. Stuhlbrücker v. Abaujv.	"
38. Sig. v. Lombory	Subst. V. Iszan v. Abauj v.	"
39. Mare. v. Mariássy	ohne Bedienst. in Gömör	"
40. Graf Anton Csáky	Kammerer	"
41. Graf Ioan. Barkány	ohne Bedienstung	"
42. Georg. Berzeviczy	nach Göttingen gerast.	"

Ezen nemes példától feltüzelve sietünk Önöket minden szabadkőműves kebelbéli szeretetével és barátságával megölelni, hogy ezáltal egyúttal magunkat és választott tagjainkat /:akiknek jegyzékét csatoljuk:/ az Önök jószágosan felkínált testvéri szeretetébe ajánljuk. Ezt az a bizonyítsák be nekünk és Testvéreinknek, hogy ha valamikor egy közülünk abban a megtiszteltetésben részesül, hogy Önöket felkeresheti, továbbá abban, hogy hogyan fogják ők szüntelen törekvéssel keresni /ennek a szeretetnek/ megtartását és viszonzását, amennyire Önök kívánják, más méltó Testvérektől támogatva, hogy az emberiség javát szolgáló szent munkájukban napról napra tovább haladhassanak előre.

Maradunk teljes tisztelettel és örök testvéri szeretettel a háromszor három által.

Nagyon tiszteletreméltó Testvérek

az Önök

legműségesebb kötelékben /lévő/
Testvérei

Az Erényes Világpolgárok Szent János /páholyában/
Miskolcz, Orient

Gróf Török Lajos
páholyester s.k.

Vay József
páholytól küldött mester s.k.

Gróf Török József mint az
Első Felvigyázók helyettese
s.k.

Szathmári Király József
kincstáros, a 2ik Felvigyázók
első helyettese s.k.

Kazinczy Ferenc
mint helyettes titkár s.k.

+ + +

Feljegyzés a miskolci páholytagok névsora előtt a fordításunkban:

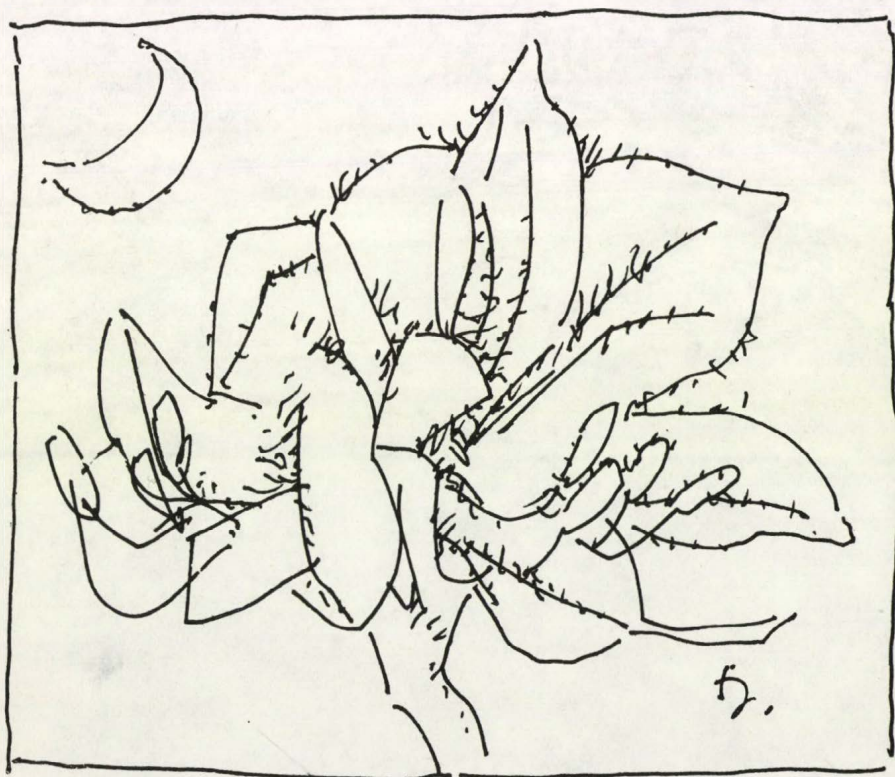
"Jegyzéke az igazságos és tökéletes Szt. Jánosról elnevezett /páholy/ Tagtestvéreinek, az Erényes Világpolgárhoz.
Miskoltz, Orient, az 5785.évre."

J e g y z e t e k

- 1 A szabadkőművesek az őszövetségi zsidó időszámítást követve, a Gergely-naptár szerinti keltezéshez négyezer évet adtak hozzá. Kazinczy a szabadkőműves barátainak írt leveleihez sokszor használta ezt a keltezési formát. - Nagy Iván a másolást egyszerűsítve, többször a gergely-naptár évszámozását követte. Kazinczy páholyon belüli tevékenységét bizonyító, egyetlen levelet ismerünk, ebben Szilágy Györgyöt felvételre ajánlotta a pesti Vereinigung nevű páholynak Regmecről, 1794.július 19-én. - Vö. KazLev 23.kötet 37-38., 426.p.

- ² Balassagyarmat 1824. — Horpács 1898. Ügyvéd volt, történelemmel, családtörténettel és címertannal foglalkozott.
- ³ Török Lajos (1748-1810). Lánya, Sophie 1804-ben lett Kazinczy felesége.
Török Hózséf (1742-?), Török Lajos bátyja.
Vay József (1750-1821) Szabolcs megye alispánja, Kazinczy barátja, levelezőtársa.
Szathmári Király János adatait nem találtam.
- ⁴ Kazinczy Ferenc levelezése II.kötet, 53.p.
Ez a levél a szabaddkőművesekre vonatkozó több adatot tartalmaz.

Kováts Dániel:

KÉT SZERKESZTŐ: BATSÁNYI ÉS KAZINCZY

A köszönet szavával kell kezdenem. Köszönet illeti a Csemadok kassai városi bizottságát, a város nemzeti bizottságának iskolaügyi osztályát, hogy hozzásegített bennünket ehhez a mai együttlélthez.^{+) Szép és fontos tény, hogy most és itt – emlékezhetünk. 1988 pünkösdjén idézzük fel annak a folyóiratnak a jelentőségét, amelynek bevezetőjét 1788 pünkösd havában írta Batsányi János. S itt emlékezünk, abban a kassai épületben, ahol 1787. november 13-án Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Batsányi János az első önálló magyar nyelvű irodalmi folyóirat érdekében társaságot kötött.}

Nem tekinthetjük véletlennek sem az eseményt, sem a helyszínt, sem a szereplőket. Más-más indíttatásból talán, de mindhárman alapszükségletnek tekintették egy írói "tudós" társaság létrehozását, s időszerűnek az irodalom publikációs fórumának megteremtését. A kétszáz évvel ezelőtti, történelmi jelentőségű tettek természetesen voltak előzményei. A bécsi írói társaságok – Alxinger, Gottlieb, Blumauer körül –, Joseph Sonnenfels felvilágosodott szellemű folyóiratai, a kritikai szellem erősödése, Wieland Deutscher Merkur-ja hatottak a legnyitottabb magyar literátorokra, s voltak hazai kezdeményezések is – Windisch Károly, Kovachich Márton, Révai Miklós szervezői-szerkesztői munkájára gondolok –, sőt Szacsvay Sándor Magyar Musa című irodalmi melléklapjának szerzőiként már együtt is megszólalt Batsányi, Baróti, Földi, Kazinczy, Péczeli, Ráday Gedeon. Mind Kazinczy, mind Batsányi részéről hosszabb tervezgetés előzte meg a megvalósulást. Üsztönzően hatott a Bessenyei György és Révai Miklós által kidolgozott

---

^{+) Elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaság és a Csemadok kassai városi bizottsága által Kassán 1988. május 21-én tartott emlékülésen.}

program, a tudós társaság igénye, a nyelv művelésének szándéka, másfelől a morális hetilapokból kifejlődő német irodalmi folyóiratok mintája. Az 1776-ban kiadott Deutsches Museum még címével is ötletet adott.

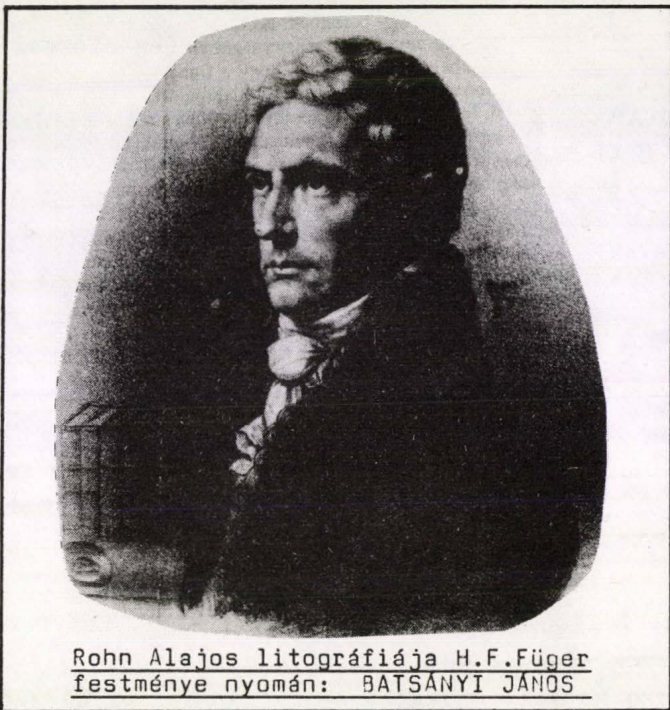
A Kassai Magyar Társaság tagjai, s közülük elsősorban Kazinczy és Batsányi nemcsak alkotóként, hanem szervezőként is sokat vállaltak magukra. Megerősödött bennük a tudatosság igénye, a kritika szükségessége, felismerték, hogy kell egy olyan orgánus, amely – Kazinczy szavaival – "a nem legrosszabb fők birkózó piaca" lehet. A sajtó szükségessége – tudjuk – igen erőteljesen kapott hangot a Habsburg-birodalomban. A magyar nyelvű sajtó kezdetei mellett megjelentek a szlovák kezdeményezések, igaz, előbb cseh nyelven: a Presspurské Noviny (1783-7), a Staré Noviny Literniho Umeni (1785-6). A szlovák nyelvű irodalmi folyóiratok – Juraĵ Palkovic Tatranka, Kuzmány Hronka című lapja – majd az 1830-as években jelennek meg, amikor Pesten is felvirágzik a szépirodalmi jellegű magyar sajtó.

A Kassán 1788 nyarán megjelenő Magyar Museum nagyon időszerű programot választott, bár a bevezetés szövegezése körüli vita a szerkesztők felfogásbeli különbségét az induláskor felszínre hozta. Batsányi fontosnak érezte, hogy politikai elnyomatásunkról is szóljon – "egyszerre szabadultak volna fel kezeink a láncok alól" –, s hogy a főrendek nemzetietlenségét is említse a gátló tényezők között. Tőle való a folyóirat címe, amely Ráday tetszését is elnyerte.

Kazinczy is úgy látta, hogy "egyszerre ébredtünk fel mély álmunkból", s a kései ébredés okaként a nemzet viszontagságait, a deák nyelv uralmát említette; hangsúlyt helyezett a kritikai vizsgálódás szükségességére. Az ő címjavaslata Magyar Parnasszus volt, de aztán elfogadta Batsányi ötletét. A folyóirat támogatókra talált mind az írómunkatársakat, mind az olvasóközönséget tekintve. A szerkesztést Pesten Ráday Gedeon segítette, korrektorul Földi Jánost, később Verseyhy Ferencet sikerült megnyerni.

Nagy nyeresége irodalmunk történetének, hogy két ilyen jeles szerkesztő-szervező egyéniség termett Kassán, mint

Rohn Alajos litográfiája H.F.Füger
festménye nyomán: BATSÁNYI JÁNOS

Batsányi és Kazinczy. A következőkben ilyen irányú tevékenységüket szeretném röviden jellemezni.

B A T S Á N Y I J Á N O S szerkesztői érdemei közül ki kell emelnünk a Magyar Museum jó szellemi és technikai színvonalát, az írók toborzásában elért sikerét, a hazai és a külföldi irodalomban való tájékozottságát, az anyagi alapok megteremtését. Kazinczy is elismerően szólt ilyen vonatkozásban róla, noha – későbbi leveleiben is – többnyire ellenszევvel nyilatkozott magatartásáról. Mint Keresztury Dezső megállapítja: "Bár határozott elveket vallott és követett, inkább tisztázni s összehangolni igyekezett az akkor még nagyon is természetes különbségeket, ellentéteket." Írásainak fő témái: a nyelv, a helyes magyarság, a jó ortográfia, a hagyományos és az új verselés, a hangmérséklés, a fordítás és eredetiség kérdésköre.

Amikor főúri pártfogók hiányában 1791-ben előfizetést hirdet folyóiratára, ismét megfogalmazza programját. A Besse-nyi-féle törekvések híve akkor is: a nemzeti nyelv művelé-

sét, tudós társaság előkészítését tartja a legfontosabbnak, de zenei, esztétikai, kritikai, filozófiai témákat is ígér. Felhívásának igen kedvező visszhangja volt, mintegy hatszáz előfizetőt gyűjtött, nyolcszáz példányban adhatta ki folyóiratát, ami a viszonyokhoz képest nagy siker volt. Továbbra is összekapcsolódik szerkesztői munkájában az irodalom és a politikum. Ma is időszerűek például ezek a szavai: "Nyilvánosság az állam alkotmányának első támasza; e nélkül a szabadság csak üres szó!..."

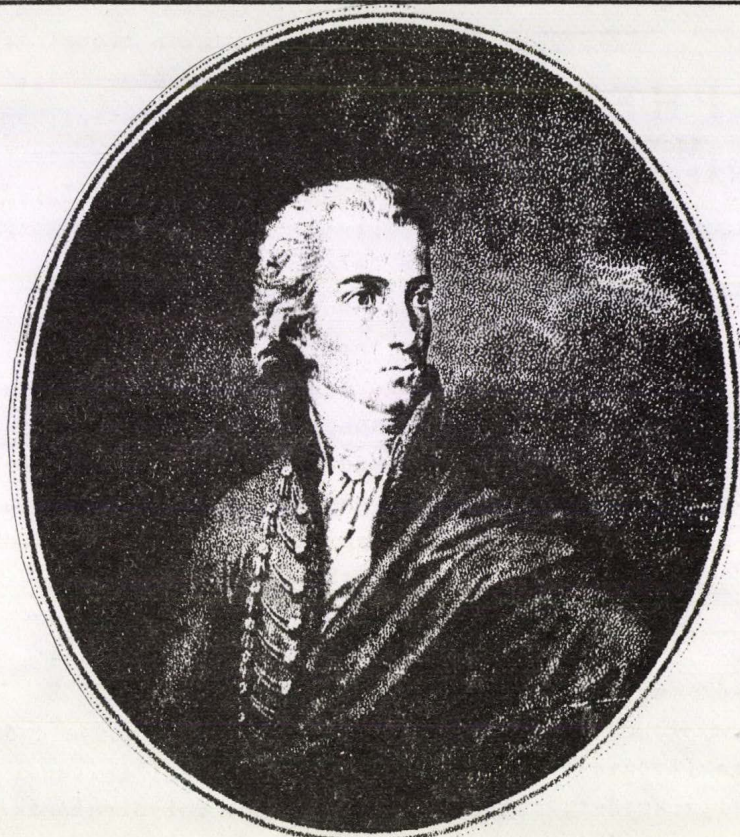
Politikai felfogása váltja ki üldöztetését. Folyóirata második kötetének első számát (sorrendben az ötödik számot) 1790 májusában hagyatta jóvá Novák István kassai cenzorral, de technikai akadályok miatt 1792-ben tudta csak a kész számot szétküldeni. "A franciaországi változásokra" című verse miatt 1792. december 1-jén Eperjesen a Sáros megyei közgyűlésen Péchy József főszolgabíró megtette a feljelentésre szóló előterjesztését, s a megindult vizsgálatok, zaklatások végül a folyóirat megszűnéséhez vezettek. A szerkesztő meggyőződését jól szemlélteti a nádorhoz 1793. április 15-én beadott kérvénye. (A német nyelvű beadványt Keresztury Dezső fordította magyarra.) Ebből idézünk:

"Az egészséges felvilágosodás, a hazai nyelv és irodalom ügye, a sajtószabadságé..., és végül a magam politikai létének ügye az, ami kockán forog."

"Az értelmet kell felvilágosítani, az ész meggyőzni, hogy az akaratot vezetni lehessen. Ezt nem lehet másképpen elérni, csak az ész és jószándék általános elveinek megfelelő és a társadalom célját szolgáló nevelés által, és sok jó fejjel és szívvel megáldott férfiúi együttműködése által."

"... azt is tudom, hogy ügyem igazságos, hogy minden becsületes ember, minden jóhiszemű magyar ügye. Hazámnak akartam szolgálni. Felvilágosodásának előbbrevitele volt végcélom, tetszése dicsőségem; és annak tudata, hogy helyesen cselekedtem, egyetlen édes jutalmam."

Friedrich Johann rézmetszete V.G.Kininger
tusrájza után. 1803. - KAZINCZY FERENC

Az abaúji megyegyűlésen egy nappal Batsányi ügyének megvizsgálása előtt (1793.június 11.) feliratot fogadtak el s küldtek Budára a sajtószabadság ügyében. Ez is jelzi, hogy Kassa alkalmas terep lehetett az első magyar irodalmi folyóiratok megszületésére. A hullámok csak rövid időre csitultak el, Szentjóni Szabó Lászlóhoz intézett költői levele miatt – 1792 végén írhatta, s a cenzor szűrőjén akadt fel – újabb hajszá indult Batsányi ellen. Majd – mint tudjuk – Martino-
viccsal való kapcsolata miatt bebörtönözték, s Kufsteinbe került, akár kassai szerkesztőtársa, Kazinczy.

K A Z I N C Z Y F E R E N C akkori irodalomszervező tevékenysége nem kisebb jelentőségű. Németh László írja róla: "Ha az irodalom nemcsak egymás mellett feltűnő könyvek összessége, hanem inkább e könyvek közös élete, akkor Kazinczy előtt

ORPHEUS.

EGGY

HÓNAPOS IRÁS,

A

JOZAN.GONDOLKOZÁSNAK,
IGAZABB ÍZLÉSNEK

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNETEKNEK
ELŐ SEGÉLÉSÉRE.

KI-ADTA

SZÉPHALMY VINTZE.

MÁSODIK KÖTET.

1790. Május, Június, Július és Augst.

KASSÁN,

FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY
költségével.

aligha lehet magyar irodalomról beszélni." S úgy látja: "Kazinczy ereje épp az, hogy lenézi, ami megvan s túlbecsüli, ami nincs." Valóban, Kis Jánosnak még a folyóirat-kísérletek után is (1793 nyarán) ezt írja: "Készületlen minden: lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk habzó, hiányos; stílusztikánk feszes; ügyetlen; s ami mindennél bajosabb, mi magunk, írók és olvasók készületlenek vagyunk, s egészen készületlenek." A legszükségesebbnek ezeket tartja: "minél gondosabb fordításokat, egy-két bírálgató folyó-írást, s egy-két lármás, de nemes tollcsatát, s ezt

az utolsót még inkább, mint minden egyebet."

Amikor — már a Magyar Museum első számának megjelenésekor — szakít Batsányival, bár továbbra is segíti írásaival azt a vállalkozást, rögtön hozzáfog saját folyóiratának előkészítéséhez. 1789 decemberében már nyomják is Kassán Orpheus című irodalmi folyóiratának első számát. A címlapon is feltünteteti szándékát: "a józan gondolkodásnak, igazabb ízlésnek és magyar történeteknek" elősegítését. 1790 márciusában pedig így nyilatkozik meg Aranka Györgynek írt levelében: "Olvassa meg, akinek esze és szíve van, Orpheusom bévezetését, olvassa meg ... amit Rousseauból fordítottam, ... olvassa meg tulajdon gondolkozásomat Orpheusom II.kötetében a lélek halhatatlansága felől s látni fogja, ki vagyok, s áldani fog, ha én már régen nem leszek is. Valakinek fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, amit csinálnak." Ismételten hangsúlyozza a kritika fontosságát: "Egyéberánt elszántam magamat, hogy recenziókat készítek, mert látom, hogy literatúránk nem annyira a resten írás, mint az igenis szapora írás által veszt." (1791)

Kazinczy folyóirata egyetemesebb tartalmú – havonkénti megjelenésre szánt, de 1792 elejéig mindössze 8 számmal megjelenő – szemle. A szépirodalom, a kritika, a nyelvművelés mellett az európai új eszmék közvetítését is feladatának érzi, s szól a hazai állapotokról. A "józan gondolkozás" állambölcséleti témákban, a lélek halhatatlanságáról, a gondolat- és sajtószabadságról, a vallási türelemről szóló írásokban jelenik meg. Sajátos műfajt képviselnek az úti levelek, a szerkesztői "literaturai jegyzések", az ízlésfejlesztést szolgáló közlemé-

nyek. A társasági program elmarad célkitűzései közül, a nyelvi program felől közelít a szépirodalomhoz, az esztétikához. Megnyilatkozásai világnézetileg egyre radikálisabbak, témái között megjelennek a polgári szabadságjogok (Rousseau, Helvetius, Holbach), kiáll a véleményszabadság mellett. Sok író, sokféle műfajt sikerült az Orpheus lapjain megszólaltatnia, de folyóirata korántsem volt olyan népszerű, mint Batsányié. A második kötetben a színvonal rovására bizonyos engedményeket tett a

E. Kohl metszete Thomas Klimes festménye
nyomán: BARÓTI SZABÓ DAVID (1790)

szerkesztő, csalódott a nemesi mozgalom "győzelme" után, s egyre több baja volt a cenzúrával. Mindez hamar elvezetett a folyóirat megszűntéig.

A két szerkesztő, a két folyóirat irodalomtörténeti jelentőségű munkát végzett: sikerült egy táborba gyűjteni az írókat és olvasókat, megteremteni az irodalmi közélet feltételeit. Igaz, a magyar jakobinus mozgalmat követő szellemi és politikai szigor egy időre visszaveti az irodalmi fejlődést, a 200 évvel ezelőtti kezdeményezés nélkül a későbbi pezsgés aligha következhetett volna be.

Irodalomtörténeti szempontból igen emlékezetes pillanatot idéztünk hát fel, s megérezhetjük most, hogy ez a régi példa összeköt bennünket ma is. Elődeink föl vállalták a maguk korának kihívását, s vannak feladataink ma is a közös társadalmi és szellemi célok szolgálatában.

A CSEMADOK KASSAI VÁROSI BIZOTTSÁGA
ÉS A SÁTORALJAÚJHELYI KAZINCZY FERENC
TÁRSASÁG

szeretettel meghívja

a z

első magyar nyelvű irodalmi folyóirat a

KASSAI MAGYAR MUSEUM

megindításának

200. évfordulója alkalmából

megtartásra kerülő

emlékülésre, amelyre

1988. május 21-én 10.00 órakor kerül sor

a KERÜLETI NÉPMŰVELÉSI KÖZPONT tanácstermében

Kassa, Lenin utca 67. szám alatt

Gyárfás Ágnes:

A BÉCSI TUDÓS TÁRSASÁG ÉS KAPCSOLATAI

A három kútforrás

Magyarországon a felvilágosodás korában a műhelyteremtés igényével szerveződtek az irodalmi és tudományos társaságok.¹⁾ Az utóbbi évtized fellendült kutatásai tükrében tapasztalhatjuk, hogyan kereste egymást írástudó és olvasó, s alig akad magyar város vagy mezőváros, ahol ne lenne valamilyen társadalmi szerveződésnek nyoma.²⁾ Irodalmi és politikai érdeklődés fonódott össze e kis gyülekezetekben, és máig szólóan meghatározta a jellegzetesen magyar írói mesterség tárgyát és stílusát: a politikai mondanivalótól fűtött magyar költészetet és a sorok között való olvasni tudást.

Országos jelentőségűvé az a három társaság emelkedett, melyek Péczeli József Mindenés Gyűjteményében találós kérdés formájában kerültek egymás mellé:

Fakadt a' Hazának három kútforrása
/Az Istennek ez sem utolsó áldása

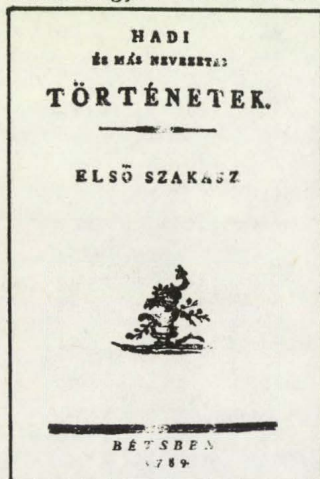
Magyarok feddjétek bé' e forrásokat
Terjesztvén reájok Tziprus lúgasokat.

(Mindenés Gyűjtemény, 1789.okt.281-2.)

A 299. lapon olvasható megfejtés szerint a három kútforrás a három érdemes Magyar Tudós Társaság, úgymint a Bétsi Hadi Történetek, a kassai

Magyar Museum és a komáromi Mindenés Gyűjtemény. Hármuk egyetemes célja volt a magyar nyelv terjesztése, csiszolása, a műhelyteremtés, de kialakították egyéni arculatukat is.

A most kétszáz éves kassai Magyar Museum Batsányi János, Baróti Szabó Dávid és Kazinczy Ferenc folyóirata irodalmi, szépliteratúrai lap volt, s Batsányi jóvoltából a magyar politikai költészet megjelenési fóruma. A Mindenés Gyűjtemény a kalendáriumok ismeretterjesztő, irodalmat, tudományt népszerűsítő indíttatását követte, míg a bécsi társaság

európai kitekintéssel politizált (I. Ferenc trónraléptéig nagyon progresszív módon, hiszen a francia híreket Hajnóczy József írta), a bölcsélet tudományát és a tudós magyar társaság megvalósításának eszméjét vállalta el. A másik magyar hon, Erdély mozgalmairól itt most nem szólunk.

A bécsi társaság eredetét a testőrírók mozgalmában találtuk meg. A reform-országgyűlés idején az ifjabb nemzedék a Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztette Hadi és más nevezetes történetek című lap körül tömörült. A Széchenyi és a Festetich grófi családok támogatták; valószínűleg téren oekonomikusak voltak. Piarista és bencés papok, református prédikátorok, győri és soproni evangélikus diákok és tanárok álltak körülöttük. Gyülekező helyül Kerekes Sámuel bécsi szállását választották. Itt találkoztak esténként a bécsi lakosok és ide tértek haza a Bécsbe látogató magyar értelmiségiek.³⁾ Itt zajlott le az első magyar pályadíjkiosztás ünnepélye.⁴⁾ Görög és Kerekes hozták létre az első magyar könyvkiadót, mely kezdetben köteteivel a lap mellékleteként jelentkezett, később – mikor Batsányi a börtönből szabadult és Bécsben telepedett le – Görögék támogatták és a kiadóban kapott megélhetést, melyet ekkor már Magyar Minerva kiadónak neveztek el.⁵⁾

Gróf Széchenyi Ferenc (1792)

dett le – Görögék támogatták és a kiadóban kapott megélhetést, melyet ekkor már Magyar Minerva kiadónak neveztek el.⁵⁾

Görög Demeter 1760-ban született a Szabolcs vármegyei Dorogon. Elemi iskoláit és gimnáziumát Debrecenben és Ungvárt végezte, majd 1779-ben Nagyváradra ment bölcséletet és jogot tanulni. Innen Bécsbe távozott, hogy Seilen tanárt hallgathassa. Megpályázta a kancelláriai hivatalt (1787), de rossz írása miatt nem kapta meg. Ez az esemény nagy hatással volt rá, megtanult szépen írni, és érdeklődéssel fordult a szép írást igénylő térképmetszés felé.⁶⁾

1789. július 7-től megjelenő lapjukban földabrosz mellékleteket adott az olvasóknak, s megteremtette a magyar nyomtatott (met-

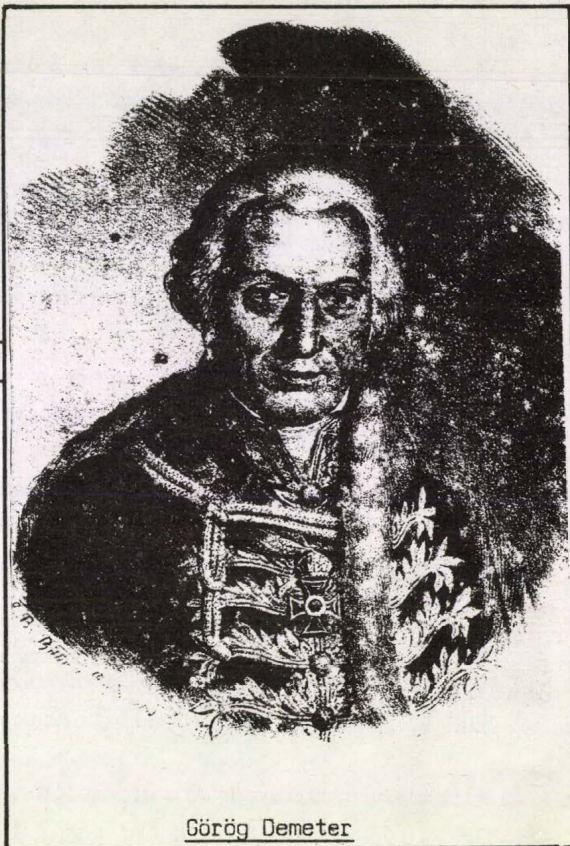

szett) térképkultúrát. Eleinte a Kollonits grófi családnál nevelő volt, majd (1795) Eszterházy Miklós fia, Pál tanítómesztere lett. 1803-ban József főherceg főnevelője volt az udvarnál, s ennek halála után Ferenc Károly nevelő inspektora lett 1824-ig. Szép nyugdíjat kapott, melyből a Grinzingben szőlőgyűjteményt alapított, és a magyar irodalmi életet támogatta. 1833 szeptemberében halt meg. Az Akadémia tb. tagjává választották.⁷⁾

A társa, K e r e k e s S á m u e l tógátus korában Miskolczi név alatt szerepelt. A bölcséletben, statisztikában, pedagógiában jártas, kedves, vendéglátó férfi volt. Latinul és görögül jól tudott, beszél

németül és franciául. Ő viselte a lap írásának terhet, s jövedelmét ő is a nyelv és irodalom ügyének szentelte. Egyetlen műve maga a lap s az elhivatott, baráti személye körül tömörült bécsi magyar tudós társaság. Sem születési helyét nem ismerjük, sem azt nem tudjuk, hol éltek, kik voltak a szülei.⁸⁾ Márton József szerint a két barát Bécsben ismerkedett meg, ahol Kerekes a Dobozy fiúk nevelője volt.⁹⁾

Bécsben 1789-ben már élt egy lap, Szacsvey Magyar Kurirja (1786-tól), melyet Pánczél Dániellel szerkesztett. Pánczél 1793-ban kilépett, és Magyar Merkur név alatt új lapot indított. Tehát a reformországgyűlések idején három magyar nyelvű orgánus is napvilágot látott a császárvárosban. Köztük országosan is első a "Hadi és más...". Szinnyi mondta róla: "Ez a hírlap az érdem, hogy legelőször magyar olvasóközönséget teremtett". A lap ugyanis nagy olvasottságnak örvendett. Míg a többinek maximum 300 olvasója volt, ez 1200 előfizetővel rendelkezett. (Könyvből általában 500, példány kelt el, Batsányi Magyar Museum c. folyóirata a "Hadi és más..." reklámozása következtében 800 példányban. A kalendáriumokból viszont

1775-ben 70 ezer példány, 1809-ben 150 ezer is elkelt.)¹⁰⁾ Atlasztervüket Festetics György támogatta, tudományos pályadíjait Széchényi Ferenc. Mind a földabroszokat, mind a kiadásukban megjelent könyveket, mellékleteket elküldték nemcsak előfizetőiknek, hanem az érdeklődő diákoknak és a gimnáziumok professzorainak is.¹¹⁾

Politikai élet a lap körül

H. Balázs Éva állapította meg, hogy felül kell bíráljunk a reformnemzedék magatartását az országgyűlések időszakát és az I. Ferenc féle rendőrruralmi abszolútizmust tekintetbe véve. Személyiségük fő vonásai és tetteik értékelése csak így lesz tárgyilagos. A bécsi társaság patrónusa, Széchényi Ferenc a 90-es évek második felétől riadt, konformista figura lett, és így vonult be a köztudatba. 1790 körül azonban progresszív módon politizált.¹²⁾ Görög Demeter Hajnóczy József elveit terjesztette ekkor, de a későbbiekben a császárhű nevelő képe rögzült a köztudatban. Kókay György fedezte fel elsőként, hogy Görögék lapja friss politikai híreivel és a kassai társasággal való jó kapcsolatával eszmei indíttatást adott Batsányi politikai költészetének. Batsányi a lap állandó olvasója volt, és politikai pártállásában teljesen egy nézetet vallott Görög Demeterrel és körével. A jozefinista felvilágosodás eszméit is magába olvasztó, de a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos tévedéseit elutasító nemesi reformizmus híve volt 1793 tavaszáig. Ő is, mint a bécsi társaság, Orczy László gróf borsodi országgyűlési követ mellé tömörült.¹³⁾ Mivel egymás sajtóját kölcsönösen terjesztik és reklámozzák, magasra tudták emelni az előfizetők számát, és országosan népszerűsítették a reformtörekvések progresszív irányát.¹⁴⁾ A bécsi társaság politikai súlya hatásában is lemérhető.

Batsányi A franciaországi változásokra c. verséhez anyagot és ihletet kapott a "Hadi és más..." lapjairól 1789 júliusa és októbere között. Másik nagy verse, A látó is francia eseményre született. Most vagy soha, írták Kassán és Bécsben szinte ugyanazokkal a szavakkal, s hitték, hogy a reformtörekvések kivívására a kedvező idő elérkezett.¹⁵⁾ Vezérül Orczy Lászlót választva a család mellett is hitet tettek. Batsányi a Koporsóírás c. versével (a Magyar Museum első számában), Görögék pedig azzal, hogy a költeményt átvették a lapjukba.¹⁶⁾ Orczy Lászlóhoz való kapcsolódásuk bizonyossága a nemzeti jelentőségű Tudós Magyar Társaság elnöki tisztségére való meghívásuk is.¹⁷⁾

Egy francia mintájú tudós társaság

Görögék kiadták Révai Plánumát egy tudós magyar társaságról, s ennek szellemében gyűlt össze 1790. október 3-án Széchényi Ferenc pesti palotájában az alakuló gyűlés. A plánum alapján Orczy Lászlót választották elnökül, továbbá nyolc "becsületbeli tag"-ot a mágnsok és egyházi méltóságok közül: Gvadányi József, Ráday Gedeon az irodalomnak elkötelezett főnemességet képviselték, az egyházat Molnár János, Majláth Antal és Nagy János, de e kiemelt nyolc személyiség között képviselte a magyar nemesi író társadalmat Barcsai Ábrahám, Báróczy Sándor és Kazinczy Ferenc. A negyven "rendszerént való tag" között írók, tanárok, filozófusok, szaktudósok szerepeltek. Révai felfogása szerint elsősorban a magyar nyelvet művelők kaptak itt helyet; ez magyarázza meg sok jeles író és tudós kimaradását, például a már Váczy János által is hibaként felrótt Koppi Károly mellőzését.¹⁸⁾ Koppi is latinul, németül írta meg életművét, mely rendkívül progresszív szellemű reformgondolatokat hordoz, de a kor főtörekvése a nemzeti nyelv kimunkálása volt, s az utókor sem adózik elismeréssel a piarista Koppinak gazdaságtudományi életlátásáért, pedig Széchényi István mozgalmának az ő munkássága előtanulmányként szolgált.¹⁹⁾

Személy szerint az írók közül négyen voltak jelen a "Litterarius Con-sessuson": Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Nagyváthy János és Bárány Péter. Kazinczy a Kassai Magyar Társaságot is képviselte. Pálóczi Horváth Ádám még a nyár folyamán együtt fundálta ki Széchényi Ferencsel a tudós magyar társaság megszervezését és ügymenetét. Már személyesen is ismerte Kazinczyt, aki 1789-ben meglátogatta. Pálóczi Horváth Ádám országgyűlési követ volt, s nagy népszerűsége tett szert. Sokoldalú érdeklődése, vonzó személyisége Kazinczyt is lehangolt. Az Orpheus 1790. évi I. és II. kötetében munkáival is találkozunk. Kazinczy a fogsága után eltávolodott tőle, mivel népies irányzatát "ki nem állhatta". 1790 őszén azonban mindez még szóba sem jött. Pálóczi Horváth Ádám a Széchényi Ferenc irodalmi tanácsadója volt, vele tervezgetett, álmodozott a gróf a leghosszabb és a legrövidebb

Pálóczi Horváth Ádám

nyári éjszakák alatt az életerős, villódzó magyar irodalmi életéről.²⁰⁾

Pálóczi Horváth mint követ a bécsi szalonok kedvelt témáját a nők társadalmi kibontakozását is felvetette az országgyűlésen. A férjfiak felelelete az asszonyokhoz című röplapja valójában a bécsi társaság másik tagjának, B á r á n y P é t e r nek A magyar anyáknak... az ország gyűlés rendjeihez... kezdetű szellemes és provokatív nőpárti pamfletjére való válaszcím. Ők ketten a "Hadi és más..." mellett tömörülő bécsi társaság jellegzetes alakjai. Széchenyi Ferenc mindkettőjüket támogatta, Görögék a kiadás lehetőségével hozzájárultak kibontakozásukhoz.²¹⁾ Valóságos szellemi párviadalt folytattak. Amikor Bárány megkapta pamfletjére a választ Pálóczi Horváthtól, lépett egyet Bécsben és megjelentette németül is az eredetileg magyar nyelvű röpiratát: Ungarischen Mütter... cím alatt egy fiktív kiadónál, a Römischen Reichnél 1791-ben. A szálak Görögékhez vezetnek. Pálóczi Horváth sem hagyta magát, s immár mint A magyar asszonyok prókátora lépett fel az országgyűlésen. A Széchenyi Ferenc környezetében élő két tehetséges ifjú vetélkedése élénk és új színt hozott a reformországgyűlés parázslásába, és a politikai mellett a társadalmi érdeklődésre is ráterelte a figyelmet.²²⁾

Történeti tárgyú műveikben is közös az érdeklődési kör. Pálóczi Horváth Hunniása (Győr, 1787) Hunyadi Jánosról négy soros magyar strófákban írt eposz. Az Árpád-házi királyok, Nagy Lajos, Zrínyi Miklós és a Hunyadiak személyiségében és tetteiben a magyar nemzeti karakter erősítette önérzetét. A kor valamennyi írója merített e nagy egyéniségek példájából. Maga Széchenyi Ferenc is sokat olvasott és szívesen beszélgetett róluk. Szinte törvényszerű hát, hogy Bárány Péter Mátyás királyról írta első drámáját (1790. ápr. 28. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 189.), a Korvinus Mátyást. Bárány a mű vázát Werthes Frigyes Ákos Kelemen német drámaírótól, esztétától vette, aki készülő Mátyás királyról szóló könyvéről a "Hadi és más..." 1790. március 23-i számában adott hírt. Bárány kézírata a cenzor "Non admittitur impressis" szövegű pecsétjével az utasításnak megfelelően kéziratban maradt. Werthes művéről nem tud sem a német, sem a magyar könyvészet.²³⁾

Amikor Bárány Péter a Korvinus Mátyást írta, már Széchenyi Ferenc titoknokja volt. A piarista paptanárok és Hajnóczy József egyaránt javasolták a tisztség betöltésére. Bárány Péter számára a reformországgyűlések kora jelentette az élet teljességét. A Martinovics-féle összeesküvés után sorsa homályba vész, s csak tüzetes levéltári kutatások alapján tárul fel. Miután a BÉCSI MAGYAR TÁRSASÁG egyik jelentős személyisége

volt, röviden ismertetjük az életét.²⁴⁾ Az Abaúj vármegyei Gagy községben született 1763-ban, de Miskolcon nőtt fel szüleinek a mai Szabadság téren lévő házában. A család királyhű, de Bárány Pétert logikája, ismeretei és filozófiai nézetei eltérítik e tradíciótól.

A miskolci és piarista iskolái után a pesti universitasra került, ahol bölcsészdiplomát kapott.²⁵⁾ Esztétikára Werthes Frigyes tanította. Itt is a piarista tanárokkal tartotta a szoros kapcsolatot, különösen Koppi Károly és Szűts István János gyakoroltak rá mély hatást. Kazinczyval az 1790-es években kapcsolatban állt. Őt bírta meg Kazinczy a Don Carlos lefordításával.²⁶⁾ Midőn Széchenyi Ferenc Horváth Ádámval megtárgyalva a kérdést arra az álláspontra jutott, hogy művek írására, fordítására, az irodalmi élet ápolására és az írókkal való kapcsolattartásra titkárt foglalkoztat, környezetében szinte mindenki a tehetséges Bárány Pétert javasolta. Tanárai jó véleményén túl írott mű is szavatozta, hogy a gróf elvárásainak megfelelt: művelt volt, filozófus, beszélt németül, franciául, latinul, görögül és "szépen mívelte a magyar nyelvet".²⁷⁾

Az írott mű, amely képességeit dokumentálta, ugyancsak a bécsi társaság inspirációjára született, és még szorosabbra fűzte Bárány sorsát a Pálóczi Horváth Ádámval. Amidőn 1790. október 3-án Széchenyi Ferenc palotájában megvetették az alapját a tulajdonképpeni akadémiának, már mindketten elküldték pályamunkájukat a "Bécsi Tudós Magyar Társasághoz" egy magyar nyelvű bölcséleti mű díjának elnyerése céljából. Pálóczi Horváth Ádám, az Ung vármegyei evangélikus nemes, aki Hatvani professzortól kapta a tudományos gondolkodás ismeretmódját. És a piarista Bárány, aki a szokások szerint fizikai és filozófiai "vetekedésekben" vett részt magyar nyelven már alsó iskolás korában, és a piarista színjátszás aktív művelője volt. Két iskola, a magyar értelmiség két érdekes típusa állt ki a pástra a bécsi párviadalban.

Mielőtt a pályamunkák sorsának elbeszélésébe fognánk, lássuk, mi lett a kassai és a bécsi tudós társaság közös eseménye, a Litterarius Consessusnak a sorsa. Bessenyei György Jámbor szándék néven ismert akadémiai tervezetét 1781-ben írta, ezt dolgozta ki Révai 1784-ben, majd a "Hadi és más..." segítségével 1790-ben kinyomtatta és az országgyűlésen szétosztotta. Bárány Péter 1791-ben tette közzé a "Hadi és más..." mellékletében a Jutalomfelelet a magyar tudós társaság felállítására iránt c. pályamunkáját, mely ma már fellelhetetlen. Révai felkereste a magyarul is tanuló Sándor lipót főherceget, hogy megnyerje a terv számára, s valóban úgy tűnt, hogy munkája eredménnyel jár. Július 30-án Zichy Károly, a

helytartótanács elnöke felkérte, hogy az egyetemi nyomdában keressen szobákat a társaság kiadóhivatalának, s egy termet az összejegyzetekhez. Szeptember 17-én a tagok névsorát elkérte. Ez volt a Plánium, melynek értelmében Pesten október 3-án megtartották az első összejegyzetelt. Révai a tervezetet átadta a nádornak, aki azt a Tanügyi Bizottmányhoz továbbította, és itt nyoma veszett. Közben azonban Lipót király uralkodásának és életének vége szakadt, s I. Ferenc trónralépése után a magyar függetlenség és kibontakozás csillaga lehanyatlott.²⁸⁾

A bécsi társaság lelkében még sokáig nem aludt ki a remény. Sándor István 1785 körül Bécsbe költözött, és élénken figyelte a magyar zsrnalisztika kibontakozását. Révaihoz írt leveleiben (1786-1802) említést tett arról, hogy a Bécsben tapasztalt, hirtelen fellángolt irodalmi élet sokfélesége készítette a bibliográfiai gyűjtésre és a Magyar Könyvesház megalkotására. Ő hitt a magyar tudós társaság létezésében. 1793-ban papírra vetett végrendeletében a magyar "Akadémiának vagy Társaságnak" tízezer forint örökséget hagyott, továbbá könyveit, mappáit és érmeit.

Bécs 1793-ban 52 ezer lakosú város, írta Sándor István, s ebből tízezer a magyar. Vendégként évente megfordul ugyanennyi.³⁰⁾ Kerekes Sámuel lakása, Széchényi Ferenc fogadószobája nyüzsg a látogatóktól. Olaffson Placid könyve alapján összeszámoltam a reform-országgyűlések korában Széchényi Ferenchez irodalmi céllal fordulóknévét. A számuk közel százat tett ki. A Herrelogasse magyar szótól hangos. Nem az irodalmi nyomorúság, hanem a hirtelen feltörő közlési kedv, a lázas alkotómunka adta az ötletet a magyar nyelvű tudományos pályamunkák megírásához. A megélemedett irodalmi élet I. Ferenc császár rendőuralma alatt hanyatlott viszsza. A terror jól bevált eszköze az írók elhallgattatása, bebörtönzése, száműzetése, sőt felfűjt vádakkal sosemvolt vétkek miatti kivégzése. Az akadémia terve valójában sosem került le a porondról. Kultsár István 1806-ban megindította a Hazai Tudósításokat, s benne feltámasztotta a Görögök kezdeményezte akadémiai hagyományokat. Mozgósított, pályázatokat írt ki, irodalmi életet teremtett. Végül is az 1817-ben életre hívott Tudományos Gyűjtemény volt az az orgánum, amely kvalifikált olvasóközönséggel, s úgy tudta magához láncolni az írókat, hogy befejezte a felvilágosodás kori tendenciát, és utat nyitott a második reformmozgalom kibontakozásához.

Görögök a Tudós Társaság megalapítása körüli munkálkodásukban együttműködtek a kassai társaság minden tagjával, de az irodalompartolás mecénási, középkori intézménye helyett, melyet Kazinczy élesztgetett, űk

Bessenyei egyetempártoló, akadémia-teremtő eszméit fogadták el. Kókay György kiemeli, hogy ezért szállt síkra Batsányi és Révai is.³¹⁾ E nézet-eltérés tovább mélyítette a szakadékot a kassai társaság két prominens személyisége között, s magyarázatot ad arra is, miért nem nézte Kazinczy jó szemmel a bécsiek pályázati kiírásait, s miért illetve kritikával magát Széchényit ezek támogatásáért. "Az oly képtelenségek, mint a Széchényié a legjobb Psychológiára - a Péczelié egy tökéletes Original-szomorú-játékra, literatúrának nem csecsemő korára valók" — írta Prónaynak 1805-ben (KazLev 3.köt. 434.p.). Ennek ellenére figyelemmel kísérte a pályázatok sorsát leveleiben és a kassai folyóiratokban.

Bölcseleti pályamunkák

Országos jelentőségű esemény volt egy jó magyar grammatika megírásának pályadíja. Naunkovics György pécsi püspök a kitűzött díjat még 30 arannyal meg is toldotta. Földi János és Gyarmathy Sámuel orvosok írása is a beérkezett öt pályamunka között szerepelt. A lektorok erdélyi és debreceni tudósok voltak. Mivel a lektorálás utolsó állomása Debrecen volt, az itteniek — azzal az érvel, hogy a két legjobb tanulmány a két debreceni orvosé — önhatalmúlag összeállítottak egy kevert tartalmú tankönyvet, amelyet Görögék ki is adtak, s ezzel kihívták a tudósok, de főként Kazinczy ellenérzetét. E körül az ún. 'debreceni grammatika' körül parázslott fel az első nyilvános irodalmi, tudományos vita.³²⁾

A másik pályatétel egy bölcseleti könyv megírására vonatkozott. Ez a kezdeményezésük a politikai eseményeknek esett áldozatul. Mire a kiadásra került volna sor, a Kant szellemében fogant első díjas művet már nem lehetett kiadni, s a második díjat nyert és kiadott könyv tartalmilag elmarad a korábbi magyar filozófiai irodalom alkotásai mögött. Emiatt adta Csaplár Benedek is a róluk szóló cikkének a Vérmes remények mérsékelt eredménye címet.³³⁾ De még így is, a meghirdetés, a felkeltett érdeklődés, maga a díjátadás és annak sajtóvisszhangja európai kicsengésű eseménye volt azoknak az éveknak, és egyben hagyományteremtő erejű.

Görögék 1789 januárjában küldték szét előfizetési felhívásukat, s ezzel egyidőben a Magyar Kurirban meghirdették pályázatukat egy magyar nyelvű pszichológia írására. Görög lakására kérték a kéziratokat 1790 májusának határidejéhez kötve. Lapjuk, a "Hadi és más..." 1790.június 8-án beszámol "a beérkezett szép munkákról", melyek között sok új szóval találkozott az olvasó. Ezért "elétárnak bírálat céljából egy csokorral".³⁴⁾

PSYCHOLOGIA

AZ AZ

A' LÉLEKRŐL

VALÓ

TUDOMÁNY.

ÍRATOTT

1789-dik Efstendőben.

PESTEN,

Nyomtatt. TRATTNER MATYAS' Betűivel

1792.

Pálóczi Horváth Ádám második díjat nyert
pszichológiája, melyet Görög Demeter meg-
jelentetett

re Koppi Károlyhoz, és környezetében írta meg a tanulmányt.³⁵⁾

1791. január 25-én adtak hírt a díjkiosztásról (89-95.p.). Szinte megelőzve a napi sajtót írta meg Kazinczy is az eseményt leveleiben (KazLev 10.k. 509-10.p.) Az emlékezet feljegyezte, hogy Széchényi Ferenc kérésére Báróczi Sándor, a testőrírók doyenje volt a díjátadó, aki Kassáról utazott Bécsbe, hogy tiszte szerint eleget tegyen kötelességének.³⁶⁾

A júliusi számokban olvasható a szöszedet, a 726., 776. és 799.lapon. A díj odaítéléséről 1790. december 14-én tájékoztatnak: "Szerzője Bárány Péter úr, aki ekkoráig tisztség nélkül folytatta ifjúi életét, egészen a tudományokban és anyai nyelvünkben való magatökéletesítésére fordította" (742-3.p.) Azt is megtudjuk, hogy Bárány ekkor Pozsonyban tartózkodott, innen hívták a díjátvételtre, ahol "munkájának 150 nyomtatványával fog még az érdempénzen felül megjutalmaztatni".

Tudjuk, hogy Bárány életrajza tekintetében tévedett az újságíró, mivel saját leírása szerint 1787-ben a kanizsai piaristáknál tanította az alsó osztályosokat grammatikára (Jelenséges Lélekmény, 221.p.) Innen utazott vissza Pestre

Báróczi átértékelte az esemény jelentőségét, és meghatározó, szép beszédet mondott. Kazinczy ezt annyira számontartotta, hogy 1813-ban Báróczi összes munkáinak kiadásakor kérte Helmeccit, hogy nézzen utána a korabeli lapokban a díjkiosztási ünnepségnek.

Bárány Péter, a 27 éves ifjú díjátvevő beszédében a bécsi társaság akadémiai megmozdulásait méltatta, továbbá Görögék szervező erejét és a "magát megnevezni nem akaró" mecénást, akiről mindenki tudta, hogy Széchényi Ferenc. Itt hangzott el, hogy Kant szellemében alkotott bölcséleti munkát írt Bárány, aki hitet tett Kant mellett, mondván, hogy a "jelenvaló világ legnagyobb bölcselkedőjének" tartja.³⁷⁾

A díjátadás Kerekes Sámuel bécsi lakásán zajlott le 1791. január 22-én este öt órakor. A "Hadi és más..." pontosan beszámolt az eseményről, melyen az éppen folyó országgyűlés követei, főúri nevelők, baráti író-társak jelentek meg. Ott volt Orczy László, a kassai és bécsi társaság közösen elismert politikai vezére, Podmaniczky József báró helytartósági tanácsos, Vay István szabólcsi, Vay József borsodi, Balogh Péter nógrádi, Máriássy István gömöri, Spissich János zalai követ, Illos József és Vattay György testőrírók. Az írók közül Révai Miklós és Decsy Sámuel nevét jegyezték fel. Bárány Péter barátja, Kis József doktor ifjú orvosként már a Széchényi család szolgálatában állt, s Tibolth Mihállyal a Széchényi-fiúk nevelőjével együtt a családot képviselték. Kibling József, a Draskovics család nevelője szerepelt még az eseményen.

Bárány Péter a pályaművét a "Bétsi Tudós Magyar Társasághoz" címezte. A kísérőlevélben megemlítette Koppi Károly nevét, és utalt "Hazánk egy érdemes fiára", aki "nevét titokban tartja", de az ügy támogatásával "megesmer-teti velünk Szép Magyar Lelkét". Ez a másodszori nyílt utalás Széchényi Ferencre. A 30 aranyat tehát, amely a díj volt, nem adhatták a Festetich csa-

*Jelenvaló
LÉLÉK = MÉRNY
(Lélek-Tudomány)*

*Ita'
Bárány Péter.*

*Non tanta praeiugine sequatur libri
quanta scribuntur.*

Bárány Péter díjnyertes munkájának
címodala, 1789. Kéziratban maradt

láddal közösen, ahogy eddig hitték. Bárány két alkalommal is utalt a mecénásra, és a "Hadi és más" tudósítása is csak egy támogatót emleget.

Kazinczy Ferenc és más lapszerkesztők is érdeklődtek a pályanyertes mű megjelenése iránt. De az késett, míg végül a következő évben, 1792-ben a második díjat nyert munka látott napvilágot,³⁸⁾ Bárány művét pedig elvezetettnek hitte a magyar irodalmi köztudat. Ezt tanúsítja a Magyar Irodalmi Lexikon (1965) és a Magyar Életrajzi Lexikon is.

A meg nem jelenés oka egyrészt Bárány nyakassága, másrészt a politikai változás volt. "Görög Demeter Ur késett annak ki nyomtatásával: a mostani uralkodás alatt kívánta tőlem, hogy a megkoronázott Psychológiát új formába öntsem. De én ezt nem tehettem..." – írta sok évvel később ifjabbik gazdájának, Széchenyi Istvánnak, amikor 1826. augusztus 12-én névnapi jókívánságait tolmácsolta, és az akkor megalakult akadémia bölcséleti osztályába a felvételét kérte. (MTA Könyvtára, Kézirattár K 202/75.)

A' Béti

Tudós Magyar Társasághoz.

Döls Pénzfiak!

*A' mely munkát a' Haza' boldogságának ol-
tására Előzőkbe áldozatul vettek, azt véres
vérféltetnek nézik.*

*Szent áldozat – ha azt hiába nélkül leani
találhatok ti, kiket a' harai Szeretlet önök ol-
tára ama' fellelőtt tiptá Tűznek meseli-
tése világot.*

*Neveljétek öntek! – Neveljétek, ne tiak
akokba, kiknek szívét ama' Szent Tűznek lán-
ja már megcsapta; hanem lobbantatók-fel-
akokba is, kiknek szívét kétféle ugyan már a'
fellelőtt, de vérese nintsen még. Széke
mely belőle kaphatón.*

*Neveljétek bennem is! – hogy Ha öntek
nak némely tájaim emelkedő lángos kor-
mos fűt-fellelőtt tiptá világgal égő szívem
nek lángját be ne foghassák.*

*Tűz a' harai Szeretlet; de szebb a'
harai Döls-Szeretlet. – Az igazság háborja-
tokkal ravarja-meg a' lelket; és pedig egy-
gyezelő tiptá lángot lótok.*

E' volt

MTA
KÖNYVTÁRA
KÉZIRATTÁR

"A' Béti Tudós Magyar Társasághoz" címezte
Bárány Péter a pályázatra beküldött művét

-3-

K 167/6

II

a' több be-adott munkák között az
 egyik találtasott leg. jobbnak, és
 nekem adasott az ezette fránt örde
 jénr. M. Porög Demeser írta volt az
 intéres: Perseja; képte annak ki
 nyomtatásával, a' moztani Uralkodó
 által kívánta sőt, hogy a' meg-
 koronázott Psychologiai új formába
öröksej. De az nem sehetem azért,
 mert a' mi egyszer tettfezt, annak
 mindenkor sepheni kell, s' azért is,
 mert akkor Nagyságos Ura Stija
Secceraviffa lévén, a' fol foglalatoss
 sáim miatt, arra több időm nem
 bótta, így sehet ennek újra leendő
 ki-dolgozása el. maradt. En' képe
 lennie, ha az Isten életemnek ked
 verne a' Dolgozókéjnek többi ágait
 is magyarul ki-dolgozni. Nagysá
 god ebben folat sehet; és remélem
 fogis tenni.

Bárány levele Széchenyi Istvánhoz 1826. aug. 12-én

Szabó Dávid átvett a második kiadású Kisded szótár-ába. Szavai többségét a
 piarista tanároktól tanulta, főként Benyák Bernáttól és Szűts István György-
 től. Alkotott szavai eredetét felfedezhetjük a régi magyar bibliafordítások-
 ban, kéziratos szövegekben, a mondókákban és regös énekekben ma is élő szó-
 kincsben. A három "könyv"-re, egy toldalékra (a lélek rendkívüli állapotáról)

Bárány kézirata
 kalandos utakon végül
 is a legjobb helyre,
 az Akadémiai Könyvtár
 Kézirattárába került,
 tehát nem vészett el,
 hanem olvasható a
 Kant szellemében fo-
 gant első Magyar
Pszichológiánk. A kis
 szöszedet, amelyet
 Görögék leközöltek
 1790-ben, ifj. Sziny-
 nyei József révén be-
 került a bölcséleti
 szókincsbe. (Magyar
 Nyelvőr 1881. 10, 7,
 308-9.) Ezek a szavak
 a szerkesztők váloga-
 tása alapján általá-
 nos filozófiai és
 pszichológiai szak-
 szavak. A Bárány mű-
 vére jellemző kanti
 szókincs sajnos
 rejtve maradt a lap-
 pangó kézirat puha,
 szürke borítója
 alatt. Az etimológi-
 ai és szakszótárak
 azokat a szavait ör-
 zik, melyeket Baróti

és szakszótárta tagolódo kézirát az apercpciós pszichológia magyar alap-műve, amely az álomról szólva felveti a "homályos.képek" fogalmát, amelyek "az erősebbektől el valának nyomva". Erkölctana és szabadságfogalma a legszebb magyar eszmévilág tükre.

A társaság a "Hadi és más..." c. lap körül tömörült ugyan, de életetője, erkölcsi támasza a főnemesség sorából hozzájuk közel álló Széchényi Ferenc volt. Amikor 1793-ban a cenki parasztok mozgolódni kezdtek az irtásföldek kisajátítása miatt, maga Cenkre költözött, és Bárány Pétert Iványba küldte

rendfenntartóként, "nehogy a tűz tovább terjedjen". A Martinovics féle összeesküvés után került az írókat, s bár a hozzá fordulókat nem küldte el anyagi támogatás nélkül, a politikailag gúzsba kötött irodalmi élet iránt nem mutatott nagy érdeklődést. E hangulatváltásnak lett áldozata Csokonai Vitéz Mihály is.

A lojális Görög Demeter mint udvari nevelő szép vagyonna, nagy rangra tett szert, s a láng, mely kezdetben fűtötte, lejjebb esett. Ő, Simai Kristóf, Kazinczy Ferenc és Batsányi János megélték az akadémia 1831-es valódi megindulását, de akkor már a sír felé haladva csak árnyékaik voltak 1790-es önmaguknak. De még az árnyékaik is erőteljes körvonallú, hiszen volt jövőképük, amely a második reformnemzedékben öltött testet, s az előrevetített tervekből még számunkra is hagyott egy halom megvalósítani valót.

I. Becsületbeli tagokul 8: a főrendek közül: gr. Gyadányi József, b. Ráday Gedeon; az egyházi rendből: Molnár János, Majláth Antal apátok és Nagy János; a nemesi rendből: Barcsai Abrahám, Báróczy Sándor, Kazinczy Ferenc. II. Rendszerint való tagokul 40: Balog Sándor, Bárány Péter, Bacsányi János, Benke Mihály, Benyák Bernát, Bolla Márton, Csépai István, Decsy Sámuel, Dugonics András, Fábich József, Földi János, Göböl Gáspár, Görög Demeter, Gyöngyösi János, Horváth Ádám, Illei János, Kerekes Sámuel, Komjati Abrahám, Kovács Sándor, Kovács Ferenc, Kroskai Imre, Mátyus István, Mész József, Nagyválti János, Novák István, Péczeli József, Rajnis József, Ráth Mátyás, Rácz Sámuel, Révai Miklós, Rozgonyi József, Simai Kristóf, Szabó Dávid, Tolnai Sándor, Toth Farkas, Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Ori Fülöp.

Ezek közül csak Kazinczy, Bacsányi, Görög és Simai érték meg az akadémia megalakulását, melynek aztán tagjaivá is lettek, midőn az 1831-ben valahára életbe léphetett.

A tudós társasági "Candidatusok" névsora
Csaplár Benedek cikkében (Figyelő - Abafi
szerk. - 1885, 18, 34-54.).

J e g y z e t e k

- 1) KÓKAY GYÖRGY: Bessenyei, Rát és Révai útján: Görögök az irodalmi és tudományos élet megszervezéséért és az akadémiai program megvalósításáért. 305-401. IN: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei 1780-1895. Akadémiai K., Bp. 1970.

GÖRÖG DEMETER

ts. k. udvari főnevelő, aranykultsos és udvari tanácsos
hazánkfiának, sz. István apost. magyar király rendje
közép keresztos vitézének, több külföldi- és a'
magyar tudós társaság tiszteletbeli tagjának

ÉLETLÉIRÁSA,

é s

a' magyar literatura előmozdítása által, valamint a
nevelés pályáján szerzett

É R D E M E I.

Kiadta

MÁRTON JÓSEF

Professor.

Ex libris Alexandri Kisthly

B E T S B E N,

NEMES HAYKUL ANTAL BETŰIVEL.

1834.

- 2) KOVÁTS MIKLÓS: A kassai szellemi műhely a felvilágosodás korában. = Borsodi Művelődés, 1988. XIII.évf. 4.sz. 27-32.
- 3) KAZINCZY FERENC: Pályám emlékezete. Bp. Aigner, 1879. Nemzeti Könyvtár, Szerk. Abafi Lajos. — művei 3.k. 317.
- 4) BEÜTHY ZSOLT: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. MTA Bp. 1887. II.k. 24-25.
- 5) KÓKAY GYÖRGY: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Akadémiai K., Bp. 1983. 234.
- 6) Ifj.BARTHA LAJOS: A "Magyar Átlás" történetéhez. = Földrajzi Értesítő, 1979. 28.évf. 1-2.sz. 117-120.
- 7) MÁRTON JÓZSEF: Görög Demeter ... életírása. Bécs, 1834. 36.
- 8) SZINNVEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. 1-14.k. Bp. 1891-1914.
NAGY JÚLIA: Görög Demeter, Kerekes Sámuel és Márton József a XVIII.századi magyar térképészet kiemelkedő művelői. = Földrajzi Értesítő, 1975. 24.évf. 2.sz. 209-36.
- 9) MÁRTON i.m.
- 10) KÓKAY i.m. 156.
- 11) KÓKAY i.m.
- 12) H.BALÁZS ÉVA: Bécs és Pest-Buda a régi századfordulón.
- 13) KÓKAY i.m. 126-127.
- 14) BATSÁNYI levele Ráday Gedeonhoz. Kassa, 1789.június 9. - Közli MOLNÁR JÓZSEF, Itk, 1902. 92.
Hadi és más nevezetes történetek (Röv.: "Hadi és más...") 1789.dec. 4. 594-7. Görögök propagálják a kassai Magyar Museumot.
KÓKAY i.m. 92.
- 15) KÓKAY i.m. 132-3. és 128. - Batsányi A franciaországi változásokra c. verséhez az ihletet és indítékot Görögök lapjától kapta. Kókay három tényből következtette ki megállapítását. 1) A francia eseményeket a "Hadi és más..." 1789.július 28-i és okt.23-i száma ismertette, melyeket Batsányi olvasott. 2) Nem olvasta ekkor a Magyar Kurirt. 3) A Moniteur nem olvasta rendszeresen. Az októberi párisi események után rendszeresen és közvetlenül adta a híreket a "Hadi és más..." a belgiumi mozgalmakról is; ez szolgált alapul Batsányi számára a többszámhoz: "Nemzetek, országok..." -- A Koporsóírás c. vers a "Hadi és más..." 1789.dec.4-én megjelent számában, 595-6.
- 16) KÓKAY i.m. 135-136. Görög Orczy Lászlóhoz hasonlóan hajlott a kompromisszumra, ha az udvar felé közteledett, de Batsányival élete végéig megmaradt a barátság, mivel "Görögök soha nem váltak hízelkedőkké, csúszómászókká". A bécsi rendőrminiszter hiányolta is lapjukból "az uralkodó atyai gondoskodása" keresését. Maga Batsányi is érezte, hogy I.Ferenc rendőrállamában van olyan hatalom, amely az író elveivel meg nem egyező írásra sarkallja.

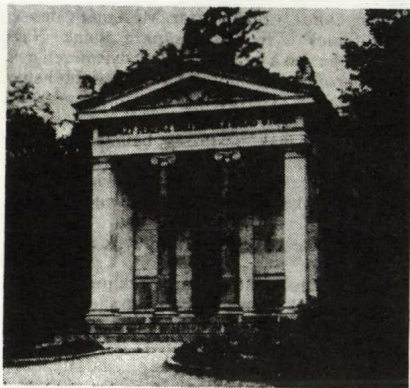

- 17) VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc élete és kora I. Bp. 1915.
- 18) CSAPLÁR BENEDEK: A nemzeti törekvések akadályai. 1791. = Figyelő (Szerk. Abafi) 1885. 18.szám, 34-54. - S "Candidatusok" névsora az 52.oldalon.
- 19) CSAPLÁR BENEDEK: Révai Miklós élete. Bp. 1881-89. Sok adatot tartalmaz Koppi Károly életére vonatkozóan is.
HORVÁTH AMBRUS: Koppi Károly működése. Szeged, 1942.
- 20) SZABÓ LÁSZLÓ: A sárvári és felsővidéki gróf Széchenyi család története. I-II.k. Bp. 1913.
- 21) BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1780-1825. Pest, 1888.
- 22) BARANY, GEORGE: Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism. 1791-1841. Princeton, New Jersey. PUP, 1968. 478.
- 23) Korvinus Mátyás egy vitéz, nemzeti, szomorúval elegyes vígjáték 1790-ből Werthes Frigyes-től magyarul kidolgozta Bárány Péter. - Az OSZK-ban őrzött kézirat szövegét közzé teszi és tanulmánnyal ellátja Gyárfás Ágnes. Miskolc, 1986. Magyar Játékszín, Új folyam első darabja. 193 p. 22 ábra.
- 24) GYÁRFÁS ÁGNES: Bárány Péter egy elfelejtett literátor a felvilágosodás korából. = HOM Évkönyve, 24.k. 1986. 184-97.
- 25) SZENTPÉTERI IMRE: A bölcsészettudományi kar története.
- 26) BAYER JÓZSEF: A magyar drámai irodalom története 1867-ig. Az MTA kiadása, Bp. 1897.
- 27) OLAFSSON PLACID: Gróf Széchenyi Ferenc irodalom pártolása. Pannonhalma, 1940. 220. Pannonhalmi Füzetek 26.
- 28) KOSÁRY DOMOKOS: Magyarország a felvilágosodáskori Európában. = Világosság, 1987. 28.sz. 533-40.
KOSÁRY DOMOKOS: Művelődés a XVIII.századi Magyarországon. Akadémiai K. Bp. 1983. 757.
KÖPECZI BÉLA: A francia és a magyar felvilágosodás. = Irodalomtörténet, 1986. 68.évf. 1.sz. 3-26.
- 29) SZINNYEI i.m.
- 30) SZINNYEI JÓZSEF: Az első magyar bibliográfus (Sándor István). Bp. 1901. Akadémiai székfoglaló.
- 31) KÓKAY i.m. 157. "Egy francia mintájú tudós társaság előkészítése és pótlása végett alakultak nagyobb városainkban és Bécsben azok a társaságok, melyek egy-egy folyóirat köré tömörültek".
- 32) GÁLDI LÁSZLÓ: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Függelékül Pais Dezső, Bárczi Géza, Mészöly Miklós hozzászólása. Akadémiai K., Bp. 1975. 586+8 t.

- 33) CSAPLÁR i.m.
- 34) GYÁRFÁS ÁGNES: Bárány Péter Magyar Pszichológiájának szószedete. = Magyar Könyvszemle, 1987. 103.évf. 2.sz. 126-137-
- 35) BÁRÁNY PÉTER: Jelenséges Lélek=mény /Lélektudomány/. Pesten, 1790. Az MTA Könyvtára Kézirattár Egyh. bölcs. 8r. 10.sz.
- 36) Kazinczy Ferenc és Báróczy Sándor levelezése. = Élet és Literatúra IV. 1829.
BÁRÓCZY SÁNDOR minden munkái. Közzétette, az életrajzot írta: Kazinczy Ferenc. I-VIII.k. Pest, 1813-4.
- 37) Bárány díjátvevő beszéde kéziratban az MTA Könyvtára Kézirattárában. Ir. lev. 4r. 125.sz. 1790.jan.2. dátummal ellátva.
- 38) PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM: Psychologia azaz: A lélekről való tudomány. Íratott 1789. eszt. Pesten. Trattner. XVI+392 p.+2 t. 1792.
SIPOS ISTVÁNNÉ: A magyar nyelvű pszichológiai irodalom kezdetei. = Pszichológiai Tanulmányok, 1967. 10.sz. 817-25.
NÉMETH JÓZSEF: Horváth Ádám és a szabadkőművesség. 9-30.p.
IN: Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titok. Szépirodalmi K. 1988.
NÉMETH JÓZSEF: Pálóczi Horváth Ádám dunántúli kapcsolatai. = Horizont, /Veszprém megyei közművelődési tájékoztató/. 1988. 16.évf. 3.sz. 28-32.

Az évkönyvünkben közölt ABAÚJ VÁRMEGYE című térkép a "Hadi és más nevezetes történetek" egyik földabrosza. (Hogy a kicsinyítést elkerüljük, a térképet kétfelé vágva két oldalon tesszük közzé.)

Váczy János:

SZÉPHALOM 2.

II.

Kazinczy a XVIII.század tanítványa emberies eszméiben. -- Ez úton akarja a halhatatlanságot elérni. -- Kazinczynak Csokonai V. Mihály iránti különös figyelme; közös tanulmányaik. A köztük fejlődő ellentétek. -- Csokonai észrevételei Dayka Gábor költeményeiről; nevezetes kritikája. - Mi az oka, hogy Kazinczy nem lehetett Csokonai őszinte barátja? A Kazinczy-család el-
lenszenve. -- Csokonai ragaszkodása Kazinczyhoz. -- Kazinczy tévesen ítéli meg Csokonai műveit, kivált a Dorotttyát. -- Kazinczy és Debrecen. -- A Debreczeni Grammatika szerkesztői. -- Ellentétek Kazinczy és a debreceni tudósok felfogása között. -- A "debreceniség" fogalma Kazinczy szerint.

Kazinczy mint a XVIII.század íróinak és bölcselkedőinek fogékony tanítványa, igazi rendeltetésének tartja az emberszeretet gyakorlását, s Herder után ő is úgy vélekedik, hogy minél többen s melegebb szívvel gyakorolják az emberszeretet erényét, annál biztatóbb a remény, hogy fajunk romboló szenvedélyei folyvást gyöngülnek. Az emberszeretet érzése egész tömegekre hatva a népek boldogításában üli diadalát. Innen a XVIII.század ember- és népboldogító törekvései s harcai a múlt hagyományai ellen. Akik egyeseket és nemzeteket boldogítani akarnak, égnék a vágytól, hogy a felfogásuk szerinti célhoz vezérlő átalakulás munkájába kezdjenek. Ezért a szellemi élet minden ágában, vallásban, nevelésben, állami kormányzatban új alapokat keresnek, s a haladás ösztöne irányítja mindazokat, akik az emberiség életéről mélyebben gondolkoznak.

Kazinczy mindazok pályáját ismeri és tanulmányozza, akik az európai népek irodalmi átalakulásának harcait vezérlik, különösen a franciáknál és németeknél, Voltaire-től és Gottschedtől kezdve. S meggyőződik, hogy ha nemzete haladását igazán szívén viseli, ő is kénytelen hadat üzeni a tényleges állapotoknak s el kell készülnie lenni a harcra. Hogy csak küzdelem árán éri el célját: ez nem tartóztatja vissza egy pillanatra sem. Az eszméért lelkesedőknek harc az életelemük. Kazinczy tudja, hogy irodalmi tervek megvalósításával maga ellen ingerli az írástudók seregét; de törhetetlen hittel hiszi, hogy a meginduló küzdelem végre is elválasztja a világgosságot a sötétségtől; a nemzet józanabb része észreveszi a haladás ösvé-

nyét s előbb-utóbb reá lép. Ő pedig a jók szeretetében találja jutalmát. Ez az ő becsvágya. Ebben keresi büszkeségét s hírnevét. A jók szeretetét – mondja – halhatatlanság gyanánt veszi. Márpedig azt látni, hogy küzdelmünk által olyanok is megszeretnek, akik eddig nevünket sem ismerték s irodalmi munkáink által "kedvesekké tesszük magunkat a' Nemzet legjobbjai előtt", minden eszes embert boldoggá tehet s munkára hevíthet. Ha pedig lelkünk nemesb ösztöneit követve halhatatlanságra törekszünk: egyszerűs mind a jók szeretetét állandóan biztosítjuk. "Jaj annak, – szól Kazinczy – akiben a dicsőség' szeretete nem lángol! Csak hogy azt a' jó ember nem ott keresi és nem azon azúton, a' hol és a' mellyen a' gonosz."⁴⁷⁾ Jó előre megérzi Kazinczy, hogy az ő és nemzete felfogása közt nem csekély különbségek mutatkoznak; meglátja, hogy az összeütközés előbb-utóbb kikerülhetetlen; de azt aligha sejti, hogy a harc mindjárt kezdetben ott fog kitörni, ahol a haladás és maradiság legközelebből érintkeznek, s neki csakhamar körvonalmaznia kell saját felfogását. Mindjárt kezdetben tisztában van, hogy sok balhiedelmet kell megostromolnia; de ha nemzete figyelmére tovább is méltó akar lenni, nem szabad a küzdelem elől kitérnie.

Meggyőződve író társainak üdvözlétéből, hogy az irodalom őt tekinti vezérének:⁴⁸⁾ mintegy erkölcsi kényszert lát a harcra kínálkozó alkalom megragadásában. Mielőtt a könyvvizsgálaton átesett fordítások vagy a munkába vett írók kiadását megkezdhetné, előleges csatározással próbálja a figyelmet magára irányozni, ha már a körülmények a küzdőtérre szólítják. Nemcsak vezéri tekintélye, hanem a kívánt hatás biztosítása még inkább ösztökéli, hogy az ifjabb írókat magához csatolja s törekvéseiket irányítsa. Már fogsága előtt megkezdí izgató munkáját, maga köré gyűjti az ifjú tisztviselőket, akikben írói hajlamot sejt, vagy a nagyobb deákokat, akik zsengeikkel fölkeresik. Ez a pártfogó és vezérő lélek kiszabadulása után még inkább erősödik. Fogságában huzamosan elmélkedve a haladás tényezőiről, arra a meggyőződésre jut, hogy csak azon az úton remélhető nemzeti műveltségünk kifejtése, amelyet a nyugati népek már megtettek, s amely az irodalom által elterjesztett eszmék után igazodik és a nemzet haladását egyedül biztosítja. Nem azon tehát, amely a külföldi

47) U.o. II.köt. 473, 494, 515, 530.l.
III.köt. 327, 372.l.
IV.köt. 535.l.

48) L. e mű I.köt. 597-600.l.

műveltségétől elzárkózik, és csak a hazait bálványozza, ha szinte szemlátomást különb is a külföldi. A saját felfogásának erősítésén és terjesztésén kell tehát dolgoznia. Ez pedig úgy érhető el legjobban, ha mennél több követője lesz egyelőre legalább az írók közt. Természetesen elsősorban az ifjú írókra kell számítani, mert azoké a jövő. Az egymást lelkesítő s egymásra ható írók hova-tovább fölkeltek a nemzet figyelmét, magukkal ragadván az olvasók tekintélyesebb csoportjait.

Senki sincs az ifjú írók közt, akinek hozzá való csatlakozása s ennek következménye oly elhatározólag siettetné Kazinczynak a fogsága utáni első küzdelmét, mint Csokonai Vitéz Mihály. És senki sincs, akinek megítélésében oly fokozatos elfogultságot mutatott, s akinek az utókor vele szemben oly fényes igazságot szolgáltatott, mint Debrecen nagy fia. Kazinczy fogsága előtt még számos közös eszmék vannak, ízlések is rokonabb egymással. A francia, olasz és régi klasszikus költők világa egyaránt vonzza mindkettejüket; de Kazinczy megismerkedésük után csakhamar azon német költők utánzatára buzdítja Csokonait, akiknek ő már régen hatásuk alatt állott. Az érzelmesség áramlata vagy betegsége Csokonait is fogva tartja. Mind a ketten nagy kedvvel foglalkoznak Anakreonnal, és pedig nemcsak magával a teoszi dalköltő kecses és bájos lantjával, hanem német utánzóinak mesterként szellemességével, amelybe a szerelemnek és a természet szeretetének hangjai vegyültek. Mind a ketten nagyon méltányolták Horváth Ádámot. Kazinczy az érzelmesség mellett észreveszi népies hangját is, amelytől még ő sem idegen. Csokonai meg éppen ezt becsüli legelőbbre. Azonban éppen itt, ezen a ponton történik a különválás is.

Kazinczy mind egyre a nyugati népek, különösen a német irodalom hatása alá jut, és mind jobban távozik a nép szellemi világától. Viszont Csokonai egyre jobban kibontakozik az idegen hatások alól, önállóbb lesz, a népi költészettel szorosabban érintkezik, és a lángelme eredeti nagy tehetsége mind inkább azzal a tanulmánnyal kapcsolódik egybe, amely vele igazán rokon. Amaz költészetében, fordításaiban s egész működésében a német eszményiség híve; emez a valóság felé tör s nem idegenkedik a vaskosabb realizmustól sem. Pályája rövid arra, hogy példányainak összes hatását teljesen lezárhassa; de alkotó tehetsége sokkal nagyobb, semhogy új ösvényt ne vágjon. Csokonait vele született nagy szelleme s mélyreható tanulmánya jeles költővé avatja, aki eredetibb és önállóbb, mint akkoriban bármely magyar költő. Kazinczy költői tehetsége csekély s épp ezért sohasem tud példaképeitől megszabadulni; általában mint költő szóba sem

jöhet Csokonai mellett. S amily közel áll Kazinczy fogsága előtt Csokonaihoz költői szellemére nézve, épp annyira távolodik tőle fogsága alatt és után. Mikor Csokonai eredeti költői szárnyait bontogatja és mer a saját útján járni, Kazinczy hetedfél évi rabsága alatt beletemetkezik az idegen, főleg német írók munkáiba s mind jobban hatásuk alá jut. Könnyen érthető, hogy e huzamos, folyvást egyazon eszme körüli foglalkozás, a szellemi üdülés minden egyéb lehetősége nélkül, szinte állandóan odaköti lelkét a fordított vagy fordítandó műhöz, amelynek nemcsak tartalmát, hanem külső és belső alakját, gondolatainak eredetiségét, kifejezéseinek sajátosságait, mondatainak szerkezetét s egymással való kapcsolatát, az egyes szók összefűzésének arányát, hangzását s jellemzetességét is megszokja s mintegy beléjük temetkezik. Amit műérzéke előbb csak gyakorlatképp kíván, később elodázhatatlan szükségnek tartja: élvezet, éjjeli s nappali foglalkozás, szellemi működésének egész világa. Az idegen irodalommal való ez egyedüli foglalkozás, szellemi működésének egész világa. Az idegen irodalommal való ez egyedüli foglalkozás, az idegen szellemi termékeknek e folytonos fordítása, kiszakítva az élő irodalom, sőt a való élet természetes fejlődésköréből, szükségképp átalakítja egész értelmi körét. Csoda-e, ha oly író, aki már pályája elejétől fogva oly fogékony az idegen szellem iránt s a nemzeti talajban gyökerező régi magyar költészet hagyományait ízléstelenségük s avultságuk miatt Dugonicsnál és Gvadányinál csak megvetésre tartja érdemesnek, minél huzamosabban él az idegen írók világában, annál inkább vérébe veszi azok gondolkozását, nyelvét s kifejezés módját. Gessner és Klopstock, Lessing, Goethe és Wieland némely művei éjjel-nappal kezében vannak, s az a remény táplálja, hogy ez írók bálványozott műveit a maga lelkén át sugároztatja nemzete elé az eredetinek szelleméhez híven s ehhez simuló magyar nyelven. Ez a remény teszi írói foglalkozását élvezetté és szükséggé egyaránt, ez határoz jövődő pályájára nézve.

A börtönből kiszabadult Kazinczy legott észreveszi a maga felfogása s az élő irodalom közti ellentétet. Akiknek költészete az újabb idegen, kivált német vagy olasz és latin költők utánzata, mint Kis Jánosé, Dayka Gáboré s Virág Benedeké, azok műveit alig ismeri a közönség. Aki az ilyen hatás mellett a maga eredeti szellemét is ki tudja fejteni, annak a műveit eleinte szintén csak a kiválasztottak olvassák, mint Kisfaludy Sándorét. Még Csokonai művei közül is azok aratnak tetszést, amelyekben Kazinczy nem sok különbséget lát közte és Mátyási József, hogy ne mondjuk, Poocs András közt, mint a Diétai Magyar Műzsa. A Lilla-dalok közül

is keveset ítél becsesnek; csak A pillangóhoz, A reményhez és Szemrehányás címűeket méltányolja. Amik aztán a következő években napvilágot látnak, mint Verseyhy Rikóti Mátyása, Csokonai legkitűnőbb művei, Kisfaludy Sándor regéi, Szemere Pál Alkalmi versdarabkái s néhány klasszikus fordítás, mind más-más költői ízlés termékei. Kazinczy egyet sem tart a jövő fejlődése alapjának. Ellenben sajnálattal látja, hogy a finomabb ízlés, mely a német klasszikai irodalom tanulmányán élesedett, majd mindegyikben hiányzik; de a nagy közönségnél annál több tetszést arat, minél közelebb jár a nép eszejárásához. Nem haboz hát Kazinczy régi barátja, Csokonai legjelesb műveit, a Dorottyát, a Lilla-dalok nagyobb részét s még A lélek halhatatlanságát is korcs szüleményeknek hirdetni, amelyeket csak az ő irányától eltért Csokonai írhatott. De ha Csokonai csakugyan őt tartja mesterének, ezeket el kell feledtetnie oly művekkel, amelyeket ne a "mendikási hangkongatásához szokott" magyar közönség szeressen, hanem csak azok, akik az idegen nagy írók művein fejlesztették ízlésüket.

Kazinczy azon üdvözlő sorokból, amelyeket kiszabadulásakor hozzá Csokonai írt, valamint hozzá intézett leveleiből bátran hihette, hogy megújuló ismeretségek szorosabbra szövődven, képes lesz ifjú barátját az ő ízlése követőjévé avatni. Hogy költői tehetségét ekkor még sokra becsüli, bizonyítja Dayka verseinek hozzá küldése oly céllal, hogy Csokonai pótolja a hiányokat, igazítsa hibáit, szóval a kiadásra elkészítse. Költői szellemökön, ízlésökön kívül itt tűnik fel köztük az első nagyobb ellentét. Csokonai a költői művek kiadását mai felfogásunk szerint kívánja, s csak a legkivételesebb esetben meri a meghalt költő hibáit javítani; a "szent maradványok" úgy jussanak a közönség kezébe, amint azokat Dayka hátrahagyta. Mindemellet némi csekély igazításra hajlandónak mutatkozik, ha azáltal "Dayka" Árnyékának 's az ő Nemes Tisztelőjének és barátjának legkissebben is kedves dolgot tsinálhat."⁴⁹⁾ Ismeretes, hogy észrevételei mind költői, mind aesthetikai tekintetben egyaránt becsületére válnak Csokonainak, s habár azokkal Kazinczy nem mindenben ért is egyet, ez korán sem akadályozza meg, hogy ne csak mint költővel, hanem mint emberrel is szorosabban érintkezzék. Tőle telhetőleg gyámolítja őt. Közbejár a kassai könyvnyomtatónál, Landerernél a Lilla-dalok kiadásában, s ő maga fizeti a kiszedett három ívet 28 frtjával. Aztán könyveket küldöz neki aesthetikai tanulmányai folytatására, nevezetesen Sulzer aesthetikai leckéit. Meg

49) Kazinczy F. Lev. III.köt. 11.1.

akarja festetni arcképét s folyvást sürgeti a Dayka műveinek megigazítására.

S ha mindemellett barátságuk nem lett őszintébb és melegebb, nem annyira Kazinczyn, mint körülményein s családjá ellenkezésén múlt.⁵⁰⁾ Érthető, hogy Kazinczy anyja és testvérei folyvást gyanús szemmel nézik az ő levelezését s ismeretlen írókkal való társalgását, mert attól félnek, hogy ismét valami veszedelmes társaságba keveredik. Föltehetjük, hogy a hányt-vetett életű Csokonairól olyan balvéleményt táplál a Kazinczy-család, amely félelmét sok tekintetben igazolja. A fogyatékosabb műveltségű nemes ember különben is hajlandó a költőben afféle mulattató énekmondót látni, aki csak a haszontalan időtöltésről gondoskodik és nem veszi komoly számba. Van okunk föltenni, hogy a Kazinczy-család, Miklós kivételével, aki maga is írogat, igencsak így gondolkozik. Van okunk föltenni, hogy a felfogás Csokonaira vonatkozólag még kedvezőtlenebb. Hiszen magának Kazinczynak is védekeznie kell amiatt, hogy "az írásban mulatságát leli", mert ezáltal "sok jó és valóban tiszteletet érdemlő emberek" szeretetét megnyerte és megnyeri." - Ezzel kell cáfolnia anyja s kivált József öccse balvéleményét, s erősködni, hogy az efféle foglalkozás éppen úgy megérdemli a fáradságot, mint például a gazdálkodás, kivált ha "a' firkálásból pénz is jő-be". Innen magyarázható, hogy Kazinczy és Csokonai nem úgy és nem akkor érintkezik amint és amikor akar. A család megghusítja találkozásukat mind Érsemlyénben, mind Debrecenben. Kazinczy határozottan Csokonai pártjára áll anyjával szemben, és zokon esik neki, hogy hazaérkezvén Bécsből, Csokonai levelét azzal a megjegyzéssel adja kezébe anyja, hogy az "valami haszontalan ember levele". "Azt az embert — így fogja pártját Kazinczy — Csóka János Uram⁵¹⁾ nem tartja alább való embernek magánál, a' világ pedig különbnek tartja ... Csokonainak vannak igen szép oldalai, mellyért őtet nem én, de a' legnagyobbak (értsd: Széchenyi Ferenc, Festetics György és Rhédey Lajos grófokat) is distingválják". Mentegeti magát, hogy nincs vele szoros kötelékben, de neki nem válik gyalázatára Csokonai barátsága, aminek "ő most egy szép példáját adja"; ez pedig hálára kötelezi, ha némelyek mosolyognak is rajta. Tudván azonban, mennyire idegenkedik anyja Csokonaitól,⁵²⁾ eddig nem merte magához hívni, sőt négy embert felszólított, hogy beszéljék le a hozzá való menetelről, félvén, hogy anyja éreztetni

50) E tekintetben nem érthetünk egyet Beöthy Zsolttal, aki ezt Kazinczy aristokratikus felfogásának tulajdonítja, amely csak csekélyebb részben mondható akadálnak. Beöthy Zs. Horatius és Kazinczy (Budapest, 1890); 55.1.

51) Érsemlyéni ref. pap.

fogja vele megvetését vagy legalább lenézését. "De most — végzi — kénytelen vagyok Csokonait vagy harmad napra ide hívni dolgozni. Azért nékem pénzt adnak."⁵³⁾

Íme Kazinczy az anyagi haszonnal kívánja okát adni nemcsak az írással való foglalkozásának, hanem a Csokonaihoz való barátságának is, ami nem utolsó bizonyíték, hogy ekkor még Kazinczy sokkal többre becsüli Csokonait, mint később, midőn már legjelesebb műveit mind ismerheti. Csokonai őszinte ragaszkodással igyekszik viszonzni Kazinczy pártfogását s minden kínáló alkalmat felhasználni, hogy vele többször találkozzék és személyes tiszteletét a világ előtt is bizonyítsa. Neki akarja ajánlani anakreoni verseit s főleg azért iparkodik a bevezetést lehető alapossággal elkészíteni, hogy méltó legyen Kazinczy hírnevéhez. Ezenkívül közbejáróul kéri föl Széchenyi Ferenc és Rhédey Lajos grófnál, hogy egy-egy ódáját juttassa hozzájuk. E kérelmet azonban alkalmasint nem teljesíti Kazinczy, mivel kiszabadulása óta Széchenyi nem akart övele érintkezni, Rhédey működésében pedig Kazinczy nem minden ok nélkül, de azért koránsem igazságosan csak az üres hiúság megtestesülését látja, akitől semmi derekasabb dolog ki nem telik. De midőn Kazinczy a Magyar Hírmondóból az anakreoni dalok kiadásáról értesül: fölhívult örömmel üdvözli "nevekedő az az újabb dicsősségeért".⁵⁴⁾ Igaz, hogy Kazinczy oly elragadtatott öröme soha sem ad kifejezést Csokonai iránt, mint például Kis János vagy Berzsenyi egy-egy műve iránt; igaz, hogy Csokonainak a régi vándor lantosokra emlékeztető hányt-vetett pályája alig kerülheti ki a művelt társadalmi formák közt élő s ezeknek megsértését mindég zokon vevő Kazinczy rosszallását; de mindezt bizonyos tekintetben feledtetni tudja az az őszinte és meleg vonzalom, amellyel iránta Csokonai viseltetik. Többször megkísérli, hogy a "Tekintetes Urat" egy-egy kirándulásakor meglephesse; így 1802-ben a karácsonyi ünnepekre Bagamérba megy, hogy onnan könnyebben átrándulhasson Érsemlyénbe. Máskor meg Regmec vidékén tartózkodik, hogy Kazinczyval találkozhasson, megismertesse újabb vagy még Kazinczytól nem látott műveivel, a Béka-egér-harccal, Tempefőivel és Catullusból, Tibullusból s Propertiusból fordított verseivel. Pár év múlva megint azért akar Derecskére rándulni, hogy ott a nép összeírásán dolgozó Kazinczyval találkozhasseék. S mivel ez most sem

52) Ez idegenkedés okául Kazinczy azt hozza fel, hogy "ő testvére egy falusi notáriusnak". Honnan veszi ez adatot, nem tudni; Csokonai egyetlen fiú volt.

53) Kazinczy F. Lev. III.köt. 87-88.l.

54) U.o. 23.l.

sikerül, levéllel küldi el neki a Dorottyát, amellyel pedig személyesen szerette volna megajándékozni, meg sem gondolván, hogy ez a műve fordítja el tőle Kazinczy barátságát. S bár Kazinczynak ekkor mondott ítélete ismeretlen, semmi kétség, hogy ez ítélet ellentétben van mindazzal a discsérettel, amelyben Kazinczy Csokonainak egyéb munkáit részesítette az-előtt.⁵⁵⁾

Kazinczy e komikus eposzból látta: mennyire más útra tért Csokonai, mint amelyre ő akarta vonzani fogsága előtt. Sajnosan tapasztalta, hogy Csokonai annak az iránynak áldozza nagy tehetségét, amely nyelvileg a Debreczeni Grammatika csapásán haladt, költészetileg pedig Dugonics és Gvadányi szellemében a nép tetszését vadászta, tehát homlokegyenest ellenkezett az ő felfogásával, amelynek kifejtésétől várta átalakulásunk nagy munkáját. S jöllehet Kazinczy nem szakít nyíltan Csokonaival s debreceni barátaihoz írt leveleiben folyvást emlegeti s megizeni neki, hogy felesége is barátjának nézi őt; hogy a Bácsmegyeire írt versecskéje "igen édes érzésekre fakasztotta" és szidta a censort; hogy abból nevét kitörülte: éles bírálata gondolkodóba ejti barátját, aki mind jobban tudatára jut nemcsak tehetségének, hanem a Kazinczyétól eltérő iránya életrevalóságának is. Kazinczynak elég sokszor nyílik alkalma Debrecen írástudóival érintkezni s meggyőződni, hogy az ottani olvasók éppen azon darabjainak jósolnak halhatatlanságot, amelyeket ő "ízetlen mázolásoknál" egyebeknek nem tarthatott. S ide járul az a körülmény is, hogy Sárosyné 1804. Csokonait több figyelmére méltatja, mint őt, s kazinczy tán ekkor veszi észre világosabban, hogy a szép özvegy körül nincs mit keresnie.

Mindez érthetővé teszi, hogy Kazinczy és Csokonai közt fejlődő ellentétek egyre élesednek, noha rejtve maradnak. Barátságuk látszatra még érintetlen. Legfőlebb némi tartózkodás vehető észre közöttük.⁵⁶⁾ Hanem amint Csokonai meghal, nemcsak az ellentétek alakulnak ki teljesen, hanem mindazok, amelyek a két férfiú társadalmi helyzetének különbségéből kifejezésre juthatnak. Csakhamar kitűnik, hogy nemzeti haladásunknak két fő iránya kerül egymással szöges ellentétbe: az egyik, amely a külföldi

55) Csokonai levele nemcsak sejteti ezt, hanem kétségtelenné is teszi. Az 1804. jún. 14. így ír erre vonatkozólag: "A' Dorottyára tett ítéletre akárki is rá esmér, hogy annak fő okát nem én bennem a' Tekintetes Urban kell fel találni. Mégis köszönöm, mert ha én azt egész mivoltában nem hihetem is, bátorságot ad nekem, 's talán ezen a' háránték úton hasznomra válik." U.o. III.köt. 200.l.

56) U.o. 215.l.

műveltség utánzásától várja előmenetelünket, s a másik, amely a régi magyar nemzeti jellem hamisítatlan megőrzésében keresi jövőnk biztosítását. E két irány végighúzódik egész történelmünkön, s mikor egymással harcra kél, mindég valami nagyobb átalakulás küzdelmét jelenti be. Most is csak előcsatározásra szervezkednek. Csak az ellenfelek bemutatkozása megy végbe, amiben mégis nem nehéz fölismerni a későbbi nagy összemérkőzés előjeleit.

Kazinczy irodalmi, társadalmi és politikai elvei a francia és német szellemi műveltségből táplálkoztak s a gyors, sőt erőszakos haladás felé törtek. De már fogsága előtt észre kellett vennie, hogy elveiben kevesen osztoznak. Felvilágosodott gondolkozását szemtől szembe is megtámadják⁵⁷⁾ s úgy tüntetik fel őt, mint aki a szabadelvű francia írók eszméit minden komolyabb mérlegelés nélkül majmolja, s ha vitára kel azok érdekében, nem tudja megállni helyét. Nagy alföldi városaink, magyarságunk hatalmas városai, amely hűségesebben oltalmazzák nemzetünk ősi bélyegét, éppen oly nehezen indulunk idegen eszmék után, amelyektől a magyarságnak századok óta fenntartó erejét féltették. Míg Kazinczy rabságban sinlődik: ez a félelem oly téren talál kifejezést, amely a két ellentétes felfogást a legvilágosabban feltünteti: a nyelvben, az úgynevezett Debreczeni Grammatikában.⁵⁸⁾ Kazinczy még nem ismerheti teljes alapossággal, de előre sejti, hogy e könyvben "az ízetlenség és tudatlanság épített", mert szerkesztői sem az újabb jeles magyar írók műveit, sem az idegen nyelvek fejlődése folyamatát nem ismerték. Visszanyervén szabadságát, sajnosan tapasztalja sejtelmének igaz voltát. Valahányszor a debreceni írástudók vezéreivel, a Grammatika szerkesztőivel vitába ereszkedik, mindannyiszor meggyőződik, hogy bármilyen tanult és a közügyekben nagy érdemeket szerzett férfiak is ők, a magyar szellemi műveltség és nyelvünk fejlesztése szempontjából azokkal tartanak, akik a külföld utánzásától féltik nemzetünket, tehát a bátrabb haladás ellenségei. Ilyen, Kazinczy szerint, elsősorban Domokos Lajos (1721-1803), debreceni főbíró, Bihar vármegye alispánja és a híres 1790-l. országgyűlésen követe, a magyar nyelv lelkes pártfogója, tisztaságának makacs védője s a régi magyar nyelvre támaszkodó Révay Miklós

57) Barcsa J. dolgozata az E.Philologiai Közlöny 1906.évf. 313-15.1.

58) Teljes címe: Debreczeni Magyar Grammatika....

59) Kazinczy F. Lev. II.köt. 499-500.1.

nagy ellensége. Ilyen Benedek Mihály (1748-1821), debreceni lelkész, 1806-tól kezdve superintendens, számos egyházi beszéd s imádság írója és a híres ref. énekeskönyv szerkesztője. Hozzájuk tartozik Szikszai György (1738-1803), előbb makói, később debreceni ref. pap s esperes, a Keresztényi tanítások beszéd- s imádságyűjteménynek, amely még a jelen században is több kiadást ért, hírneves írója. Kivált amazokkal szeret Kazinczy eszmét cserélni nyelvünk kifejtése módjairól, de úgy látja, hogy ők "kevélyek azt Affectálni, hogy Iróinkat nem ismerik." Virág Benedek? A nevét sem hallották. Ányos Pál? Ő nemcsak költő nem volt Debrecennek, hanem még magyar sem. "Tudom, — szól Kazinczy egyik vitájok alkalmával — hogy a' Dea Debreczen senkit nem ismér Magyarak, csak azt, a' ki Debreczenben neveltetett, és olyan maradt mint ott volt." Azonban azt már nem tudta megmagyarázni, hogy valaki Ányost és Virágot nem ismeri, az élő írók közt senkit nem tart költőnek, csak Gyöngyössy Jánost és Mátyási Józsefet.

Nem mind követik Kazinczynak debreceni barátai Domokos Lajos és Benedek Mihály példáját. Nagy Gábor, a jeles gyűjtő, a haladás minden újabb jelensége iránt érdeklődik; Szentgyörgyi József örömmel olvasgatja az újabb írókat is; Fazekas Mihály, az 1796-ban "nyugalomra lépett Cs. K. felhadrnagy", a felvilágosodás eszméire nézve sokban egyetért Kazinczyval, s Kis Imre, a b. Vay Miklós tábornok salétromfőző-intézetének felügyelője, Fazekas közeli barátja, osztozik ennek felfogásában s irodalmi nézeteiben. De ha az újabb magyar írókat nem veszik is meg, ízlésök nagyban különbözik a Kazinczyétól. Még Szentgyörgyi József is talál alkalmat, hogy Gyöngyössy János védelmére keljen. S bizonyos, hogy mindnyájan a Debreczeni Grammatika hívei, pedig ez Kazinczy szerint nyelvünk kiművelésének legfőbb akadálya. Nem fejtegetjük itt, miben volt igaza Kazinczynak, s miben nem, csak az ő ítéletének következményeit tartva szem előtt, igyekszünk az ő s a debreceni írástudók felfogása közti különbséget feltüntetni. Kazinczy azt hirdetvén, hogy szellemi haladásunk alapja csak a nyugati példák szerint kiművelt magyar nyelv lehet, mindazokat, akik a Debreczeni Grammatika szabályait magukra nézve irányadóul veszik, a csökönyös maradiság oszlopainak nézi. Ismervén a magyar alföldi városoknak fajunk véralkatában gyökerező sajátságait, a megszokotthoz való merev ragaszkodást, a külföldi példákkal óhajt azokon változtatni. Szerinte "a' levegőből származik" e merev ragaszkodás, amelynek, mint a magyarságnak általán, egyik fő fészket Debreczenben látja, s innen mindazon tulajdonságok összességét, amelyeknek átalakításától függött élete munkája, debreceniségnek nevezte el.

Az itt szerkesztett Grammatikának is azért lett oly nagy ellensége, mert a debreceniséget ebben látta megtestesítve. Nem azért kel ki annyiszor s oly indulatosan ellene, mivel szabályait általán véve rosszaknak tartja; hanem mivel e Grammatika a régi iránytalanságnak, az irodalmi nyelv kialakulását segítő egyöntetű törekvésnek állandó tiltakozása, a szokás makacs védője, az újabb írók nyelvművelésének, Báróczy, ányos, Virág, Dayka, Kis János és Kisfaludy sándor, kivált pedig az ő stílusbeli újításainak élő tilalomfája. Világosan megmondja ezt a b. Prónay Sándorhoz 1805. július 15. írt levelében: "Én szüntelen azon vagyok, hogy ezt a' nyomorúlt munkát /t.i. a Grammatikát/ abba a' betsbe hozhassam, a'mellyet érdemel, mert nints bizonyosabb mint az hogy ezeknek tanításaik szerint literatúránk soha előbbre lépni nem fog; s' e' részben úgy nem fogatom el magamat ál képzezte által, kimondani a' mi igaz és hasznos, mint Gyűléseinkben nem, megcáfolni a' mit a' gonoszság és tudatlanság göggel erőlködik megállapítani."⁶⁰⁾

Azonban a debreceniség nemcsak abban nyilatkozik, hogy a régi szokástól tágitani képtelen, hanem abban is, hogy a saját ítéletét csalhatatlannak állítja. Irodalmi művek, képzőművészeti remek, tudományos elméletek értékéről a maga szűk látköre szerint mond ítéletet s körömszakadtáig vitatja helyességét. De nemcsak a maga szemével lát s a maga fülével hall, hanem aki másképp ítél, az ellen "vad röhögésekre fakad". Társalgásában a "vad tónust" kedvtelve utánozza s a művelt társadalmi formáktól való elmaradottságot, parlagiságot fajunk érinthetetlen jellemvonásának szenvelgi. Szóval: Kazinczy a debreceniség fogalmát egynek veszi az akkori magyar közfelfogással, amelynek jegyei a tanulatlanság, az újítástól való félelem, a külföldi műveltség megvetése. Mondanunk sem kell, hogy Kazinczy elfogultsága szembeszökő. Debrecen szellemi élete fejlettebb, mint Pestet kivéve bármely magyar városé, vagy legalább is olyan fejlett. De ő csak az újítástól való tartózkodást látja a város közéletének minden terén, lakosainak minden szavában és tetteiben, a középületek stíljében, közszellemének minden nyilvánulásában. Aki a debreceniségben osztozik, az – szerinte – el van telve önmagával, büszkén hallatja véleményét arról is, amihez semmit sem ért; jogot követel magának, hogy másokat is tanítson, anélkül hogy először ő maga tanulna rendszeresen. Aki szégyeli bevallani, hogy nem tudhatja, amit nem volt alkalma tanulni, az a legveszedelmesebb tanító.⁶¹⁾ Már pedig a magyar közéletben számos ily hivatlan tanítót lát.

60) U.o. III.köt. 386.l.

61) U.o. IV.köt. 137, 170, 190, 232, 345, 365, 387, 423.l.
V.köt. 162, 205.l.

Kazinczy, akiknek most bátor leckéket adhat, annál is inkább, mert nemcsak minden újítást kárhoztatnak, hanem azokat is elbizakodott göggel gáncsolják, akik annak útjait egyengetik.

Bármiképp akarja is elhitetni, hogy a debreceni "bizonyos nevetséges gastus, túrhetetlenség és magával eltelés lelke" szólítja őt sorompóba: vádját az egész nemzet szemébe vágja. A sanda mészáros szerepét játssza, nem oda üt, ahova néz. Akaratlanul ő a kihívó fél; de aztán annál bátrabban hadakozik s kiönti elfojtott keserűségét a mozdulni nem akaró magyarság ellen, amely hova-tovább az örvény szélére jut. Fajunk hibáinak nyílt feltárása nem kis bátorságot kíván. De Kazinczy elszántan indul a küzdelembe. Viszont a közönség legott fölismeri, mily érzékeny oldalról éri a támadás és elfogadja a kihívást.

VÁCZY JÁNOS KÉZIRATÁBÓL

örben háromszáz forint adósságtól akarván szabadulni, a debreceni főiskolát is meg akarja adni, s a tudományos helyrehozhatatlan maradványait a tudományos kutatók elől elvonni, s a maga ellen elkövetett vételt volna. Akkora az árából nem enged, hanem ha bármelyik főiskola veszi meg, tetemes összeget adományoz. Csak azt látni látszik, hogy Leonardus Brechtius Általát, s becses családhoz méltóan s maga hozzájárulva össze adni nyelvi előőrrel is jegyzeteket, s míg a kiadás el nem kezdül, a kódex mára maradjon. De Josef meggyőződve a folytatott gyűjtemény tudományos becséről, nem engedi a megvételre kínálkozó alkalmat először, s annál is a maga felelősségére lefoglalja a gyűjteményt addig is, a míg az egyháztanárs végleg határozhat. A tanács 1806. okt. 5-én elfogadja az ajánlatot, s a könyvek árát részben a jelen levő adóközléséből szedti össze. A leggyorsabbhat könyv Vázy Josef 100, Lónyay János s Kasinczy Péter 50-50 forintot adtak, s a segély Kasinczy 250 forintot enged. Így a gyűjtemény, mivel Kasinczy néhány nagyobb művét, a melyek a főiskola könyvtárában megvoltak, nem adták át, 1694 forint lett el. Míg Kasinczy állította el 1806 végén s 1807 februárjában, megfordulva a katalógusban összeírt műveket majd 100 darabbal. Esetesebb könyveiből később is árba került alkalmilag néhányat, részint jó karátait kínálva meg aszaltak, részint a főis-

III.

Csokonai nekrológja; hatása. -- A Csokonai-kultusz. -- Műveinek kiadása. -- Kazinczy Fazekas Mihályt alkalmasnak látja a kiadásra. -- Kazinczy téves felfogása a költői művek kiadásáról. -- Cserey Farkas ajánlata az emlékköre nézve. -- Az emlékkö története; fölírása. -- Kazinczy szükségesnek véli a nekrológ félreértett szavait bővebben megmagyarázni. -- Ellenét Kazinczy és Debrecen közt Csokonai műveinek értékére nézve. -- A Daykával való összehasonlítás. -- A Kazinczy ajánlotta emléksorok bírálata; az Arkadia értelme. -- Kis Imre véleménye. -- Kazinczy válasza. -- Fazekas Mihály beleszólása. -- Kazinczy "magyarázó jegyzetei". -- Fazekas durva támadása. -- Kazinczy végső szava arkadiai pörben; ennek fontossága. -- Miképp kell e vitát magyaráznunk? -- Szemere Pál felszólalása.

Kazinczy az 1805. jan. 28. meghalt Csokonairól nemcsak azért írt nekrológot a *Magyar Kurir*-ba, hogy hírül adja egy kiváló költő halálát nemzetünknek, ezúton is ébresztgetni óhajtván az irodalom iránti közfigyelmet; hanem azért is, hogy a költő hátrahagyott művei sorsáról tájékoztassa a nemzetet. Néhány találó vonással festi az embert és költőt. Sorain őszinte kegyelet ömlik el. "Nagy kedvességet nyert versei által: — írja Kazinczy — még nagyobbat azoknál, a' kik őtet közelebbről ismérhették, szive' szelid és jámbor volta által; mert az ő affectált és nem affectált misanthropiájából úgy sűgárlott ki mindég az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az aesthetikai lélek." "Emlékezete — folytatja — szent lélen közöttünk; szent nékem minden esetben, nevezetesen poetai munkájira nézve." Ezeket ő szándékozik kiadni, remélve az édesanya beleegyezését, az anyagi jövedelmet készséggel engedvén át neki. A nekrológot Fazekas Mihály szép soraival végzi és célzást tesz rá, hogy Csokonai művei kiadásában az ő tanácsával és segítségével kíván élni.⁶²⁾ Föl is kéri legott Szentgyörgyi Józsefet: beszéljen a költő anyjával a kiadás iránt.

62) *Magyar Kurír* 1805.évf. 15. (febr. 19-diki) sz. I.köt. 235.l. Ez Kazinczynak fogsága utáni második nyilvános felszólalása; az első pár nappal előbb jelent meg u.o. 203.l. Kazinczy András haláláról, s a saját házasságáról, a mi sok alaptalan föltevésre ad alkalmat.

A nekrológ kedvetlen hatást tesz Csokonai szülővárosában. Sértőnek s a kegyelettel össze nem férőnek állítják, s még napjainkban is Ióth Rezső "legalábbis gyöngédtelen megjegyzésnek" tartja "mindjárt a frissen hantolt sír felett."⁶³⁾ Pedig az ember egyéni képének jellemző vonásait örökíti meg, amelyek némi módosulást szenvedhetnek, de alapjukban igazak. Néha-néha – így gondolkodtak Debrecenben s ahol Csokonait ismerték – tán meglepte őt a mysanthropia s nem egyszer szenvedte a cynizmust; de nem e vonásokból kell az ő egyéni s költői képét megalkotni, mert ezek jellemének csak árnyékvonásai.

Vajon igaza volt-e a debreceni bíráltnak? Sértést vagy legalább gyöngédtelenséget követett-e el Kazinczy e könnyen félremagyarázható jellemvonások kiemelésével? Mai elfogulatlan ítéletünk szerint a válasz csak tagadó lehet. Azonban megérthetjük az akkori közvélekedést is. Minden város becsületbeli dolognak tartja kiváló fiai emlékét szeplőtelenül megőrizni, Debrecen pedig annál érzékenyebb Csokonai emléke iránt, mennyél jobban meggyőződik tehetsége nagyságáról s költői szellemének a nemzeti lélekkel való erős kapcsolatáról. Másfelől pedig mintha tán a főiskolából való eltávolításáért is utólagos elégtételt akart volna neki szolgáltatni. Az ifjúság ekkoriban s még jóval később is rajongó szeretettel fordul feléje. Akik utána a főiskolában tanulnak, nemcsak kézzel-kézre adják munkáit, hanem minden valamire való deák lemásolja magának műveit. Így keletkezik az a számos kéziratos verskötet, amelyeknek legnagyobb része Csokonai műveit tartalmazza, vagy legalább utánozza.

Nem mondhatni, hogy e meleg vonzódás talán később keletkezett. Amint Csokonai meghal, számos költői kebel összedobban az ő halála okozta fájdalommal. S a magasztaló hang értékének nagyságához igazodik. Például Domby Márton szerint Csokonaiban Ovidius, Vergilius és Horatius együtt szállott sírba. Fazekas Mihály, aki a legköltőibb sorokkal tiszteli meg emlékét, úgy írja le halálát, hogy amint "még fül nem hallott szent angyali hangú énekek énekein kezdé dicsérni az élet felséges voltát", az angyali kar maga köré fogadja. A két Kovács József és Báthory Gábor versei is a közfájdalom tolmácsai. Berzevičy Gergely a halállal küzdő költőt szeretné az életnek megtartani, bár e földön méltó jutalmát nem veheti. Szabó Mihály, a dadi ref. rektor is lanthoz nyúl, hogy elsirassa Csokonai halálát, kit Homérhoz hasonlít. Veres András pápai togátus

⁶³⁾ Fazekasról írt tanulmányában, Irodalomtört. Közl. 1897.évf. 177.1.

deák verses soraiban azon kételkedik: születik-e még valaha hozzá hasonló költőnk. Egy másik, aki I.T.K. betűk alá rejtezik s Csokonai barátjának mondja magát, azon kesereg, mily sokat vesztett öbenne nemzetünk. Ismét más névtelen mint bordalköltőt énekli meg. Csákvári Kovács Sámuel latin és magyar versben siratja, mert "nints bizonyára Vitéz, a' ki tudott hajdan verset dudolni Magyarok inye szerént", s magasztalása közben felkiált:

Fájdalom! ím' közelebb mit hirlele 's íra Kazinczy /!/ ⁶⁴⁾

Ide kell számítanunk a Kazinczytól használt jellemvonások értelmének elferdítését. Debrecenben mind a mysanthropiának, mind a cynismusnak a legrosszabb, hogy ne mondjuk, legdurvább értelmet adták, holott Kazinczy e fogalmakat a legszelidebb, legártatlanabb értelemben használja, mikor költői jelleméből von következtetést emberi jellemére. Tagadni nem lehet, hogy Csokonai hatása alatt állott Rousseau-nak, akiben az emberszeretet és gyűlölet, a műveltség iránti éles érzék s annak megvetése csodálatosan egyesült. Hisz maga Csokonai céloz erre költeményeiben s leveleiben egyaránt. ⁶⁵⁾ Könnyen átviheti hát Kazinczy Rousseau jellemvonásait Csokonai-ra, akit ez maga elé példaképül tűzött. Méltán kérdi Kazinczy: Vajon Csokonai "gondatlan, rendeletlen, állhatatlan, planum nélkül való, jámbor, szeretetre méltó élete nem hasonlított-e a Rousseau életéhez?" Csakhogy — úgymond — a magyarázat hosszas és azoknak, akik Rousseaut nem ismerik, érthetetlen.

Csokonai föltétlen magasztalói ha ismerik is Rousseaut, a Kazinczytól rajzolt jellemvonásokat az említett okokból nem találják igazaknak. Hiába hivatkozik Kazinczy több jóbarátjára, kik vele egyet értenek; hiába utal Csokonai önvallomására; hiába erősíti meggyőződésének teljes tisztaságával, hogy ha ő róla halála után hasonlóan írnának, minden részvétlenséget elfeledne. Mindez semmit sem használ. A változatlan felelet az, hogy Debrecenben senki sem tud semmit Csokonai mysanthropiájáról és cynismusról. Ennél fogva Kazinczy szándékosan elferdítette a költő jellemét, nem kímélve a még föl sem száradt könnyeket.

64) Kardos Albert: A Csokonai-kultusz régi versgyűjteményekben; Kardos Samu: Régi okiratok és levelek tára 1906. II.köt. 2.f. 34-41.l. -- A Magyar Kurír 1805.évf. márcz. 15. és 29.sz. toldalékában közli e versek egy részét.

65) Az 1802.dec.26. Kazinczyhoz írt levelében mondja: "Én ugyan Rousseau embere vagyok." Lev. II.köt. 539.l.

Ez a felfogás annál rosszabbul esik Kazinczynak, minél inkább bízott abban, hogy legalább közeli barátainak szeretete mentséget igyekszik keresni az ő gyanúsítása ellen. Hisz Szentgyörgyi Józsefnek élete megmentését köszöni; Nagy Gábor pedig minden anyagi dolgában gyámola. Fazekas Mihály meg Kazinczy kisleánya születésekor üdvözli néhány szép verssorral, amelyek őszinte becsülésről tanúskodnak. Nem várhatta-e Kazinczy, hogy legalább ezek a barátai, akik eddig őszinte vonzalommal ragaszkodtak hozzá, segítik eloszlatni a félremagyarázott szavai miatt keletkezett gyanút? Vagy tán ők sem értettek egyet Kazinczyval? S mivel ő Csokonai jellemének csak azon vonásait emeli ki, amelyek az idegen írókkal való foglalkozására mutatnak s nem egyszersmind azokat is, amelyek a magyar szellemben, a debreceni földben gyökereznek, mindjárt okot adott, hogy tiszta meggyőződését is zavaros forrásból magyarázzák? Semmi kétség, hogy az ő megszólalását az irodalom és nemzeti műveltség szeretete sugálja s eszéágában sincs akár az édesanya iránt gyöngédtelen lenni, akár pedig a költő tisztelőit sérteni. A debreceniek gáncsát enyhíti ugyan sok más jó barátjának javalása, de azért szükségesnek tartja felfogását részletebben is kifejtetni, mert "félreértetni szomorú dolog".

Azonban Debrecen nemcsak ezért találja Kazinczy felszólalását sértőnek: a kiadás iránti szándékát hívatlan beleavatkozásnak veszi, amire annál kevésbbé szorult Csokonai, minél inkább távolodott Kazinczy ízlése az övétől. S hogy feleslegessé tegyék Kazinczynak erre vonatkozólag bármely lépését, a költő eltemetése után Fazekas, Kis Imre, Szentgyörgyi s még egy negyedik jó barát azonnal összeáll a kiadás szerkesztésére. Kis Imre az ódákat és Lilla-dalokat hamarosan sajtó alá adja Nagyváradon, így akarván Kazinczyt megelőzni.

Kazinczy a kiadás szempontjaira nézve mindjárt kezdetben ellentétbe jut a debreceniekkel. Dicséri ugyan Kis Imre fáradtságát, hogy "szép cselekedetet tesz barátja árnyéka éránt"; de úgy gondolja, hogy ily munkára jogosan csak az vállalkozhatik, aki eddigi pályáján már bebizonyította, hogy nemcsak a költészetben jártas, hanem a könyvkiadáshoz is ért. A debreceniek igen helyesen a kiadás diplomatikai hűsége mellett kardoskodnak; Kazinczy viszont azt hirdeti, hogy mivel Csokonai még kiforratlan korában bevégezte földi pályáját, s a Gondviselés nem engedte, hogy ő maga megtehesse az utolsó művészi simítást munkáin, ezt olyannak kell megtennie, aki ért az efféléhez. Ha egyébiránt Kis Imre úgy adja ki Csokonai műveit, amint hátra maradtak, ennek is meglesz a maga haszna, de inkább csak az írástudókra. A nagyobb közönség zavarta-

lan élvezetet óhajt, tehát a kezébe adott művek a hibáktól meg legyenek tisztogatva. Kazinczy nemcsak a szerkesztésben akar Fazekas tanácsával élni, hanem ami még fontosabb, a hibásnak ítélt darab javítását is egészen reá bízza, mert "ezen munkára alkalmasabb embert nem ismer, mint Fő Hadnagy Fazekas Urat." Ellenben "a' systematicus rendet a' verseknek sorjában" ő maga szeretné megállapítani. Fölötte érdekes: miért híreszteli el, hogy ő akar Csokonai műveinek kiadója lenni. Azért, mondja, mert így annál bizonyosabban célját éri, hogy mindenkit megelőz és Fazekast is magához köti; aztán meg, hogy a kiadás jövedelme az édesanyjává legyen.

Ha Kazinczy az általa mindég magasztalt Dayka műveit is meg akarja igazíttatni Csokonaival: mennyivel szükségesebbnek tartja ezt Csokonai munkáira nézve, amelyekben annyi törteni való tűnik szemébe. Ő nála Kazinczy rendetlenebb életű költőt képzelni sem tud, műveinek számos helyén fölismerszik a "Kalvinistaság, és a' mi a' Kalvinistaságnál még veszedelmesebb: Debreczenység". Úgy látja, hogy Csokonai ízlése nem tisztulhatott meg, verseinek szerkesztésében zavaros a rend; szó szerint vette a Grammatika tanítását s úgy írt, amint "könnyebben esett pennájának;" hibás orthographiával élt. Kazinczynak mindez veszedelmes eljárásnak tetszett s elvi alapja ellen már amúgy is síkra akart szállani. Mert mit nyerhet irodalmunk, ha a régi ízléstelenségnek újabb táplálékot nyújtunk, holott neki éppen most jó alkalom kínálkozik a finomabb ízlés terjesztésére. Kazinczyt nemcsak írói tekintélye ösztökéli, hanem a tekintély szavát elvi magaslatra igyekszik emelni, majd egy negyed század múlva az újabb fejlődés ezt is romba dönti. Másfelül pedig azzal hízelelhet magának, hogy egy, a közönség előtt népszerű költő munkái az ő művelt ízlése szerint jelenhetnek meg, minden debreczeniségtől menten. Ebből kettős hasznót remél: Csokonai munkáit kellő rendbe szedve s hibáitól megtisztogatva olvashatja a nemzet, láthatván az ő ízlése nyomait is. Mind ez pedig az irodalmi fejlődés útjait egyengeti.

Nincs miért bővebben fejtegetnünk: mily tévesen akart Kazinczy megindulni, bármennyire vitatta is a maga szempontjából rendezendő kiadás értékét. Ma már a diplomatikai hűség szoros megtartására nézve nincs nézetkülönbség. De a múlt század elején, lehet mondani, a harmincas évekig, sőt később is egészen Berzsenyinek a Döbrentei-féle kiadásáig, Kazinczy felfogásának majd annyi híve akadt, mint a mostani egyedül helyes felfogásnak. E tekintetben azonban a vita nem jut élesebb összeütközésre. Kazinczy sokszor emlegeti leveleiben a két felfogás közti különbséget; követői azonban nemigen vannak. Hanem azért az egymással

ellentétbe állított nézetek közt megindult surlódás már szemlátomást kedvez céljának, bármily szűk körben történik is e surlódás.⁶⁶⁾

Miképp kívánja Kazinczy a nekrolog miatt támadt félreértést eloszlatni, nem mondja meg. Nyilván a kiadás elé írandó részletes jellemrajzzal vagy újabb hírlapi cikkel. Erre azonban most nem kerül sor, mert oly váratlan fordulat történik, amely Kazinczy szándékát s a debreceni közhangulatot egészen megváltoztatja.

Erdélyből Cserey Farkas, e könnyen hevülő s erős magyar érzésű főúr, ad visszhangot Kazinczy emléksoraira. Kacagni valóknak mondja a "debreceni bölcsek" okoskodásait s igazaknak a Kazinczytól kiemelt jellemvonásokat. Nem csudálja, hogy ezeket nem értették vagy érteni nem akarták, mert "a minden Dolgokat feszegetni kívánó sápadt indulat oly garázdaság erejével bír, mely kötelőzködni, és mindent megtámadni, minden igazi Jót felforgatni igyekezni meg szokta." Szükségesnek találja a Kazinczytól megjavítandó kiadást, hogy "méltó díszébe juthasson az örök emlékezetre Csokonainak neve." Hanem ezzel nemzetünk még nem rója le iránta háláját. A míveltebb nemzetek példája szerint a költő emlékeztetését más módon is állandósítani kell, mert ezáltal egyszersmind nemzetünk díszét gyarapítjuk. "Az én ítéletem, — írja — sőt magamban elszánt valóságos vágyódásom a volna: hogy mi a Háládatos Nemzet nevében ezen Hazai Verselőnknek emlékezete állandósítására lakta helyén állítanánk edgy Monumentumot; tudom, érdemes annya, és Vérei nem fogják ellenezni, hogy lakása helyén a háládatos tiszteletnek, és szeretetnek ezen leg főbb bizonyágú Jele emeltessen."⁶⁷⁾ S mivel művészeti dolgokban senkit sem ismer Kazinczynál jártasabbat, ezt arra kéri, hogy ha e gondolatot helyesli, tudósítsa őt véleményéről.

Kazinczy tetszéssel fogadja Cserey gondolatát. Példát is tud hasonlóra a németeknél: Bürgernek is közadakozásból állítottak emléket. Nálunk ez még szokatlan, de ez nem lehet akadály. Csak azt óhajtja Kazinczy, hogy akié a gondolat, az szűlaljon föl először a nyilvánosság előtt. Cserey azonban Kazinczy tekintélyétől várja a közrészvét hathatósabb fölgerjesztését.⁶⁸⁾ Kazinczy oly szempontból fogja fel az emlékkő gondolatát,

66) Kazinczy F. Lev. III.köt. 260, 265, 269, 275, 278, 280, 287.1. s több más helyen még a IV.kötetben is.

67) U.o. III.köt. 315-6.1.

68) U.o. 330.1.

amelyet izgató lelke sugal. Legott eszébe ötlik Sallustius véleménye, hogy a nagy emberek képe az erény szeretetére lobbantja a szíveket, s így a Csokonai emlékköve is a haza és nyelv szeretetére tanítja nemzetünket, ennél pedig jobbat, szükségesebbet csakugyan nem taníthat. Aztán az emlékoszlop látása önbecsérzetet kelt a nemzetben; pedig – mint Rousseau mondja – "ezen kell kezdenünk a' dolgot, midőn eggy elaljasodott nemzetet föl akarunk emelni." Kazinczy tehát egész életének vezérgondolatát hitte e céllal szolgálhatni.

De a kétség is meglegpi: vajon a közadakozásra való felhívásnak meglesz-e a kívánt eredménye? Nem akadályozza-e meg a censor mindjárt a felszólítás megtiltásában? S bátorságos-e neki, akinek minden lépésére vigyáznak, e hazafias igyekezet hangos hirdetése? Nem azt tanácsolja-e régi jó embere is, Prónay László báró, hogy "ne járjunk zörögve?" S mivel még egy magyar író sem tisztelték meg hasonlóképen: nem gerjed-e föl az irigység a hazai írókban s nem tekintik-e ők maguk is e szokatlanságot a censor beavatkozására méltónak? Az írók ingerlékeny faja sok akadályt gördíthet e szép szándék elé. – E gondolatok teszik ingadozóvá Kazinczyt, bármennyire megkapja is a terv izgató lelkét. Egyelőre célra vezetőbbnek tartja, ha "dobra verés nélkül" gyűjtenek össze vagy 100 forintot az emlékkőre. S csak mikor már az emlékkő fennáll, tudatják a közönséggel.⁶⁹⁾

Úgy látszik, Kazinczy okai meggyőzik Csereyt is. Csak az emlékkő anyagára és alakjára van köztük eltérés. Kazinczy vagy egyszerű piedesztált vagy római ízlésű féloszlopot (cippust) gondol Csokonai emlékéhez méltónak; míg Cserey vas obeliszket óhajt a sírra állítani, amelyen "be kanyarodó kígyók tartanak Laurus koszorút, mely környékezi Csokonainak őszi címérét." Ennek alsó része téglából készülne, amelyre egy szögletes faragott kő illesztetnék az emléksorok számára. A sírt körülültetnék keleti platánnal és olasz jegenyével. A faragott kőre helyezendő vas obeliszket ő maga költségén elkészítteti, csak a kőre és munkára szükséges pénzt kellene összegyűjteni. Kazinczy nem helyesli az emlékkőnek ezt az alakját. Szerinte Debrecenben a követ eltördelik, a pátán meg kivész a hidegben. Ő olyan klasszikus emléket akar, amilyen a költőt megilleti, s amilyenre az olaszok adtak példákat. Nincs szükség címerre; Csokonai költő volt és "felcser fia volt", tehát "a' cí-

⁶⁹⁾ U.o. 395, 409-410.1.

mer kevélységére sem nem vágy, sem számot nem tarthat"; ehelyett egy lepkét kellene rávésnetni. S megmondja, milyen felírást tartana Csokonaihoz illőnek.⁷⁰⁾

Cserey különben sem mervén Kazinczyval ellenkezni, örömmel beleegyez annak tervébe. Azonban a megvalósítás mind egyre késik. Sem a politikai, sem a társadalmi állapot nem látszott alkalmasnak, hogy Kazinczy kétségeit eloszlassa. Aztán a bécsi Magyar Kurír-ban nem is akart Kazinczy a közönség részvételére hivatkozni az érintett okból.

De az 1805. országgyűlés után a magyar nyelv használatára tett intézkedések Kazinczy tartózkodását megszüntetik, mert – mint mondja – most már "nem szükség lopva tennünk a' jót". Ide járul, hogy az 1806 közepén Pesten meginduló Hazai Tudósításokat alkalmasabbnak véli a felszólalásra, mint a bécsi Magyar Kurírt. S mivel Cserey folyvást sürgeti a terv megindítását, Kazinczy megírja a végzetes sorokat, egyszerű szavakba foglalván Cserey gondolatát: "Hogy ezen köz kedvellést nyert írónknak sírját tisztelnénk-meg egy kövel, 's így adnánk bizonyosságát, hogy a' Nemzet azok eránt, a' kik magokat érdem által megdicőítvén, ő reá is fényt vontak, nem háládatlan."⁷¹⁾ Elmondja, hogy barátja egymaga is kész az egész költséget födözni, de mégis jobbnak látják, hogy "a' szándoklott tisztelet a' Nemzetnek minél számosabb tagjai által tétessék". Hivatkozik a nemzetiség szent ügyének szeretetére, amelynek szívesen áldoznak mindazok, akik a műveltség gyarapodását óhajtják, tudván, hogy ezáltal a nemzet becsülését is öregbítik. A kö "a' régiek szép egyszerűségével" készül s a rá metszendő írás így hangzik:

Csokonai Vitéz Mihálynak hanvai.

Született 1773. Novemb. 17d.

Megholt 1805. Január. 28d.

Arkádiában. Éltém. Én. Is.

Az emlékkő felső részében pedig "a' lepe (rút és közönségesebb neve: pillangó) fog lepdetni. A' márványt Zsibó adja hozzá, 's Csereinek aján-déka lészen." Aztán megnevezi a pénz beszédésére fölkerült férfiakat s

70) U.o. 441, 449-450, 460-1.1.

71) U.o. IV.köt. 245-248.1. A Hazai Tudósításokban csonkán, 1806. évf. XIV. (aug.16.) sz. 119-20.1.; épen így a Magyar Pantheon 215-217.1. Az Irodalomtört. Közl. 1895.évf. 189-90. 1. újra köz-zétette Gyalui Farkas, holott a Kazinczy F. Lev. id. helyén egy évvel azelőtt jelent meg.

jelenti, hogy az összegyűlt pénzről a közönség előtt számolnak be; s ha több gyűlne össze, mint amennyibe az emlék kerül, azt "a" kesergő anya sajátja gyanánt tekintik."

Ámde Kazinczy ennyivel nem éri be. Régóta szükségesnek tartotta a nekrolog kifogásolt szavainak felvilágosítását s most a kedvező alkalmat mindjárt meg is ragadja, hogy a reá szórt gyanút eloszlassa. Mind a nekrolog kifogásolt szavainak értelmét, mind a kiadás iránti szándékát részletesebben földeríti, s bár az ítéletmondás szabadságát az emberiség legdrágább kincsének tartja, lehetetlen elhallgatnia, hogy ahhoz lehetőség és tanulmány egyaránt szükséges, mert "a" sárgaság kórja is a 'ma' ga szemével lát és mégis hibásan lát." Nem szabad tehát a más véleményűeket kárhóztatni, kivált ha értenek a dologhoz. A kiadásra nézve határozottan megmondja, hogy a "Csokonainak papirosai között lelt" művek hű közlése majd versenyezni fog az elsőségért az ő kiadásával, amelyben rendszeresen összeszerkeszti a közönség figyelmére mindenkép érdemes darabokat "a" gondatlanság sok hibájítól megtisztogatva". Tenát egyetlen szóval sem ítéli el a diplomatikai hűségű kiadást.

Kulcsár István, a Hazai Tudósítások szerkesztője, azonban Kazinczy cikkének ezt az önigazoló részét nem közli. Nemcsak azért nem, mivel azt hiszi, hogy Kazinczynak ez élehangú észrevételei ép az elérendő célt kockáztatják; nem is azért, mivel "aggodalma van békés természetével" ezt össze nem férőnek találja: hanem mivel ő sem ért egyet Kazinczyval. Tudja Kulcsár, hogy Kazinczyt a közönség előtt nyilvánosan még senki sem támadta meg; úgy hitte hát, hogy magánlevelekben tett észrevételek ellen a nyilvánosság előtt védekezni szokatlan is, céltalan is. Kulcsár tartózkodása s túlzó óvatossága sehogy sem tetszik Kazinczynak. Nem hihető ugyan, mint Gyalui Farkas véli, hogy "e rész néhány, szívből jövő meleg sora eleve lefegyverezte volna a támadókat, és talán, ki merné biztosan állítani, más magyarázatát is találták volna az Arkadiának, ha olvassák vala Kazinczynak bevallott meleg vonzalmát Csokonai iránt."⁷²⁾ Nem hihető kivált azért, mert a debreceni írástudók ingerültsége nem annyira Kazinczy szavai, mint inkább a nyilvánosság előtti egész felszólalása ellen támadt. Úgy vélekedtek: már abban is holmi lenézés van, hogy Kazinczy a város írói közt senkit nem gondolt arra alkalmasnak, hogy Csokonai halála hírért tudtul adja a nemzetnek, s aki műveit hozzá

72) Id. h. 189.1.

méltóan kiadja, azért avatkozott a dologba hívatlanul. Aztán ismerték Kazinczy elveit s a Csokonairól való ítéletét: nem juthattak-e arra a gondolatra, hogy ő csak hiú becsvágyból lépett a közönség elé?

De legkevesbbé elégítette ki a debrecenieket a Csokonaira tett bíráló megjegyzés, amellyel Kazinczy első s második felszólalásának kifogásolt szavait levélben magyarázza. Debrecen igen helyesen úgy ítéli, hogy Csokonaival a kor legnagyobb magyar költője szállott sírba, holott Kazinczy szerint csak kiváló tehetségű, de kiforratlan ízlésű költő volt. Kazinczy ép a közönségnek tetsző műveket tartja hozzá méltatlanoknak s ezeket "megtagadott munkák" cím alatt a kiadás végére akarta hagyni, mintegy elbújtatni szem elől. S bár Kazinczy ekkor még ha igazságtalanul is, legalább nem sértőleg nyilatkozik Csokonai költészetéről: a más magyar költőkről hangoztatott ítéletéből nem alaptalanul következtethetett Debrecen a felszólaló nagy elfogultságára, sőt tán kicsinylésére is. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk, hogy Kazinczy néhány hónapra a Csokonai nekrológja után, mikor még annak zokon vett szavai miatt az ingerültség egyre növekedett, Dayka Gábor összes műveinek kiadása ügyében is felszólal a közönség előtt s a többi közt ezeket mondja: "Elsőbb Poetája Hazánknak nálánál, igen is vagon: kész volt ő a pályaágot Virágnak még minekelőtte halhatatlan ódáját éneklette is, kész Kisnek által nyújtani: de édesebb, de szeretetre még méltóbb, az ugyan egy sints; 's Virág és Kis gyönyörködve fognák őtet magokkal egy rendbe ülni látni."⁷³⁾

Imhol, mondhatták Csokonai hívei, Kazinczy olyanokat tesz a nemzet első költőivé, akiket a haza vagy egyáltalán nem, vagy csak egy-két kisebb műve után ismer, s Csokonait, aki mind alkotó tehetségének, mind nagy képzettségének egyaránt fényes bizonyítékait adta, szóba sem hozza az elsőeknek híresztelt középszerűségek közt. Nem volt-e hát elég oka Debrecennek nagyon is vegyes érzésekkel fogadni Kazinczy második felszólalását, az emlékkő tervezetét? Valóban Kis Imre, a városi közvéleményre hivatkozva válaszol Kazinczynak, de csak magánlevélben s mosolyt keltő naivsággal. Szerinte inkább emlék-, mint sírkő volna állítandó; erre a költő sírja nem is alkalmas. De ha mégis "valamelly Erőszak az akadályokat el hárítván felemeli is azt": messziről senki sem gondolja egyébbnek "a Priapis oszlopánál", s kevés idő múlva

⁷³⁾ Magyar Kurír 1805.évf. 7. (júl.23d.) sz. III.negyed, 111-12.1.

csak egy idomtalan kő fog ott látszani, amelynek "le vert szegletei 's a' rajta tett Kartzolások azt mutatják, hogy valaha akart az a' Kő valamit jelenteni." Jobbnak gondolna emlékoszlopot valami nagyobb könyvtárban. De ha éppen a sírkő mellett döntene "a' közönséges Megegyezés": legalkalmasabbnak vélné a pyramist, a mely már messziről mutatja rendeltetését.

Azonban mindez észrevételek csak mellékesek. Fontosabb a Kazinczy ajánlotta emléksorok bírálata. Helytelennek tartja, hogy a három első sor 3-dik, az utolsó sor pedig 1-ső személyben szól, tehát az "olvasónak is sokat kell közibe gondolni és nagy Hézakot kell magától ki tölteni, ha csak valamelyik Jezus szerzetességének Commentariusi vagy Notáji ki nem segítik Képzelő Tehetségét". A Mihálynak szóban a nak rag felesleges; a hamvai pedig a barbár égetésre vonatkozik. De a legfontosabb észrevételt másnak a szájába adja Kis Imre. "Van olyan értetlen is, — írja — melly azzal tartja, hogy Rugás van ebben a szóban, Arkadia, Nemes Debreczen Várossára;" legalább Barthélemy Anacharsissal azt mondatja mindjárt a könyv elején Arkádiáról, hogy "Les patusages-y-sont excellens, sour tout pour les anes". Ő ezt nem akarja vitatni, de csak azért, hogy hallgatólag annál jobban megerősítse a gyanús rebesgetést. Végül kíváncsún tartja, hogy "a Kő felemelése vagy felszentelése alkalmatosságával ülhetnénk egy Arkadiai Innepet Dátziába." 74)

Nem valószínű hogy az Arkadia jelentésének Debrecenre sértő vonatkoztatása egyenesen Barthélemy említett munkájából mint fő forrásból meríthetett volna. Inkább azt véljük, hogy maga Csokonai a fő forrás. Az ő Amaryllis című, 1803. megjelent idyllje a közönséget könnyen arra a gondolatra ösztökélhette, hogy Debrecen vidéke Arkádiával összehasonlítva semmi más, mint számár-, illetőleg marhalegelő. Ő ugyanis említett verse 9. jegyzetében ezt írja: "Debreczen vidékét 's a' lapályos marhatartó Alföldet itt is Arkadiának nevezem, mint már másutt is az ódámban." Ez átvitt értelmet tehát Csokonai akarta mintegy közkeletűvé tenni, s így annál könnyebben érthető, hogy Debrecen köz-

74) Kazinczy F. Lev. IV.köt. 287-9.1. A levélben még a Kazinzytól ajánlott lepe szóra is kiterjeszkedik és helyesen mondja, hogy semmivel sem találja szebbnek, mint a pillangó. S megjegyzi, hogy Csokonai négy jó akarója 20 rh. frtot adott már neki a kitűzött célra.

véleménye e név értelmében nem is keres egyéb jelentést, mint amely mind a költőre, mind a városra csak sértő lehet.

Az Arkadia értelmezése a magyar írástudókat nemcsak Debrecenben foglalkoztatja, hanem a Dunán túl s Pesten is. Fábich József Győrben rendtársainak magyarázgatja, hogy Calepinus után mily értelme lehet az Arkadiának.⁷⁵⁾ Horváth Ádám, aki Csokonai emlékének hosszú elegiát szentel, nem akar ugyan hivatlan bíróként a vitába bocsátkozni, jöllehet nagyon óhajtja, hogy a költő emlékét tartóssá tegyék, szintén oly értelmet ad a szóban forgó névnek, mint Debrecen. Egyik verssorában azt írja: "Egy kis kriptá a' tsinatlan Magyar Arkadiában, A'hol hajdan sípolgattál... ember szerető szívednek nemes jeleit adtad." Az Arkadia szóhoz aztán hosszás jegyzetet ír, amelyben azt mondja, hogy ha a régi Görögország tartományai és városai fekvése szerint nevezzük el hazánk vidékeit: Eubrea lesz Erdély, Attika Debrecen, Thebae Kassa vidéke, Megara Sárospatak, Argolis Buda Pest, Elis Zala, "Somogynak jut Arkadia; van is itt makk elég...", Szamár ugyan kevés, de lő sok, és számos jóra való Ménések." Megjegyzi egyszersmind, hogy Arkadia nevének rossz értelmét Juvenalis költötte.⁷⁶⁾ Pesten az ifjú írók szintén több adatot összegyűjtenek a szóban levő név magyarázatára, de általában nem osztoznak Debrecen felfogásában.⁷⁷⁾

A debreceni íróknak Kis Imre által kifejezett véleménye határozottan Kazinczy ellen fordul. Nemcsak azt teszik fel róla, hogy az Arkadia név leple alatt "rúgást ad" a nemes városnak, hanem azt is, hogy Csokonait is rágalmazza a tervezett emléksorokkal. A gyanúsításnak ez alaptalansága Kazinczyt gyors védekezésre bírja. Részletesen megcáfolja a rárogást, amely csak abból a forrásból ered, hogy amit ő Csokonaira mond, Debrecenben semmit se találjanak helyesnek. Igaz, mindenki tévedhet; de ha egy komolyan gondolkodó író sokáig érlelt véleményével lép a közönség elé, bírálata hasonlóképp komoly gondolkodást, beható elmélkedést kíván. Vagyis: aki egy művelt íróat megtámad, akinek tehetsége s tanulmányai révén sikerült tekintélyre jutnia, annak a tehetség és tanul-

75) Levele Kazinczyhoz 1806.szept.2-a M.Tud.Akad. levéltára: Irodalmi Levelek.

76) Hazai Tudósítások 1807.évf. IV.(jan.14.) sz. 29-30.l. s a köv. sz. Egyik jegyzetében a mysanthropiára is kiterjeszkedik s ezt írja: "A'mi Csokonayban misanthropiát mutatott, az nem erkölcsi hiba, hanem bizonyos írókban nyavalya volt; különben ő igen nyájas és ember barát volt." - Tóth Rezső, aki ez adatot felhasználja id. érteke-

mány hasonló mértékével kell bírnia. Enélkül nem szabad eleve kárhoz-
tatni az oly író, akit "nem találtunk mindig méltatlannak becsülé-
sünkre"; de sőt föl kell tenni, hogy "ő is lát valamit", neki is le-
het igazsága. Izgató erélye tehát a gondolkodás beható voltára s az el-
mélkedés huzamosságára, sokoldalú tanulmánya hasonló tanulmányra, mint az
átalakulás egyik föltételére, művelt ízlése pedig a magunk hibáit és
elmaradottságát takargató önteltség megszüntetésére hivatkozik. Csak
ez úton gerjed a fogékonyság a nemzetben, ami alapja nemzetiségünk ki-
fejlődésének.

A vita tárgyát a költészet és festészet nagy emlékeire való utalás-
sal iparkodik földeríteni, hogy a gyanú alaptalansága kitűnjék, s az
ellenvélemény útszéli érveit a maga tekintélyének s művelt ízlésének
szinte kevély tudatával cáfolja. De tágítani a maga felfogásától nem
hajlandó sem az emlékek alakjára, sem helyére, sem fölírására nézve.
Bármilyen szűk — úgy mond — a költő sírja, bármilyen félreeső, vagy
"tán éktelen": "szent hely, mert ő fekszik ott."⁷⁸⁾

Noha Kis Imre csak magánlevélben támad, sokkal mélyebben hat Kazin-
czyra, semhogy a nyilvánosság ítéletére főlebbezni elmulaszthatná.
Emberi és írói jellemét látja megtámadva s nem habozhat egy pillanatig
sem, hogy tisztázza önmagát. Előbbi felszólalásának a szerkesztői olló-
tól szenvedett csonkítása ugyan kevéssé bátoríthatja, de ügyének igaz-
ságáról sokkal mélyebben meggyőződik, semhogy emiatt késlekedhetne.
Néhány nap múlva már elküldi a Magyarázó jegyzések a' Csokonai sír köve
eránt tett jelentésre című felvilágosítását. De mielőtt ez megjelenhe-
tett volna, már egy másik bajnok is síkra száll a debreceni közvélemény
oltalmára. Fazekas Mihály, Csokonai egyik jó barátja, a debreceni egy-
ház pénztárnoka s a Ludas Matyi írója, vonja kérdőre Kazinczyt: mit ért
ő a debreceniségen? Csak a nép söpreit-e, vagy tán a város egész lakos-
ságát, amelyet "vagy igen ostobának vagy gonosznak tart." Ő a Kazinczy
felszólalását csak úgy fogja fel, mint midőn valamely pajkos gyermek
más háza tetejére dobál, s a gazda kérdőre vonja a gyerkőcöt ilyenkép:
"Hé, Ferencz, a' hajigálás, kivált a' más háza tetejére, egy iskolába
járó gyerekekhez sem illik, te felőled különösen fel nem tettem volna,

---

zésében, nem mondja meg, hogy a versíró Horváth Ádám, ami pedig
teljesen bizonyos. L. az id.h. 170.1.

77) L. Szemere Pál cikkét a Hazai Tudósítások 1807.évf. I.félév
XXIII.sz. Toldaléka, 190-192.1.

78) Kazinczy F. Lev. IV.köt. 303-311.1.

a'kit szüleid szinte úgy, mint engem, jó erköltsbe neveltek; de te talán nem is pajkossságból, hanem gyűlölségből, vagy útállásból hajigálsz fedelünkrew. Magyarázd ki magadat, és vagy hadj fel a' mi bántásunkal, vagy a' jó emberek tiszteletére, mellyel mi erántunk tanuló gyermekek eránt viseltetnek, számot soha se tarts." Követeli ő is a bírálat szabadságának jogát, mert tán ő nem tartozik a debreceniség fogalmának körébe azért, hogy Kazinczy "maga viseletét rostálgatni vagy abban hibát képzelni" is mert. "Vegyen ki kérem — írja Fazekas — ebből az eretnokségből, és állítsa helyre bennem azt az eránta való tiszteletet, mellyel ezeknek előtte a' buzgásig tele voltam." Kéri: ne mondja e felszólalást Debrecen melletti vak enthusiasmusnak, bár ő mindég kész a harcra, valahányszor "egy magános személy egész társaságot szembe tűnő ok nélkül, és minden kifogás nélkül megtámad."⁷⁹⁾

Kétségtelen, hogy amily őszinte Fazekasnak Kazinczy iránt kifejezett tisztelete, épen oly ízléstelen, sőt sértő nyilvános szereplésének megítélése, hajigáló gyerkőc esetlenségéhez való hasonlítása. Nemcsak Kazinczy, a mostani olvasó is roppant ellentétet lát a két felfogás és modor közt. Kazinczynál minden esetre magasabb szempont, a nemzet figyelmének ébresztgetése: a debrecenieknél saját szűkkörű felfogásuk; amott a külföldi műveltség példáinak nemzetünk közéletére való alkalmazása s utánzásra való serkentése: itt a régi parlagiság idegenkedése minden újítástól.

Nem csodálható, hogy Kazinczy Fazekas soraira megvető hangon s maró gúnnal felel.⁸⁰⁾ Minden szavából kiérzik, amit különben nyíltan is megmond, hogy ellenfeleit nem tartja magához méltóknak. Csak az udvariasság készletti a feleletre, mert Fazekas személyét ő is becsüli; de így is kénytelen szabadon kimondani meggyőződését. "Én — írja — azon többé megbotránkozni nem fogok, hogy Debrecen rajtam megbotránkozik; én azt, ha Debrecen meg nem ért, ez után mindég meg fogom érteni." A vásott gyerkőcéhez való hasonlítást nem tételezte volna fel Fazekas műveltségéről, s azt csak a debreceni levegő magyarázza meg, vagyis az a sajátosság, amelyet ő debreceniségnek nevez. Ez az oka, hogy a sértést nem veszi zokon: "Debreczentől az illy dolgok kitelnek." A debreceniség fogal-

79) Levele Kazinczyhoz, u.o. 320-22.1.

80) 1806.okt. 9. kelt levelében. U.o. 356-8.1.

mát éles hangon tárgyalja s az önmagával való nevetséges eltelésnek nem is annyira a magyar közönségre, mint inkább csak Debrecenre nehezedő átkát heves szemrehányással magyarázza. Több esetet felhord, amelyet a debreceni ember nevetségesnek tarthat, de csak mert a szükséges tanulmány, a hosszas vele foglalkozás nélkül szól a tárgyhoz. Ha ő a hadi vagy fűvésztudomány kérdéseiben követelne szavának tekintélyt, méltán útasítanák vissza, mint a vargát a kaptához.

Az izgatott debreceni közvéleményre Kazinczy sorai nem igen hathattak csillapítólag. Talán figyelembe sem vették, hogy Kazinczy Fazekas magánlevelére alig válaszolhatott másképp.⁸¹⁾ Csak a lenéző s gúnyos hang fullánkját tekintették, amelytől találva érezték magukat. Így természetesen a Magyarázó jegyzések olajat öntötték a tűzre. Kazinczy csatába viszi hosszas tanulmányainak, sokoldalú képzettségének, művészi ízlésének, nemzetünk megújulására irányuló törekvésének majd minden fegyverét: Debrecen csak az igazságtalan támadót látja benne. Kazinczy azt várja, hogy újabb felszólalása beható elmélkedésre sarkallja a közönséget s előbb óvakodott "cicerónéi szolgálatokat tenni", hogy Lessing intelme alapján önméltóságra indítsa olvasóit. De most már be kell látnia, hogy ha a "mesterség szeretetét" gyarapítani akarja, felednie kell "artistai büszkeségét" s le kell ereszkednie a közönség színvonalához. Oly ügyben szólalt fel, amely az egész nemzet ügye, s úgy szólalt fel, amint érzése s józan esze sugalták. S jóllehet egész élete az irodalom és művészet tanulmányozásában telt el, szavait csak az ellenkezés viszketegének tekintették; sorsa a meg nem értés vagy szándékos félreértés volt, mintha ellenfelei el akarnák őt riasztani megkezdett útjáról, tehát a debreceniséget ápolják. A támadást minden ponton az elsőség büszke érzetével veri vissza s bizonyítékait retorikai hévvel kapcsolja egybe.

Legjobban fáj neki az Arkadia nevének téves magyarázata, mintha ő "sicariusi döfést akart volna adni Debrecennek." Vajon – kérdi – hihető-e, hogy épen a költő sírkövét választja ki e célra? S mikor hozta ő magát abba a gyanúba, hogy műveltségéhez ne tartsa illetlennek valakit, különösen egész várost "a' Silenus' paripája rokonságával szidalmazni?" Mint már előbb a Kis Imrének írt levelében, cikkében is

81) L. Csűrös Ferenc A debreczeni fűvészkönyv és írói című tanulmányát; a debreczeni ref. főgymn. értesítője 1906-7. év, 12-19. l.

hivatkozik Vergiliusra, Schillerre és Poussin Miklós francia táj és történeti festőre, akiknek példái vagy szavai voltak előtte, midőn az Arkadiát az emléksorokba foglalta. Egyszersmind a nekrolog gáncsolt szavait is bővebben felvilágosítja. A bírálati szabadság jogát némileg körvonalazza s a maga műveltségének felsőbbbségét elég határozottan kimondja: "Az Író szintűgy hibázhat, mint a' Kritikus; de miért ne hibázhatna a' Kritikus is, mint az Író? kivált midőn azt lehet, sőt kell feltennie, hogy az Író, a'ki magát a' mesterségben — annyira mennyire! — gyakorlotta, jobban érti azt, mint a' Kritikus; hanemha szoros studiumává tette az Író mesterségét ez is." Elismeri Csokonai nagy érdemeit, de nem huny szemet hibái előtt sem, s "míg némelly tisztelője csak azt tartja igazságos becsülőjének, a'ki őtet vakon csodálja": ő nem feledkezik meg tévedéseiről sem, amelyek a kiforratlan ifjú tévedései. "Eszméljünk fel butaságunkból!" — ezt kiáltja a nemzetnek; ismerjük meg hibáinkat s kerüljük a föltétlen magasztalást.⁸²⁾

Képzeltető: mennyire felizgatják a különben is ingerült debreceni közvéleményt Kazinczy Magyarázó Jegyzetei, kivált amiket a sorok közt könnyen kiolvashattak, hogy a széphalmi mester őket tudatlanoknak, a dolghoz nem értőknek tartja. A heves támadás egymást éri ellene. Kis Imre zokon vevén, hogy e Magyarázó Jegyzetek az ő magánlevelére keletkeztek, magánlevelét a Hazai Tudósításokban közli. "Tartozom — írja — az igazságnak, és a' megbántott Debreczennek ezen levél közönségessé tételével, a'mely — a'mint látni való, éppen nem ilyen czállal volt írva, 's a' Publikum legyen Bíró! — ha elegendő ok volt e ez az írás azon magyarázó jegyzésekre, a'melleyek ... egy egész Város betsületét ingerlő módon sértegetik?"⁸³⁾ Kazinczy egy szóval sem tiltakozik a levél közzététele ellen, de azt joggal állítja, hogy egyéni és írói jelleme egyaránt megkövetelte a gyanúsítás elleni védekezést. Kis Imre amiatt neheztel, hogy az ő levele volt a tollharc fő tárgya s "ő miatta szenvedett az egész város." De a debreceniség fogalmának értelmezése valóságos tűzbe hozta Fazekas Mihályt, s ez vastag gorombasággal támadt Kazinczyra, akit még az imént őszinte tisztelattól biztosított.

Ki gondolta volna, hogy Kazinczy a Debrecenhez intézett magyarázatokkal az egész magyar közönségnek akar leckét adni? S hogy gondolta volna ezt kivált Debrecen, amely most Kazinczy minden szavában maga ellen intézett kemény sértést látott?

32) Hazai Tudósítások 1806.évf. XXX. (okt.11.) sz. 252-5.1.

33) U.o. XXXV. (okt.29.) sz. 292-3.1.

Midőn Kazinczy azt hiszi, hogy magyarázó sorai után többé nem lesz szükség nyilvános felszólalásra, mind Kis Imrének említett levele megjelenik Kulcsár lapjában, mind Fazekas durván éles támadása.⁸⁴⁾ Kazinczy mind a kettőre felel, de nem egyszerre. Amint Kis Imre levele megjelenik, Kazinczy azonnal megírja feleletét, s midőn Fazekas támadása világot lát, már akkor felelete útban van Kulcsárhoz; így Fazekas támadására utólag kell válaszolnia. Felelet a' feleletre című védekezésében⁸⁵⁾ Kis Imrét most már nevére nevezve, okát adja, miért kellett írnia Magyarázó Jegyzeteit. Azért, mondja, mert "immoralis cselekedet" gyanújába vették, s ez ellen tiltakoznia kellett. Ő nem a gondolkodás szabadságát vitatja, hanem a szakértelem szükségét; nem a gáncs szólította sorompóba, hanem jó hírneve, becsülete, amelyet mindenkinek kötelessége a legféltékenyebben őrizni. Sajnos, célját nem érte el, a hazai levegő ködösségét nem sikerült elűznie; az ostromlott rossz szokás és téves vélemény továbbra is megmaradt. A magyar ember tanulás nélkül is mindenhez akar érteni, s a Verbőczy tanítványa leckét ad a Brownéének, a botanikus salétromot tanít főzni, a salétromfőző meg Herschelt tanítja. Magyarul senki sem tud, hanemha a Debreczeni Grammatika íveire esküszik, s Révai nyelvtudományi munkái merő silányságok. Kazinczy elvi magaslatra emelkedik, hogy az egész magyar nemzet gondolkodására hathasson, s izgató lelkének tüze menél távolabbra szórja melegét. De a heves felindulást csillapítani törekszik, a nekrológban kitűzött célt sem tévesztve szem elől. "Áldozunk a' Grátziának, — végzi sorait — hogy erkölcsünkben mind azt, a'mi darabos, simítsák-el 's tanítsanak bennünket jobban szeretni az igazat ön magunknál."

Szavai csak újabb ingerültséget okoztak, amelyet már előbb Fazekas vastag durvasággal jelez. Magánlevelében csak pajkos gyerkőchöz hasonlítja Kazinczyt, a Magyarázó Jegyzetek után pedig mindazt, amit ellenfele Debrecenről írt, merő régalmazásnak, magyarán: sült bolondságnak hirdeti, amely inkább szánakozást érdemel, mint neheztelést. Volt olyan lakója Debrecennek, — beszéli Fazekas — aki különben épeszű volt; hanem ha valaki köhintett, azt hitte, őt csúfolja; egy másik lakója pedig midőn télen didergett, szidta a hideg Debrecen. Szerinte Kazinczy is ilyen szerepet tölt be. Nem érti — úgy mond — mi "búsíthatta neki a' humanus

84) U.o. XXXVII. (nov.5.) sz. 311-12.1.

85) U.o. 1807.évf. VI. (jan. 21.) sz. 44-46. 1. Kazinczy F. Lev. IV. köt. 380-2., 610-611.1.

mívészt", hogy "eggy egész Publicum, Debreczen ellen vad ökleldözésekkel" támad. S felhordván Kazinczynak a debreceniségre idézett példáit, diadalmasan rájuk mutat, hogy "Íme tehát ezek ingerlették a' Művészt arra, hogy le tévén választott praedicatumát; és el felejtván mivel tartozon /!/ mind a' Publicumnak, mind ügyének, mind önön személyének, a' vászon megölli elő áljon, és Debreczennek szemei közé ugordjon." Nem győzi eléggé csodálni, milyen hideg vérrel fogadta Debreczen "ezen alacsony rágalmaztatást."

Azonban e nyers beszédben is van egy figyelemre méltó észrevétel. Fazekas belátja, hogy az Arkadia csakugyan kies és boldog földet jelent Vergilius, Schiller és Poussin szerint: de tudja-e ezt mindenki századok múlva is Csokonai sírkövén? A magyarnak magyarul kell e fogalmat kifejezni, nem idegen szóval. Ebben igaza van Fazekasnak. Kár, hogy vi-tázó modora a hitviták elkieseredett korszakára emlékeztet. Gyűlölete elfojtja józan értelmét, s bűsz dühe abban talál kielégítést, hogy a tiszta értelem zavarodottságát hirdeti. Művelt embert, első rangú író-t, akit még az imént "a' buzgóságig" tisztelt s versben is üdvözölt, futó bolondhoz hasonlítani, ez több a legdurvább sértésnél is. "Az az észnek épen úgy van ellenére írva, mint minden culturának", mondja Kazinczy. Ő eddig mindég késznek nyilatkozott tisztességes fegyverzettel harcolni, de most szétszaggatja a már megfogalmazott választ. Pedig a gorombaságot nem is fogta fel teljesen; csak aztán vette észre, hogy Fazekas őt egy debreceni őrzüngőhöz hasonlította.

Míg előbbi cikkeit "tűzzel" írta Kazinczy, a Fazekasnak szólót Végső szavam a' Debreczeni perben címmel³⁶⁾ "nagy megvetéssel, de vad-ság nélkül" írja. Kulcsár majd két hónapig halasztja közlését s akkor is egy kissé szelídít a cikk goromba kifejezésein, amelyeket az engesz-telőkeny Kazinczy akkorra már meg is bánt, s jól esett neki, hogy Kulcsár szerkesztő tolla elsímitotta a marhai citutió és galád hazugsá-gocska kifejezéseket, amelyek helyét egyszerű vonásokkal töltötte ki.³⁷⁾ De így is méltó válasz ez Fazekas durvaságaira. Kazinczynak nincs fegyvere ily támadás ellen s megvetéssel fordul el tőle a művelt közön-

³⁶⁾ U.o. 1807.évf. VII. (jan.24.) sz. 52.l. V.ö. a Magyar Pantheon 220-231.l.

³⁷⁾ Tóth Rezső id. tanulmányában (179.l.) tévesen írja, hogy Kulcsár nem is adta ki Fazekas gorombaságait, hanem változtatott rajtuk s felhossa az idézett szavakat; pedig ezek Kazinczy válaszában voltak.

séghez és Aemilius Scaurus példájakép azt kérdi: ki a vétkes? Akit a bírák annak ítélnék, lakoljon. Kazinczy a gúny fegyverét prózában soha sem használja nagyobb erővel s ostorát csípősebben, mint elbizakodott debreceni ellenfeleire. Elégtételkép -- nyíltan s világosan vallja, hogy Debrecen nem vétkes; azok a jámbor lakosok, akik egyik napról a másikra élnek és semmi gondjuk a nemzet közszellemére, valóban nem vétkesek. Hanem ő azokra céloz, akik a mindenhez értéssel dicsekszenek s követelik, hogy véleményüket s ízlésüket tekintélyül fogadják el német irodalmi kérdésekben is, holott a német irodalom legnagyobb alakjait ismerni sem akarják. A "leghomloktalanabb praefidentia" az, amit ő szó nélkül nem hagyhatott. Többé azonban fel nem szólal. Még egyszer ajánlja a szép tervet Csokonai minden becsülőjének, mert "ki tudja, nem fog e az eggy új Themistoclesnek könnyeket fakasztani szemeiből?"

Barátai természetesen mind mellé állanak s javallják egész magatartását. Fábchich a maga nyers hangján azt írja neki, hogy "az salétromosnak orrába sütötte az puska port," Fazekast pedig "pipavakaróvá" tette.⁸⁸⁾ Annál inkább ellene fordul Debrecen. Még Szentgyörgyi József, Kazinczy legőszintébb s legmelegebb szívé debreceni barátja, is kételkedik Kazinczy védelmének jogosságában, s pár évig magánlevelekben is foly a vita. Kazinczy sohasem tágít. Megnevezi a forrást is, amelyből a debreceniség fogalmát szerezte: Csokonai fakadt ki előtte a debreceni pipacéh ellen. S ha Kazinczy csak ezt támadja, bizonyára senki sem neheztel meg reá. De ő művelt ízlésével egész életében össze nem férőnek tartja a gúnynevek osztogatását, pedig most elég alkalma kínálkoznék erre, látván, mily roppant távolságra vannak a vitázó felek egymástól. Még azt is töviről-hegyire kell magyarázgatnia, hogy a vitában nem a saját személyünket nézzük, hanem ügyünk igazságát. A vitázó felek hevesességét nemcsak nem veszi balul, sőt az ellenfél élességét, szenvedélyességét néha kikerülhetetlennek tartja; de bizonyos korlátot soha sem szabad átlépni. Fazekas a művelt észnek és ízlésnek minden korlátján túlmegy.

Most már nem az a kérdés: hol és mikép állítsák fel Csokonai sírkövét s mily emléksorokat véssenek rá; hanem az: vajon a magyar közéletnek el kell-e zárkóznia az idegen műveltség átalakító hatásától, vagy szélesebb utat nyitnia számára, mint Kazinczy sürgeti. Nem az

88) Levele Kazinczyhoz 1807.jan. 29. a M. Tud. Akad. levéltára: Irodalmi Levelek.

emléksorok helyessége vagy helytelensége többé a vita tárgya, hanem a régi s új irodalom remekeinek ifjító ereje, a mely irodalmunkat s egész nemzeti életünket új irányba tereli; vagy a régi, elavult tudakosság, a finomabb ízléstől tartózkodó parlagiság féltékeny megőrzése, a magyar közélet mozdulatlanságának, veszteglő maradiságának s fenyegető veszedelmének föl nem ismerése. Voltakép ez a fontossága az arkádiai pörnek. Kazinczy önvédelme csak másodrendű. Fő az elvek kimondása s a közönség előtti nyilvános tárgyalása. Kiváló eredménye, amire Kazinczy tudatosan számít, az érdeklődés fölkeltése. Az írók és közönség kezdenek pártokra oszlani. A maradiak kárhóztatják Kazioczyt, hogy az ügyet a nyilvánosság elé vitte; barátai tapsolva fogadják. Amazok régi kényelmes mozdulatlanságukat látják veszélyben forogni; emezek a közönség izgalmának örülnek. Minő a két fél követeli az ítéletmondás szabadságának jogát; de amazok a huzamos vele foglalkozás, hozzáértés, tágabb látkör nélkül való öntetszelgés alapján alkották ítéletüket; emezek a szakértelem forrásaira, az írói művészet, fejlett ízlés példáinak hatására utalnak.

Kazinczy a tulajdonképi vitát ezzel befejezi, úgy levén meggyőződve, hogy akik céljában gátolni akarták, megkapták a magukét. A "Debreczeni intolerantia 's mások munkáinak piszkálgatása megérdemelte, hogy valaki megszólamljon 's Debreczennel éreztesse, hogy nem mindég hiba az, a' mit ő annak bélyegez." Más szóval: a magyar közélet szereplői is csak akkor érdemelnek tiszteletet, ha tehetség és tanulmány vezetik működésükben. Nem elég a pusztá józan ész; készségre is szert kell tenni. Az ifjú nemzedék jövője lebeg előtte, amely "örvendeni fog, hogy valaki ostort mert mutatni az imádott vagy csak magokat imádatni akaró nagyoknak." Tudja, hogy az ő felszólalásai sok izgalommal jártak: de "nem szereti az az igazságot, a' ki ~~ez~~ kedvetlen dologra is nem kúsz, a' hol azt reményli, hogy hasznos lesz szólása." "Jól teszi, — írja Kis Jánosnak — a' ki csendesesen megyen előbb tovább a' mega útján, 's nem igyekszik mindent a' mi görbe, egyenessé tenni: de valóban szomorú volna az ember élete ezek a' szép és jó világon, ha minden csak azt cselekedné. A' jónak heves fejű védelmezőkre is van szüksége, 's csak arra kell vigyázni, hogy a' modus tartattassék-meg."⁸⁹⁾

Íme Kazinczy önvallomása. Ha író barátjai s a közélet emberei kedvezően fogadják felszólalását: célját éri. Lassankint majd a nagyobb közönség is azokhoz igazodik, s így ez a harc is a nemzeti élet

89) Kazinczy F. Lev. IV.köt. 399-402, 464, 469, 477-8, 482-5. stb. 1.

fejlesztő elemévé válik. "Fentebb czélom volt, — írja Szentgyörgyinek — midőn a' privatus pert a' Publicum elébe vittem; legalkalmasabbnak láttam azt a' pert arra, hogy Debreczen azon Unartjáról, mellyel őtet ... mind azok, a' kik azt a' mindentudó kis városkai lelkű nagy várost ismerik, vádolják, leszoktatgattassék." Igazában az egész akkori irodalomnak s társadalmi műveltségnek "Unartját" igyekezett ő megostromolni, s ez az igyekezet avatja e pört a közönséges tollharconál sokkal fontosabbá.

Kis Imre iránt csakhamar kibékül. Szívesen fogadja Diószeghy és Fazekas Füvészkönyvét is még ugyanazon évben, de nem annyira Fazekas, mint Diószeghy Sámuel iránti tekintetből. Később Fazekas durvaságát is feledi és Marmontel-fordításával viszonozza ajándékát; mikor meg a következő évben béc-si útjából különféle magvakat hoz, Fazekasnak is küld belőlük. De barátilag többé nem érintkezik vele. Hanem Kis Imrével teljesen helyreáll régi barátsága. Már 1807 végén kiengesztelődve válaszol neki: "Küszdöttünk a' Publicum előtt, 's a' Publicum vagy tanulnt azokból, a' miket egymásnak mondogattunk, vagy mulatta rajtunk magát, vagy annak hitében erősödött meg, hogy czivakodni rút dolog, 's az sincs minden haszon nélkül".⁹⁰⁾ Nem volt oka megbánania előcsatározását, amely a küzdő feleket mintegy bemutatta nemzetünknek. Fel akarta nyitni a közönség szemét, hogy meglássa: kiket kell becsülni, kik után kell indulnia, kiknek ízlésében kell osztoznia. De egyszersmind megpróbálta a közönség hiú bálványait is lerombolni, nem rettenve vissza az ellenfél tömör soraitól. "Az idolodastaság — írja erre vonatkozólag Szemere Pálnak — nem kedves munka, de tiszteletes, 's én utálom azt a' bölcseséget, melly ott a' hol helye van a' szólásnak, hallgat, mert élesen szólni áttall, vagy a' mások szabdalgatásaiktól retteg, és így gyáv-aságát modestiának 's bölcseségnek akarja nézetni."⁹¹⁾

Barátai egymás után nyilatkoznak, hogy neki adnak igazat. Nemcsak Cserey Farkas, hanem Kis János, Dessewffy József gr., sőt az ifjú Szemere Pál s a még ifjabb Kölcsey Ferenc is. Szemere a nyilvánosság

90) Csűrös F. id. tanulmánya; Tóth R. id. tan. u.o. 180.1.
Kazinczy F. Lev. V.köt. 72, 250.1.

91) 1807.ápr.20. írt lev. a budapesti ref. theologia Ráday-könyvtárában.

előtt pártjára kél a széphalmi vezérnek, részletesen kimutatván a régi klasszikus írókból s ezek német és francia utánzóiból, hogy az Arkadia néven, amint Kazinczy használja, megütköznünk s benne Debrecenre "Sicariusi döfést" látni csakugyan nem szabad. Számos idézettel bizonyítja, hogy kivált az újabb írók mindég Vergilius "szép jelentését" tartották szem előtt s így "mind hitelt, mind követést érdemelnek." Azon férfiú iránt pedig, aki e név igazi értelmére tanítja a magyar közönséget, "hála adó hazafisággal" viseltessünk. Szemere a tanítvány lelkesedésével magasztalja Kazinczyt, akit mesterének választ s így végzi sorait: "Én pedig lelkemnek megilletődésében könnyes szemmel fordúlok el a' sírkőtől 's isméretlen Arcadiámba térek vissza, a'hol az Arcadiaiak szokások szerint oltárt emelvén, valahányszor a' rózsa kivirít, a' Széphalom érzékeny Ura eránt való búzgóság közt ülöm meg a' Gráciák Innepjeit."⁹²⁾

E szerény hangú s mégis hathatós védelem nemcsak azért esik jól Kazinczynak, mert a vitatott igazságot az ő értelmében bizonyítja; hanem még inkább azért, mert a tollharcnak ezzel már mutatkozni kezdett az a hatása, melynek az ő számítása szerint ha csak egy lépéssel is közelebb kell vinnie a célhoz, a nemzeti fogékonyság fölébresztéséhez.

A szerkesztő jegyzete:

A "Széphalom" előző, 2.kötetében (a 7-32.lapokon) kezdtük el Váczy János kiadatlan munkájának publikálását. A szerző "Kazinczy Ferencz és kora" című monográfiájának I.kötete 1915-ben jelent meg. A folytatást 443 kézzel írt lapon a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őrzi. Most a SZÉPHALOM című rész második és harmadik alfejezetével folytatjuk ennek az érdekes monográfiának a közlését. Noha szövegghűsége törekszünk, néhány esetben a mai helyesírást követjük. Így a névmások és helynevek írásában (a mely helyett amely; Sátoralja-Ujhely helyett Sátoraljaújhely), a kétjegyű hosszú mássalhangzók írásmódjában (öccsével helyett öccsével); a közszókban cz helyett c-t írunk. Természetesen a Kazinczytól és kortársaitól vett idézetekben az eredetit betűhíven adjuk. A lábjegyzetek Váczy János eredeti jegyzetei.

K.D.

⁹²⁾ Hazai Tudósítások 1807.évf. XXIII. (márc.21.) sz. toldalék; Szemere P. munkái (Szvorényi J. kiadása, Budapest 1890), II.köt. 190-2.1.

Sz.Kürti Katalin:

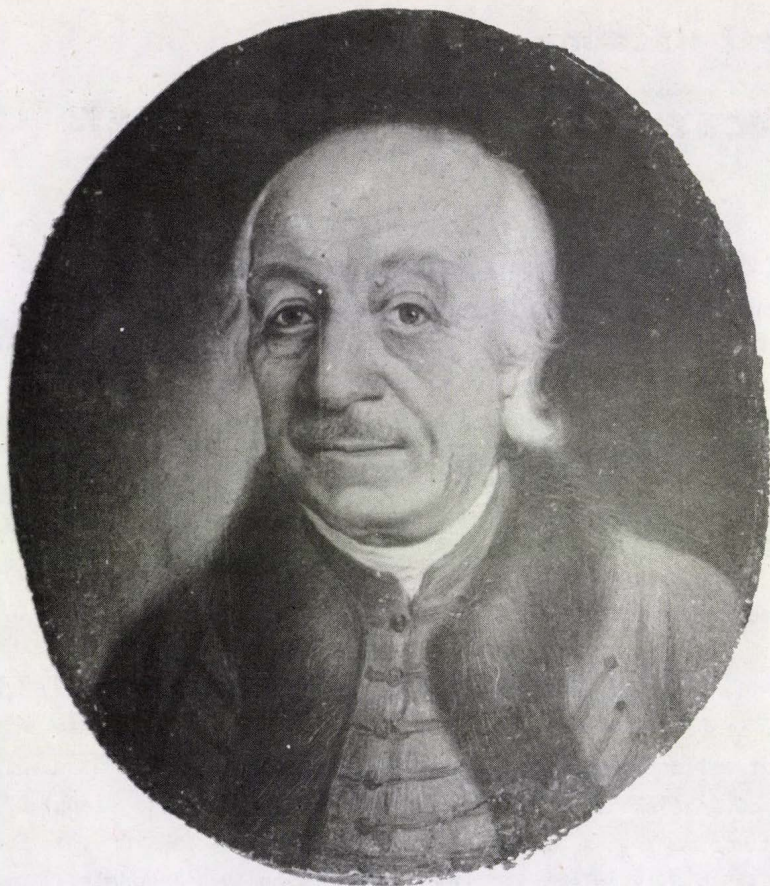
KAZINCZY ÉS A DEBRECENI MŰVÉSZETI ÉLET

Az utóbbi években öröndetesen megszaaporodtak azok az írások, amelyek K a z i n c z y F e r e n c képzőművészeti kapcsolatairól, "menedzselő" és műpártoló tevékenységéről, leveleiről szólnak. Fontos munka CSATKAI ENDRE "Kazinczy és a képzőművészetek" című könyve, amelyet 1983-ban adtak ki.¹⁾ 1981-ben és 1988-ban emlékülést is rendeztek Sátoraljaújhelyen, s Miskolcon megjelent BUSA MARGIT bibliográfiája.²⁾ Kazinczy szerepét kellően érintette a "Művészet Magyarországon 1780-1830" című kiállítás és annak katalógusa, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum "Kazinczy és kora", valamint a Déri Múzeum "A Református Kollégium a debreceni képzőművészeti élet bölcsője" című 1987-88-ban rendezett kiállításai.³⁾

Valószínű, hogy Kazinczy, az "irodalmi diktátor" (ahogy SZERB ANTAL nevezte)⁴⁾ egyetlen várossal sem foglalkozott annyit, mint Debrecennel. Ízlését bántotta a Debreceni Grammatika(1795), túl vaskosnak tartotta Csokonai nyelvét is. Azt vallotta, hogy a nyakas cívis szellem és a református vallás gátolja a művészetek kibontakozását. Az ő vélekedését vette alapul LYKA KÁROLY, amikor megírta a "Táblabíró világ művészete" című könyvét. E dolgozat célja az, hogy közelebbről vizsgálja meg azon 19.század eleji kulturális jelenségeket, amelyekről Kazinczy nyilatkozott, amelyeket ellenzett, vagy "menedzselte".

Ez a kor minden ellentmondásával együtt a debreceni művelődés fénykora. A város vezetői: Domokos Lajos (1.képiünkön), majd Simonffy Sámuel (2.képiünkön) és Fáy János maguk is művészetszerető emberek, akik mindent megtettek, hogy a nagy tűzvészek után felépüljön az új templom és kollégium, s az alma mater továbbra is szellemi központja legyen Kelet-Magyarországnak. Itt bontakozott ki Csokonai költészete, majd Péczely irodalmi köre, s a "rajzoskola", amelyet ugyan az iparoslegények oktatására hoztak létre, de amely mégiscsak bölcsője lett a művészeti életnek.⁵⁾ Kazinczy mindent látott, megnézett, megtudott, ami Debrecenben történt, vagy nem történt meg. Ha kellett, segített, ösztönzött, de még többet kritizált, néha igaztalanul is.

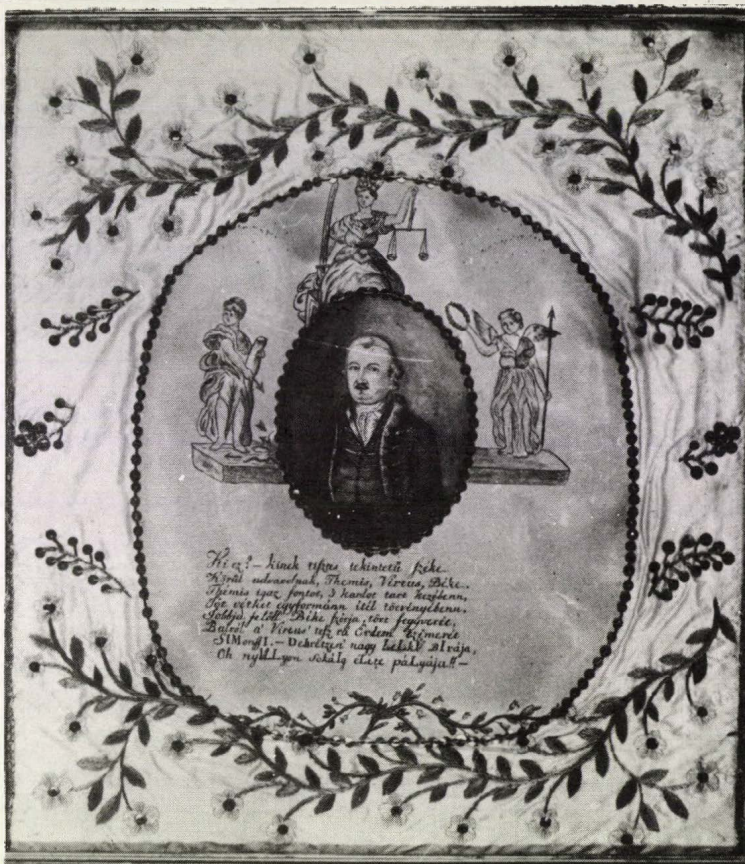
1. DOMOKOS LAJOS, Csokonai pártfogója. Ismeretlen festő műve, 1795. ⁺⁾
 (A Déri Múzeum tulajdona)

Tudvalévó, hogy Kazinczy Biharban, Érsemlyénben született, 1804-1806 között ott is lakott. A Debrecentől alig negyven km-re lévő faluból rendszeresen bejárt, itt volt orvosa, ügyvédje, s Debrecenben lakott az érsemlyéni prédikátor, Fazekas István. Állandó levelezésben állt Kiss Imre salétrom-inspektorral, Nagy Gábor ügyvéddel, de legtöbb levelet Szentgyörgyi József főorvossal váltott, akivel egyre mélyült barátsága. Amikor az általa Széphalomnak elnevezett Bányácskára költözött, a levelezés állandósult.

Ha időrendben nézzük át leveleit, kitűnik, hogy e vidéken Földi János doktor volt egyik első ismerőse. Vele 1790-től levelezett irodalmi kérdésekről, s valószínű, általa ismerte meg Fazekas Mihályt és Csokonait.

⁺⁾ A reprodukciókat F.Molnár Erzsébet (Déri Múzeum) készítette.

2. SIMONFFY SÁMUEL. Ismeretlen (Kiss Sámuel?) műve. 1814. /Magántul./

Csokonai halála után a fiatal Kölcsey Ferencsel váltott leveleket a költészetéről, a debreceni ízlésről, de több levél címzettje Fazekas Mihály, Diószegi Sámuel, Budai Ézsaiás, majd Péczely József, Sárváry Pál, Erőss Gábor. Szinte atyai barátja volt Péchy Imre, a bihari főispán, majd a kollégium kuratora. Leveleit gyakran továbbította Rickl József Zelmos kereskedő, akit még pesti kereskedő korában kért meg például levelei Lipcsébe, Bécsbe történő postázására. Debreceni ügyeiről gyakran cserélt eszmét Cserey Farkassal, a híres, botanikussal, Döbrentei Gábor íróval, szerkesztővel, Igaz Sámuellel, a "Kedveskedő" szerkesztőjével, a Vay család tagjaival, Balkay Pál festővel stb. Némely témáról 4-5 embernek is beszámolt, így az Árkádia-pör és a Mondolat ügyéről, Kis Sámuelről és rajzoskolájáról, a debreceni grammatikáról, a Csokonai-sírkő ügyéről, Fáy János gyűjteményéről. Bennünket első-

sorban 1803-1824 közötti levelei, valamint 1824-ben közzétett úti levelei érdekelnek, ezek tükrében tekintjük át Debrecenhez fűződő viszonyát.⁶⁾

I. A Csokonai sírkőről és városszépítészeti ügyekről

Kazinczy és Csokonai kapcsolata ismert. "Az Ur versei igen kedvesen folynak... engedje meg, hogy a világ elébe én vezessem az Urat. Helikoni Virágaimban szándékozom azt tenni" – írta Kazinczy a fiatal költőnek 1792-ben.⁷⁾ A kapcsolat 1800-ban újult meg, ekkor Kazinczy több ügyben adott tanácsot a költőnek ("Mikroskopium eránt legjobb utasítást adhat doktor Földi Barátom"), majd azt írta: "Várom a Békaegérharczot".⁸⁾ Többször váltottak levelet Dayka költészetéről, versfordításokról stb. Csokonai 1801. július 11-én küldte el hódoló versét "A Magyar Orpheushoz", s ebben magát, a tanítványt, Eumolpushoz hasonlította.⁹⁾ Kazinczy ragaszkodott ahhoz, hogy arckép készüljön Csokonairól, mert a nagy emberek képeit meg kell hagyni az utókornak. Utasította is a költőt, hogy menjen át Érsemlyénbe: ott hagyott egy festőt, aki egy aranyért fest egy képet, s annál festesse le magát. Csokonai ígéretet is tett 1802 őszén, de az arcmás nem készült el. Így később Eröss János egykori rézmetsző, bagaméri lelkes festménye után készült el John Friedrich rézmetszete.¹⁰⁾

Az írófejedelem tisztelte, de kritizálta is a fiatal költőt életében és holtában. Amikor összegyűjtött versei kiadásáról volt szó, így hasonlított össze a debrecenieket és a saját ízlését: "A Kis Imre kiadása híven előadja, mit csinált Csokonay, az enyém azt fogja mutatni, mit változtatam. Csokonaynál egy rendetlenebbül élő embert képzelni nem lehet, s írásainak csinra van szüksége".¹¹⁾ Szerencsére Kazinczy nem "csinosíthatta" a költő verseit, az idő pedig Csokonait igazolta a költő Kazinczyval szemben.

Csokonai sírkövének ügyét¹²⁾ Cserey Farkas vetette fel, a gyűjtés ötletét Kazinczy népszerűsítette a Hazai Tudósítások 1806.évi 14.számában. Tervük szerint "A kő... nem a medenczés piedesztálok igen is közönségessé vált formájára lészen állítva, hanem a Régiek szép egyszerűségében... A márványba metszett Írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYNAK
HAMVAI

született 1773.Novemb.17-d.
megholt 1805.Január 28-d.

ARKADIÁBAN. ÉLTEM. ÉN. IS!

A momentum felső részében pedig a Lepe – (rut és közönségesebb neve: Píllangó) – fog repdesni. A márványt Zsibó adja hozzá, s Csereynek ajándéka lészen."¹³⁾

Egyik debreceni barátja, Kis Imre azonnal reagált a felhívásra. Szerinte a temetés helye nem alkalmas sírkő őrzésére, védettebb helyre kellene egy feltűnő piramist helyezni. Egyesek szerint – mint írta – "Rugás van ebben a szóban, Árkádia, nemes Debretzen Várossára".¹⁴⁾ Ezzel kezdődött az Árkádia-pör, amelynek különösen Fazekas Mihály volt éleshangú résztvevője. Kazinczy mindig hangsúlyozta eleganciáját, 1806 őszén például ezt írta Fazekasnak válaszában: "Minden Debreczeniség és Antidebreczeniség mellett szeressük egymást, s maradjunk barátok".¹⁵⁾

Nagyvonalúsága abban is megnyilvánult, hogy az Árkádia-pör sem vette el kedvét a sírkőállítástól. Lassan gyűlt a pénz: 200 forintot ajánlott fel gróf Vay Miklós tábornok, az írók pedig 83 Ft-ot. Kazinczy 1807 nyarán megismerkedett a kőfaragóval, s ősszel Cserey kérte, hogy az ő kontójára kössön alkut vele, kipótolja a szükséges pénzt.¹⁶⁾ A kőfaragó többször becsapta: előbb azt mondta, hogy nem kap segédet, majd nem figyelmeztette, hogy a kő szétreped a hideg hatására.¹⁷⁾ 1810-ig húzódott az ügy, amikor Kazinczy ezt írta Nagy Gábornak: "Csokonay Emléke faragása azért mult esztendeig, mert a Steinmetz kiholt a munkából".¹⁸⁾ Látván, hogy elaludt az ügy, Cserey Farkas szígyenkezve figyelmeztette: "legalább téglából rakassunk valamit sírja felé".¹⁹⁾

1807-ben már újabb nemes ügy foglalkoztatta kettejüket: a debreceni botanikus kerté. Kazinczy 1807. július 16-án és 18-án számolt be Cserey Farkasnak a sárospataki konzisztóriális ülésről. Itt ismertette Cserey ajánlatát: növényeket ad a Patakon, illetve Debrecenben alapítandó kerteknek. Az ott jelenlévő Diószegi Sámuel prédikátor és Sárvári Pál professzor lelkesen reagált a bejelentésre, s közölték, hogy a kollégium mellett "tőbeli palántáknak is lesz alkalmas helyek, mert a föld egy oldalról nedves". Kazinczy másként vélekedett: "Én inkább szeretném a várostól nem messze álló Nagy-Erdőt. Szűk helyen a nagytetejű Liriodendron, Platanus, Acer rubrum, Aelianthus glandus nem állana jól. Osztán még egyet sugok Néked. Ha tágas Piacz /:értsd hely:/ adatik botanicus kertnek, azt idővel a debreczeni nagy emberek Cenotaphiumaikkal lehet felékesíteni. Péld. ok. Csokonainak is ott állíttathatnék egy pompásabb alkotmány".²⁰⁾

Erre Cserey Farkas beadványban jelezte Debrecen város magistrátusának, hogy szívesen küld cserjéket, magvakat a kollégiumnak, ha méltó helyet jellenek ki a botanikus kertnek. Ekkor jelent meg Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel Magyar Fűvészkönyve, amelynek tiszteletpéldányait megküldték Kazinczynak és Csereynek. Diószegi Sámuel már a tervezetről számolt be Kazinczynak

1807. október 15-én kelt levelében. Mint írta: "A mi kertünk mintegy 2100 ö -nyi lészen a Paptavánn, melyt most a Tekintetes magistratus mindennap töltet, és reménylem, hogy a jövő tavaszra, a nemes Ajánlás elfogadására készen leszünk... Minthogy pedig tartani lehet, hogy az a lapos hely a fák nevelésére nem lészen alkalmas: ígérte a tekintetes Magistratus, hogy fás-kertnek való helyet a Városonn kívül fog engedni: sőt azt is reméljük, hogy a jövő nyáron üvegház is fog készítettetni". Majd kifejezte sajnálkozását, hogy a fűvészkönyv írásakor a botanikus kertbe való palántákról nem írtak részletesen.²¹⁾

A városi tanács Cserey Farkas beadványa alapján bizottságot nevezett ki Fáy János szenátor vezetésével. Fáy lelkiismeretes jelentést adott le, megkezdte a Paptava feltöltését (a főutcai Nagyhíd alól hordatta el a földet), az ügy mégiscsak elaludt, méghozzá 33 évig.²²⁾ Debrecen város tanácsa 1807 őszén válaszolt Csereynek. Megköszönte a felajánlott magvakat, cserjéket, s közölte, hogy készül a Paptava rendezése. Cserey felkereste barátját, Péchy Imre bihari főispánt, a református kollégium curatorát, s kérte "legyen Munkás, hogy a Debreczeni Botanicus Kerthez épüljön üvegház is, a M. Wásárhelyiek építenek".²³⁾

Kazinczy jól ismerte a magyar kerteket, s épp 1807 őszén tanulmányozta is Beck Pál téglási angol kertjét és kastélyát.²⁴⁾ Valószínűleg Beck véleményét is beolvasztotta abba a válaszbba, amit 1807. október végén írt Diószeginek:

"Igen jó gondolat az, hogy a 'Pap' tava növényekkel ültetessék be: de én eleitől fogva azt ajánlottam, hogy ha Debrecennek botanicus kertje lesz, az a Nagyerdőben legyen. 2100 ö -nyi hely nem alkalmas arra, hogy egy olly iskolának, mint a debreczeni, azon legyen a botanicus kertje. Hogy nőjjenek ott szabadon a szép Liriodendron s a fenyőnek s jegenyének sok szép nemei, mellyek szabad helyet, napfényt s levegőt kívánnak... olly botanicus kertet ne állítsanak, mint a' millyen Templomot építenek".

Már e levelének elején felemlítete "azt az irtóztató két épületet, mely ott most épül". Az 1802-es tűzvész után tervezett református kollégiumról és nagytemplomról volt itt szó, amelyek rajzolását, tervezését Kazinczy szerint Bécsben kellett volna készítettetni. Dehát, mint írta:²⁵⁾

"nehezen s rosszul megyen ott a dolog, a hol a tudományos tárgyakat olly fejek igazgatják, mint azok a fők, a mellyeknek a Debreczeni Tek. Tanácsban és a Consistóriumban szavok vagyon, hol a jó csak azért is talál ellenzést, mert azt eggy bizonyos fél akarja, - - s olly fők, a mellyek szégyellik megvallani hogy azt, a mit nem tanultak, nem tudják".

Az épületek 1810-re már eléggé mutatták végleges formájukat. Ekkor

ittjárta után örömmel emlékezett meg "a nagyon megszépült Város"-ról.
Kis Imrének írta 1810 októberében.²⁶⁾

"Méltóztassék az Ur tiszteletemet jelenteni Tiszt. Diószegi Urnál: és megmondani, hogy midőn most a Város háza előtt a nagy Templom felé elindultam, s azt a gyönyörű Janicus oszloprendet s a már emelkedni kezdő frontot megláttam, szinte elszégyenlettem magamat egykori ítéletem miatt. De közelebbre jutván a Templomhoz s meglátván, hogy azok az igen szép oszlopok bé tapasztattak a falba és a Tiszt. Földvári Ur lakásánál azt látván, hogy a kapu mellett egyfelől ilyen bétapasztott gömbelyeg oszlop, más felől lapos lezének állanak, kéntelen valék visszarogyni előbbeni állításomba. Bár csak már e két keskeny oldalon hagytak volna egyformákat! A párkány (Gesims) sem itt, sem kívált a Kollégium épületjén nincs az épület magasságához s nagyságához arányozva: és ez nagy kár. Voltam a Kollégiumbeli épületben is. Melly grádics az ahhoz a nagysághoz! és a rajta fel s le járó ifjuság számához képest! Kivülről szép, pompás és még is modestus épület. Ez oxymoronnak tetszenék, de nem az. Oda volna a modestia, ha a középben emelkednék egy nagy fronton. - Bár csak több Debretzeni s Váradi kőmivesekkel ne tételnének rajzolatokat".

Tudvalévó, hogy Péchy Mihály terveit erősen megváltoztatták, erre célozott Kazinczy, aki jó kapcsolatban volt Péchy Imrével, s ennek révén Péchy Mihály érdekeit védte a "debreceni és váradi kőmivesekkel" szemben. Később, 1813 februárjában ezt írta Fazekas István prédikátornak:²⁷⁾

"A Templom frontja dicső és igen nagy behatást teszen... Az a nagy alkotmány a körülte minden felé elterjedt nyomorult viskók között, a Nil' partjain álló pyramiszokra emlékeztet. Debreczenben nincs semmi nagy és szép, mint az az egy Templom és a' tágas uca. Szép a Cath. Templom is, de el van rejtve azon a szűk piacocskán. Hát az a szép frontu Collégiumi épület! Vének volt ennek elébe tenni a Templomot."

Más szempontból, de ugyancsak kritizálta az új templomot barátja, Horváth Ádám a kollégium egykori diákja is, aki ezt írta 1817-ben:²⁸⁾

"bár ugy maradt volna a Debreczeni nagy templom fala is: akarmi más drága munkával pótolták volna a hibát a'kik az új építésben ditsőséget keresnek: előttem a' régiség és nemzet ellen való bűn mind egy..."

Tudjuk, hogy milyen nehezen, nagy áldozatok árán épült fel a hatalmas templom, amely a magyar klasszicizmus egyik legfontosabb alkotása. Az is tudvalévó, hogy Péchy eredetileg kupolával tervezte a nagytemplomot, amire már nem volt pénz. Mai szemmel így látjuk szépnek, eredetinek s igazán debreceninek, alföldinek a Nagytemplomot. Kazinczy ízlésének más felelt volna meg, s ezzel az ízléssel nem mindig érthetünk egyet. Azzal sem, hogy az egyszerű megoldásban a "tömény" kálvinizmus művészetellenességét látta. Készen írta 1816-ban Kis Jánosnak, hogy aki Kálvin tanítványa, annak "szeme nem lát festést, füle nem hall muzsikát. Ez a vallás ellensége a szépnek, s melly nyomorult póltolékot ad érette?" Ugyanezt tükrözi egy Kölcséynek írt

levele 1813-ból, amelyben dicsérte a görög vallást s felemlítette a különbségeket: "Nem annak kell tulajdonítani az elsőséget, a'ki politolékul Muzsikát, festést, architekturát ad az felett a'melly politolékul semmit sem ad?"²⁹

A nagyon megszépült várost mégiscsak szerette, érdekeit féltette, amikor baj történt. Az újabb, 1811-es tűzvész mélyen megrendítette, hiszen "Debreczennek veszedelme a pogányt is szánakozásra indítja." Tudott Fazekas Mihály káráról, s aggódva érdeklődött Fazekas Istvántól és Kölcseytől: nem égett-e meg Szentgyörgyi háza s "a közsindely az új Templomot és Collegiumot nem emésztette-e meg?"³⁰

1816-ban elküldte Nagy Gábornak "Az a rettentő Tűz" című versét, amely az Erdélyi Museum-ban jelent meg, s arra kérte, számoljon be neki az 1811-beli tűzvész részleteiről. Nagy Gábor ezt írta:³¹

"A Debreczeni tűz támadt 3a Április 1811 délbe 12 órakor a Czepléd utszai kapunál s Czepléd utszának nagy részét, Szent Annát egészen, Varga és Várad utszát egészen, Miklós utszának nagy részét estveli hat óráig megemésztette. Nevezetesebb megégett épületek ezek: a' Pálista templom és a' Piaristák Residentziája, Fejérlő Vendégfogadó, Serház, Kálvinista és Pálista Ispotály, és az Ispotálybeli Ref Templom. Sok emberek és állatok is oda égtek; sokan hóltig koldússá lettek. Nekem minden Jószágomon 's házamon 's házbelimen kívül megégték a' Képek Gyűjteményem 's Bibliothekám, a' miljen edj privátusnak se volt itt, 33. in folio lévő 's bekötött kézírásos Gyűjteményével edjűtt. Legjobban sajnálom könyveim között Baylét, Diderot Encyclopaediáját, Cic-erot, Heyne Kupferes Virigiliussát, Mítserlich Horátziussát, Voltaire, Rousseau, Freret és Wieland minden Munkáját, és a' Magyar Historiára való számos könyveimet. A Kézírások között pedig 3. Tomust, mely mind Eredeti volt, nevezetesen edjbe benne volt minden Erdélyi Fejedelmek alatt Erdélyben tartatott Diéták Actái és Articulusai a' Fejedelmek tulajdon aláírások 's pecsétjek alatt, melyet edj időben Gróf Szécsényi Eö Exc. is kért tőlem."

II. A debreceni rézmetszőkről és a "rajzoskoláról"

Debrecenben a századfordulón országos érdeklődésre számottartó munkák kerültek ki a rézmetsző diákok keze alól. Az 1800-ban megjelent Új Atlasz lelkesedéssel fogadta Görög Demeter, Széchenyi Ferenc, Bánffy György, Kazinczy. A földrajzi mappák az iskolai oktatást segítették, éppúgy, mint Szentgyörgyi József: A leg-nevezetesebb természeti dolgok esméreti című, 1803-ban megjelent könyve, amelyhez Eröss Gábor (1779-1815) készített illusztrációkat.³² Ugyanő illusztrálta Csokonai verseit (1800, 1803). Debreceni működését legteljesebben egy Kazinczynak írott leveléből ismerjük meg.³³ Legfőbb pártfogója Péchy Imre kúrátor volt, aki zsoltárkiadással kecsegtette, magával vitte útjaira, rajzolni. Kapcsolatban állt Görög Demeterrel (1760-1833)

is, akinek 1810 májusában mutató táblát másolt Bécsben mappáihoz.³⁴⁾ Ekkor már sem ő, sem legfőbb munkatársa, Pap József nem tudott rézmetszésből megélni, Pap számtartónak ment Desseffy birtokára, ő pedig kancellistának szegődött Kis Imre salétrom-inspektor - Kazinczy barátja - mellé. Így kerülhetett kapcsolatba Kazinczyval. Mint leírta, az 1811-es tűzvészkor nagy kár érte: 7 mázsa betűje, 2 mázsa reze, 2 sajtója égett el Fazekas Mihály házában. Felajánlotta munkáját Kazinczynak, de sikertelenül. Mint Kis Imrének megírta a kényes ízlésű író:³⁵⁾

Eröss "betűji nem állanak egymás mellett. A' cursivok s a németek kimondhatatlanul rutak. Sok magyar Művészt ismerek, a' ki félig, vagy addig sem teszi meg az utat, s magát valaminek véli, holott non homines, non di, etc. etc. Illyen Vandza, illyen Nagy Sámuel és Kis Sámuel. Erös Urnak nem kellett volna magát eggynél több tárgyra adni."

Ebben az 1811.június 27-én kelt levélben együtt említette Kazinczy Erösst (akínél kifogásolta, hogy nem elég jó nyomdász és nem elég jó rézmetsző) és Kis Sámuel, akiről később írunk. Mint Tóth Béla könyvéből megtudjuk: Pap és Eröss 1812-ben egyezséget kötött, elosztották maradék felszerelésüket. A betűk ugyan Erössnél maradtak, de nem sok hasznát vette. Három év múlva, 1815-ben meghalt. Az ő működésével zárult a debreceni rézmetsző diákok társaságának működése.

Ez a társaság mégiscsak műhelynek volt tekinthető a XVIII.század vége óta, innen indult például Karacs Ferenc, Kabai Mihály, Pethe Ferenc és Sárváry. Sárváry Pál (1765-1846) 1792-95 között Göttingában architektúrát is tanult. Hazatérve, 1798-tól többek között rajzot tanított a református kollégiumban. A rézmetsző diákok köréből, a három legjobb rajzoló (Kiss Sámuel, Mikolai József, Kármán János) közül a nagykőrösi származó Kiss Sámuel szemelte ki az alapítandó rajziskola vezetőjéül. Péchy Imre kurátor segítségével 1804-ben Nagyszebenbe küldte őt, majd Kármánt is. Közben Sárváry egyre többet tett a rajzoktatásért. 1804-ben kiadta "A rajzolás mesteriségének kezdete" I. darabját (értsd: kötetét), amelyet Lumnitzer György János és Beregszászi Péter, 1807-ben a II.darabját, amelyet Beregszászi illusztrált. A köteteket nagy érdeklődés kísérte: Schwartner Márton például ezt írta 1808.június 17-én Sárvárynak: "...ennek utána Debrecen nem a magyar Árkádiában felkeressük már, hanem úgy, mint amelyet a magyar Áthenássá tenni igyekszik".³⁶⁾ (Sic!)

Kazinczy figyelemmel kísérte Sárváry működését, megszerezte könyveit.³⁷⁾ Szorgalmazta, hogy a debreceni kollégiumi könyvtár szerezze be a szakirodalmat, s maga is ajánlott olvasásra, kölcsönzésre könyveket. 1806.június

25-én ezt írta Sárvárynak:³⁸⁾

"Winkelmannek Geschichte der Kunst nevezetű munkája meg van a könyveim között és vele szívesen szolgállok... kezdő nem lehet el nála nélkül kivált oly helyt, mind Debrecen, ahol nincs senki, aki megmagyarázhassa, mi a Torso, mi a heldunkel, etc., etc."

Ebben az időben jelentősen gyarapodott a könyvtár, nemcsak irodalmi, hanem képzőművészeti anyaggal. Igaz, nem vásárolták meg Kazinczy felajánlott könyv és metszetgyűjteményét, de az egykori diákok, a külföldön járó tanárok és diákok ajándékaként jelentősen gyarapodott a könyvtár, a muzeális gyűjtemény könyvekkel, metszetekkel, gipsz szobor modellekkel. Gyűlt az anyag az alapítandó rajziskolához is, amely – közel egy évtizedes előkészítés után – 1812-ben nyílt meg Kiss Sámuel vezetésével.

Kiss Sámuel (1781-1819) Sárváry és Péchy Imre kúrátor segítségével tanult Nagyszébenben. Építészeti téren Péchy Mihály, festészet terén Neuhauser Ferenc, a Normál Főiskola rajztanára igazította el. Ott-tartózkodása alatt sokat fejlődött: tanulmányozta a Bruckental Múzeumot és másolatot készített egy régi brassói polgármester arcképéről, akvarellben.³⁹⁾ Hasonló ez a mű a már előzőleg, 1803-ban készített, Szilágyi Gábort könyvtárszobában megjelenítő akvarelljéhez. Fejlődését, ambícióját látva a bécsi akadémiára küldték 1806-ban. Itt többek között Balkay Pállal tanult Hesz Mihály magyar származású professzornál. Megismerkedett Kazinczy Ferencsel is 1808-ban, s akkor az esztéta sokra tartotta.⁴⁰⁾

3. Kiss Sámuel: Fáy András. 1811.
(A Nemzeti Múzeum tulajdona)

Kiss 1810-ben tért haza Bécsből, de csak 1812-3 fordulóján indult be a "rajziskola". Hivatali munkája mellett művészi ambíciói voltak, megrendelése nem. 1809-ben, hálából, "Sárváry Pál kedvéért" festette meg Sárváry sógornője, Dömsödy Julianna és férje, Kovács Gábor szatmári gyógyszerész miniatűr képét.⁴¹⁾ Jóval színvonalasabb ezeknél Fáy Andrást ábrázoló miniatűr képe 1811-ből.⁴²⁾ (3.képünkön)

Nagykőrösön készült műveit csak említésből ismerjük, nem tudni, kit ábrázolt egy 1815-ből származó "Nemes arcképe". Egy pasztell űnarcképe maradt fenn 1814-ből: kezében a "Köznép számára való architektúrát",

a kollégiumi oktatás céljára írt tankönyvét tartja. Ennek pár darabja két, feleségét és újszülött gyermekét ábrázoló képe.⁴³⁾ A pasztellképeket látta Kazinczy Kiss Sámuel otthonában, és így írt róluk gróf Dessewffynek 1814 februárjában:⁴⁴⁾

"Végre bevitt egy üres szobába, hol tulajdon képe függ a falon, s a feleségéé, még pedig ez eggyes házasságok első holnapjaiban, igen szerencsés attitűddel, férjének lánczon az ő nyakáról függő miniatűrképét tartja kezében - a másik képen a felesége a kisdeddél. Ezen a drapperie igen jó. Mind a három kép pastellben vala dolgozva, s nem rosszul, csak hogy a colorit mocskos és a feketésbe csap; maga jól van eltalálva, de a felesége mind a két képen oly hasonlatlan, hogy azt elismerni épen nem lehet".

A Déri Múzeum őrzi Komáromi Esztert ábrázoló biedermeier portróját, egy debreceni panorámáját és egy úrasztali kanna rajzát.

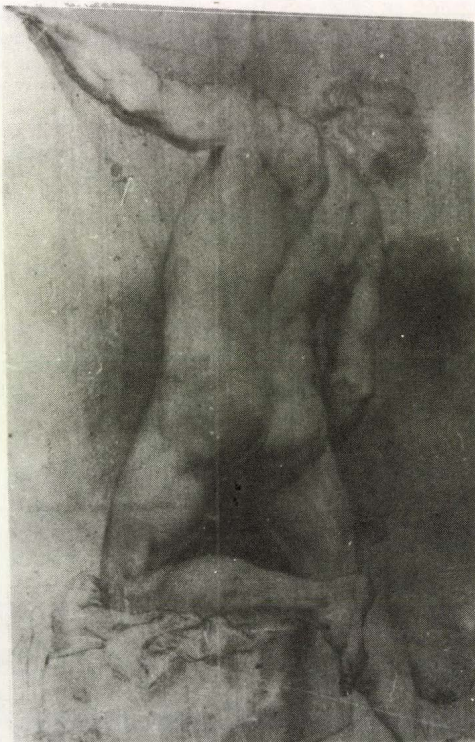
Látható, hogy a Kollégium és a város vezetése igazán nem tudott Kissel mint művésszel mit kezdeni. Megterveztették vele az új nagytemplom szószékét, amit aztán a Vogel Sebestyén cég valósított meg,⁴⁵⁾ alkalmi dekorációkat tervezett. Csak leírásból ismerjük egyik ilyen munkáját: 1815-ben - I. Ferenc születésnapján - vele készítették azokat a kivilágított, illuminált képeket, amelyeket a városháza ablakába tettek.⁴⁶⁾ Ugyanekkor festette I. Ferenc arcását is, ami eltűnt.

Kazinczy 1814-ben látogatta meg az éppen beinduló rajzoskolát. Több barátjának beszámolt megdöbbenéséről, Kiss visszafejlődéséről. Barátjának, Kis Jánosnak írta Kiss Sámuelről:⁴⁷⁾

"...látni akartam mint terjeszti Debreczenben a 'Szép' érzését. Panaszkodik, hogy nincs dolga; Professor, fizetik, de hogy van e haszna az ő ottlétének, arra gondja senki-nek nincs. De legalább portreaitiroz az Úr? - Azt sem. - Csak feleségének két képét látatá velem pasztellben s épen nem rosszul. Asztalán egy nagy tekercs papíros állott... kért, nézném végig azt a 'tekercset'. - Bécsben dolgozott fők antik szobrok (statuák) után! Eltűnt bosszankodásom."

(Lásd a 4.képet!)

Döbrentei Gábornak is beszámolt látogatásáról, s abban úgy találta:

A. Kiss Sámuel: Akt tanulmány, 1808 körül. (Ref.Koll.tul.)

az, hogy Kiss "mestersége nem talál kedvelőket Debreczenben ... az nemcsak a' Debreczen, hanem az ő hibája is."⁴⁸⁾

Kazinczy egy évtized múlva, 1824-ben látogatott ismét a rajzoskolába. A "Kedveskedő"-ben közölt úti levelében ezt írta:⁴⁹⁾

"Ferenczynek csudálása után betértem a rajziskolába, s prof. Beregszászi Pál úr, ennek tanítója megajándékozta az új templomnak maga által metszett réztáblájával. A krétával és törlővel dolgozott antik fejek a megholt prof. Kis Sámuel ur dolgozásai. Debreczennek ezen iskolára nagy szüksége van, s bár minden tehetős szülék gyermekeik járnának fel itt, hogy, ha valaha építetni fognak, tudják, mit nem szabad tenniük."

5. Beregszászi Pál 1860 körül
(Archív fotó reprodukciója)

Beregszászi (lásd 5.képünket!) ekkor már három tankönyvet írt a rajzolásról, építészetről. Ő tervezte Csokonai gúláját is, de ennek felállítását Kazinczy már nem érte meg.

III. Kazinczy a portréről, a műgyűjtésről

Milyen volt Kazinczy ízlése? Mi volt művészi ideálja?

Az antik "statuák"-at, Lessing, Winckelmann, Goethe műveit dicsőítette. Kedvence volt a bécsi Josef Kreutzinger, Johann Lampi, Friderich Füger és a pesten letelepedett Richter Antal. "A kép szép is legyen, ne csak igaz" – írta.⁵⁰⁾ Fontos követelmény volt számára az idealizálás. Ezt mutatja két debreceni példa: a Kiss Sámuel műveire tett megjegyzések sora, és a Ferenczy István féle Csokonai márványszobor jellemzése. Amikor meglátta Kiss műtermében Bécsben készített portréit, amelyek "antik szobrok (statuák) után" készültek, eltűnt bosszankodása, s felkiáltott:⁵¹⁾

"Melly fők!... s melly különbség ezek között és azon arcaok között, a' mellyeket az utcákon látunk! S erre az ideal, amazokban a' természet vezet - és még is az ideál, a' tudatlanok előtt gyanus. - Kis Sámuel ha nem éppen nagy művész is, de olvas és

FERENCZY ISTVÁN: Csokonai Vitéz Mihály

Friedrich Jonnn metszete Eröss János rajza
Csokonai Vitéz Mihály arcképe (Rézmetszet)

érez, s gyönyörködve szavaimon".

Ezt Kis Jánosnak írta, de megismételte Döbrentéinek is:

"Beszéllénk a' Természet és Ideál felől, s' szeretem hogy Kis Egyg értelemben van velem e' pontban".

Nyolc év szünet után 1824.május 20-án jött ismét Debrecenbe, mert híret vette: megérkezett Csokonai márvány szobra a Rómában lakozó Ferenczy István ajándékaként. Sárváry Pál professzor kíséretében ért a kollégiumi könyvtárban felállított szoborhoz, amelynek elhelyezését joggal kifogásolta, de a szoborról nagy lelkesedéssel írt:⁵²⁾

"Nem Csokonai; s az nem is szükség, s Ferenczy Csokonait soha nem látta. A plastica nem a hasonlóságot tette céljává, hanem a szépítést; s ez valóban szép fej. Ez vala a szükség. Éljen, éljen Ferenczy!

A fej természeti nagyságú, s nem le néz, mint az oly büsztök, melyeket magasan akarnak polczra állítani, hanem inkább fel, mint a' melynek elrendelése az, hogy asztalon álljon. Az arcz gyönyörű, bájos; az orr nemes; a száj szépmetszésű; a szemcsillag gyengén van kifejezve; s nem egészen vakon hagytak. A hajfürtöknek szép a játéka. A borostyánág nem horizontális állásban keríti meg a főt, hanem felmegyen a fül mellett, s a homlok közepén ér egy-üvé, mint az imperatorok fejein látjuk. De ohajtottam volna, hogy a felöltött mente s dolmány maradt legyen el, a hogy a kravát egészen elmaradt; mert a nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatnám, mi indítá a mi Ferenczynek ennek a poetai s ennek a modern izlésnek egyesítésére. Végre elhíhetém magamat, hogy a bajusz (!) cselekedte. Szegény Csokonai! ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakáll nélkül ott csak a Mirmillók hordanának, s a mente s dolmány által akarná, ugy hiszem, motiválni, hogy büsztöt azzal a szőrrel adá. - A mente felett kisdéd részét látni a palástnak, mint a John rezén. Elbájolva állék sok ideig a szépen gondolt, s igen szépen dolgozott fő szemléletében, s ohajtottam volna hazánkknak azt az ifju lelkes művészt szívenre szorítani. Mit fog ő adni ezután!"

Kazinczy sokat várt Ferenczytól és a festő kortársaktól: egy magyar történelmi, művelődéstörténeti arcképcsarnok létrehozását. Már 1802-ben megírta Csokonainak kedves eszméjét:⁵³⁾

"Hemelly ember annyira szegényenli megvallani, hogy hiu, hogy magát nem festeti, na reá módja van is. S egyszer elkapja a halál s a megmaradtak kesergik, hogy elveszett barátjoknak ezt az emlékeztető árnyékát nem bírják. Én, mint Franklin, eléggé egyenes vagyok meg vallani, hogy hiuság bennem sok van: és hogy érte hálát adok az örök Rendeléseknek, mert az sok szép örömeim kutfeje".

Határozottabban pendíti meg programját Kis Jánosnak 1813-ban:⁵⁴⁾

"Jó dolgot teszen a'ki ezt nem halogatja, hogy képe barátinak fennmaradjon, ha a' halál kikapná is közülünk."

Ezt ismétli 1817-ben gróf Gyulay Lajosnak írt levelében:⁵⁵⁾

"Még egyszer mondom, minden jobb embernek festetni kellene magát, hogy ha kikapja közülünk a halál, bírassuk képeiket. E részben

nekem gondom vala magamra... én 23-szor vagyok festve."

Arra ösztönzi Gyulayt, hogy Donáttal festesse magát s egyúttal hajfűrtöt kér tőle és családjától emlékebe. Ilyen és ehhez hasonló dolgokat olvasva elmosolyodunk, s a kor divatjának véljük Kazinczy kérését, egyben, mai szemmel, túlzottan hiúnak tartjuk. Nem elégszik meg azzal, hogy magát többször lefesteti, de barátait is rábírja: másoltassák le galériájuk számára az ő arcmását. Így "copizálta" Simó Ferenc erdélyi festő a Kreutzinger-féle Kazinczy-portrét Fáy János számára, Balkay Pál pedig Cserey-nek. Az írófejedelemnek arra is gondja volt, hogy eszményített, fiatal-kori portrék készüljenek: Balkayval újjáfesteti, "fiatalíttatja" Kreutzinger művét. E furcsaságok ellenére is egyet kell értenünk SZABÓ PÉTERrel: Kazinczy sajátos portré értelmezése szerint "az ő esztétikai nézeteiben akkor tölti be igazán hivatását, ha az életet a legvitálisabb időszakában, az ifjúkorban ábrázolja".⁵⁶⁾

Kazinczy fontos szerepet töltött be a magyarországi műgyűjtemények alakulásában, fejlődésében. Hatására Cserey Farkas egy "képes szobát" alakított ki házában, s Kazinczy segítségével Bécsből és Nagyszebenből rendelt meg másolatokat.⁵⁷⁾ A debreceni Szentgyörgyi József (1765-1832) orvos és Fáy János műgyűjtő ugyancsak számíthatott a költő hathatós támogatására.

Fáy Jánost (1773-1833) már gyermekkorától ismerte Kazinczy, rokonságban álltak. Fáy Debrecenben született, de útja Egerbe és Emődre kanyarodott el.⁵⁸⁾ Itt alakított ki képtárat, amelyet Kazinczy is gyarapított. Mint Dessewffynek írta: "Az én érdemem, hogy Fáy János 1300 forintot veve meg egy Gaudenzio Ferrárit a hazának".⁵⁹⁾ Többször vásárolt Bécsben Fáy számára és másoltatott képeket, s azt tanácsolta neki, hogy a közepes "Originálok helyett vegye meg Niedermanntól Rembrandt anyja képét, amelyet N. a Belvederéből másolt."⁶⁰⁾

Fáy 1816-ban visszajött Debrecenbe, szenátor, majd 1822-ben polgármester lett. Kinevezésekor így jellemezték: "tudományos izlését válogatott könyv-, kép- és pénzgyűjteménye eléggé dicséri". Ezt a Magyar Kurirban megjelent véleményt nemigen vették figyelembe a debreceniek, erre utal Balkay Kazinczy-nak írt levele:⁶¹⁾

"T. Fáy Urtól úgy értettem, hogy nem tetszik neki Debreczen, még majd inficiállyá azokat az embereket ott az ő aesteticájával".

Csak néhány kollégiumi professzorral és a Szentgyörgyi családdal állt Fáy kapcsolatban, akik látogatták gyűjteményét. 1824-ben, nyolc év szünet után, Kazinczy is eljött, s mint írta:⁶²⁾

"engem itt a város consulának, tekint. Fáí Fáy János urnak, nekem

6. Fáy János. (Ismeretlen művész alkotása.) 1825.
(A Déri Múzeum tulajdona)

kedves rokonomnak - és régi kedves barátomnak, tek. Nagy Gábor prókátor urnak, kincseik foglalának el, és sok napokig..."
Fáy "olajfestései házánál s a piaristáknál, egy kereskedőnél, és miket Egerben hagyott, mivel el nem férnek szobáiban, húszezret érnek: s most a könyvvásárlás szép dühe szállotta meg (...) Itt Gaudenzio Ferrarinak egy igen szép nativitása, melyet egy szenvedő Idvezítője s Judithja, a kettő négyezren; és sok egyéb, melyet a hely mind megnevezni nem enged, de a melyről nem sokára bővebben fogok szólni."

Kazinczy katalogizálni akarta a gyűjteményt, de erre nem volt ideje. Neki köszönhető azonban, hogy Balkay Pál egri festő 1819-ben cikket írt a Tudományos Gyűjteménybe. "A képírásról, annak gyakorlásáról és betséről". Eszterházy bécsi, Brunszvik budai és Fáy egri gyűjteményét "alkalmas esz-köznek" tartotta "a dicső magyar nemzet pallérozódására". Fáy gyűjteményé-

7. Kármán János: Szentgyörgyi Zsuzsanna. 1819.
(A Déri Múzeum tulajdona)

ből Lazarini: Cato halála, Domenichino: Szenvedő féligfigura, Krisztian Brand: Tél szánkózókkal, Kupeczky: Ébredő fiatalember című műveit emelte ki.⁶³⁾ Ugyanakkor 1819-ben megírta Kazinczynak, hogy mióta Fáy elment, "colectióját Bolontságnak nevezik", s nem lesz rá vevő. Az érsek ugyan szereti a képet, de pénzt nem ad érte.⁶⁴⁾ Valóban szétszóródott a gyűjtemény Fáy halála után, és soha nem tudjuk meg, mi volt benne eredeti és másolat. Fáy, de még inkább Kazinczyt nem érdekelte az eredetiség, sajátos elvet vallott erről.

8. Szentgyörgyi Erzsébet. Ismeretlen művész (Kármán?) alkotása. 1819 körül. (A Déri Múzeum tulajdonában)

Mint írta:⁶⁵⁾

"A melly Országban még nem virágzik a Festés és faragás, ott első kötelesség az, hogy rézmetszetek és olajfestéses copiák, s Gipsz abguszok által ébresszük az alvó geniet."

Így másoltatott Bécsben, Nagyszebenben, Egerben Fáy, de valószínűleg foglalkoztatta a Debrecenben élő Kiss Sámuel és Kármán Jánost is. Úgy tűnik, Kármán műve az 1825 körül készült Fáy arckép. (6.képünk!)

Kármán Jánost (1786-1823 után), a kollégium neveltjét, (egyik alkotása 7.képünkön!), aki Nagyszebenben együtt tanult Kiss Sámuellel,⁶⁶⁾ a Szent-

györgyi család is foglalkoztatta. Erre utal a ma is meglévő Szentgyörgyi Zsuzsannát ábrázoló olajkép, amelyről ezt írta Kazinczy Szentgyörgyinek 1819-ben: ⁶⁷⁾

"Szeretném tudni, Kármán mint végezte el a képeket és hogy az ott léteemben még vakon álló szemek a Susi kisasszonyéban csillámlanak e?"

Valószínűleg Kármán műve a Szentgyörgyi Erzsébetet (8.képünk!) és Szentgyörgyi Józsefet ábrázoló olajkép, de talán a vejnek, Péczely Józsefnek az arcma is. ⁶⁸⁾ Szentgyörgyi egyébként nemcsak orvosa volt a Kazinczy családnak, hanem a költészet és festészet szakértője, Kazinczy vitapartner is. 1806-ban például Kazinczy velük nézette meg Kis János portréját, és ezt írta Kisnek: ⁶⁹⁾

"Képedet Szent Györgyi és az ő érdemes hitvese nem találták jónak ... csak azt látom, hogy nem Művész festette, hanem Mesterember, s arról könnyű tenni. Művésszel másoltatom le."

Ő maga Debrecenben is másoltatott, hogy teljessé tegye közéleti, művelődéstörténeti galériáját. 1814-ben pl. ezt írta Szentgyörgyinek Bessenyei György arcképével kapcsolatban: ⁷⁰⁾

"Ha a kép Rakovszky Ur kezében vagy, kérni fogom Professor Kiss Sámuel Urat, hogy azt számomra pasztellben copizálja."

Arra is törekedett, hogy közvetítsen a festők és megrendelők között. Még 1791-ben ismerte meg a dán származású Jakob Stunder (1759-1811), akit beajánlott a debreceni református kollégiumba, a Vay grófokhoz, Péchy Imre bihari főispánhoz, a ~~debreceni~~ kollégium kurátorához. ⁷¹⁾ A kollégium képtára számára Stunder festette meg Kazinczy és Péchy portréját (ez utóbbit lásd 9.képünkön!), de tőle származhatott Budai Ézsaiás arcma is, amely mintául szolgált Barabás Miklós litográfiájához, majd Kiss Bálint festményéhez.

Ü s s z e g e z é s ü l elmondhatjuk, hogy Kazinczy Debrecenhez fűződő kapcsolata bonyolult, sokrétű. Egyrészt Ő volt akkor a debreceni művészeti ügyek "szürke eminenciása"; Ő hozta ide a festőket, Ő próbálta gyámolítani az itt élő Kiss Sámuel, Kármán Jánost, Ő szerzett képeket, másolatokat Fáynak, Szentgyörgyinek, Ő népszerűsítette Ferenczy Csokonai szobrát is. Ellentmondásos szerepe volt a Csokonai síremlék ügyében: Ő és Cserey kezdeményezte a gyűjtést, ugyanakkor igaztalan volt Csokonai költészetének megítélésében. Nem tudott elképzelni más ízlést, mint a sajátját, sem más akaratot. Így Szerb Antallal valljuk, hogy mint irodalmi dik-tátor mindent kézben akart tartani, s nehezen viselte el Debrecen önállóságát, a Csokonai- majd a Péczely-kör másféle ízlését. Pedig nem akár-

9. Jakob Stunder (?): Péchy Imre.. 1810 körül.

milyen ízlés és szemlélet volt az sem! Épp a XVIII.-XIX.század fordulója és a XIX.század első fele volt a debreceni kultúra aranykora, amelyet olyan nevek fémjeleztek, mint Csokonai és Fazekas Mihály költő s a hozzájuk csatlakozó Földi János, vagy Sárvány, Péczely, Budai professzorok és a nem mindennapi műveltségű Szentgyörgyi József tudós orvos és tanár, valamint olyan kurátorok, városatyák, mint Domokos Lajos, Simonffy Sámuel, Fáy János, Péchy Imre, akik maguk is művészetet szerető, támogató emberek voltak. Ekkor épült fel a Nagytemplom és az új Kollégium, ekkor gyarapodott jelentős művekkel a nagykönyvtár, a muzeális gyűjtemény (pl. a Kazay gyűjtemény megvétele)

vel), és a nagy adományozók, pártfogók, professzorok galériája. Ekkor lett a kollégium a képzőművészetek bölcsője is a rézmetszők munkája és a "rajziskola" beindulása révén.

Kazinczy egyszer-egyszer kifejezte tetszését is (a város egyes épületeiről vagy a "rajziskoláról"), mégis kritikái mondatai maradtak meg a köztudatban, például az, hogy a kálvinista vallás ellensége a szépek: a muzsikának és a képeknek; vagy az, hogy "ezek a debreczeniek üldözik az ideált s a természet kell".⁷²⁾ Megbotránkozott azon, hogy "Debreczen nem tudja, mit akar a márványon az Árkádia", s reménykedve írta Szentgyörgynek a fiatal Kölcseyről: "lefaragódik az az alföldiség róla is".⁷³⁾ Fel sem tételezte tehát, hogy egy más ízlés maradandó értéket vagy eredetiséget jelenthet, s ez épp úgy vonatkozott Csokonai népi ízű verseire, mint a puritán épületbelsőkre.

J e g y z e t e k

- 1) Csatkai 1925-ben készült doktori disszertációját Galavics Géza gondozta, rendezte sajtó alá. Előszót Zádor Anna, utószót Rózsa György írt a könyvhöz (s ebben vázolta az utóbbi évek kutatási eredményeit). Kiadta az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja.
- 2) Az 1981.évi emlékülés egyes előadásait az Ars Hungarica 1983.évi 2. száma (ld. később) közölte, a bibliográfiát a miskolci Herman Ottó Múzeum adta ki.
- 3) A "Művészet Magyarországon 1780-1830" című katalógust (Bp. 1980) Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza szerkesztette, a "Kazinczy és kora" kiállítás katalógusát (Bp. 1987) G.Merva Mária. A debreceni kiállítást Sz.Kürti Katalin rendezte, katalógusa a Déri Múzeum évkönyvében jelenik meg 1990-ben.
- 4) Szerb Antal: Kazinczy Ferenc. Magyar irodalomtörténet (8.kiadás, 1936) 263-270.p.
- 5) A téma átfogó irodalma: Debrecen története 2. 1693-1849. (Debrecen, 1981., szerk. Rácz István). - Komoróczy György: A reformkori Debrecen (Debrecen, 1974). - Balogh István: Adatok Debrecen képzőművészetéhez a 19.sz. elején. = Művészettörténeti Étesítő, 1955. IV.évf. 1.sz. 55-65.p. (A továbbiakban: Balogh, 1955.)
- 6) Kazinczy Ferenc Levelezése. Kiadta Váczy János. I-XXI.k. Bp. 1890-1911. (A továbbiakban: KazLev.)
- 7) KazLev. 417.sz. II.k. 285.p.

- 8) KazLev. 426.sz.
- 9) KazLev. 487.sz. és 562.sz.
- 10) KazLev. 552.sz. és 560.sz. A festmény holléte ismeretlen. Egy akvarell miniatúrát bemutatott a Petőfi Irodalmi Múzeum, leltári szám a PIM Műv. tárában: 58.599.1. Ld. még Rózsa György: Iconographia Csokonaiana c. tanulmányát. = Irodalomtörténeti Értesítő, 1973. 6.sz. 707-15.p.
- 11) Levél Kozma Gergelynek, 1805.február. KazLev. 727.sz. III.k. 275.p.
- 12) KazLev. 963, 984, 997, 1108, 1169, 1205, 1274, 1300, 1313, 1653, 1668, 1770.sz.
- 13) Kazinczy levele Kulcsár Istvánnak 1806.július 30-án. KazLev. 963.sz IV.k. 245-6.p.
- 14) KazLev. 984.sz. IV.k. 288.p. és a fent említett levelek.
- 15) KazLev. 1012.sz. IV.k. 358.p.
- 16) KazLev. 1169.sz.
- 17) KazLev. 1205.sz.
- 18) KazLev. 1668.sz. VII.k. 276.p.
- 19) KazLev. 1770.sz. VII.k. 503.p.
- 20) KazLev. 1140. és 1142.sz.
- 21) KazLev. 1181.sz. V.k. 193.p.
- 22) Vonatkozó irodalom: Tamássy Géza: A debreceni régi botanikus kert alapításának története újabb levéltári adatok alapján. = Debreceni Szemle, 1930. IV.évf. 10.sz. 505-12.p. - Ötvös János-Tóth József: A debreceni Református Kollégiumi Füvészkert története. = A Debreceni Ref. Koll. Gimnáziumának Évkönyve, 1982-84. Debrecen, 1984.
- 23) KazLev. 1274.sz. V.k. 395.p.
- 24) KazLev. 1182.sz. V.k. 197.p.
- 25) KazLev. 1186.sz. V.k. 205-6.p.
- 26) KazLev. 1844.sz. VII.k. 111.p.
- 27) KazLev. 2371.sz. X.k. 225-6.p.
- 28) KazLev. 3418.sz. XV.k. 157.p.
- 29) KazLev. 3147.sz. XIV.k. 22.p. és 2525.sz. XI.k. 71-2.p.
- 30) KazLev. 2002.sz. VIII.k. 504.p.
- 31) KazLev. 3351.sz. XIV.k. 492-3.p.

- 32) Ecsedi István: A rézmetszés művészete Debrecenben. Debrecen, 1931. -
Tóth Béla: A debreceni rézmetsző diákok. Bp. 1976.
- 33) KazLev. 2004.sz.
- 34) KazLev. 1604. és 1746.sz.
- 35) KazLev. 2031.sz. VIII.k. 610-1.p.
- 36) Sárváryra, Kiss Sámuelre vonatkozóan ld. Balogh István 1955-ös i.m.
Ugyancsak Balogh István közli Schwartner idézett sorait, amelyek az
LXX.sz. levél részeként a Déri Múzeum történeti adattárában, I.19/
1927.sz. alatt találhatók. -- Ld. A debreceni Református Kollégium
gyűjteményeinek keletkezése c. tanulmányt! = Zádor-Szabolcsi: Művé-
szet és felvilágosodás. Bp. 1978. 590.p. (A továbbiakban: Balogh,
1978. i.m.)
- 37) KazLev. 1362. és 1492.sz.
- 38) Balogh, 1978. i.m. 590-1.p. /Az eredeti LXIII.sz.levél a Déri Múzeum
adattárában./
- 39) Balogh, 1955. i.m. tartalmazza Kiss-Sárváry levelezését. A brassói
portrémásolat a Magyar Nemzeti Galériában van, ltsz.: 1939-3423.
- 40) KazLev. 1733, 2610. és 3280.sz.
- 41) DM lt.sz.: II.148. és 149/1923.
- 42) Magyar Nemzeti Múzeum Tört. képcsarnok. Ltsz. 391.
- 43) Dr.Borszéký Antal ajándékaként a Református Kollégiumban van két port-
ré, a harmadik darab a Déri Múzeumban. Ltsz. II.87. 10.1.
- 44) KazLev. 2602.sz. XI.k. 240.p.
- 45) Kiss tervét Huber József szobrász valósította meg a céh megbízásából.
- Pusztai László: Huber József szobrász élete és művei. = Művészet és
felvilágosodás. Bp. 1978. 515-40.p.
- 46) Említi Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Deb-
recen 1872. III.k. 843-4.p.
- 47) KazLev. 2604. XI.k. 244-5.p.
- 48) KazLev. 2610.sz. XI.k. 261.p.
- 49) Kazinczy Ferenc: Töredék egy Utazó leveléből. = Kedveskedő, 1824.
III.k. 73-8.p.
- 50) Levél Kis Jánosnak, 1805.júl.14. 784.sz. III.k. 377.p.
- 51) KazLev. 2604. és 2610.sz.

-
- 52) Kedveskedő i.m. 73-4.p. Levélben is megírta vélekedését a szoborról Dessffynek (4365.sz.), Igaz Sámuelnek (4473.sz.) és Guzmics Izidor-nak (4362.sz.). Egész sor levelet írt Ferenczynek (XIX.k.) és verset is a Graphidion-ról (Pásztorlányka szobráról).
- 53) KazLev. 552.sz. II.k. 526.p.
- 54) KazLev. 2390.sz. X.k. 263.p.
- 55) KazLev. 3360.sz. XV.k. 23.p.
- 56) Szabó Péter: Kazinczy portré-esztétikája. = Ars Hungarica, 1983/2. 277-82.p. Idézet a 280.lapról.
- 57) KazLev. 1208.sz. 1297.sz. 1306.sz.
- 58) Zoltai Lajos: Fáy Fáy János, a könyv- és műgyűjtő debreceni polgármester (1773-1833). = A Déri Múzeum régészeti osztályának ismeretterjesztő közleményei, 8.füzet. Debrecen, 1936.
- 59) Kazinczy a Hazai Tudósítások 1806.évi számában (262.p.) emlékezett meg Fáy gyűjteményéről, majd Dessffynek, Kászonyi Dánielnek és Gyulay Karolinának is leírta, hogy 1812-ben Fáy rábízta 40 000 váltóforintot érő numizmatikai gyűjteményét, értékesítse Bécsben, és vegyen rajta képeket. (KazLev. 3203, 3744, 4088, 4092.sz.) Idézet a 3744.sz. levélből, XVI.k. 395.p.
- 60) KazLev. 2390.sz. X.k. 262.p.
- 61) Magyar Kurir, 1822.okt.22., és KazLev. 3768.sz. XVI.k. 468.p.
- 62) Kedveskedő, 1824. I.m. 77-8.p.
- 63) Tudományos Gyűjtemény, 1819.II.k. 58-74.p.
- 64) KazLev. 3745.sz. XVI.k. 397.p.
- 65) KazLev. 741.sz. III.k. 302.p. Idézi Sinkó Katalin: Kazinczy Ferenc és a műgyűjtés c. tanulmányában. = Ars Hungarica, 1983/2. 269-76.p.
- 66) Kiss Sámuel levelei Sárvány Pálnak, 1805-6. (DM Adattár) Közlötte: Balogh 1955. i.m.
- 67) KazLev. 3791.sz. XVI.k. 524.p.
- 68) A festmények a Déri Múzeumban találhatók VV.85.3.1-5.sz. alatt.
- 69) KazLev. 784.sz. III.k. 376.p.
- 70) KazLev. 2634.sz. XI.k. 316.p.
- 71) KazLev. 2091.sz.,
- 72) KazLev. 2607. XI.k. 250.p.
- 73) KazLev. 996.sz. IV.k. 319.p., 1642.sz. VII.k. 207.p.
-

Ruzsiczky Éva:

KAZINCZYNAK A NÉMET FELVILÁGOSODÁS KÉT FŐ KÉPVISELŐJÉHEZ FÚZÓDÓ KAPCSOLATÁRÓL

Az elmúlt években, évtizedekben örömdetes módon megsza-
rodott a Kazinczy munkásságának szentelt tanulmányok száma. De
különös, minél több részlet tárul elénk abból a hatalmas élet-
műből, amely nevéhez fűződik, annál inkább érezzük, még nagyon
messze vagyunk attól, hogy elmondhassuk: életműve, amit tett
és alkotott, az teljes egészében világosan áll előttünk. Ellen-
kezőleg: egyre több olyan kérdés mered elénk, amelyre még nem
tudunk választ adni. Ezek közé tartozik az is, hogy abban,
amit nyelvünket, elsősorban irodalmi nyelvünket illetően Kazin-
czy tanított és tanít még ma is,¹⁾ vajon mennyi volt sajátja,
és mit vett át a mienkénél fejlettebb irodalmak reprezentánsai-
tól, köztük a német felvilágosodás képviselőitől. Mint ismere-
tes, a régebbi irodalom erősen hangsúlyozta a német hatást.²⁾
Ezzel szemben az újabb irodalom – mindenekelőtt Benkő Loránd
művére³⁾ kell itt hivatkoznom – a nyelvújítás korabeli magyar
szerzők eredetiségét emeli ki, és arra mutat rá, "hogy a XVIII.
század végi német és magyar nyelvfejlesztő mozgalomban sok a
hasonlóság; ezt azonban a legtöbb esetben nem a közvetlen ha-
tás, hanem a körülmények hasonlósága magyarázza".⁴⁾ Azt hiszem,
nem tévedek, ha úgy vélekedem: a kérdés végleges tisztázását
csak igen alapos esztörténeti vizsgálatok eredményeit össze-
foglaló monográfiától (ha ugyan nem monográfiák sorától) lenet
várni. Hogy ilyenre a közeljövőben sor kerül, arra egyelőre
nem sok biztató jel mutatkozik; de még ha akadna is valaki,
aki vállalkozna az óriási feladatra (gondoljunk a kor egyik-
másik szerzőjének – pl. Johann Gottfried Herdernek – hatalmas
életművére!), a kívánt szintézis létrejötte akkor sem képzel-
hető el kellő mennyiségű előmunkálat, az apró részletek előze-
tes feltárása nélkül. Ennek jegyében a továbbiakban megkísérlem
vázolni: Kazinczynak Herder és Wieland nevét idéző megnyilatko-
zásai mit árulnak el a magyar nyelvújítás vezérének a német

felvilágosodás kora e két kiváló személyiségéhez való viszonyáról, kapcsolatuk jellegéről és tartalmáról, vagy ha úgy tetszik, szélességéről és mélységéről. — Az idézetek, amelyekre támaszkodom, saját gyűjtésemből valók, ezért a szakirodalmi utalásokat a továbbiakban általában mellőzöm.

*

H e r d e r t Kazinczy korán megkedvelte: még mielőtt fogságba került, arról tudósította egyik barátját, hogy ő Herder Paramythionjaiba "olgy formán ... szerelmes, mint a' szerető a' maga lyánkájába".⁵⁾ Ez a lelkesedése később sem lohadt le. Egy 1807-ben kelt levelében pl. ezt olvassuk: "Most Herdernek új editióját forgatom. Nagy ember! semmivé érzem magam olvadni nagysága előtt".⁶⁾ Őt esztendővel később egy Herder által kiadott "holnapos írás"-sal kapcsolatban szintén az elragadtatás hangján nyilatkozott: "csudálásom elmúlt midőn megtudtam, hogy kiadója a' nagy Superintend. Herder volt. Herdertől csak nagyot, szépet és jót lehet várni."⁷⁾

W i e l a n d szintén azok közé a — német — szerzők közé tartozott, akiket Kazinczy már huszonévesen szívesen olvasott.⁸⁾ Letartóztatásakor három könyvet vitt magával a börtönbe, ezek egyike Wielandnak Grazien című műve volt.⁹⁾ Később, mihelyt értesült Wieland válogatott leveleinek megjelenéséről (Ausgewählte Briefe an verschiedene Freunde, Zürich, 1815-16. 4 rész), azonnal írt Helmeczi Mihálynak, hogy szerezze be számára Müller "könyvárostól Contóra".¹⁰⁾ Amikor a két kötet megérkezett, nyomban nekilátott az olvasásuknak.¹¹⁾ "Nem tudtam sem enni, sem alunni — számolt be róla egyik barátjának —, míg rajta végig nem repültem..."¹²⁾

A levelekből a feleségének is sokat felolvasott,¹³⁾ de a barátainak szintén sietett felhívni rájuk a figyelmüket: "Ha alkalmad lesz, olvasd-meg, kérlek, a' Wieland Leveleit — írta pl. Dessewffy Józsefnek —. Sok jó van benne".¹⁴⁾

A Herder művei iránti érdeklődés fölkeltségében szintén nagy buzgalmat tanúsított a széphalmi vezér.¹⁵⁾ Ezek először ritkaságszámba mentek hazánkban. Ő "Subskriptionspreissen" ren-

delte meg magától a kiadótól, nem sokkal azután, hogy a tübingeni Cotta cég elkezdte Herder összes műveinek megjelentetését (1805–20). Ez nem csekély anyagi áldozatába került, sőt adósságba is keveredett miatta.¹⁶⁾ Végül arra kényszerült, hogy egyik barátjának felajánlja Herder műveit átvételre.¹⁷⁾ Ezzel azonban nem mondott le – véglegesen! – róluk, csak arra az időre halasztotta el – újra – beszerzésüket, amikor erszénye majd "jobban elbírja".¹⁸⁾ Ilyen körülmények között figyelmet érdemel, hogy amikor birtokában volt, nem rejtette kincsét véka alá, hanem szívesen rendelkezésükre bocsátotta barátainak.¹⁹⁾ Ám ugyanilyen nagylelkűnek bizonyult Wieland munkáinak kölcsönzése terén is;²⁰⁾ előfordult, hogy ha nála fiatalabb pályatársnak adta kölcsön Wieland munkáját, akkor nem is kérte vissza, inkább újra beszerezte.²¹⁾

Kétségtelen: az osztályrészül jutott szellemi javak megosztására, továbbadására való törekvés felfogható egyszerű emberi gesztusnak is. De Kazinczynál ennél többről volt szó. Hadd idézzem itt azt a levelét, amelyet közvetlenül az után írt, hogy Herdernek *Fragmente zur deutschen Literatur* című művébe belelapozott. Ebben egyebek közt ez áll: "Machinalement belé tekinték ... Ut vidi, ut perii! – Mint jártam, nem mondhatom el. Olvassd, 's tudni fogod. A' magam ideájira ismertem..."²²⁾ Ugyanakkor egy másik levelében leszögezte, illetőleg kijelentette: "Ich denke ganz wie Wieland".²³⁾

Kazinczy e megnyilatkozásainak hitelében nincs okunk kétkedni. Így azt lehet, sőt kell is föltennünk, hogy amikor Herdert vagy Wielandot népszerűsítette, valójában a maga nézeteinek, törekvéseinek igyekezett – nevük mögé rejtőzve, tekintélyüket latba vetve – kor- és pályatársait megnyerni. Ebből egyszersmind az is következik, hogy neki – legalábbis nagy vonalaiban – már készen álltak a nyelvet és fejlesztését illető elképzelései, amikor Herder, Wieland és mások példájára hivatkozott, vagy a nézeteiket idézte. Valójában tehát nem átvette a véleményüket, hanem kiválogatta gondolataikat közül azokat, amelyek megerősítették a maga meggyőződésében, és alkalmasnak látszottak arra, hogy gondolatai kész megfogalmazásaiként beleépítse őket a maga – irodalmi nyelvünk és stílusunk fejlesztésére kimunkált – gondolatrendszerébe.^{23/a)}

Könnyen lehet: ha benne magában nem ébredtek, nem csíráztak volna hasonló gondolatok, talán föl sem figyelt volna Herder, illetőleg Wieland írásaira, s ezekben azokra a tételekre, amelyeket a magyar irodalmi nyelv és stílus kiművelése érdekében – érvként – felhasznált. Ez a körülmény arra késztet, ha ugyan nem kötelez bennünket, hogy azokat a párhuzamokat, amelyek mutatkoznak és amelyeket elődeink egyértelműen csak hatásnak (német hatásnak!) tekintettek, mintegy a gondolatok találkozása-ként (vagy ha úgy tetszik, interferenciáiként) újra átekint-sük.

Először mind Herdernek, mind Wielandnak a szépirodalmi művei vonták magukra Kazinczynak az érdeklődését. Legkorábbi fordításai közt éppúgy ott találjuk Herder Paramythionjait (első ízben 1793-ban jelent meg: Herdernek és Lessingnek mesélései címen, majd Kazinczy Munkájának IX. kötetében – 1814-16 – újra napvilágot látott, Paramythek Herder után címen), mint Wieland Diogeneszét (ez szintén 1793-ban látott napvilágot Sokrates Mainomenos, Azaz a 'Szinopei Diogenesz' Dialogusai Consil. Wieland írásiból címen; 1754-ben betiltották, de ezzel csak föl-hívták rá a figyelmet);²⁴⁾ vagy a Grátziákat (először ez is 1793-ban jelent meg). Ezeket később követte Herdertől A repülő szekér (Kazinczy Munkájának – 1814-16 – IX. kötetében), Wielandtól a Szalamandrin és a Képszobor (Kazinczy Munkájának – 1814-16. – VIII. kötetében),²⁵⁾ valamint a Bölcsék köve;²⁶⁾ ez – bár Kazinczy a Szalamandrinnál is szebbnek tartotta – kéziratban maradt.²⁷⁾ A Paramythionok először prózában jelentek meg, de később arra is kísérletet tett Kazinczy, hogy verses fordítást készítsen. "Poétai darabnak – úgymond – poétai lepelben illik megjeleni".²⁸⁾ Wielandtól a Grátziákat előzőleg már Kis Sámuel is lefordította, de Kazinczy kifogásolta, hogy "a' verseket is prózában adja",²⁹⁾ következésképpen ő verses fordítást készített. Kazinczy fordítói elvei valójában nem tartoznak tárgyamra, de azt mégis meg kell jegyezni: e vonatkozásban többször hivatkozott Herderre és Wielandra, ha olykor kritikusan, sőt esetleg csak ellenpéldaként is. Amikor Kölcseynek Pindaroszból fordított Ódájáról recenziót írt, megjegyezte (pozitív értelemben): "Herder übersetzte diese /Epigramme der griechischen Anthologie/ oft

in einem ganz andern Sinn, als in welchem der griech. Dichter sie gab".³⁰⁾ Máskor arra hívta fel a figyelmet, hogy fordításkor "Nem elég az író szavait kapni-fel; azt is kell tekinteni, mit akara mondani, 's azt osztán az ő módja szerint mondani, hogy tarka ne légyen a' szín". Ezt Cicero egy közismert mondásának (O tempora, o mores!) különféle fordításaival illusztrálta, majd hozzáfűzte: "...melly igaz a' mit Herder mond: Sprachen haben Kapriзен!"³¹⁾ Horatiust szívesebben olvasta Wieland jambikus fordításában, mint Voss hexameterében.³²⁾ Ugyanakkor tervbe vette, hogy ő is lefordítja – harmadikként – Horatiust magyarra, és fordítását a latin eredetivel, Daru francia, Voss és Wieland német, valamint Virág Benedek és Kiss János magyar fordításával együtt adja ki.³³⁾ Ezt a tervét – sok más hasonlóval együtt – nem sikerült valóra váltania. De így is nyilvánvaló: a különféle fordítások egybevetését tanulságosnak tartotta, és alkalmat kívánt nyújtani pályatársainak az egybevetésből adódó tanulságok levonására, nem utolsósorban azért, mert becsülte mind Daru, mind a két német, mind pedig a két magyar fordító munkáját, ha "az Originál' szépségét" nem adják is mind vissza.³⁴⁾

Hatvanöt évesen Kazinczy még hozzálátott Cicero Leveleinek lefordításához. Ezt szintén a latin eredetivel együtt szándékozta kiadni,³⁵⁾ de a mi szempontunkból fontosabb: munkájához Wieland fordítását is felhasználta. Azok a levelei, amelyekben erről beszámolt, világosan tanúsítják: Wielandot fordítói művoltában is sokra tartotta,³⁶⁾ de elfogult azért nem volt irányában. "Nints eggy sor – írta egy alkalommal –, melyet németben /=Wieland fordításában/ is meg ne tekintsek, de nem a' németet fordítom, és nem úgy, mint Wieland" /az én kiemelésem - R.É./.³⁷⁾ Úgy látta ugyanis, hogy Wielandot "az a' neki tulajdon áradozása ... sokszor hűségtelenné tette Cicero eránt".³⁸⁾ Ezzel szemben ő "az eredetinek praecisióját" kereste, ahol úgy vélte, hogy "azt keresni kell",³⁹⁾ és így remélte: az ő fordítása "hívebbnek fog ismertetni mint az övé" /=Wielandé/.⁴⁰⁾

/:MEGJEGYZENDŐ: minthogy fontosnak tartotta, hogy a magyar olvasó mind kézbe kaphassa, amit Wieland, "ez a' nagy ember a' mellé a' nagy ember /=Horatius/ mellé felvilágosításul monda"

(Lev. 14, 62; vö. Lev. 7, 544; 8, 14-15; 15, 407; 16, 330), Kazinczy arra is vállalkozott, hogy – Kis Jánostól függetlenül – ő is lefordítja Wielandnak Horatiushoz írt jegyzeteit, még pedig teljes egészükben (vö. Lev. 15, 398; 15, 407; 15, 420; 16, 330); de e jegyzeteket illetően is panaszkodott, hogy Wieland "szövevényes" előadásmódja miatt belefáradt a munkába (vö. Lev. 15, 449); "Wieland hat hier viel schwerfälliges, sein Periodenbau ist nicht wie der /der/ Franzosen, sondern wie der Römer" (Lev. 15, 407).:/

Wieland Diogeneszéről Kazinczy azt jegyezte meg egyik levelében, hogy "tele van életre való philosophiával",⁴¹⁾ amikor pedig elkészült a fordítással, levelet írt Wielandnak, s ebben köszönetet mondott neki für "alle die frohen Stunden..., für allen süßen Unterricht, für alle leitseelige Leitung".⁴²⁾ Mindamellett tudjuk jól: a fordítással (Herder és Wieland műveinek lefordításával is) Kazinczy elsősorban nem a gondolati tartalmat akarta közvetíteni, inkább irodalmi példával kívánt szolgálni, a nyelvi, irodalmi ízlést és érzéket igyekezett fejleszteni. "Bey einem Volke – tanította –, das noch keine Musterwerke der Plastik und Malerey besitzt, und bey welchem noch Thon und Farben zu edleren Arbeiten unbrauchbar befunden werden, muss man wohl damit anfangen, dass man ihm brauchbaren Thon und gute Farben gebe, und dass man Aug und Sinn durch Aufstellung von Statuen in Gyps und durch Copien auf Tuch und in Kupferstichen schärfe... -- Dieses waren meine Ansichten, ... als ich im Jahre 1788, zuerst Gessners Idyllen, dann Herders Paramythien, Wielands Diogenes, u. Göthes Stella etc. ins Ung. übersetzt habe, u. mich in reimlosen u. gereimten Poesien übte".⁴³⁾ Egy más alkalommal még kategórikusabban fogalmazott: "Valamik leszünk, mind az imitáció által leszünk".⁴⁴⁾ Erre a gyakorlati példákon kívül Herdernek ide vonatkozó tétele is bátorította, amelyet Helmezy idézett – Újításokról a' Nyelven című írásában – Herdernek Abhandlungen und Briefe über schöne Literatur című művéből.⁴⁵⁾

Fordítás közben Kazinczy – mint tudjuk – szívesen átültette az idegen nyelvek "virágait". Ezt az eljárását e l m é - l e t i l e g – ismét Herderre hivatkozva – próbálta igazolni. "Sprachen und Schriftsteller haben Kaprize –, mondám Herderrel, 's felhozám a' példákat Terentzből és Klopstockból, 's így szövtem az okoskodást: Terentz theatrumra készített darabokban éle igen vastag graecismussal, 's nem volt Római Író,

a' ki graecismussal élni rettegett".⁴⁶⁾ "Ha meg nem értik /ti. az idegen mintát tükröző kifejezést/, azt az Olvasó köszönje magának – írta egy másik levelében. – ... Herder ... azt mondja, hogy ő nem akar úgy írni, hogy m i n d e n értse, mit mond. NB. ezt nem egy bizonyos okra nézve mondja, hanem azért, hogy stílusa felemelkedett szeret lenni".⁴⁷⁾

Aztán: Sallustius stílusát – Sallustius-fordítása bevezetésében – elemezve egyebek közt kiemelte, hogy "Szalluszt olykor keresve keresé a' homályt, mint mestere 's példánya Thucydides, ki még örül hogy őt csak jobb olvasóji 's nem minden olvasója lábolhatja meg" (Bevezetés XXIX-XXX); ehhez jegyzetben hozzáfűzte: "A' régiek nem féltek oly gyermekesen mint mi hogy beszédek érthetetlen lesz, ha az iskolák' parancsa szerint nem lesz kicirkalmazva...", majd – mintegy nyomatékul – Herdert idézte: "Melly eszes ember akarjon úgy szólani, mond Herder, hogy beszédét minden értse?"⁴⁸⁾

Ugyanakkor gyakorlati példaként – másokkal egyetemben – Wielandot szegezte szembe ellenfeleivel. Azzal érvelt, hogy Lessing, Klopstock és Wieland épp azzal tették "nyelveket a' Hans Sachséhoz hasonlatlanná", hogy sok "graecismust 's gallicismust vittek be nyelvekbe".⁴⁹⁾ S hogy még meggyőzőbben érvelhessen, egy levelében arra kérte egyik – német anyanyelvű – barátját, hogy a német írók, köztük Wieland írásaiból jegyezzen ki néhány gallicizmust a hely megjelölésével, hogy hivatkozhasson rá.⁵⁰⁾ Az készséggel teljesítette kívánságát. Ezeknek az adatoknak a birtokában aztán Kazinczy újabb érvet kovácsolt idegen-szerűségei védelmében: "A' német is anyanyelv. Ha ők gazdagíthatták xenologizmussal a' magok nyelveket: ne e mi is a' magunkét?"⁵¹⁾ De érdekes: amikor az újítás terén a győzelmet már kivívta, egyszersmind azonban az újítás első hevületében elkövetett túlzásait is belátta, akkor Wieland-fordításai közül többet is átdolgozott (Szalamandrin, Bölcsék köve). Ennek során kiiktatta belőlük a főlegleges újításokat /köztük az idegenszerűségeket is/, mert "nem csak szájjal", hanem "példával is" tanítani akarta: mereni csak "azt kell, a' mi nyereségére van a' Nyelvnek".⁵²⁾

Annak érdekében, hogy kortársaival a magyar nyelv és stílus megújításának szükségességét megértesse – mint ismeretes –

Kazinczy ismételten utalt a német példára: Ide vonatkozó megnyilatkozásaiban újra meg újra felbukkan Herder, de főleg Wieland neve: "S mennyi vakmerőségnek kellett elkövettetni, míg a Haller velős, de darabos, 's a' Gellert' kedvesen-folyó, de beteges-erejű nyelve a' Klopstock', Lessing', Winckelmann', Wieland', Herder', Göthe', Schiller', Voss' nyelvévé tisztult és emelkedék!"⁵³⁾ "Mi leve a' Németek' göröngyös nyelvekből, a' miolta Klopstock, Wieland, Ramler, Schiller és Göthe /!/. ... nem azt nézik, hogy Hans Sachs és Luther mint írtak, hanem hogy neologismusok mint bővítheti, szépítheti nyelveket!"⁵⁴⁾ "... azt állítom, hogy ha mi a' Magyar nyelvvel azt cselekeszszük, a' mit Klopstock, Göthe, Wieland, Schiller a' Németekével, a' Magyar literatúra fél század alatt olly formán fog a' Tinódi Sebestyén és Ilosvai korabeli literatúrához hasonlítani és nem hasonlítani, mint a' Klopstock etc. korabeli Német Írók' munkái hasonlítanak és nem-hasonlítanak a' Hans Sachs etc. munkájikhoz".⁵⁵⁾ "Én úgy hiszem, hogy a' németek, Nyelvök' és Literatúrajok' említett korában, nem bánhatának bölcsebben /,/ mint bántak. Durva, darabos Nyelvök — »mint a' bilincs csörgése« (Dayka) — és az a' csámpás ügyetlenség /,/ mellyben beszédök mindaddig vonalgott, így könnyebb járásúvá vált, kisimult ... a' Wieland' francia ízlésű Romanját /!/ (Komische Erzählungen, Agathon, Diogenes, Aristipp) jóltevéleg hatának nem csak a' nemzet Literaturájára, hanem a' nemzet Nyelvére is, mert ezek nem pirúltak követni, a' francziákat szóban, szóllásban, fordulatokban, ha beszédök az által nyerhete. Maga Klopstock is, a' Német Nyelvnek ez a' nagy hőse, újjá-teremtője, soha sem érte vala el a' tetőt hol páratlan dicsőségben ragyog, ha igyekezetét a' görög és ángoly, 's a' latin és franczia példák nem segélték volna"⁵⁶⁾. "Most olvasom Wielandnak utolsó munkáját: Menander und Glycerion. Hát szóllott e így Wieland előtt Német? Többet mondok, szóllott e így Wieland maga is ezelőtt írt munkájiban? Hiszen új flexiójú, soha ezelőtt nem hallott szók és constructiok is vannak benne".⁵⁷⁾

Az orthologusokat persze nem győzte meg Kazinczynak idegen példákra támaszkodó érvelése, akik a grammatika szabályaihoz igazodó "helyes" magyarságot védték. Kazinczy vaskalaposságuknak ismét Herder példáját szegezte szembe:

"A' Szépírónak nagyobb vétek n e m s z é p e n írni mint n e m j ó l . Ide tartozik a' Görög Anthológiának egy Epigram-maja, melyet Herder így fordít:

Lerne die Lehren der Schule; doch gleich der
Leucothea Bände,

Bist du am Ufer, so wirfst sie in die Wellen zurück.
Neologizálni rosszul vétek: neologizálni jól, érdem. De ezek az Urak mindent a' Grammatika czirkalmával mérnek; az pedig irtóztató instrumentum a' Künstler kezében sok esetekben"; 58a)
"Der eine kömmt /!/ mit seiner Grammatik und seinem Sprachgebrauch; fragt nicht, ob das Neue, das Fremden Nachgebildete einen Werth hat; ob es den Gedanken oder die Empfindung mahlt; sie fragen nur, ob das so gesagt ist wie jeder Ungar bis jetzt sprach, und was Herder aus der Anthologie der Griechen (Th. 10. S. 133) sagt:

Lerne die Lehren der Schule; doch gleich der
Leucothea Binde,

Bist du am Ufer, so wirf sie in die Wellen zurück...
ist ihnen Sünde und Ketzerey. So auch das Bekannte: Grammaticus non erubescit soloecismum, si SCIENS facit". 58b)

Végül megemlíthető itt az is, hogy amikor az idegen szavak írásmódja kérdésében az "idegenség jelei"-nek megtartása mellett foglalt állást, akkor a puristákkal szemben, akik a magyaros írásmód mellett kardoskodtak, Wieland kudarcára hivatkozott: "Wieland az idegen szót nem idegen szók' módjára írja. Schiller, Göthe etc. etc. nem tértek utána, 's nekem úgy tetszik, elég okkal".⁵⁹⁾ "A' Syncretismus kétszer van Sinchretismusnak nyomtatva, 's így nem mondhatni, hogy nyomtatásbeli botlás... Wieland elkezdé Filosofienek írni, a' mit Philosophiának kellett vala írnia, 's maga maradt".⁶⁰⁾

Egy 1811-ben írott levelében Kazinczy arról tudósította egyik barátját, hogy "Herdernek Aesth. Írásaiból" fordítgat "néhány Abhandlungot",⁶¹⁾ +) később (1815) pedig azt a gondolatot dédelgette, hogy ha szépirodalmi művei és fordításai kikerülnek a sajtó alól, akkor Munkájinak (Helmezy Mihály által

+) Kazinczynak ez a terve az Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume című folyóirat 1811. szeptemberi füzetébe is belekerült (383), egy tudósítás alakjában: "Der rühmlichst bekannte ungarische Dichter und Philolog, Franz von Kazinczy zu Széphalom, arbeitet an einer ungarischen Uebersetzung aller Preisschriften des unsterblichen Herder, die in Abtheilungen seiner Schriften für Philosophie und schöne Literatur stehen, und Sprachen und schöne Wissenschaften betreffen, und einiger Herderschen Abhandlungen aesthetischen Inhalts..." (vö. Lev. 8, 651).

sajtó alá rendezett) sorozatában áttér a nyelvtudományra, s "itt legelőbb fog állani: Herder a' Nyelvek eredetéről. II. Herder az Izlés megromlásáról..."⁶²⁾ Sajnos, mindebből csak annyi valósult meg, hogy az Erdélyi Múzeum 1815. évi IV. füzetében (7-28) megjelent "A' szép Tudományok' Béfolyásáról a' felsőbb Tudományokra" című herderi pályamű.⁶³⁾ ++)

Mindazonáltal: Kazinczynak a Felső Magyar Országi Minerva 1825. évi évfolyamában napvilágot látott (5-14) A' Nyelv, az Írás' feltalálása; a' Magyar Nyelv' Bölcsője, 's legrégibb Maradványaink című írása, s ehhez alighanem Herder Abhandlung über den Ursprung der Sprache című pályaműve szolgált ösztönzésül.⁶⁴⁾ Ezen túlmenően: Kazinczy úgy látta, hogy "eggy szenvedhető szótárunk sincs, 's a' legújabb nem sokkal jobb a' réginél",⁶⁵⁾ így arra gondolt, hogy szerkeszt egy korszerű magyar szótárt. Azon művek sorában, amelyekből ehhez a szükséges ismereteket meg akarta szerezni, szintén ott szerepeltek Herder pályáirásai (Ueber den Ursprung der Sprache; Ursache des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern, da er geblühet. Berlin 1789).⁶⁶⁾

Herdernek a nyelvvel kapcsolatos eszméi közül Kazinczyt elsősorban a nyelv szerves fejlődését illető gondolata ragadta meg. "Je lebendiger eine Sprache, je näher sie ihrem Ursprung und also noch in den Zeiten der Jugend und des Wachstums ist: desto veränderlicher"^{67a)} – tanította Herder. Kazinczy ugyanakkor azzal érvelt, hogy a még ifjú-, sőt gyermekkorát élő magyar nyelvet^{67b)} formálni, alakítani kell; hogy épp a változások útján érte el nyelvünk "serdülni kezdett ifjúi korát"^{68a)} – az orthológusoknak nincs tehát igazuk, amikor az "egység" nevében, illetőleg a nyelvszokásra (usus) hivatkozva ellenzik az újításokat.^{68b)} Az állandó változásban levő élő nyelvvel szemben a holt nyelvet Herder ekképp jellemezte: "Ist sie nur in Büchern da, wo sie nach Regeln gelernt, nur in Wissenschaften

---

++) NB. Az Erdélyi Múzeum szerkesztője, Döbrentei Gábor az Ursachen des gesunkenen Geschmacks bey den verschiedenen Völkern című tanulmány fordítását is meg akarta jelentetni az Erdélyi Múzeumban (vö. Lev. 11, 182), de Kazinczy – különös módon – azt válaszolta, hogy ezt nem fordította le, s nem is ér rá lefordítani (vö. Lev. 12, 320).

und nicht lebendigen Umgange gebraucht wird, wo sie ihre bestimmte Zahl von Gegenständen und von Anwendungen hat, wo also ihr Wörterbuch geschlossen, ihre Grammatik geregelt, ihre Sphäre fixirt is — eine solche Sprache kann noch eher im Merklichen unverändert bleiben und doch auch da nur im Merklichen —"69).

Kazinczy a neológia védelmében Herderrel összhangban arra hivatkozott, hogy a magyar nyelv nem holt nyelv, tehát lehet, sőt kell is változtatni rajta: "Rontsuk, édes barátom, a nyelvet! rontsuk! ... Eine lebende Sprache ist keine abgeschlossene Sprache, annak változni kell".⁷⁰⁾ "Holt nyelv-e a' Magyar mint a' görög és deák, hogy azon változtatni nem szabad?"⁷¹⁾ "Ezek /értsd: az orthologusok/ mindent attól mérsékelnek, ha a mi magyarul mondatik, mondathatnék-e ... deákban; mintha a' magyar nyelv is kihalt nyelv, bezárt nyelv volna, mint a' deák az most".⁷²⁾ "... nem volna-e oktalanság az ő /vagyis a puristák/ tanácsokat követnünk? ... ha való, hogy a' nyelv a' szerint változik és bővül, a' mint ideáink s ismereteink szélesebbre terjednek; ha való, hogy egyedül a kihalt nyelv változhatatlan, az élő pedig, jobbra vagy rosszabbra, mindig változik".⁷³⁾ "Egyedül a' kihalt nép nyelve nem változik többé: az élő népek nyelve minden nyomon változik, 's örökké fog változni".⁷⁴⁾

Helmeucz Mihály egy alkalommal a szóalkotás jogának védelmében Herdernek a nyelv eredetéről vallott nézetére hivatkozott: "...Herdert említém nekik a' nyelveredetről 's nekünk neologizálóknak azt a' just állítám a' szóteremtésre nézve, mellyel az első nyelvalkotó (ember) bírt, és mellyet több idegen tudósok tulajdonítanak magoknak, kivált a' fenntebb alakú nyelvben, megkínálván mintegy azokkal honfitársaikat, hogy ha jóknak látnának, fogadják-el..."; ezt a gondolatot Kazinczy is felkarolta, bár az orthologusok meggyőzőhetőségéről távolról sem volt úgy meggyőződve, mint Helmeucz Mihály.⁷⁵⁾ Ezzel összhangban az újonnan alkotott szók védelmében is Herder egy tételét hozta fel érvül: "Herder sagt (ich glaube in einer Preisschrift), das Volk das Wort nicht hat, hat auch die Sache nicht, die das Wort deutet. Wäre es nicht besser Tugend Csány zu nennen und das neugeprägte Wort durch die besten Schriftsteller im Umlauf zu bringen, als es ewig zu entbehren?"⁷⁶⁾

Ugyanakkor elfogult azért nem volt Herder irányában. Herdernek a magyar nép és nyelv sorsára vonatkozó ismert "jövedölésével" kapcsolatban⁷⁷⁾ nem habozott kijelenteni: "Herder hamis próféta. A' magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolga- it, mint most kormányozza".⁷⁸⁾ +++)

Magától értetődően Wieland művei közül is elsősorban a nyelvészeti tárgyúak iránt tanúsított a széphalmi vezér érdeklődést. Első ízben egy 1804-ben kelt levelében ajánlotta olvasásra barátjának, Kis Jánosnak, Wielandnak egyik közelebb- ről meg nem nevezett művét, mindjárt egyik benne nagy vissz- hangra talált tételét is idézve: "Wielandnak van egy munkája, hogy a' nyelv' culturája nem a' szép circulusok tónusa által, hanem a' jó írók' munkái által gyarapodik. Ezt meg kell ol- vasnod".⁷⁹⁾ ++++) Két évvel később Wielandnak Adelung ellen írt értekezésére hívta fel egyik pályatársának a figyelmét: "Azt — úgymond — minden Philologusnak ismerni kellene.⁸⁰⁾ Más alkalmakkor Kazinczy Wielandnak ezt a művét Liber Symbolicus- ának nevezte,⁸¹⁾ s egyre gyakrabban hivatkozott rá: "Ha Wie- land igazat mond, én is igazat tanítok"⁸²⁾ — írta egyik eset- ben. 1815-ben le is fordította Kazinczy Wielandnak ezt az értekezését, feleletül az orthológia híveinek (nevezetesen "Prof. Beregszászi és Zsombori Uraknak 's társaiknak, kik a' Nyelv romlását panaszolják".⁸³⁾ Nyomban meg is akarta az

---

+++) Kazinczynak egyik levelezőtársa ellene vetette:
"Herder vélekedésében ugyan semmi kép nem osztozom,
és az ő állítását igen is hazardérozottnak tartom;
mondhatnám ő utánna, hogy a' Németnek orra nincs, mert
Nase -- nasus deák szó". (Lev. 8, 449).

++++) Váczy János Wielandnak Briefe an einen jungen Dichter című művére gondol, amely először a Teutscher Merkur 1782. és 1784. évfolyamaiban jelent meg; (vö. Lev. 3, 537). Thienemann szerint Kazinczy Wielandnak Adelung ellen írt értekezésére célzott (vö. i.m. 46), de en- nek ellene látszik szólni egy későbbi keletű levél- részlet: "E' napokban /az én kiemelésem - R.É/ olva- sám Wielandnak Supplem. 6ik darabját". (Lev. 4, 139).

Erdélyi Múzeumban jelentetni,⁸⁴⁾ de csak jóval később, a Fel-ső Magyar Országai Minerva 1825. évfolyamában került sor a kiadására. Wieland Adelung ellen: Mi a' Tiszta Németség? (Wielands Werke Supplem. VI. Band) — Tűkről azoknak, kik nyelvrontást emlegetnek 's ezt kérdezzetik: Mi a' T i s z t a M a g y a r s á g ? 's intésül a' szere felett merészeknek címen. Ebből némelyek arra következtettek, hogy Wielandnak ez a műve Magyarországon hatástalan maradt.⁸⁵⁾ A valóság ezzel szemben az, hogy azok a gondolatok, amelyeket Kazinczy Wielandnak ebben a művében rokonnak érzett a magáéival, már előbb is ott tükröződnek a leveleiben és az írásaiban. Így már a kiadása tárgyában írt egyik levelében is megtalálható Wielandnak az a tétele, amely Kazinczyt talán leginkább megragadta: "Ha tetszik, beküldöm a' Wielandból fordított Értekezést, mellyben azt mutatja-meg, hogy az Író több mint a' Grammatika 's a' Szokás" /az én kiemelésem - R.É./."⁸⁶⁾ Wieland ezt írta: "Ich muss mich sehr irren, oder es bleibt ... kein besseres Mittel, als es bey dem alten Grundsatz zu lassen, dass es die guten Schriftsteller sind, welche die wahre Schriftsprache befestigen. Dieses letztere, in so fern es jemahls bey einer Sprache Statt findet, kann vermöge der Natur der Sache ganz allein durch die besten Schriftsteller in allen Fächern bewirkt werden. Sie allein sind dazu geschickt, denn ihre Werke bestehen".⁸⁷⁾ Ugyanakkor Kazinczy A' nyelv-mívelés módjáról című írásában így foglalt — Wielanddal teljes összhangban — állást: "A' Könyvek nyelvében változást az Írók tesznek. A' Grammaticus és Lexicografus improtocolálják az új szó 's szóllás elfogadtatását. A' hatalom így az Íróé, nem a' Grammaticusé, ennek nem hatalma, hanem csak tiszte van".⁸⁸⁾ Wieland Adelung ellenében először föltette a kérdést: "Womit kann bewiesen werden, dass das Suedliche Ober-Sachsen von der Mitte des 16ten Jahrhunderts bis zum Jahre 1760. der Sitz des guten Geschmacks in der Teutschen Literatur, und also auch die Mundart dieser Provinz die aechte Hochteutsche Sprache gewesen sey?" Utána pedig leszögezte: "dass die Hochteutsche Schrift-Sprache oder die Frage, was Hochdeutsch? sich nicht durch die Mundart irgend einer Bluehenden Provinz, sondern ganz allein aus den Werken der besten Schriftsteller bestim-

men lasse; ... c) dass die Zeit noch nicht gekommen sey, wo die Anzahl der Autoren, welche den ganzen Reichtum unsrer Schrift-Sprache enthalten, fuer beschlossen angenommen werden koennte und dass d) bis dahin die aeltern Dialekte noch immer als gemeines Gut, und Eigenthum der aechten teutscher Sprache, und als eine Art von Fundgruben anzusehen seyen, aus welchen man den Beduerfnissen der allgemeinen Schrift-Sprache, in Fällén, wo es vonnoethen ist, zu Huelfe kommen könne".⁸⁹⁾

Ugyanígy figyelmeztette Kazinczy is újra meg újra az irodalom művelőit: "A' maga Dialectusát az országnak egyyik része szint úgy jónak nézheti, mint a' másik a' magáét, ha e' rész nem felette kicsiny, 's ha öszve nem keveredett a' soloecismusokkal. De az Író nyelve nem a' Dunai, nem a Tiszai, hanem a' magyar Schriftsprache. Nem szabad máson írni";⁹⁰⁾ és: "wer ungrisch schreiben will, muss sich nicht an die Mundart der Székler ..., nicht an die der Siebenbürger, der Debrecziner, derer die um Tokaj oder die über der Donau wohnen halten, sondern den einzigen dialect /!/ der Gelehrten, das is d i e S c h r i f t s p r a c h e ...".⁹¹⁾ Ugyanakkor a tájszavak irodalmi használatát nemcsak hogy nem ellenezte, hanem még szorgalmazta is, sőt, maga járt elől a különféle vidékek sajátos kifejezéseinek irodalmi nyelvi szintre emelésében jó példával.⁹²⁾

Ezen túlmenően 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain Kazinczy az orthologia híveivel szemben azzal érvelt, hogy "Az úgy nevezett Nyelvrontók is a' Szokást teszik egyyik Úrrá a' Nyelvben"; igaz, nem azt a szokást, amelyet az újítások ellenzői tisztelnek, hanem "azt a' Szokást, a' mellyet minden régi és új, Literatúrával bíró nemzet tisztele; – azt a' Szokást, a' mellyet rész szerént az idő, rész szerént a' jó Írók hoznak-be".⁹³⁾ Ezen érvelésének azzal adott nyomatékot, hogy konkrétan is Wielandhoz utasította az olvasót: "Lásd Wielandot Adelung ellen". Supplement VI. Band, melly magyarban nem sokára megjelen".⁹⁴⁾

Ugyanígy járt el akkor is, amikor Báróczi József életrajzában fejtegette az író szerepét a nyelvfejlésben: "Új nyelvet a' sokaság teremte: a már készet (a mint azt Wieland

megmutatta Adelung ellen) nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, a' hová az felhágat".⁹⁵⁾

A neves grammatikusnak, Márton Istvánnak, szintén az írók szerepének kiemelésével hívta fel a figyelmét Wieland dolgozatára: "...Wieland gegen Adelung behauptet, dass die Sprache nicht durch das Volk, nicht durch seine Hauptstadt, sondern durch seine besten Schriftsteller ausgebildet wird".⁹⁶⁾

De több levelében idézte Wieland szóban forgó művéből Kazinczy a nyelv géniuszának meghatározását is, ti. "hogya az a' mód, a' hogyan egy Nemzet szóll vagy szóllhat".⁹⁷⁾ Ugyanakkor a nyelv sokszínűsége tárgyában nem utalt konkrétan Wieland művére, legfőljebb azoknak az íróknak sorában említette Wielandot is, akikre az egyéni stílusjegyek fontosságát hangoztatva hivatkozott.⁹⁸⁾

A párhuzam azonban így is szembeötlő.⁹⁹⁾

Kazinczy így nyilatkozott (csak néhány példát említve a sok közül): "a' nyelv annál tökéletesebb 's elkészültebb, minél több mértékével bír a' sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színében adhasson";¹⁰⁰⁾ "minden nemnek más meg más nyelve lévén nyelvünk csak akkor emelkedik majd a' főpontra, mikor minden nemre elkészül";¹⁰¹⁾ "A' beszéd céljainak az a' Nyelv felel meg igazán, mellyben minden nemnek, minden Irónak más meg más nyelve van. Ezért kell nekünk és már most a' többszínűsége törekednünk";¹⁰²⁾ Wieland szóban forgó művében viszont ez olvasható: "Erst alsdann, wenn sie /die hochdeutsche Sprache/ mit Meisterstücken in allen möglichen Arten des Stils versehen ist, kann man, so zu sagen, ihr Wörterbuch vollzählig annehmen... Die guten Schriftsteller in jeder Schreibart entscheiden alsdann, was Hochdeutsch in der komischen Sprache (die sich wieder in die edlere, launenhafte und bürleske abtheilt), was Hochdeutsch in der Sprache der Wissenschaften und Künste und was Hochdeutsch in der täglichen Gesellschaftssprache der obern Klassen ist".¹⁰³⁾ Ezt a nézetét Wieland példával is alátámasztotta; a francia irodalmi nyelvre hivatkozott: "so ist doch gewiss, dass ein sehr merklicher Unterschied zwischen der Sprache ihrer Tragodie und ihrer hohen Lyrischen Poesie, zwischen der Sprache der

edlern Komödie oder der guten Gesellschaft und der scherzhaften Sprache des sogenannten stile de Marot ist".¹⁰⁴⁾

Egy további adalék: a puristákra egy ízben azzal mért Kazinczy csapást, hogy idézte, miként vélekedett szóban forgó tanulmányában "nagy Ideáljuk"-ról, Gottschedről Wieland: "der wässrigste, nachlässigste, geist und geschmackloseste aller deutschen Schribenten des XVIII. Jahrhunderts".¹⁰⁵⁾

Egy alkalommal kritikusként is Herdert tekintette Kazinczy mércének: mielőtt belefogott volna Kisfaludy Sándor egyik munkájának (Regék) a recenzeálásába, előbb Herder népdalait vette kézbe (8d. VIII.) – azokhoz mérte költőtársa regéit.¹⁰⁶⁾

Ugyanígy mintának tekintette a széphalmi vezér Herdert stilisztaként is. Amikor 1814-ben egy új értekezést tervezett a neológia védelmében, azok ellen, akiknek "az minden ellenvetések, hogy az nem fér meg a Szokással", ebben Herder stílusát kívánta követni: "A' szörnyű sovány Grammaticalis Disquisitionak életet kell adnom – írta – 's úgy bánok itt, mint Herder szokott: szabadon szárnyalva".¹⁰⁷⁾ De Herder (és Quintilianus) példája lebegett Kazinczynak a szeme előtt akkor is, amikor olyatén módon gondolkodott, hogy tervezett nyelvkönyvével csak úgy érheti el a célját, ha "a' szoros iskolai-Systemától" eltérve "csillogó színben" adja elő, amit "a' Nyelv eredetéről nem könyvekből, hanem magából vett /szó szerint: magamból vettem/".¹⁰⁸⁾

Előfordult, hogy Kazinczy Herderre és Wielandra együtt, illetőleg egyként hivatkozott.¹⁰⁹⁾ De legfőbb tekintélynek, bálványának egyiküket sem tekintette; ez a szerep csak Goethét illette meg: "...Wieland eggy nagy tudományú 's véghetetlen csinosságú Író – olvassuk egyik levelében – de minden mély tudomány 's csín mellett is meg van előzve Göthe által... Schiller is igen nagy, igen nagy Herder is: de Göthe e g g y e t l e n . Ő maga nékem Lessing, Klopstock, Wieland, Schiller és Herder".¹¹⁰⁾ "Az én bálványom mindenben ő /Goethe/... – írta egy más alkalommal. – A' többinek félve higgyj, Göthének ... vaktában".¹¹¹⁾ Ennek elemzése, illetőleg részletezése azonban már szétfeszítené amúgyis hosszúra nyúlt beszámolóim kereteit. Így – az elidegenedés jeleire való tekintettel, amely korunkban már-már a

tudomány világában is kezd mutatkozni —, most már csak azt említem meg, hogy Kazinczy emberként is érdeklődött — mint levelező-, illetőleg pályatársai, úgy — a német felvilágosodás szóban forgó két kiváló reprezentánsa iránt is. Szívesen tanult tőlük életbölcseiséget. Herdertől pl. ezt idézte egyik levelében:¹¹²⁾

Ein edler Held ist, der für's Vaterland,
Ein edlerer, der für seines Landes Wohl,
Der edelste, der für die Menschheit kämpft.

Wielandnak egyszer az írókat, máskor a tehetséget vagy egyszerűen a bölcs embert illető mondására, megfogalmazására hivatkozott.¹¹³⁾ Herdernek irodalmi érdekű, illetőleg nyelvészeti tárgyú munkáin kívül teológiai írásait is szívesen forgatta.¹¹⁴⁾ Jellemzőnek tekinthetjük azt is, hogy ha csak egyetlen szóval találkozott is Herdernél, amelynek nem tudta az értelmét pontosan kielemezni, nem volt rest utána érdeklődni.¹¹⁵⁾ Amikor fia született, és Rousseau művét szem előtt tartva Emilnek nevezte el, nem mulasztotta el hozzáfűzni: "Herdernek is van egy fia, a'ki Emil nevet visel".¹¹⁶⁾ De ugyanakkor azt sem rejtette véka alá, hogy egy esetben Herder személyes magatartása nem felelt meg kényes erkölcsi érzékének. Egyik levelében ezt olvassuk: "Justus Lipsius azt az író-tollat, a'mellyel munkájit írogatta, a' Lorettói Szűznek mutatta-bé áldozatul, 's azt kívánta, hogy az örök emlékezetben tartattassék. Német Országnak egy első rangbeli Írója neveti ezt a' cselekedetet, minthogy ez azt mutatja, hogy a' jó Üregnek nagy opiniója volt maga felől. Én pedig azt a' Német Írót mosolygom — (pedig Herder volt). — Mit használ az a' grimász? Szégyellik mutatni, hogy magokat nagyoknak tartják. Pedig annak tartják!"¹¹⁷⁾

Wielandról számon tartotta, hogy szép az írása,¹¹⁸⁾ mi a veje foglalkozása,¹¹⁹⁾ amikor pedig hírért vette, hogy a francia sereg sauvegard-ot, Ehrenwacht-ot adott neki, erről sietett barátait értesíteni.¹²⁰⁾ Amikor Döbrenteitől értesült a Wielandot ért támadásról, mindjárt írt, hogy pontosabban megtudakolja, mi történt, megjegyezve, hogy nem is tudott a dologról.¹²¹⁾ Máskor egy pályatársa magatartását bírálva azt jegyezte meg, hogy Wieland hasonló helyzetben "gewiss ganz

anders" viselkedett volna.¹²²⁾ Barátai tudhattak Kazinczynak Wieland iránti rokonszenvéről – erre vall, hogy amikor az orthologusok részéről támadás érte Kazinczyt, Kölcsey azzal vigasztalta, hogy (többek között) Wieland is kapott "nem kevésbé mérges pasquillusokat".¹²³⁾ Kazinczy demokratizmusa szintén támaszra talált Wielandban: "Aber wäre ich keiner / =Adeliger/, so wäre ich stolz ... Klopstock und Wieland hatten kein Von".¹²⁴⁾

Befejezésül két megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik: a fölvetett kérdésben alighanem elmondható Kazinczy szavával: "A' Való, mint mindég, itt is szeretett helyén, középben fog állani".¹²⁵⁾ Vagyis: a bemutatott részletek, pontosabban párhuzamok egyértelműen tanúsítják, hogy Kazinczy nem ismertette Herdert vagy Wielandot, hanem válogatott a tételeik közül. Ez az eklektikusság alighanem feljogosít arra, hogy mutatis mutandis csatlakozzunk Benkő Loránd nézetéhez, aki a XVIII. század végi nyelvfejlesztésben a német hatást úgy értékelte, hogy "az a belső magyar eredetű nézeteket bizonyos kérdéskörben fölerősítette, előre lendítette, megszilárdította";¹²⁶⁾ ehhez azonban azt is hozzáfűzhetjük, hogy ez a fölerősítő, előre lendítő szerep Kazinczy életműve és ezen keresztül az egész magyar nyelvújítás vonatkozásában nem volt jelentéktelen, ellenkezőleg: roppant jelentős tényező volt.

A másik észrevétel, ami még ide kívánczik: amikor az idegen eszmék és hatások olyan tömegben áramlanak minden irányból szerte a világon, mindenüvé, így hazánkba is, érdemes volna megszívlelni: Kazinczy azért tudta oly hathatósan gyümölcsöztetni a kívülről érkezett gondolatokat, mert hazai talajon kiérlelt gondolatrendszerbe építette be őket, nem a maga érvényesülésére, hanem a köz javára.

*

J e g y z e t e k

- 1 Vö. pl. Ruzsiczky Éva: Kazinczy öröksége. Nyr. 105. 1981. 385-96.; Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében, Bp. 1982. 84 l. Nyelvtudományi Értekezések 113.sz.
- 2 Riedl Frigyes: Kazinczy Ferenc és a német irodalom. Budapesti Szemle 18. 1878. 120-152; Velledih Lajos: Révai és Adelung, Klny. a Nyelvtudományi Közlemények 38.kötetéből. Bp. 1908.; Simai Ödön: Kapcsolatok a német és a magyar nyelvújító mozgalmak között, Klny. a MNy. VIII. évfolyamából. Bp. 1912; Thiemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. Bp. 1912. Német philológiai dolgozatok 1. sz.; Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Bp. 1918. Német philológiai dolgozatok 23. 20 kk.; Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Bp. 1929.
- 3 Mindenekelőtt Benkő Loránd művére kell itt hivatkoznom: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp. 1960. 235 kk.
- 4 Benkő i.m. 236; vö. Bakos Ferenc Adelungs Wirkung in Ungarn an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. Sonderdruck aus Sprache und Kulturentwicklung im Blickfeld der deutschen Spätaufklärung. Akademie-Verlag Berlin 1984. 262.
- 5 Lev. 2, 317.
- 6 Lev. 5, 149; vö. Lev. 5, 213-4.
- 7 Lev. 9, 298.
- 8 Lev. 1, 109.
- 9 Vö. Fogságom naplója (Tolnai Gábor kiadásában) 35.
- 10 Vö. Lev. 12, 520.
- 11 Vö. Lev. 13, 231; 13, 242; 13, 247; 13, 254+ 13, 266.
- 12 Lev. 13, 231.
- 13 Vö. Lev. 13, 231.
- 14 Lev. 13, 254; vö. Lev. 13, 231.
- 15 Vö. Lev. 2, 274; 3, 48; 5, 286; 9, 298; 18, 155; 18, 167.
- 16 Vö. Lev. 7, 223; 9, 295 10, 162.
- 17 Vö. Lev. 6, 136; 6, 149; 6, 192; 6, 199; 6, 337; 8, 162.
- 18 Lev. 6, 192.
- 19 Vö. Lev. 7, 182.
- 20 Vö. Lev. 3, 157; 7, 183; 13, 300; 15, 468.
- 21 Vö. Lev. 13, 379.
- 22 Lev. 5, 213-4.
- 23 Lev. 13, 388.
- 23a Vö. Benkő i.m. 236.
- 24 Vö. Lev. 2, 264; 3, 51; 23, 426-7.
- 25 Kazinczy Munkáinak (1814-16.) VIII.kötetében; vö. Lev. 11, 43; 12, 29; 16, 298-9.
- 26 Vö. Lev. 12, 1; 12, 255; 15, 388; 15, 398; 16, 298-9.
- 27 Vö. Lev. 12, 1; 16, 601.
- 28 Lev. 5, 217.

- 29 Lev. 10, 497.
- 30 Lev. 21, 477; vö. Lev. 21, 480-482.
- 31 Lev. 19, 159.
- 32 Vö. Lev. 9, 65; 9, 159.
- 33 Vö. Lev. 19, 8.
- 34 Lev. 16, 298; vö. Lev. 8, 110; 9, 97; 16, 424.
- 35 Vö. Lev. 19, 189; 19, 191-2.
- 36 Vö. Lev. 19, 200; 19, 202; 19, 211: excellent.
- 37 Lev. 19, 197.
- 38 Lev. 19, 200; vö. Lev. 23, 348.
- 39 Lev. 19, 202.
- 40 Lev. 22, 389.
- 41 Lev. 2, 17.
- 42 Lev. 22, 24.
- 43 Lev. 14, 76; vö. Pályám emlékezete /Orosz László kiadása/ 137.
- 44 Lev. 15, 343.
- 45 Idézve: Lev. 15, 632; vö. Herder: Fragmente zur deutschen Literatur I. 13.§., idézi Riedl i.m. 137.
- 46 Lev. 20, 246-7.
- 47 Lev. 16, 258; vö. Lev. 21, 54; 23, 150; vö. Antikritika: TudGyűjt. 1819. IV, 121.
- 48 Bevezetés XXX; vö. Antikritika: TudGyűjt. 1819. IV. 121.
- 49 Dayka élete 49/XXVI.; vö. Lev. 10, 224.
- 50 Vö. Lev. 7, 137-8.
- 51 Lev. 7, 221-2.
- 52 Lev. 15, 398; vö. Lev. 15, 388; 15, 396; 15, 414; 20, 416.
- 53 Orthologus és Neologus: TudGyűjt. 1819. XI. 22.
- 54 Lev. 22, 227; vö. Lev. 6, 46; 22, 255.
- 55 Lev. 4, 207.
- 56 A nyelvmívelés módjáról: Muzá-
rion 1829. IV. 156-7; vö. Ortho-
logus és Neologus: TudGyűjt.
1819. XI, 22.
- 57 Lev. 3, 153; vö. Lev. 3, 159.
- 58a Lev. 16, 259.
- 58b Lev. 16, 259; Lev. 16, 54.
- 59 Lev. 6, 160.
- 60 Lev. 10, 396.
- 61 Vö. Lev. 8, 382.
- 62 Vö. Lev. 12, 324.
- 63 Vö. Lev. 14, 44; 14, 152; 14, 225; 14, 517; 16, 258.
- 64 Vö. Thienemann i.m. 43.
- 65 Lev. 12, 422.
- 66 Vö. Lev. 12, 423; 12, 610.
- 67a Abhandlung über den Ursprung der
Sprache II. 3. 190; idézi Thiene-
mann i.m. 45.
- 67b Vö. Muzárion, 1829. IX. 161.
- 68a Orthologus és Neologus: TudGyűjt.
1819. XI. 7.
- 68b Vö. Orthologus és Neologus: Tud-
Gyűjt. 1819. XII, 22.
- 69 Abhandlung über den Ursprung der
Sprache II.3. 190; idézi Thiene-
mann i.m. 45.
- 70 Lev. 7, 33.

- 71 Lev. 8, 3.
- 72 Dayka élete 46/XX.
- 73 Báróczy élete 78/XXIII.
- 74 Orthologus és Neologus: TudGyűjt 1819. XII. 7.
- 75 Vö. Lev. 12, 235.
- 76 Lev. 8, 387; vö. Lev. 8, 3; 8, 274; 14, 80; 22, 275.
- 77 Vö. Erdélyi Ilona: Herder in der ungarischen Literatur. Ein Essay; Johann Gottfried Herder. Zur Herder-rezeption in Ost- und Südost-europa. Hrg. G.Ziegegeist. Slavistische Studien und Texte. Berlin 1978. 146-57.
- 78 Lev. 22, 256; Lev. 8, 2-3.
- 79 Lev. 3, 258.
- 80 Lev. 4, 139.
- 81 Vö. Lev. 14, 80; 14, 131; 14, 190-1.
- 82 Lev. 14, 191.
- 83 Lev. 13, 386; 13, 373; 14, 190-1.
- 84 Vö. Lev. 15, 35; 15, 227; 15, 418; 15, 432; 15, 471; 16, 16.
- 85 Vö. Thienemann i.m. 47.
- 86 Lev. 15, 227.
- 87 Was ist Hochdeutsch? Der Teutsche Merkur 1782. IV. 166; idézve Thienemann i.m. 48-9.
- 88 Muzáron 1829. IV, 153.
- 89 Was ist Hochdeutsch? Der Teutsche Merkur 1782. IV, 157 és 169-70.
- 90 Lev. 8, 361.
- 91 Lev. 8. 411.
- 92 Vö. Ruzsiczky Éva: Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában 1963. 58 kk.
- 93 TudGyűjt. 1817. XII, 100.
- 94 Uo., vö. Lev. 10, 261; 10, 538.
- 95 Báróczy Élete 81/XXVI.
- 96 Lev. 11, 292.
- 97 Lev. 10, 261; vö. Lev. 23, 260.
- 98 Vö. Lev. 13, 304; 13, 443.
- 99 Vö. Thienemann i.m. 47-8.
- 100 Orthologus és Neologus: Tud Gyűjt. 1819. XI. 19.
- 101 Pályám emlékezete /Abafi-féle kiadás/ 330.
- 102 A Nyelvnevelés módjáról: Muzáron 1829. IV, 158.
- 103 Was ist Hochdeutsch? Der Teutsche Merkur 1782. IV, 210., idézi Thienemann i.m. 47-8.
- 104 Was ist Hochdeutsch? Der Teutsche Merkur 1782. IV, 211; idézi Thienemann i.m. 48.
- 105 Dayka élete 50/XXVII.
- 106 Vö. Lev. 6, 521.
- 107 Lev. 12, 277.
- 108 Lev. 22, 377-8.
- 109 Lev. 2, 499-500.
- 110 Lev. 6, 195.
- 111 Lev. 13, 241; vö. Lev. 5, 161; 5, 195-6; 7, 182; 11, 340.
- 112 Lev. 5, 350.
- 113 Vö. Lev. 4, 126; 9, 325; 11, 453; 16, 495.

- 114 Vö. Lev. 6, 307; 6, 483.
 115 Vö. Lev. 7, 64; 23, 41.
 116 Lev. 9, 1; vö. Lev. 8, 607;
 8, 610.
 117 Lev. 3, 466.
 118 Vö. Lev. 8, 33.
 119 Vö. Lev. 8, 33.
 120 Vö. 4, 398; 5, 140. Lev.
 121 Vö. Lev. 9, 149 és 190.
 122 Vö. Lev. 5, 161.
 123 Lev. 15, 244.

- 124 Vö. Lev. 12, 344.
 125 TudGyűjt. 1817. XII, 104.
 126 I.m. 236.

Megjegyzés:

Egy szűk körű megbeszélésen (Göttingen 1983) más összefüggésben már volt alkalmam szólni Kazinczynak Herderhez és Wielandhoz fűződő kapcsolatáról. Jelen formájában Egerben hangzott el a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Tanárképző Főiskola 1985 októberében tartott vándorgyűlésén.

Bíró Ferenc:

A KAZINCZY-KUTATÁSOK HELYZETE, 1988

Ha a magyar irodalomtörténet-írás bibliográfiájának Kazinczyról szóló részlegeit nem mint bibliográfiát használjuk, hanem megpróbálunk belőlük a kutatás tendenciáira vonatkozó tanulságokat kiolvasni, akkor kialakulhat bennünk az a benyomás, hogy a Kazinczy-tudomány történetében voltaképpen két kiemelkedő időszak van. Az első a századforduló évtizedeire tehető, amikor a pozitivistá tudományosság hatalmas mennyiségű és egyáltalán nem lebecsülhető minőségű munkát végzett. Talán elég megemlíteni, hogy ennek a korszaknak a teljesítménye VÁCZY János roppant vállalkozása, az 1890-ben elkezdett és 1911-re a XXI. kötettel (ideiglenesen) befejezett Kazinczy Ferenc Levelezése.

A második kiemelkedő időszakot viszont – még ha meglepően is hangzik – most éljük: a felszabadulás után folyamatosan és egyre erősödő ütemben nő a tudomány figyelme és érdeklődése a "legnagyobb magyar írástudó" iránt. Tulajdonképpen akkor is zavarban lennék, ha csak meg kellene említeni az elmúlt két évtized leginkább figyelemreméltó teljesítményeit, amelyeket irodalomtörténészek, történészek, nyelvészek és művészettörténészek, sőt, a neveléstörténet művelői hoztak létre: nem csak értékes és érdekes tanulmányok szerzőit kellene felsorolni, de meg kellene említeni számos – nem egy esetben reveláció számba menő – szövegkiadás sajtó alá rendezőjét is. Számat kellene adni tudományos ülésszakok eredményeiről, már elkészült vagy készülöben lévő nagy vállalkozásokról, izgalmas – nyílt vagy burkolt – tudományos és publicisztikai vitákról, bibliográfiai erőfeszítésekről, az egész hagyaték feltárására irányuló (s a kritikai kiadás előkészületeként felfogható) munkák megindulásáról. De kiemelt helyen kellene szólni a Kazinczy Ferenc Társaság megalakulásáról, tehetséges, avatott és sikeres tevékenységéről, kiadványairól, évkönyvének színvonalas első köte-

téről. Ezeknek az eredményeknek a kurta előadásban azonban csak töredékéről ejthetek szót, s az a célszerű, ha akkor sem mint eredményekről beszélek róluk elsősorban, hanem mint amelyekben a jövő alakítása szempontjából tanulságos tendenciák rejtőzködnek.

Azt — gondolom — önmagában ez a felsorolás is egyértelműen érzékeltette, hogy e több mint másfél évszázada elhunyt nagy magyar írónak a szelleme jelen van napjaink szellemi életében. Arra vonatkozóan pedig, hogy e nyugtalan szellem milyen izgalmat képes ébreszteni, és mekkora érdeklődést igényel ma is a maga számára, engedjék meg, hogy felhasználjak egy első pillantásra talán játékosnak tetsző, de voltaképpen komoly tanulságokkal járó szempontot. Ha átnézzük a legjelentősebb irodalomtörténeti szaklap, az Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) elmúlt húsz évfolyamának névmutatóit, akkor azt kell megállapítanunk, hogy Kazinczy egyike azoknak a magyar íróknak, akikre napjaink irodalomtörténészei a legtöbbet hivatkoznak. Még olyan évfolyam is van, amikor az általában listavezető Petőfit is megelőzi, de szinte mindig a dobogó közelében tanyázik, többnyire József Attilával vetélkednek a jobb helyezésekért.

Ez a mostanában divatos tudományméréstől kölcsönvett eljárásan alapuló kis áttekintés megerősíti a korábban elmondottakat, s így voltaképpen be is fejezhetnénk az előadást, hiszen a címbe foglalt hallgatólágos kérdésre megadtuk a feleletet: a Kazinczy-kutatások helyzete napjainkban bizonyíthatóan jónak mondható. A dolog azonban — természetesen — nem intézhető el ilyen egyszerűen, főleg azért nem, mert az egészében kedvező összkép háttérében megfigyelhetők bizonyos nyugtalanító s az elkövetkezendő idők szempontjából kedvezőnek aligha mondható jelek is. E problémakör (mégoly sietős) felvázolásához Kazinczy legújabb kori karrierjének kezdeteihez kell visszanyúlni.

RÉVAI József 1938-ban készült Kölcsey tanulmányának bevezetésében olvasható az a koncepció, amely Kazinczynak, pontosabban: az általa vezetett nyelvújítási küzdelemnek kivételes helyet juttat a magyar történelemben. A gondolatmenet lényegét az idősebb évjáratú bölcsészek talán fejből is tudják. A francia forradalom hívó szavára — így tanulta a mi nemzedé-

künk az ötvenes évek közepe táján – a magyarságnak választ kellett adnia. E válasz jegyében a haladó gondolatnak nálunk három típusa született meg a XVIII. század végén. Az első a magyar jakobinusok szervezkedése volt, amelyhez azonban a viszonyok éretlenek voltak, s az első magyar köztársasági mozgalom szükségszerűen bukott el. A másodikat, Berzeviczy Gergely gazdaságtani radikalizmusát a nemzeti függetlenség problémájának mellőzése terhelte. Járhatónak csak a harmadik változat, a Kazinczy által vezetett nyelvújítási harc bizonyult. Ha tükröződik is benne a magyar elmaradottság, ez a harc a polgári viszonyok megteremtése felé tett jelentős lépés volt: "a magyar írók – írta Révai József – a nyelv, az irodalmi formák, a költői érzelmek területén igyekeztek megteremteni azt, amit a francia nép a valóságban megteremtett: az új, polgári világot." Nem lehet feladatunk, és igazából nem is tartozik illetékességi körünkbe, de azért megkockáztathatjuk azt a véleményt, hogy a történeti koncepció kidolgozása Révai József komor – sőt, gyászos – mozzanatokban sem szűkölködő kultúrpolitikai pályafutásának talán legjelentősebb teljesítménye volt. Olyan elgondolást dolgozott ki, amely nemcsak az irodalomtörténet-írásnak a felszabadulás után induló vagy a marxizmus irányába tájékozódó idősebb művelői számára volt vonzó, hanem a magyar értelmiség jelentős részének történeti érzékenysége számára is, hiszen megerősítette azt a hagyományos véleményt, amely az irodalomnak mindig is kivételes szerepet tulajdonított a nemzet életében. De nemcsak vonzó, hanem újszerű elgondolás is volt, amely markánsan és meggyőzően különült el a két világháború között kialakított legjobb értelmezésektől is – s itt Horváth Jánosra, Szerb Antalra vagy Németh Lászlóra egyaránt gondolhatunk –, ráadásul rendelkezett azzal az előnyös tulajdonsággal, hogy nem torlaszolta el a lehetőségeket a további értelmezések előtt sem. Így például (s meggyőződésünk szerint Kazinczy mai fortunája mögött éppen ez áll) nem zárta ki azt, hogy a széphalmi mester a magyarság és az európaiság szintézisének – ennek a nemzetünk legjobb szellemei által annyit keresett modellnek – egyik megvalósítójaként, mintegy szimbolumaként álljon előttünk.

Mindez magyarázza, hogy Kazinczynak és a nyelvújításnak a Révai-tanulmány által kijelölt helye jól megfelelt a fel-

szabadulás utáni magyar irodalomtörténet-írás számára. Arra vonatkozóan, hogy itt nem holmi konformista idomulásról volt szó, talán elég, ha két tudósnak a példáját idézem a kínálkozó sok bizonyosság közül. BÁN Imrének, s filológiai módszerességet klasszikus tisztasággal és szigorral őrző, neofita buzgalommal pedig igazán nem vádolható tudósnak a hatvanas évek elején készült egyik fontos, az egész Kazinczy-kérdéssel szembenező kritikájában (ItK, 1963) a nyelvújítási harc volt a "járható út" a magyar progresszió számára. S vele ezen a ponton egyező véleménye volt BÚKA Lászlónak, a Révaival egyébként vitában álló s vitathatatlanul szuverén szellemű marxista professzornak is; ő a nyelvújítást – Kazinczyról szóló (s többször is megjelent) esszéjében – a XIX. század elejének "reálpolitikája"-ként minősítette. Talán felesleges felhívni külön a figyelmet: mind a két álláspont Révai elgondolásán belül helyezkedik el. Ez az elgondolás azonban azzal, hogy Kazinczy irodalmi harcainak szabatosan határozta meg társadalmi szerepét, a felszabadulás utáni irodalomtörténet számára termékeny volt ugyan, de egyúttal kényelmes helyzetet is teremtett: az irodalomtörténet művelői igen sokáig nem érezték szükségét a kérdés felülvizsgálatának, s a megnyílt lehetőségek eltakarták a problematikus mozzanatok. S éppen így alakult ki az a helyzet, ami talán ma a leginkább zavarja a Kazinczyval kapcsolatos kutatásokat, s amit a következőkben meg kellene haladni.

Ez a helyzet a Kazinczyval foglalkozó irodalomtörténet-írásnak nem az egyes produkcióival, hanem az egyes s többnyire éppen a legjelentősebb teljesítményekben megjelenő tendenciájával függ össze. Önmagában ugyanis nem csupán súlyos tévedés, de egyenesen butaság lenne hibának tekinteni azt, hogy az irodalomtörténészek és a nyelvészek figyelme – elintézettnek fogván fel a külső viszonylatokat – a Kazinczy életmű belső világára irányult az elmúlt évszázadban, hiszen a legjelentősebb teljesítmények ilyen irányú vizsgálódások eredményeképpen jöttek létre. Közülük – példaként csak hármat emelnék ki.

Az elmúlt évtizedekben – s ezzel az állítással bizonyára csak kevesen vitatkoznának – az irodalomtörténészek részéről

SZAUDER József járult hozzá a legtöbbször a Kazinczy életmű kutatásához. Az ő legjelentősebb s egyben legidőtállóbb munkái e területen azok, amelyek közül első helyen mindannyiúnknak a *Veteris vestigia flammae* című tanulmány jut az eszébe, amely nagy szerzőnk magánéletének egy drámai és mégis sokáig ismeretlen fejezetét és annak művészetelméleti-poétikai összefüggéseit tárja fel. Szauder József 1969-ben írott tanulmánya még osztatlan sikert aratott a szakma berkeiben, az utóbbi években azonban itt-ott már megfigyelhető az irodalomtörténet-írásban a belterjes tendenciák korrekciójának az igénye.

A nyelvtudomány részéről az utóbbi időben a legjelentősebb hozzájárulásként BENKŐ Loránd "Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében" című, 1982-ben megjelent és sok vonatkozásban mintaszerű összefoglalása tekinthető. Ez a mű azonban – furcsa módon – az irodalomtörténet-írás egyes művelői részéről meglepően mogorva fogadtatásban részesült, s főleg azért, mert (mint FRIED István írja az ItK 1984-es évfolyamában megjelent recenziójában) a nyelvújítást csak mint nyelvtörténeti s nem mint az "irodalmon és nyelven túl ható" jelentőségű eseményt vizsgálja.

Igen valószínű, hogy ebben az évtizedben a Kazinczyról szóló legfontosabb irodalomtörténeti munka CSETRI Lajos sajtó alatt lévő kritikátörténeti korszakmonográfiája, amely – egyebek között – először helyezi el Kazinczy nyelvfilozófiai nézeteit korának európai (elsősorban német) eszmerendszerében s mutat rá eklektikus vonásaira. S bár Csetri erőteljes lépéseket tesz arra, hogy kilépjen a belterjes vizsgálódások köréből, munkája ezen a ponton mégiscsak kihívja a kritikát. Doktori értekezésént beadott munkájának eredményeit méltatva is joggal irányította rá arra a figyelmet WÉBER Antal, hogy a "különböző nyelvi teóriák a kor tudományos-szakmai szintjén mennyire korszerűek, az ebben a folyamatban nem elsőrangú tényező". Ha Kazinczy "képzettebb és szakavatottabb nyelvész, bizonyosan érdemdús pozíciót tölthetett volna be a pesti univerzitáson", de ez önmagában nem biztos, hogy hasznát hozott volna a magyar nyelvi és ízlésreform számára. Azaz: az eszmék minősítése a történelemben az eszmék belső körénél tágabb kontextust igényel.

S noha Csátri Lajos munkájának iránya számos vonatkozásban azonos már az imént idézett kritikai megjegyzés irányával, az a körülmény, hogy a Kazinczyval kapcsolatos nézeteltérések az utóbbi időben már elsősorban e törésvonal mentén helyezkednek el, önmagában is új tudománytörténeti helyzet jelenlétére utal. Ez az új helyzet azonban nem a kényelmes Révai-féle koncepció védettségében virágzó irodalomtörténeti kutatások nyomán állt elő, hanem a történészek vizsgálódásainak eredményeként.

A Révai-féle koncepcióval való radikális szakítás KOSÁRY Domokos nevéhez fűződik, ő részben a Napoleon és Magyarország című, 1977-ben megjelent könyvében, részben pedig több, a magyar felvilágosodás általános kérdéseiről szóló tanulmányában jelentette be és fejtette ki – ha nem is részletesen – a maga új elgondolását. A legélesebb megfogalmazást talán az Ars Hungarica 1981-es évfolyamában közölt előadás és egy – az ItK 1978-as évfolyamában napvilágot látott – tanulmány szövege tartalmazza. Részletezőbb és árnyaltabb képét ad nézeteiről a Mátrafüredi Kollokviumok 1984.évi (6.számú) aktájában közölt francia nyelvű összefoglalása. A XVIII-XIX.század fordulóját értelmezve Kosáry – s ezzel csak egyetérteni lehet – nem a francia forradalomra adandó válasz szükségességének eleve kétes fikciójából indul ki, hanem abból a tézisből, hogy 1790 és 1795 között a felvilágosodás valamennyi változata elbukott Magyarországon, és a "rendi nacionalizmus, a hátrahúzó feudális erők kerültek uralomra." Azt is hangsúlyozza ugyan, hogy a "felvilágosodás törekvései nem tűntek el teljesen" s a "politikailag nem exponált területeken folytatódtak", de csak úgy és olyan mértékben, ahogy a nemességnek az "új feltételek között veszélytelennek, sőt, szükségesnek tündek". E törekvések közé tartozott a nyelvújítás is, vezetőjéről, Kazinczyról azonban mégis azt írja más összefüggésben, hogy fogsága után "visszahátrált saját társadalmi osztálya: a nemesség feudális nacionalizmusához." (ItK, 1978)

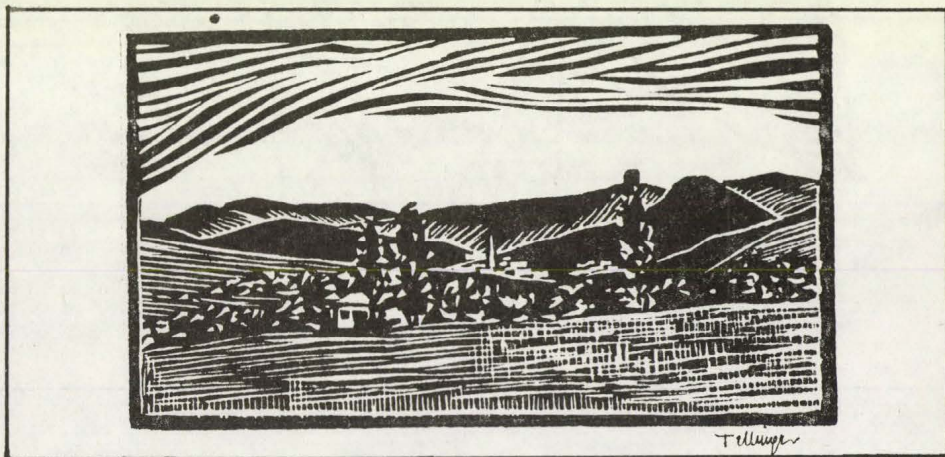
Ha az irodalomtörténet-írás legjobb teljesítményei – mint állítottuk – egy bizonyos belterjes szemlélet alapján születtek meg, a történettudomány Kosáry Domokos által kép-

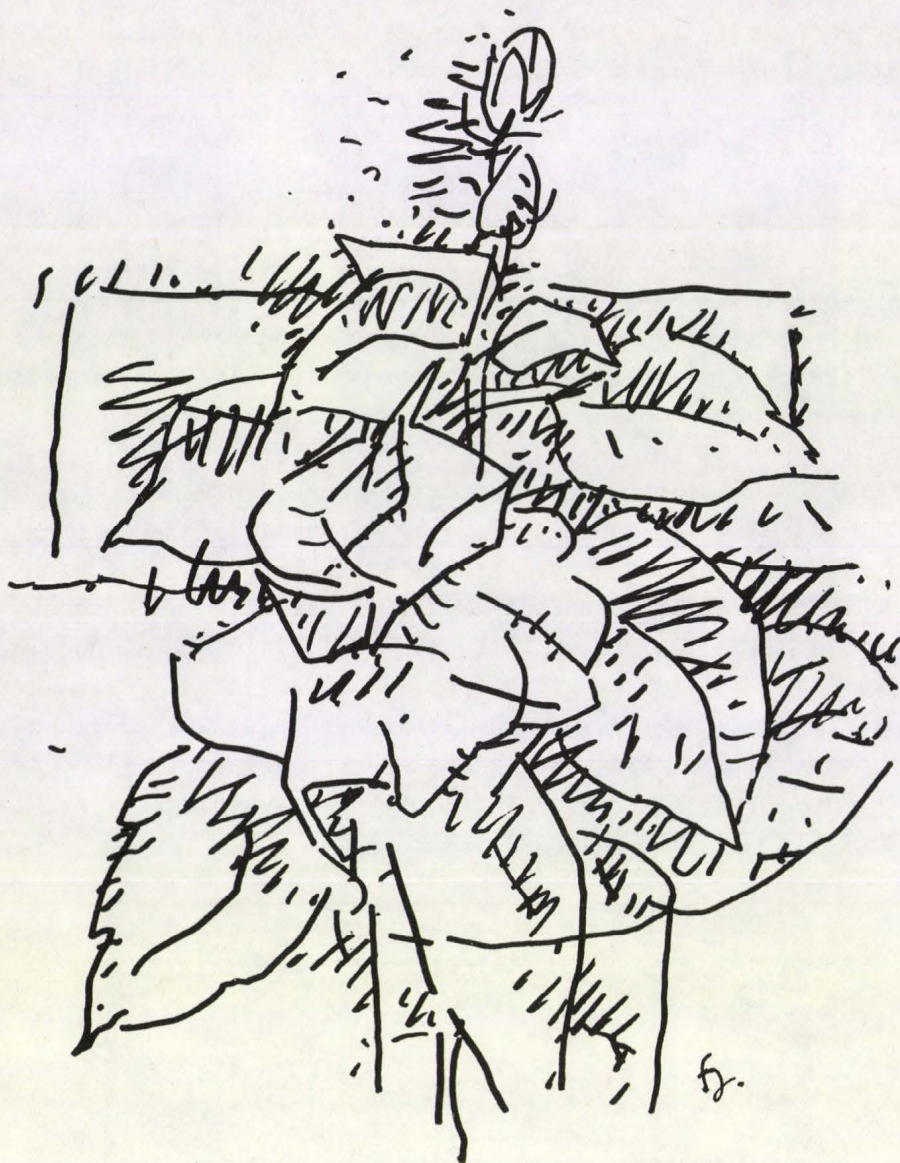
viselt – és sok vonatkozásban meggyőző – elgondolásáról viszont azt kell megállapítanunk, hogy (legalábbis egyelőre) nincs kellően kifejtve, és e pillanatban – a legjobb tudomásom szerint – nemcsak az irodalomtörténészek, de a művészet-történészek és a nyelvészek többsége számára is több kérdést vet fel, mint amennyire megnyugtató választ tud adni. Itt most csak a nem is a legszembeötlőbb problémák közül említenék meg egyet.

Ha igaz, hogy a "nyelvújítás végbement", akkor szükségképpen merül fel a kérdés: mi ment végbe általa? A történeti szociolingvisztika tanulsága szerint aligha fogadható el, hogy itt egy standardizációs folyamat valósult meg, hiszen a nyelvi egységesülés a sokkal fejlettebb és a jó kommunikációs feltételeket hasonlíthatatlanul jobban igénylő Franciaországban a XIX.század elején is csak a kezdet kezdetén tartott. Az irodalom belső szükségletei hozták volna létre? De milyen szükségessége volt ekkor magának az irodalomnak?

E kérdéseket azonban nyilvánvalóan nem a történész, hanem az irodalomtörténészek számára kell címezni; a válasz ezen a területen a mi kötelességünk, és a válasszal e pillanatban nem rendelkezünk. Mégis: ez lenne a feltétele annak, hogy meginduljon egy termékeny párbeszéd, s megszűnjék az a szakadék, amely ebben a pillanatban elválasztja egymástól a történettudomány talán túlságosan is csak nagyvonalú és markáns, és az irodalomtudomány talán túlságosan is csak érzékeny és kifinomult megközelítési módjait.

Vass Lajos: TÖVISEK ÉS VIRÁGOK

Kóruszsvit Kazinczy Ferenc költeményeire

*

I.
A PATAKI VÁR ERKÉLYÉN
(vegyeskar)

II.
AZ ISKOLA TÖRVÉNYEI
(vegyeskar)

III.
HÍVEN SZERETNI
(férfikar)

IV.
ÍRÓI ÉRDEM
(női kar)

V.
BOR MELLETT
(férfikar)

VI.
SZÉPHALOM
(vegyeskar)

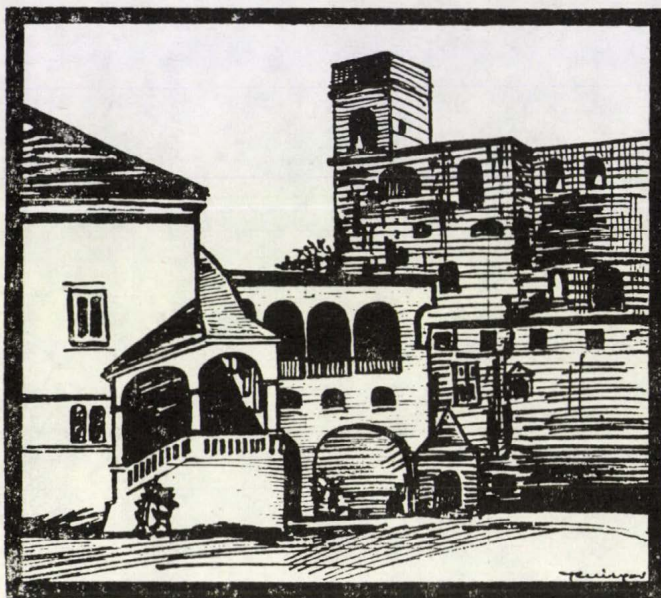
*

Dr. Harsányi Istvánnek,
nemzedékek nagy nevelőjének
az I. Országos Népfőiskolai Biennáléra
(1989)

Vas Lejos

I. A pataki vár erkélyén

Moderato

S *f* Itt ál- lot-ta-nak ök, a-zok a na-gyok, *f* Er-re te-kin-tett György,

A *f* Itt ál- lot-ta-nak ök, a-zok a na-gyok, *f* Er-re te-kin-tett György,

T *f* Er-re te-kin-tett György,

B *f* Er-re te-kin-tett György,

S Er-dé- lye fe- lé,

A Er-dé- lye fe- lé,

T Er-dé- lye fe- lé,

B Er-dé- lye fe- lé,

S er-re so-haj- ta Fe-renc. *f* ³Er-nyl-nek

A er-re so-haj- ta Fe-renc. *f* ³Er-nyl-nek

T ta, er-re so-haj- ta Fe-renc. *f* ³Er-nyl-nek

B ta, Er-re so-haj- ta Fe-renc. *f* ³Er-nyl-nek

3/4 itt d-lott 4/4 u-no-ka- ja 3/4 el-önt- ve köny-nyek-kel,

3/4 itt d-lott 4/4 u-no-ka- ja... 3/4 *f* el-önt- ve köny-nyek-kel,

P A-mi-kor a nap költ, a-mi-kor
P A-mi-kor a nap költ, a-mi-kor
P A-mi-kor a nap költ, a-mi-kor
P ...a-mi-kor ar-ra le-

mf ar-ra le-radt. Nem-zó-jét, ro-ko-nát, ...
mf ar-ra le-radt. Nem-zó-jét, ro-ko-nát, ...
mf ar-ra le-radt. ... 4/4 fer-jét ke-se
mf ... fer-jét ke-se

f fz
Bús lány, ...
.... bús a-nya, ...
f fz
reg-te, ri-bít-jét, ... bús test-vel, bús test-
reg-te, sü-lött-jét, ... bús fe-le-ség.

ff
Ah! a hely nem az, a-mi va-la! ök el-tűn-te-nek
ff
Ah! a hely nem az, a-mi va-la! ök el-tűn-te-nek
ff
ver, ... Ah! a hely nem az, a-mi va-la! ök el-
ff
Ah! a hely nem az, a-mi va-la! ök el-

p
in-nen!
in-nen!
tűn-te-nek in-nen!
El-tűn-
El-
El-

Handwritten musical score for the first system, featuring four staves. The lyrics are in Finnish. The first staff has a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The second staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The third staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The fourth staff has a bass clef and a key signature of one sharp. The lyrics are: *tek! Ei- tün- tek! Ei- tün- tek! Ei- De te nem lä-tä-e re-me-i-ket?*

Handwritten musical score for the second system, featuring four staves. The lyrics are in Finnish. The first staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The second staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The third staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The fourth staff has a bass clef and a key signature of one sharp. The lyrics are: *tek! .... nem lä- tä-e re-me-i- tek! .... nem lä- tod, tek! .... lä- tod re-me-i- .... nem lä-tä-e re-me-i-ket?*

Handwritten musical score for the third system, featuring four staves. The lyrics are in Finnish. The first staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The second staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The third staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The fourth staff has a bass clef and a key signature of one sharp. The lyrics are: *ket? nem? ket? .... re- me-i- ket?*

II. Az iskola törvényei

Lento
pesante, ironico

S *Járj e-gye-nest! Járj e-gye-nest! Ki ne térj!*

A *Járj e-gye-nest! Járj e-gye-nest! Ki ne térj!*

T *Járj e-gye-nest! Járj e-gye-nest! Ki ne térj!*

B *Járj egyenest! Járj egyenest! Ki ne térj!*

így *ren-de-li az is-ko-la;*

így *ren-de-li az is-ko-la;*

így *ren-de-li az is-ko-la;*

így *ren-de-li az is-ko-la;*

nem lép, A-mi ra-bá-som e-lőtt hely- *te-len, a-mi*

nem lép, A-mi ra-bá-som e-lőtt hely- *te-len, a-mi*

nem lép, A-mi ra-bá-som e-lőtt hely- *te-len, a-mi*

nem lép, A-mi ra-bá-som e-lőtt hely-te-len, a-mi

hi-bás. *f* Terj Aa-ba-don, járj Aa-ba-don, járj Aa-ba-don,
 hi-bás. Terj Aa-ba-don, járj Aa-ba-don, járj Aa-ba-don,
 hi-bás. *f* Terj Aa-ba-don, járj Aa-ba-don, Aa-ba-don,
 he-bás Terj Aa-ba-don, járj Aa-ba-don, Aa-ba-don,

ne re-megj,
 ne re-megj, parlando
 ne re-megj, mond aes-the-sis; es havanok ra, Terj ki!
 ne re-megj, mond aes-the-sis; es havanok ra, Terj ki!

Allegro

f Terj ki! ne hidd, hagy lép s jó le-het, a-mi fe-rres. Sa ge-nie
 Terj ki! ne hidd, hagy lép

pár-ta-zott fő-vel jó, s sanc-ti-o-nál-ja
jó, a-mi fe-rés. S a ge-nie pár-ta-zott
Térj ki! ne hidd, hogy lép s jó le-het, a-mi
Térj ki! ne hidd, hogy lép

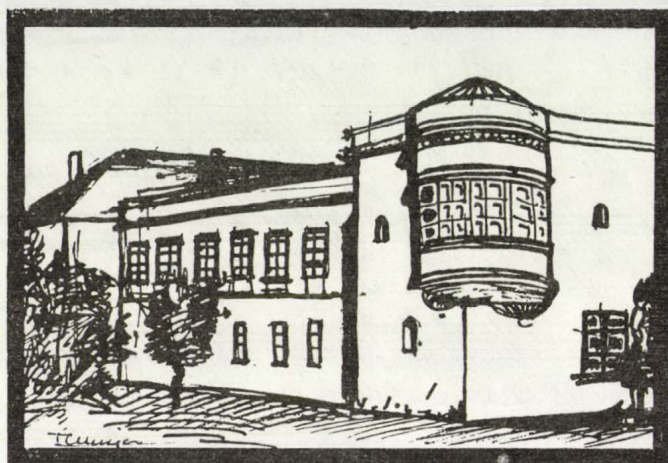
A-mit az is-ko-la tilt, a-mit az aes-the-ris
fő-vel jó, s sanc-ti-o-nál-ja A-mit az is-ko-la
fe-rés. S a ge-nie pár-ta-zott fő-vel jó,
s jó le-het, a-mi fe-rés. S a ge-nie pár-ta-zott

hagy. .... sanc-ti-o-nál-ja A-mit az is-ko-la tilt,
tilt, a-mit az aes-the-ris hagy, a-mit az is-
sanc-ti-o-nál-ja A-mit az is-ko-la tilt, a-mit az
fő-vel jó, s sanc-ti-o-nál-ja A-mit az is-ko-la

a - mit az aes-the- sis hágy. Fárj sta-ba-don!
 Ko-la tilt, a - mit az aes-the- sis hágy. .... rabadon...
 aes-the- sis, a - mit az aes-the-sis hágy. Fárj
 tilt, a - mit az aes-the- sis hágy. Fárj

Fárj sta-ba-don! Fárj rabadon, rabadon!
 Fárj rabadon! Fárj rabadon, rabadon!
 rabadon! Fárj rabadon, rabadon, rabadon!
 rabadon! Fárj rabadon, rabadon, rabadon!

III. Híven szeretni

Andante (in 2/1.)

T *f* Hi- ven ne-ret-ni a jót, Gyü- löl-ni ver-tig a go-

B *f* Hi- ven ne-ret-ni a jót, Gyü- löl-ni ver-tig a go-

norst, Er- kö-re len-ni az is- te-ni kez- nek, Egy

norst, Er- kö-re len-ni az is- te-ni kez- nek, Egy

nem ha-son-ta-lan tag-ja az e-gér- nek, Fer- fi-ak!

nem ha-son-ta-lan tag-ja az e-gér- nek, Fer- fi-ak!

ez gyö-nyö-ni ju-ta-lom. *f* Hi-ven ne-ret-ni a jót,

ez gyö-nyö-ni ju-ta-lom. *f* Hi-ven ne-

Gyü- löl-ni ver-tig a go-norst, Erköre

ret-ni a jót, Gyü- löl-ni ver-tig a gonorst,

len- ni a7 is- te- ni Kéz- nek, Egy nem ha-ron-ta-lan
Egy- kö-ze len-ui a7 is- te- ni Kéz- nek, Egy

tag-ja a7 e-gész. nek, Fer- fi-
nem ha-ron-ta-lan tag-ja a7 e-gész- nek, Fer- fi-ak!

ak! e7 gyö-nyö-rű ju-ta-lom. Gyö-nyö-rű ju-ta-lom,
e7 gyö-nyö-rű ju-ta-lom. Gyö-nyö-rű ju-ta-lom, gyö-nyö-

gyö-nyö-rű... cresc. ff Fer- fi-ak! e7
rű ju-ta-lom. Fer- fi-ak! e7

gyö-nyö-rű ju-ta-lom.
gyö-nyö-rű ju-ta-lom.

IV. Írói érdem

Moderato pesante

S_I 5 Sédj, s ki vagy, el-mon-dom. -- Ne to-udbb! is-mer-lek

S_{II} Sédj, s ki vagy, el-mon-dom. -- Ne to-udbb! is-mer-lek

A Sédj, s ki vagy, el-mon-dom. -- Ne to-udbb! is-mer-lek

Allegretto, ironico

e-gé-szen. 5 Ne-kem ü-res fecsegőt fest az üres fecsegés.

e-gé-szen. Ne-kem ü-res fecsegőt fest az üres fecsegés.

e-gé-szen. Ne-kem ü-res fecsegőt fest az üres fecsegés.

poco a poco cresc. al

Ne-kem üres fecsegőt fest az

Ne-kem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.

Ne-kem ü-res fecsegőt fest az üres fecsegés. Ne-kem ü-res

üres fecsegés, az üres fecsegés, a fecsegés, a fecsegés,

Ne-kem üres fecsegőt fest az üres fecsegés, az üres fecse-

fecsegőt fest az üres fecsegés, az üres fecsegés, a fecse-

f *espr.*
a fecseget.
5 *f* *espr.* *Iz, csin, tűz vagyona borban, ha*
4 *f* *espr.* *Iz, csin, tűz....*
f *espr.* *Iz, csin, tűz....*
ges, a fecseget.

più f *espr.* *Iz, csin, tűz vagyona ves-*
più f *espr.* *Iz, csin, tűz....*
più f *espr.* *Iz, csin, tűz....*
Iz, csin, tűz....

ben, ha mes-te-ri mű.
..... ha mes-te-ri mű, *dolce* *p* ha
..... ha mes-te-ri mű, *dolce* *mf* ha
..... ha mes-te-ri

dolcissimo *p* *h*
.... ha mes-te-ri mű.
mes-te-ri mű, ha mes-te-ri mű.
mű, ha mes-te-ri mű.

V. Bor mellett

Vivo con brio (in 2/1.)

COLO I.

T Foggar d- let, snem-so-ka'- ra lép ko-rom majd el- re-pöl;
 B Foggar d- let, snem-so-ka'- ra lép ko-rom majd el- re-pöl;

COLO II.

T Foggar d- let, snem-so-ka'- ra
 B Foggar e'- let, snem-so-ka'- ra

Er-tem, meszre nincs ha-ta'- ra, Smajd ko-mor te-
 Er-tem, meszre nincs ha-ta'- ra, Smajd ko-mor te-

lép ko-rom majd el- re-pöl;
 lép ko-rom majd el- re-pöl;

Er-tem, mesz-
 Er-tem, mesz-
 te

le- re dül.
 le- re dül.

püf De bor-ral se-ber Adr-nyd-nak
püf De bor- ral se-ber Adr-

nincs ha-ta'- ra, Smajd ko-mor te-le- re dül.
 nincs ha-ta'- ra, Smajd ko-mor te-le- re dül.

Lep-vest-rö- ket hány-ha-tok. Bort ha-mar, bort! Mü-la-
 nya-nak Lep-vest-rö- ket hány-he-tok. Bort ha-mar bort!
 De bor-ral se-hos már-nya-nak Lep-vest-rö- ket hány-he-tok.
 De bor-ral se-hos már-nya-nak Lep-vest-rö- ket hány-he-

sa'-nak, Ha i-rom, Ka-cag-he-tok. Ha i-
 Mü-la'-sa'-nak, Ha i-rom, Ka-cag-ha-tok. Ha i-
 Bort ha-mar, bort! Mü-la'-sa'-nak, Ha i-rom, Ka-
 tok. Bort ha-mar, bort! Mü-la'-sa'-nak Ha i-rom, Ka-

rom, Ka-cag-ha-tok, Ka-cag-ha-tok. 2/4
 rom, Ka-cag-ha-tok, Ka-cag-ha-tok.
 cag-ha-tok. Ha i-rom, Ka-cag-ha-tok. 2/4
 cag-ha-tok. Ha i-rom, Ka-cag-ha-tok.

Meno mosso

mf Meig most, há-la is-te-nim-nek! Kelyhem bál-ran
mf Még most, há-la is-te-nim-nek! Kelyhem bál-ran for-ga-tom;

for-ga-tom; Meig most, há-la is-te-nim-nek!
 Még most, há-la is-te-nim-nek! Ló-li-mat csó-

Ló-li-mat csó- kol-ha-tom. Még nincs, a-ki
 kol-ha-tom. Még nincs, a-ki el-fo-gas-sa gyarab-

el-fo-gas-sa gyarab- baveit le-ve-lem, Nincs, a-ki tu-
 baveit le-ve-lem, Nincs, a-ki tu-da-kot gas-sa, Ki ri-

dim. da-kot gas-sa, Ki ri-meg tit-kon ve-lem.
 meg tit-kon ve-lem.

mp

mp

mp

mp

Lány-ka, jer, jer, mártst ró-zsa - dat Kely-hem é - des ned-vi-be,

Lány-ka, jer, jer, mártst ró-zsa - dat Kely-hem é - des ned-vi-be,

Lány-ka, jer, jer, mártst ró-zsa - dat

Lány-ka, jer, jer, mártst ró-zsa - dat

cres.

Fon-jad art smell-pánt-li-ká - dat Ha-jam bar-na

Fon-jad art smell-pánt-li-ká - dat Ha-jam bar-na

cres.

Kely-hem é - des ned-vi-be,

Fon-jad art smell-

Kely-hem é - des ned-vi-be,

Fon-jad art smell-

f

für-ti-be.

Ol-to-gasdrtám smó-jú - sa - gát

für-ti-be.

f

Ol-to-gasdrtám

pánt-li-ká - dat Ha-jam bar-na für-ti-be.

pánt-li-ká - dat Ha-jam bar-na für-ti-be.

ff

S paj-kos-kodjad-dig ve-lem, Mig at e- let bol-

ff

rom-jü-sa'-gät Spaj-kos-kodjad-dig ve-lem, Mig at e- let bol-

ff

Ol-to-gard Haim romjü-sa'-gät, Spaj-kos-kodjad-dig ve-lem, Mig at e- let

Ol-to-gard Haim romjü-sa'-gät Spaj-kos-kodjad-dig ve-lem,

sf.....

dag-sa'-gät Nyilt ka-rod kö-zött le-

dag-sa'-gät Nyilt ka-rod kö-zött le-

bol-dag-sa'-gät Nyilt ka-rod kö-zött le-

ff

Mig at e- let bol-dag-sa'-gät Nyilt ka-rod kö-zött le-

a tempo

lem.

lem. Mig at e- let bol-dag-sa'-gät Nyilt ka-rod kö-zött föl-le-lem.

lem.

lem. Mig at e- let bol-dag-sa'-gät Nyilt ka-rod kö-zött le-lem.

VI. Széphalom

Parlando

S Sopran

A Alt

T Tenor

B Bass

4/4

Step-ha-lom,

Step-ha-lom,

Step-ha-lom, *espr.*

E u-lág min-den segyolyd-i

Step-ha-lom,

Step-ha-lom,

Step-ha-lom,

Step-ha-lom,

közt, oh Step-ha-lom,

ne-kem tenovász leg-in-kább.

lom,

ha-lom,

ha-lom,

Oh fo-gadj csendes ke-be-led-be, majd ha el-lettem

Handwritten musical score for the hymn "Step-ha-lom". The score is written on three systems of staves, each with a vocal line (treble clef) and a piano line (bass clef). The time signature changes from 3/4 to 4/4 in the middle of each system. The lyrics are written below the staves. The score includes dynamic markings such as *cresc.*, *mf*, and *h*. The lyrics are: "Step-ha-lom, Step-he- Step-ha-lom, Step-ha- Step-ha-lom, Itt, ah itt önt-se da-ga-dott Ro-mek-".

cresc.
Step-ha-lom, Step-he-
cresc.
Step-ha-lom, Step-ha-
cresc.
Step-ha-lom, Step-ha-
mf
el-fut. Itt, ah itt önt-se da-ga-dott Ro-mek-

lom, f step-ha-lom, dim.

lom, f step-ha-lom, dim.

ha-lom, dim. step-

bağ a keşer köy- nüt tate-mim-re Fan-nim.

Handwritten musical score for the song "Enne-ket" in G major, 3/4 time. The score is written on four staves. The first two staves are for the vocal line, and the last two are for the piano accompaniment. The lyrics are "Enne-ket las-si zo-kogas-sal it-ten dall-ja ni-ra-". The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like "p" and "f".

Step- ha-lom, Step- ha-lom, p

Step- ha-lom, gom.

p Step- ha-lom, pp Step- ha-lom.

Step- ha-lom, Step- pp

ha-lom.

ha-lom.

pp Step- ha-lom.

1989 II 13

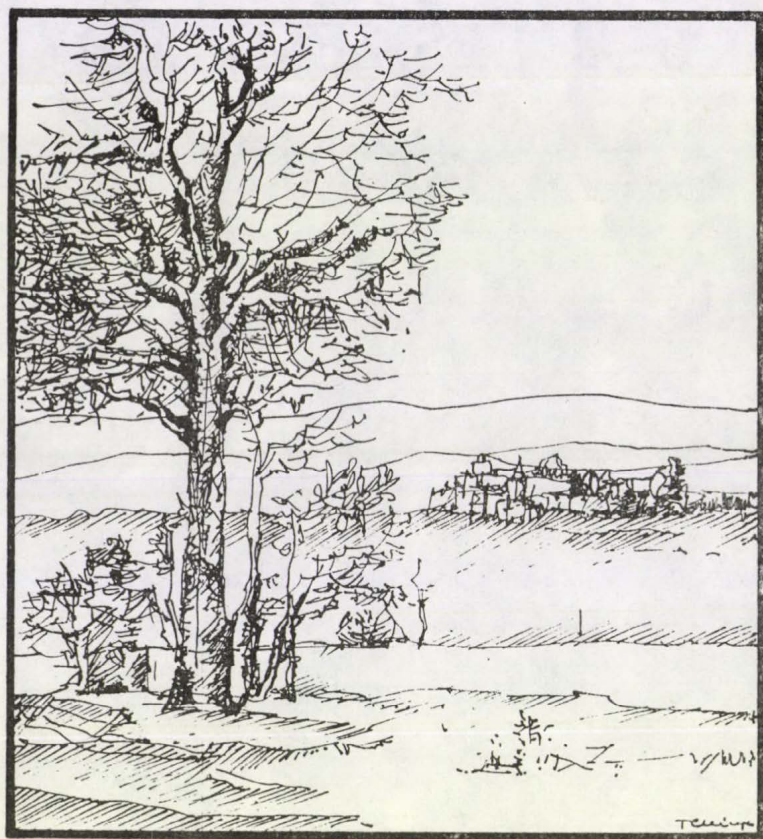

ABAÚJ ÉS ZEMPLÉN SZÁZADAIBÓL

"E szép vidék lőn
kedves birtokom..."

(Kazinczy Ferenc)

Molnár István:

AZ ABAÚJI TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS

A történeti **A b a ú j v á r m e g y e** gerincét a Hernád völgye alkotja, amelyet a keleti oldalról az Eperjes-Tokaji-hegylánc (újabbban meghonosodott nevén: Zempléni-hegység) határolja. Északon a Szepes-Gömöri-érchegység részeként a Kassa-Szomolnoki-hegycsoport húzódik. A Hernád és a Bódva folyó között a Cserehát dombvidéke terül el. Az Abaújhoz kapcsolt **T o r n a** vármegye területe két egymással párhuzamos kelet-nyugati irányú medencéből (a Bódva és a Torna patak medencéje) áll, a Bódva völgye köti össze Abaújjal.

1.

A honfoglaló magyarság két hullámban népesítette be a tájat, s a Hernád mentén egészen a Kassa fölötti Tárcáig nyomultak. A - Györffy György szerint - kazár-kabar eredetű Aba-nemzetség és a Bárca-Tekele nemzetség szállta meg a vidéket. A honfoglaláskori megszállás rendjében a királyi várbirtokrendszer kialakulása hozott döntő változást. A terület mintegy kétharmada királyi kézbe került, és ez - a munkaerő utánpótlása céljából - újabb és újabb betelepítéseket eredményezett. Elsőként a várföldeket megszálló királyi jobbágyságok települtek be a fegyveres kíséretből származókkal együtt. A XI-XII. századra tehető a ritkábban lakott középső és északi abaúji területek németek által történt benépesítése.

I. István Újvár megyéje a Tisza-Zagyva összefolyásától a Kárpátok északi vízválasztójáig terjedt. 1220 körül kivált belőle Heves vármegye, a XII. században önállóvá formálódott tornai és sárosi erdőispánságokból a tatárjárás után lett Torna, 1325-ben pedig Sáros vármegye. A Hernád völgyében, a folyó jobb partján, Szinától keletre állt Óvár földvára, de nem itt alakult ki a terület központja, hanem délebbre, a Hernád bal partján. Az útcsomópontban felépített Újvár lett a vármegye névadója és centruma. A nevéhez került Aba előtag a birtokos nemzetségre utal.

Abaúj vármegye területe az Árpád-korban mintegy háromezer négyzetkilométer volt. A hegyvidék kivételével sűrűn megtelepült a lakosság.

Abaújvár mellett jelentős település volt a német telepesek által alapított Gönc, az egyik alesperesség központjaként Forró, továbbá Garadna, Vizsoly, Petri (Hernádpetri), Középnémeti (Tornyosnémeti), Buzita, Enyicke, Szina. 1288-tól számos oklevél tanúsítja, hogy a vármegye ispánjai a megyegyűléseket ezeken a településeken tartották.

Az említett ősfoglaló nemzetségek mellett a Tomaj, Balog, Forrai, Bojk és más nemzetségek is megjelentek a birtokosok sorában, s nagybirtokossá vált az egyház is. (A jászói prépostságnak és az egri püspökségnek voltak jelentős érdekeltségeik a megyében.)

A tatárjárás okozta pusztulásról nincsenek pontos adataink, Abaúj vármegyében a lakosság 20 %-os csökkenésével számol Györffy György. A tatárjárás előtt ismert 39 település közül csak nyolc nem épült újjá. Ekkor került sor az abaúji német telepítés második szakaszára. Így vált Kassából népes - nagyrészt szászok lakta - kiváltságos település, majd a XIV.század első harmadától város. Fölértékelődött a várak jelentősége (Regéc, Gönc, Szikszó, Füzér, Boldogkő).

A várbirtokok népességébe a mezőgazdasági termelést folytató és természetbeni szolgáltatásokra kötelezett várnépek, a fegyveres szolgálatot teljesítő várkatonák, örök, csőszök, valamint a vezető, tisztiretéget jelentő várjobbágyok csoportjai tartoztak. Ezeket különböző határőri szolgálattal megbízott népek (erdő- és vízóvók) egészítették ki. Külön réteget alkottak a XI.századtól a telepítés útján a vármegye területére került vendégek (hospesek), akik bizonyos kiváltságokat élvezve szervezetük, önkormányzatuk megtartásával telepedtek le (pl. Göncön, Vizsolyban, Kassán), s akiknek döntő szerepük volt a későbbi mezővárosok kialakulásában.

A kor gazdasági életéről a források keveset szólnak. Annyi bizonyos, hogy a földművelés korán elterjedt, mert a XII-XIII.század fordulójára körül az adományok már rendszerint a háznépek számának megfelelő mennyiségű szántóföldről is megemlékeznek. A gabona mellett árpa és köles termesztésével foglalkoztak. A jelentős szőlőművelést minden bizonnyal a XII.században betelepített németek honosították meg a Hernád völgyének két oldalán húzódó lejtőkön. A bentebb eső területeken a gyümölcsstermesztés virágzott (cseresznye, dió, gesztenye). A déli sík vidéken a ló- és szarvasmarhatartás, az északi erdős területeken a sertésstenyésztés dominált. A hegyvidék legelterjedtebb állata a juh volt, de vannak adataink méhészkedésről, vadásatról, halásatról is.

Az abaúji falvak jelentős része irtástelepülés lehetett - a Hernád és a jelentősebb mellékvizek völgyét kivéve -, feltehetően 350-400 településsel számolhatunk az Árpád-korban. Kezdtől kirajzolódni azoknak a fontosabb településeknek a sora, amelyek az Anjouk és a Hunyadiak korában jelentős szerepet játszottak a vármegye életében. A kedvező földrajzi viszonyok, az úthálózat miatt a Hernád-völgyi népesebb települések fejlődésnek indultak, amihez a szőlőművelés és a borkivitel társul majd. Ez emelte a folyótól távolabb eső Szántót is a népesebb települések sorába.

2.

A XIV.század végére a vármegyében olyan nagybirtokos oligarchia jutott hatalomra, amely az Árpád-ház kihalása után a királyi hatalommal is szembeszállni merészkedett. Az Amadékok vonták befolyásuk alá a többi világi nagybirtokost és a kisnemességet. A központi hatalom kiépítésére, az ország egységének helyreállítására törekvő Károly Róbert király egyik legjelentősebb ellenfelével, Amadéval Kassa közelében, Rozgony mellett csapott össze 1312-ben, s győzött. Az Anjouk uralkodása idején meggyorsult a társadalmi-gazdasági fejlődés; megkezdődött az ipar és a mezőgazdaság, a falu és a mezőváros szétválási folyamata.

Az 1330-as évek eleji pápai tizedjegyzék szerint 125 templomos hely (plébánia) volt a vármegyében. A legnagyobb összeget befizető települések a következők voltak: Kassa (552 garas), Gönc (107), Szepsi (96), Szikszó (49), Korlátfal (40), Forró (36), Aszaló és Alsódobsza (32-32). Az egy plébániára eső átlag közel 18 garas, országos viszonylatban a legmagasabbak között van. Györffy György kb. 24 ezerre számítja Abaúj XIV.század eleji népességét. A Hernád mentén vezető hadiút - a "király uta" - mentén érzékelhető elsősorban a fejlődés; Kassa mellett Jászó, Gönc, Szina a vásárai, Forró, Garadna és Jászó vármegyei révén jutott előnyös helyzetbe.

A XIV-XV.században a Bebek, Pálócziak, Perényiek, Rozgonyiak jutnak jelentős birtokokhoz. A Perényiek kezén két várat (Abaúj, Füzer), négy mezővárost, 52 falut és két pusztát találunk. A Rozgonyiak birtoka kisebb; három mezővárosból és tizenegy faluból állt. Ezt gyarapíthatták 1470-ben Forróval, Kázmárkkal, Telkibányával s további tizenegy faluval. A Bebek családé a gazdag Gönc. Kassa városa

15 falunak - és 1467-ben zálogként Boldogkőváraljának - földesura. Birtokolnak még a Csákiak, Drugethek, Kinizsi Pál, Magyar Balázs, a Thuróczyak, Pálócziak és a serkei Lórántfiak. Jelentősebb nemesi családok ebben a korszakban: a Bárcziak, a Gagyiak, a Gecseiek, a ruszakai Kornisok, a nádasdi Laczkfiak, Semseiek. Az egyházi birtokok között a jászói prépostságé a legrangosabb (övé Jászáron kívül 13 falu). A mislyei prépostsághoz 5, a széplaki apátsághoz 8 falu tartozott. A regéci pálosok négy falut birtokoltak, a szepesi káptalan hármát. Az egri püspökséghez Hejce tartozott.

A hospes-kiváltságoknak nagy szerep jutott egyes mezővárosok fejlődésében (Kassa, Gönc, Jászó, Telkibánya, Vizsoly, Szepesi, Szántó). A kiváltságlevél biztosította, hogy a hospesek a szőlőtelepek és a földjeik után nem fizettek semmit, ellenben házhelyenként és évente három nehezék ezüstöt, Szent Mihály és Karácsony napján ajándékot, s a település együtt egy kost és egy hordó sört tartozott fizetni. Fizették továbbá a rendkívüli királyi adó felét, s papjaiknak dézsmát adtak. Halászatot, vadászatot, bányaművelést szabadon végezhettek, bírót és papot szabadon választhattak, heti vásárt tarthattak s javaikról végrendelkezhettek. A mezőváros bírása emberölés, vérontás és erőszak esetén a káptalannal együtt, egyéb esetekben egyedül ítélték.

Az 1420.évi adóösszeírást alapul véve Bácskai Vera kiszámította az abaúji mezővárosok népességét. A legmagasabb értékkel Gönc szerepel (955 lakos), követi Szántó (545), Szina (455), Szinye (350), Jászó (350), Forró (305), Nagyida (300), Rozgony (170 fő). Gönc lakosságszámát tekintve - akárcsak Szántó és Szina - a korabeli magyarországi mezővárosok élvonalába tartozott; a többi mezőváros átlagos nagyságú. Mint látható, az abaúji mezővárosok nem kapcsolódtak a földesúri várakhoz (Újvár, Óvár, Füzér, Regéc), mint amire országosak példa van. A várral azonos nevet viselő települések városi rangjához (pl. Gönc, Jászó) a vár létéhez semmi köze.

Az 1494/95-ből fennmaradt országos adókimutatások alapján tehetünk némi összehasonlítást. A szomszédos megyék a következő összegeket fizették be akkor a királyi kincstárba:

Abaúj:	3 352 Ft	Sáros:	2 200 Ft
Borsod:	4 815 Ft	Szepes:	1 962 Ft
Zemplén:	5 972 Ft	Torna:	1 000 Ft
Gömör:	3 797 Ft		

Az északi vármegyék közül a legtöbbet Nyitra fizette (7 004 Ft). Az ország 42 vármegyéjéből maradtak meg az adatok, s köztük Abaúj a 19. helyet foglalja el az adóösszeg nagyságát tekintve. Az igaz, hogy a hegyvidéki megyéket jelentősen felülmúlta, viszont elmaradt a gazdag dunántúli vármegyékhez képest (Baranya 15 ezer, Somogy 11 ezer Ft). Ha az 1330-as évek pápai tizedjegyzékének adataival hasonlítjuk össze a XV. századi adólistát, akkor azt tapasztaljuk, hogy az előbbi szerint Abaúj csaknem háromszor annyit fizetett, mint Borsod; másfél évszázad múltán viszont Borsod adója volt csaknem 50 %-kal több Abaújánál.

A XV. században Abaújban 14 mezővárost, egy királyi várost (Kassa) és 317 falut lehet kimutatni az oklevelek alapján. (Négyszáz év múlva Abaúj-Tornában Kassa mellett 264 község szerepel.) Ha figyelembe vesszük, hogy az írásos főrésanyag meglehetősen hiányos, ennek következtében 350 fölé kerekíthetjük a XV. századi abaúji faluszámot, s látható, hogy e megye a középkor végén sűrű településhálózattal rendelkezett, s a nagyszámú mezőváros mellett az apró falvak voltak jellemzőek.

A XVI. századi népességadatokról is Bácskai Vera számításai alapján vannak adataink. Eszerint:

Gönc	1517-ben	1200 fő
Szikszo	1521-ben	875 fő
Szántó	1514-ben	435 fő
Telkibánya	1517-ben	150 fő

(Összehasonlításként: az ország talán legnagyobb mezővárosának 1525-ben 1250 lakója volt /Gyula/; az országos átlag 500 fő körül lehetett.)

Abaúj mezővárosai a XV. században: Forró, Gönc, Jászó, Kázmárk, Nádasd, Nagyida, Szántó, Szepsi, Szikszo, Szina, Szinye, Telkibánya, Vizsoly, Mecenzéf. Vámhelyek: Forró, Nagyida, Nádasd, Szikszo, Vizsoly. Bányavárosok: Jászó, Nagyida, Telkibánya, Mecenzéf. Országos vásárok helyei: Jászó, Szikszo.

3.

1526 után Abaúj több mint másfél évszázadon keresztül a két ellenkirály - majd Erdély és a Habsburgok - közötti harcok színtere. A harmadik tényező e tájon: a török. Igaz, hogy abaúji erődítmény nem került tartósan a török kezébe, a behódolt települések száma azonban rohamosan emelkedett. A megye népe adózott nemcsak a Habsburg király-

nak, olykor az erdélyi fejedelemnek, hanem a töröknek is. Meghatározó szerepet Kassa játszott mint erődített város, melyet a XVI. században Czecey Lénárd kapitány erőteljes telepítő politikája német városból magyar többségű várossá tett. A XVI. század közepétől a felső-magyarországi főkapitányság székhelye lett, az Egertől északra és keletre eső erődítmények mind irányítása alá tartoztak.

Az abaúji várak (Boldogkő, Regéc, Füzér, Nagyida, Szalánc) nem tartoztak a végvári vonalba. Dél-Abaújt Dédes, Cserépvár, Diósgyőr, Ónod és Szendrő védte. Ezek azonban együttesen sem tudták tartósan megakadályozni a török hódoltató akcióit. A megye déli területein szinte minden települést védett valamilyen erődítmény a kóbor hajdúk és a török portyázók ellen. Erődített templomok voltak a következő településeken: Szántó, Mislye, Alsóvadász, Aszaló, Felsőnovaj, Göncruszka, Györke, Hejce, Petőszinye, Szepsi, Szikszó, Telkibánya, Tornyosnémeti. Közülük a szikszói különösen nagy jelentőségre tett szert 1577-ben és 1588-ban. A hódoltató török hadtól a fallal körülvett templomot védték mindaddig, míg az egri, kassai, szendrői, ónodi, diósgyőri várakból toborzott felmentő sereg nem érkezett meg.

Az abaúji várkastélyok sorsára 1567-ben terelődött a figyelem. Ekkor Hasszán temesvári pasa támadta meg a vidéket. Finke, Gagybátor, Horváti őrsége elmenekült, a vadászok kitartottak a égő kastélyban haltak meg. Szerencsére a törökök az elfoglalt erősségeket tartósan nem szállták meg. Abaújban a következő várkastélyokról maradtak írásos adatok: Alsókéked, Bárca, Encs, Enyicke, Felsővadász, Gagy, Hangács, Hilyó, Kisbodoló, Mikóháza, Nagyida, Radvány, Semse, Saca, Szemere, Széplak és Vizsoly.

Sok nemesi kuriáról is maradtak ránk adatok. Feltehetően ezek jelentős része is valamilyen formában erődített volt. Ilyenek: Abaújvár, Alsócsaj, Alsófüged, Alsóméra, Alsóolcsvár, Alsóregmec, Aszaló, Bocárd, Buzita, Céce, Csákáhy, Csécs, Csobaj, Csontosfalva, Devecser, Dobsza, Enyicke, Felsőgecse, Felsőméra, Felsővadász, Fáj, Füzér, Garbócbogdány, Gecse, Göncruszka, Halmaj, Hidasnémeti, Hidvégardó, Jászó, Kázmárk, Kemence, Kenyhec, Kéri, Királynép, Komjáti, Korlát, Lehe, Lengyelfalva, Marcinfalva, Mindszent, Monaj, Nagybodoló, Olcsvár, Onaga, Pány, Pólyi, Rozgony, Selyeb, Szakály, Szalánc, Szászfá, Széplakapáti, Szikszó, Szine, Vizsoly, Zsujta.

1570-től Abaúj vármegye a nemesi közgyűléseit Göncön tartotta, majd 1649-ben Kassa vette át a megyei székhely szerepét ha nem is kizárólagosan.

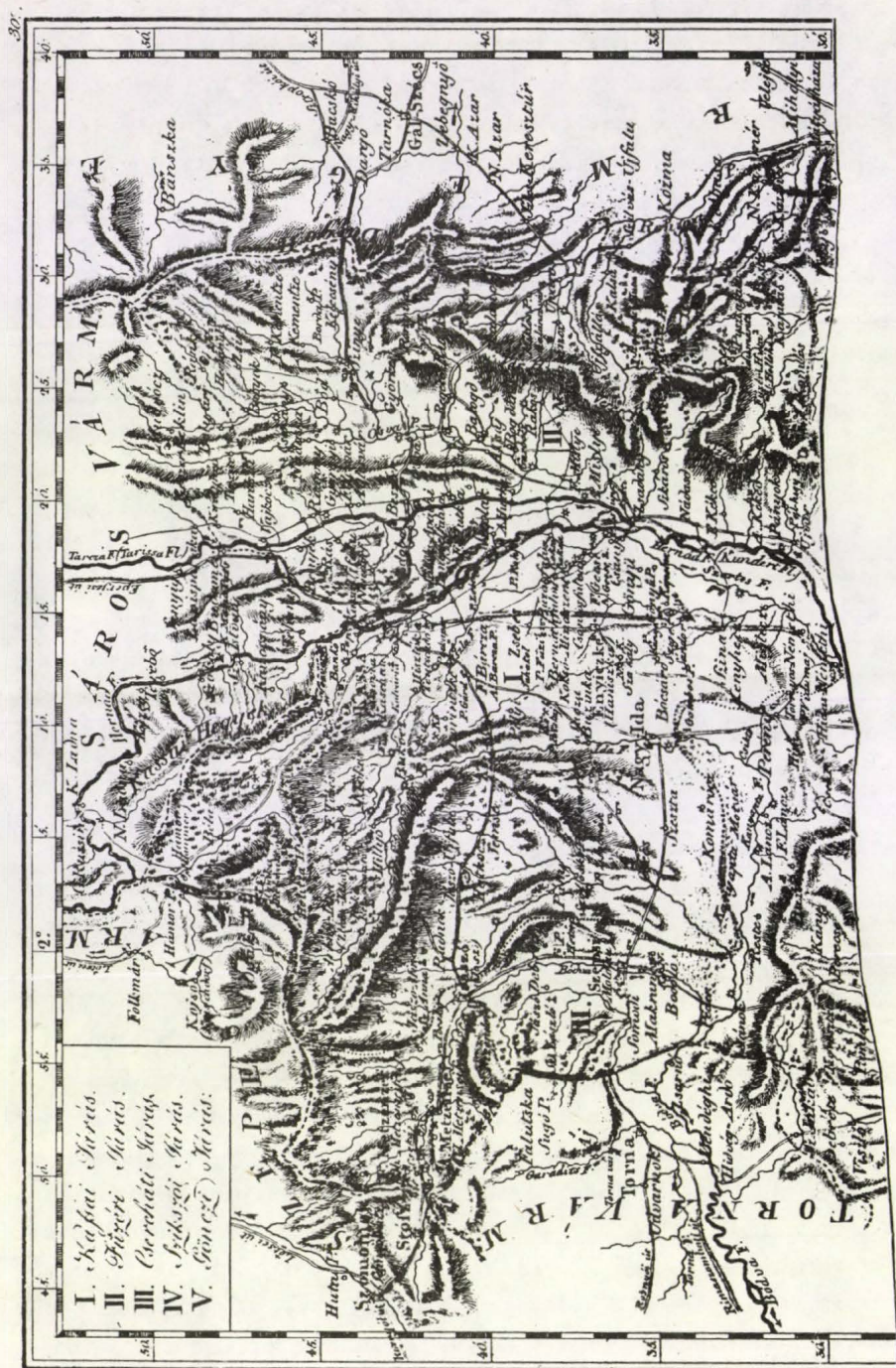
Nem kis szerepet játszott Abaúj a Habsburg-ellenes küzdelmekben, főleg Kassa révén. Meghódolt Kassa Bocskainak is, aki országgyűlést tartott itt. Bocskai halála után a hajdúk Abaújban gyülekeztek - Ináncson - s Báthory Gábor innen fogadta őket zsoldjába. 1631-ben ezen a területen Császár Péter vezetésével az abaúji parasztvármegye kelt fel. Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György arra törekedett, hogy Abaújt - a környező vármegyékkel együtt - az erdélyi fejedelemséghez csatolja. Thököly harcának is biztos háttere volt Kassa és környéke, majd a Rákóczi-szabadságharcban is jelentős szerepet játszott, noha akkorra több abaúji erődtámasz elvesztette katonai fontosságát. Az egyetlen magánföldesúri abaúji hajdútelepítés Szikszón volt. A gönciek 1706-ban II. Rákóczi Ferenctől kaptak hajdú kiváltságokat.

A háborús viszonyok és a török hódoltság változásokat hozott a megye népesedési képében is. A lakosságszám 1570 körül 39 ezer, 1598-ban 51 ezer, 1640 körül 48 ezer fő. Tehát a török harcok idején a megye népessége az alföldi területekről idetelepültekkel gyarapodott. Változás történik a birtokos családok körében. Eltűntek a Pálócziak, kihalt a Perényi család. Új birtokosok az Alaghyak, Rákócziak. A világi nagybirtokok továbbra is megőrizte súlyát: 1595-ben a vármegye portáinak 64 %-a tartozott a nagybirtokokhoz, a többi a kisebb birtokosoké és az egyházé. A XVII. században kezdett a kisnemesek birtokainak száma emelkedni. Ez a kialakuló kisnemesi réteg - főleg a mezővárosokban -, amely alsó szintjén a jobbágyság életmódjához állt közelebb, adta az egyik bázisát a XVIII. századi mozgalmaknak.

Ez az az időszak, amikor Nyugat-Európában megindult a tőkés termelés, míg hazánkban a kései feudalizmus és az ún. második jobbágyság rendszerének a viszonyai bontakoznak ki. Abaúj vármegye XVI-XVII. századi gazdaságtörténetét a robotoltató földesúri majorságok kiterjesztése s a paraszti árutermelés visszaszorulása jellemezte. A majorsági gazdálkodás döntően gabonatermelő jellegű, s ennek következménye, hogy Abaújban a XVII. századra a paraszti árutermelésben eltolódás következett be a bortermelés javára. Tehát egy jövedelmező termelési ágat bontakoztatott ki, s így bekapcsolódhatott a felfutó borkivitelbe.

A bortermelésnek tulajdonítható egy nagy mértékű mezővárosi fejlődés, valamint az is, hogy egyre többen válnak képessé a jobbági szolgáltatások zálogba vételére, vagyis a libertinussá válásra, vagy pedig armálist (nemességet) tudtak szerezni. A külföldi agrárpiacokra gabonával nem tudott hazánk bekapcsolódni, hanem inkább az állat- és bor-

kivittel. Ezért a majorsági gabonatermelés nem tudta a külső piaclehetőségeket kihasználni, annál inkább a paraszti termelés. Becslés szerint a munkaerő termelékenysége a szőlőművelésben kb. 35-40 %-kal volt magasabb, mint a gabonatermelésben. A paraszti árutermelés vi-rágzása szorosan összekapcsolódott a mezővárosok fejlődésével.

Abaúj vármegye területén - ebben az időszakban - a következő me-zővárosi típusokat különböztethetünk meg:

- a bányaművelésre s az ahhoz kapcsolódó iparágakra alapozó tele-pülések (Jászó, Mecenzéf, Telkibánya);
- egy másik településtípus (Varannó, Szikszó, Abaújszántó) döntő-en a lengyelekkel való kereskedelmi forgalomból (bor, élőállat) és az országos vásáraiból élt meg;
- a legnagyobb az agrártermelő mezővárosok száma; kis részben a gabona, nagyjából a bor nagyarányú termelése lendítette föl ezeket (pl. Gönc, Vizsoly, Aszaló, Abaújszántó).

Erre a korszakra esik a reformáció térhódítása. 1522-ben Kassán kezdtek meg területünkön Luther tanainak hirdetését, s ugyanitt került sor a reformáció terjedése szempontjából igen jelentős gyűlés megtar-tására 1548-ban, amikor megfogalmazták a protestáns hitvallást. A Be-bek és a Perényi családok áttérése a református hitre Abaújban uralko-dóvá tette a kálvini hitet.

4.

A Rákóczi-szabadságharc bukását (1711) követő időszakban (1715-1720.évi) országos összeírások igen kedvezőtlen képet festenek e táj-ról. A XVII.század vége és a XVIII.század eleje a termelőerők és a népesség nagyarányú pusztulását eredményezte. A megyében csupán 18-20 ezer főnyi népesség maradt. Ennek ellensúlyozására a XVIII.szá-zadban megindult a földesúri nagybirtokok telepítési akcióinak a soro-zata. A nagy erdők irtására, a huták mellékére az északi hegyekből szlovákokat telepítettek. A népmozgások eredményeképpen a szlovák-ma-gyar és a rutén-magyar nyelvhatár délebbre húzódott, megközelítve Kassát. A németek számaránya pedig nyugatról érkező újabb beköltözők-vel növekedett. Ebben a korszakban fejlődtek ki a kizárólag idegen la-kosságú települések, a huta- és hármortelepülések. Igen erős volt a zselléresedési folyamat; a XVIII.század második harmadára Abaújban a jobbágyság 34,6 %-a volt zsellér, 5-7 % körül voltak a házatlan zsel-lérek. A nemesek aránya - az országos átlaghoz hasonlóan - 8,1 %; több-ségük azonban jobbágyi körülmények között élt.

Az abaúji mezővárosok fejlődése fokozatosan lelassult, majd a XVIII. században stagnált. A lengyel-magyar kereskedelem - jórészt a Habsburg vámpolitika miatt - pangott, szűkült a bor kiviteli pia- ca, ami érzékenyen érintette Göncöt, Szikszót, Szántót. Kassa nem tudott a többi magyarországi város fejlődésével lépést tartani. A bortermelés azért tovább folyt, híresek Gönc és Szántó vásárai, figyelmet kelt a szikszói baromvásár, fellendül a területen a juh- tenyésztés. A postautak (Kassa-Hidasnémeti-Vizsoly-Tállya; Kassa- Hidasnémeti-Forró-Szikszó; Kassa-Újfalu-Mecenzéf-Szomolnok) ugyan- csak településfejlesztő hatásúak.

A XVIII. század végén jelentek meg Abaújban is nagyobb számban a zsidók. Számuk Magda Pál 1818. évi kiadványa szerint 3 960 fő, Fényes Elek 1837-ben már ennek több mint a kétszeresét regisztrálta, 8 609 főt. Főleg a mezővárosokban a fontosabb vásárhelyeken és a bortermel-ő vidékeken telepedtek le.

Fényes Elek adatai szerint az 1830-as években az öt abaúji járás nemzetiségi összetétele a következő volt:

	magyar	szlovák	német	ruszin	zsidó
füzéri járás	35 %	50 %			
kassai járás	25 %	60 %			
csereháti járás	65 %		15 %	8 %	
szikszói járás	70 %	8 %		15 %	
gönci járás	75 %			12 %	8 %

A XIX. század első felében a mezővárosi fejlődést a lakosság szá- mának alakulásán mérhetjük. Az abaúji mezővárosok lakossága igen ke- vés, nem éri el az alföldi népesebb falvak szintjét. Az egyetlen vá- rosnak, Kassának a lélekszáma 13 034 fő, s ez csak a hatodik helyet biztosítja Kassának a felvidéki városok között. (Érdekességként: Po- zsony az első 42 238 fővel, a második - mezőváros létére - Miskolc 29 612 fővel.)

5.

Az 1848/49-es szabadságharcban a vármegye nemzetőrszázlőaljak, a vörössipkás honvédszázlőalj kiállításával, önkéntes századokkal ki- vette a részét. 1848 és 49 fordulóján volt kritikus a vidék helyzete. Ekkor három nagy csata és két kisebb ütközet volt a vármegye területén. Több csatában (kassai, hidasnémeti) sikerült megállítani az osztrák előretörést s biztosítani erről az oldalról is Debrecen biztonságát. 1849. június 24-én vonultak be az orosz cári csapatok Kassára, s néhány

nap múlva az egész vármegye idegen megszállás alá került.

Az önkényuralom idején Kassa egyike lett az öt kerületi székhelynek. Hozzá tartozott Abaúj-Torna, Gömör, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék területe. A kereskedelem szempontjából igen fontos esemény volt 1860-ban a Miskolc-Kassa útvonalon a vasúti közlekedés megindítása. A vonalat 1870-ben Eperjesig meghosszabbították.

A kiegyezés után gyorsuló gazdasági növekedés Abaújban kevésbé érezte hatását. A mezőgazdaságban a tagosítás miatt a közlegelők jelentős része megszűnt, illetve szántófölddé alakult. Ugyanakkor a gyapjú ára rendkívül alacsony volt. Visszafejlődött a juhtenyésztés és a szarvasmarhatartás. A céhes kisipar erőtlen volt. Kassa ipara egyre kevésbé volt versenyképes a borsodi-nógrádi iparvidékkel, amely a salgótarjáni, ózdi, sajószentpéteri szénre épült. A bortermelés a kisbirtokosok kezében volt, s a termés 70-80 %-a került kereskedelmi forgalomba. Az 1880-as évektől azonban a filoxera kezdte tönkretenni a szőlőket; a század végére már a termőterület pusztulásáról beszélhetünk: 1897 végén a 7 858 kat.hold szőlőterületből 7 600 hold volt fertőzött terület.

Az I.világháború előtti utolsó népszámlálás tanúbizonysága szerint 1830-hoz képest jelentős változások következtek be. Kassa a hatodik helyről a harmadikra lépett előre a felvidéki városok sorában 44 211 lakosával. (Miskolc lélekszáma ekkor 51 459.) Ne feledjük azonban, hogy az északi megyék városfejlődése éppúgy elmaradt a Dunántúl mögött, mint az iparfejlődés!

Az 1881.évi 64.törvénycikk végképp kimondta Abaúj és Torna vármegye egyesítését. Tornából hét községet Gömörhöz csatoltak; kilenc abaúji falu (Erdőhorváti, Komlóska, a Huták) Zemplénhez került. Borsodból Tornaszentjakabot csatolták Abaúj-Torna vármegyéhez.

Az 1880-as évektől egyre nagyobb ütemű lett a kivándorlás. Harminc év alatt (1810-ig) Abaúj kivándorlási vesztesége meghaladta az 50 ezret. Pusztított az 1872/73.évi kolerajárvány. 1910-ben még mindig csak egyetlen város volt a megyében, Kassa; az összes többi település - a mezővárosi státusz megszűnése után - csak község (nagyközség) minősítést ért el. Közülük öt lakosainak száma haladta csak meg a kétezret, a községenkénti átlag 600 fő alatt maradt.

Nemzetiségi tekintetben 1910-ben a helyzet a következő volt. Abaúj-Torna vármegye 158 007 főnyi lakosságából 123 318 (78 %) vallotta magát magyarnak, 29 520 fő (18,7 %) szlováknak, 3 311 fő (2,1 %) németnek. A többi (1,2 %) ruszin vagy egyéb. Jelentős volt a cigányság részaránya - 1893-ban már 2,5 % -, a legtöbben a szikszói járásban éltek.

6.

1918.december 28-án vonultak be a cseh csapatok Kassára, s 124 község megszállás alá került. Nemcsak rendcsinálás, hanem hódítási szándék is vezérelte őket. A cseh kormány dr.Muttnyánszky Vladimirt a cseh állam Abaúj-Torna megyei kormánybiztosává nevezte ki. 1919 februárjától dr.Székács János zsupán (főispán) lett a megye megszállt területén. 1919.február 22-én kialakították a demarkációs vonalat. Ennek értelmében a vonaltól délre, magyar igazgatás alatt a következő községek helyezkedtek el: Egerszög, Teresztenye, Keresztéte, Pamlény, Perecse, Kány, Hernádpetri, Hernádszurdok, Zsujta, Füzérkomlós, Füzérkajata. A demarkációs vonaltól északra, cseh igazgatás alá tartozott: Tornakápolna, Perkupa, Varbóc, Buzita, Alsólánc, Felsőlánc, Him, Perény, Hidasnémeti, Abaújvár, Pányok, Füzér és Pusztafalu. Puky Endre abaúji alispán nem ismerte el a megszállás jogosságát, erőszakos cselekménynek minősítette. Azonban hiába volt a tiltakozás amiatt, hogy a vármegyét megfelezték mind területileg, mind a lakosságot tekintve (a szlovákok elenyésző kisebbségben voltak), az imperialista döntésen a legcsekélyebb mértékben sem voltak hajlandók változtatni a nagyhatalmak.

Abaúj-Torna vármegye igazgatása 1919.március 19-én Szikszóra költözött. A vármegye megmaradt része szívós harcok árán megőrizte az önállóságát, nem csatolták más megyéhez. A csonka rész csak nehezen állt talpra. A Tanácsköztársaság kikiáltása után létrejövő abaúji direktórium Szikszón maradt. 1919.augusztus 5-én, a Tanácsköztársaság leverése után, alakították ki az újabb közigazgatási beosztást:

- Hidvégardói járás: Bódvaszilas, Gagybátor, Hidvégardó, Jósvafő, Szin, Szőlősardó, Tornaszentandrás, Perecse.
- Encsi járás: Felsőgagy, Szemere, Hernádvécse, Garadna, Felsőméra, Encs, Forró.
- Gönci járás: Gönc, Telkibánya, Abaújvár, Füzérkomlós, Füzér, Füzéradvány, Pálháza, Vilmány, Hidasnémeti.

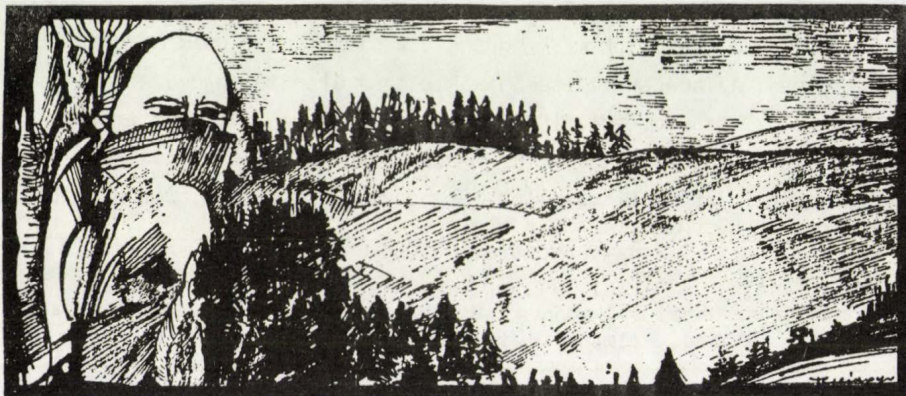
- Abaújszántói járás: Abaújszántó, Abaújkér, Boldogkőváralja, Felsődobsza, Fony, Gibárt, Vizsoly.
- Szikszói járás: Alsóvadász, Aszaló, Onga, Szikszó, Bakta, Csobád, Felsővadász, Homrogd, Léh, Selyeb.

Jellemző, hogy a vármegye székhelyének választott Szikszó lakossága alig haladta meg az ötezer főt. Ekkor mutatkozott meg valójában, hogy korábban mennyire egyetlen központ, Kassa köré szerveződött a vármegye. Nem volt pl. egyetlen középiskola sem (az ősi szikszói református gimnáziumot még 1854-ben megszüntették), így előről kellett kezdeni a közoktatás kiépítését is. Abaúj lett a trianoni Magyarország legritkábban lakott megyéje, népességének 61,9 %-a ezer lakosnál kisebb településen élt.

1938-ban a bécsi döntés értelmében visszacsatolták Kassát. 1944 végétől azonban Abaúj északi fele újra Csehszlovákia része lett, a II. világháborút követő béke visszaállította a trianoni határt. A Magyarországra kényszerített lakosságcsere és a magyarok tömeges kitelepítése miatt Kassa lakossága ugrásszerűen csökkent.

Abaúj-Torna vármegye 1949-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megye része lett, s járási székhellyé vált: Szikszó, Abaújszántó, Encs. Az 1962. évi közigazgatási változással az abaúji terület legnagyobb részét az encsi járásban egyesítették, a másik két járásszékhely elvesztette korábbi rangját. Míg Encs lakossága dinamikusan emelkedik (bár még 1980-ban sem érte el a 4 ezret), addig Abaújszántó és Gönc népessége erősen fogy. Egyedül Szikszó tartja magát a régi központok közül, népessége nő, Encsnél több mint 50 %-kal nagyobb.

A településfejlődés legújabb eseményeként Encs és Szikszó városi rangot kapott.

Kováts Miklós:

KASSA RÉGI EGYETEME

Az 1780-as években K a s s a a korabeli magyar irodalom három meghatározó egyéniségének, Kazinczy Ferencnek, Batsányi Jánosnak és Baróti Szabó Dávidnak biztosított otthont, alkotómunkához szükséges feltételeket és ösztönző társadalmi háttérrel. Mind a három literátor hosszabb időt töltött a városban, Baróti több mint két évtizedet, Batsányi hat, Kazinczy mintegy hét évet. Az itt töltött évek mindhármuk életében meghatározó jelentőségű volt, itt alakították meg a Kassai Magyar Társaságot, itt jelentették meg a Magyar Museumot, és itt adta ki Kazinczy a maga Orpheusát.

Kassa ezekben az években a magyar irodalom országos központjává vált. Lehet-e mindez véletlen? Semmi esetre sem. Hiszen ebben az időben Kassa - Keresztury Dezső megállapítása szerint - "egy ideig szinte egyik fővárosa volt az igazi központ nélkül tengődő országnak".

De miért éppen Kassára várt ez a fontos szerep?

Kassa a XVIII. század végén már régen nem az a jelentős kereskedelmi központ, mint a XIV-XV. században. A három részre szakadt országban Kassa a vallási és a rendi küzdelmek egyik legfontosabb központja lett, de közben polgársága pusztult, ipara és kereskedelme hanyatlott. Másrészt a tengerentúli felfedezések és a Habsburg-uralom érdekei alaposan átrajzolták a kereskedelmi utak nyomvonalait. Régi szerepét elveszítette a város, de fokozatosan kialakult új szerepköre: három nyelvű, kultúrájú iskolavárossá, közigazgatási-katonai központtá vált. S ennek következtében számottevő 350-400 főt számláló (néhány korszakban ennél is nagyobb) értelmiségi réteget vonzott falai közé.

Ennek az új szerepkörnek, a város új szellemi arculatának kialakításában meghatározó szerepet játszott az egyetem.

A kassai e g y e t e m megszervezésének gondolata már a nagyszombati egyetem megalapításának idején megszületett. Pázmány Péter ugyanis felismerte, hogy Kassa milyen fontos szerepet játszik a reformáció és az ellenreformáció küzdelmében. Ennek a felismerésnek a szellemében

a nagyszombati egyetem megnyitásának napján, 1635. november 13-án a nádor, a királyi kamara elnöke, Pázmány és a jezsuita rend képviselője megegyezett abban, hogy Kassán, Besztercebányán és a Dunántúlon jezsuita kollégiumot szerveznek. Ezek után Pázmány az uralkodóhoz fordult a kollégiumok anyagi alapjának biztosítása érdekében. Hogy a jezsuiták kassai működését a protestánssá váló város ne tudja megakadályozni, kéri Pázmány az uralkodótól a kassai királyi háznak az átengedését. Az uralkodó messzemenően támogatta Pázmány elképzeléseit, de a különféle nehézségek leküzdése éveket vett igénybe. Így például a Kassa melletti mislei birtokok tulajdonjoga 1643-ban, a királyi ház pedig 1657-ben lett a jezsuita kollégiumé.

Már Pázmány is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a kollégiumot egyetemmé fejlessze, de ennek a tervnek a valóraváltása már hű emberére, Kisdy Benedekre várt. Az ő 1657-ben Jászón kelt alapítólevele hívta életre a kassai, akadémiát, a "studium universalé"-t. Ennek céljaira Kisdy 60 ezer forintot ajánlott fel. A jezsuitákkal megegyezett abban, hogy az új intézményt a jezsuiták kollégiumában helyezik el. Érdekesebb, hogy az alapító nem biztosította az őt követő egri püspökök számára az egyetem dolgaiba való beleszólás jogát, azt teljes egészében a jezsuitáknak engedte át. (Ebben nyilván az játszott közre, hogy Kisdy tudta, a magas egyházi méltóságokba sokszor kevésbé művelt és szűklátókörű főurakat is emeltek.)

Az alapítással Kisdy munkája még nem fejeződött be: el kellett ismertetnie az egyetemet I. Lipót császárral. Az ebben az ügyben a királyhoz írt levelében kiemeli Kassa jelentőségét, "a város a jóhoz és a gonoszhoz vezető út kapuja" – írja.

A császár 1659-ben kelt válasza kifejezi az uralkodó örömét, elismeri a kassai egyetem jelentőségét a keleti tartományok és a szomszédos területek szempontjából. De Kisdynek több akadályt kellett leküzdenie. A királyi kancellária ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy helyezték le-tétbe az alapítvány teljes összegét még a királyi alapítólevél kiadása előtt. Ez nem kis gondot okozott Kisdy számára. Végül I. Lipót 1660 augusztusában, mintegy két hónappal az alapító Kisdy Benedek halála után, adta ki "aranybulláját", amellyel a kassai egyetemet a Habsburg-birodalom többi egyetemének színvonalára emeli.

Az egykori kassai universitas épülete a főutcán (Leninova 67.) Az egykori "királyi ház"-ból építették át a jezsuiták. (A múlt században az épületet részben átalakították.) Rajta emléktábla: "Nos Leopoldus Universitas Cassoviensis. Ez épületben székel 1657-től az 1660-ban I. Lipót aranybullájával megerősített kassai egyetem." A templomot Báthori Zsófia 1681-ben építtette a jezsuiták számára. Később az épületek a premontrei rend birtokába kerültek. - Ma a kerületi közművelődési központ működik benne. (Társaságunk a Csemadokkal együtt itt tarthatta meg a Magyar Museum emlékünnepséget 1988 tavaszán.)

Az egyetemhez tartozott Konszky Gáspárné Balassa Zsuzsanna által alapított és 1659-ben Kassára helyezett nemesi konviktus és a papi szeminárium, az utóbbi megteremtéséhez szintén Kisdy járult hozzá 20 ezer tallérral.

Az egyetemnek saját nyomdája volt. Ennek elsődleges feladata az egyetem igényeinek kielégítése, de ezen kívül német, magyar és szlovák

nyelvű kalendáriumokat és imádságos könyveket is megjelentetett. Érdekesen alakult az egyetemi nyomda kiadványainak cenzúrája. 1676-ban még az egyetemnek adták át a nem egyetemi kiadványok ellenőrzésének jogát is. 1726-tól kezdve félévenként minden kiadványból három példányt kellett felküldeni a helytartótanácsnak, utólagos ellenőrzés végett. 1754-ben pedig az egri püspök már úgy rendelkezett, hogy a kiadványokat ki nyomtatás előtt jóvá kell hagyatni: az egyháziakat Egerben a püspökségen, a világiakat a pozsonyi helytartótanácsban. Ezen kívül a püspök fenntartja magának a nyomda ellenőrzésének jogát.

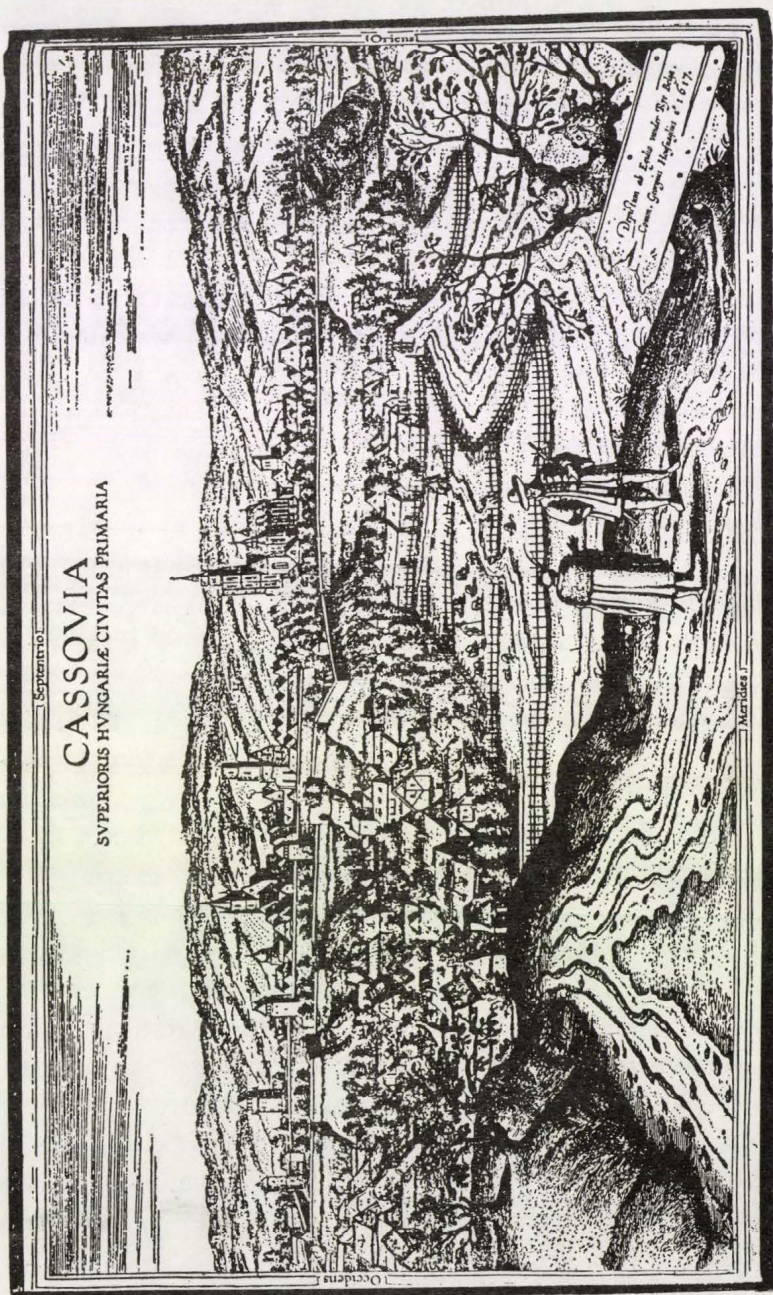
Megkülönböztetett figyelmet érdemel az egyetem könyvtára, már csak azért is, mert a szépen gyarapodó, értékes állománya átvészelte az elmúlt három évszázad viharait. Az 1680-as években kétezer, 1773-ban - a jezsuita rend feloszlásakor - mintegy 4700 - 4800 kötetet tartottak nyilván a könyvtárban. 1777-ben a könyvtárat nyilvános könyvtárrá kívánták tenni, de az elhelyezési nehézségek, valamint az egyház ellenállása még sokáig akadályozták a terv valóra váltását.

Az egyetem működésének gazdasági alapját földbirtokokból, a különféle vállalkozásokból, illetve pénzkölcsönzésből származó jövedelmek teremtették meg. Az egyetemnek öt szepességi, hat Sáros megyei, nyolc abaúji és zempléni faluban voltak birtokai. Ezen kívül az egyetemé volt a Gömör megyei Jolsva városa a várral és a helyi vasgyárral egyetemben.

A kassai egyetemnek általában 400-500 hallgatója volt, a legmagasabb számot 1752-ben jegyezték fel (ekkor 629-en tanultak az egyetemen); a Rákóczi-szabadságharc éveiben, amikor járvány is pusztított a városban, a hallgatók száma 200 alá süllyedt.

Az 1773-as esztendő sorsdöntő változásokat hozott az egyetem életében. XIV. Kelemen pápa feloszlatta a jezsuita rendet, és 1773. augusztus 13-án Mária Terézia rendeletet adott ki a pápai bulla végrehajtásáról. Különbizottságot hoznak létre a jezsuita vagyon összeírására. Az eladott javakból 170 ezer forint folyt be a tanulmányi alapba. (A nyomdát például a pozsonyi Landerer vásárolta meg.) Ekkor az egyetemnek Prileszki János volt a rektora, rajta kívül még egy kancellárja és 16 professzora volt az intézménynek. 1773-tól négy éven keresztül az egyetem új neve "Alma Universitas Episcopalis Cassoviensis". De a Ratio Educationis (1777) gyökeresen megváltoztatta nemcsak a város, hanem az egész ország iskolaügyét.

Az ország iskolaszervezetének élére a budai egyetem került, melyet ekkor helyeztek át Nagyszombatból Budára. Nagyszombat, Győr, Nagyvárad, Zágráb és Kassa két tanfolyamos akadémiát kapott. A kétéves bölcséleti tanfolyam a jövőendő gimnáziumi tanárokat kívánta kiképezni, tehát a majdan tanítandó anyagot kellett itt a hallgatóknak elsajátítaniuk. A tantárgyak között találjuk a történelmet, természetrajzot, földrajzot és természetesen a sajátosan bölcséleti tantárgyakat: a logikát, fizikát, matematikát, metafizikát. Ehhez járult még a bölcsélet története. A bölcséleti tanfolyam elvégzése után a hallgatók a kétéves jogi tanfolyamon folytathatták tanulmányaikat. Itt nem jogtudósokat vagy elméleti jogászokat akartak belőlük nevelni, hanem értelmes és használható állami hivatalnokokat. Ezért a Ratio úgy rendelkezett, hogy a "rendes előadások anyaga a jogi tanfolyam tartama alatt csak azokra a tantárgyakra szorítkozik, melyek a haza tökéletes megismerésére vonatkoznak". Az akadémiák mellett öt osztályos főgimnáziumokat szerveztek.

Az 1780-as években az akadémiának tíz, a főgimnáziumnak tizenkét tanára volt, az utóbbiak között találjuk Baróti Szabó Dávidot is. Az akadémia hallgatóinak száma fokozatosan emelkedett, a 80-as évek közepén száz, 1792/93-ban már 157 volt. A főgimnázium tanulóinak a száma ugyan csak gyarapodott, ugyanebben az időszakban 160-ról 212-re.

Érdeemes megemlíteni, hogy az akadémián a magyar nyelv oktatását az 1790/91-es tanévben vezették be, első professzora Boros Dániel volt. A tanári karok és a tanulók nemzetiségi összetételére vonatkozóan nincsenek - és nem is lehetnek - pontos adataink. De arra, hogy mind a tanárok, mind a tanulók között egyaránt voltak németek, magyarok, szlovákok, nagyon sok adatot, utalást találunk. 1784 után három évig az akadémián bölcséletet hallgató Dayka Gábor például itt tanult meg szlovácul. Az akadémia egyik haladó gondolkodású és ezért állandó konfliktusokba keveredő tanára, Iichy István - aki egy ideig Batsányival lakott együtt - minden bizonnyal szlovák származású volt.

Az egyetemnek akadémivá való átszervezése visszalépést jelentett, de mivel ez az esemény az egyház befolyásának időleges visszaszorulásával és az új eszmék rohamos térhódításával esett egybe, az 1777 utáni években még nem visszaesést, sokkal inkább pezsgő életet, fellendülést tapasztalunk.

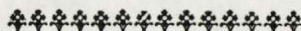
Az új gondolatok nemcsak az egyes tanároknál, hanem a tanulóifjúság körében is visszhangra találtak. Hiszen ebben az időben a kassai diákok között találjuk Dayka Gábor mellett Szentmarjay Ferencet és Szolártsik Sándort (1779 és 1787 között voltak a főgimnázium, illetve az akadémia tanulói) és a kevésbé ismert - későbbi jakobinus - Balugyánszky Mihályt.

Az akadémián a reakció előretörésének első jele Sahlhausen Móric báró aligazgatói kinevezése volt. Sahlhausen 19 éves katonai és 19 éves hivatalnoki pályafutás után minden képesítés nélkül lett az akadémia egyik vezetője. Mellette még két volt jezsuita, Bodenlosz Mihály és Szuhányi Ferenc, valamint Komáromi Ambrus főgimnáziumi tanár vette ki részét a haladó erők ellen folytatott hadjáratból. Egymás után születtek a haladó eszmék visszaszorítását célzó intézkedések. Később a haladó gondolkodású tanárok, elsősorban Török Lajos gróf tankerületi főigazgató került a támadások középpontjába.

Ferenc császár rendszere Kassán is gyors sikert aratott. Török Lajos gróf főigazgatói székét Sahlhausen Móric foglalta el, Bodenlosz az újjászervezett nemesi konviktus, Szuhányi pedig a főgimnázium igazgatója lett. És ez azt jelentette, hogy az akadémia végleg elveszítette régi jelentőségét.

A későbbiekben többször átszervezték az intézményt: 1806-tól hatosztályúvá fejlesztették a főgimnáziumot, melyet az 1811/12-es tanévtől a jászói premontrei kanonokrend tanárai vettek át. 1851/52-ben az akadémia bölcséleti tanfolyamát a gimnáziumhoz csatolták, és az akadémia jogakadémiaként folytatta működését; 1855-től három, 1874-től négy évfolyamos lett.

Mindez azonban nem változtatott azon, hogy a kassai szellemi élet, ezen belül az egyetem legjelentősebb korszaka az 1790-es évek derekán véget ért.

Siska József:

HEGYALJAI REFORMÁTUS ISKOLÁK (17-18.sz.)

A mohácsi csatavesztést követő időkben erősödött fel a reformáció térhódítása hazánkban. Az új hit terjesztői a német egyetemeken végzett teológusok voltak. SZILVÁSI Mihály, KÁLMÁNCSEHI SÁNTA Márton újhelyi, SIKLÓSI Mihály, KOPÁCSI István pataki és BATIZI András tokaji prédikátorok nevét kell kiemelni a kezdeti időkből, mint azokét, akik a legtöbbet tettek a H e g y a l j á n az új vallás lutheri, majd kálvini irányzatának megismertetéséért. A római katolikus egyház igyekezett minden lehetséges eszközzel visszaszorítani tevékenységüket, hogy megrendült pozícióit védelmezze, de a három részre szakadt ország közállapotai fogékonytá tették az embereket a reformáció eszméi iránt.

A több évtizedig tartó egyházzá szerveződéssel párhuzamosan a reformátusok is kialakították oktatási intézményeik rendszerét. A Perényiek anyagi támogatásával 1531-ben létesített pataki iskolájuk kiinduló bázisává vált az egész megyét behálózó kisiskolák és mezővárosi iskolák létrehozásának.

A XVII-XVIII.századi iskolahálózat

A Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltárában a XVII.század második évtizedétől vannak meg azok az írásos források, amelyek segítségével mozaikszerűen rekonstruálni lehet a zempléni református iskolahálózatot.

Az 1610-1623 közötti években fellevezetett Liber Reditum az első forrás, amelyben rögzítették helységenként a református prédikátorok és iskolamesterek természetbeni és pénzbeni járandóságait, amelyet az adott gyülekezet minden tagja - nemes és nemtelen - egyformán köteles volt megfizetni. Az iskolahálózat rekonstruálásához sok adalékkal szolgálnak a rendszeresen megtartott vizitációk jegyzőkönyvei, amelyek 1629-től vannak meg a sárospataki egyházkerületi levéltárban. A mindenkori református esperes rögzítette az adott gyülekezetben működő iskolamester nevét, minősítette iskolai munkáját és emberi magatartását. Az iskola épületének állapota sem került el a figyelmét, és felszólította az eklézsiát, hogy "...rendszeresen foltozzák a Scholát..." 1782-ben is készítették egy összeírást, amelyben feljegyezték a tanítók életkorát, azt is: mennyi ideje van a pályán és hány gyereket oktat.

A fenti források a mai Hegyalja települései közül Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Bodrogszegi, Erdőbénye, Olaszliszka, Vámosújfalú, Tolcsva, Erdőhorváti, Sározsadány, Bodrogolaszi, Makkoshotyka, Bodroghalom, Sárospatak, Sátoraljaújhely és Nagytoronya református egyházközségeinek adatait rögzítették, így a továbbiakban csak a felsorolt helységekről lesz szó.

A vizsgált településeknek a XVII-XVIII. században sem az egyházi, sem a közigazgatási státusuk nem volt azonos. Ez természetesen meghatározta a kialakult iskolahálózat színvonalát. Befolyásolta az adott helység iskolájának működőképességét a gyülekezet lélekszáma, anyagi teherbíró képessége. Hatással volt a református iskolák hálózatára az államhatalom mindenkor toleranciája az új vallással szemben. Itt elég utalnom az I. Lipót által kezdeményezett ellenreformációra, amelynek következtében 1671-től több mint húsz éven keresztül nem működhettek ezek az intézmények.

Bodrogszegiben, Sátán, Makkoshotykán a XVII. század első felében nem létesült iskola, lévén filiális helységek, kevés lélekszámmal. Erdőhorváti ugyan anyaegyházként egzisztált már, mégsem volt iskolájuk. Miskolci Csulyak István zempléni református esperes, lizskai prédikátor 1629. május 15-én kelt vizitációs jegyzőkönyve szerint: "...Az Schola építését is örömet megcselekednék, de az nagy szegénység miatt nem lehet, mivel az evő falatot is drága pénzen kellett távol venni..."

Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Erdőbénye, Tolcsva, Sárospatak, Sátoraljaújhely mezővárosi státusának megfelelő színvonalú iskolával büszkélkedhetett az ellenreformáció évtizedeit leszámítva végig a két századon keresztül.

Az 1648-as pataki zsinaton rendszerbe foglalták egységesítési szándékkal a kollégium partikuláinak tekintett iskolákat. Alapismereteket adó grammatikai iskolákat kellett ezek szerint működtetni: Kisfaludcn, Vámosújfalun, Erdőhorvátiban, Zsadányban, Petrahón (Bodroghalászen), Hotykán, Olasziban, Nagytoronyán. Gimnázialis képzés folyt Bénye, Tolcsva városi iskoláiban. Alapfokú teológiai és filozófiai ismereteket oktattak Keresztúrtban, Lizskán, Újhelyben. Legmagasabb képzettséget pedig a pataki kollégium biztosította.

A két század folyamán lezajlott politikai, gazdasági és vallási események főleg a kisebb lélekszámú eklézsiák iskoláit veszélyeztették, leszámítva az ellenreformáció éveit, amikor minden településen bezárták az iskolákat.

❧(4)❧

	Cornix f. 3. cornica- A' varju károg, (tur.)	á á	Aa
	Ovis f. 3. balar, A' bárány béget,	bé é é	Bb
	Cicada f. 1. stridet, A' pírútsók csóróg,	ci ci	Cc
	Uropa f. 1. dicit, A' babak dudul,	du du	Dd
	Infans c. 3. éjulat, A' csecsemő gyermek síránczik,	é é é	Ee
	Ventus m. 2. flat, A' szél fúj,	(koákol) fi fi	Ff
	Anser m. 3. gingrit, A' lúd gágog,	ga ga	Gg
	Os n. 3. halar, A' száj lehel,	háh háb	Hh
	Mus m. 3. mintrit, Az egér cziczeg,	í í í	Ii
	Anas f. 3. tetrinnit, A' rétze reczeg, (a' kácsa kácsog)	kha kha	Kk
	Lupus m. 2. ululat, A' farkas ordit,	lu ulu	Ll
	Ursus m. 2. múrmurat A' medve dörömböl,	mum mum	Mm

Az oktatás

Az oktatás tárgyi feltételeit az eklézsia teremtette meg, közös teherviseléssel. Ez vonatkozott az iskola felépítésére és karbantartására. Télen a tüzelő biztosítására. Az iskolamester munkabérét is a gyülekezet tagjai fedezték – bizonyos fejkvóta szerint.

Az iskolamesterek a pataki kollégiumból kerültek ki. Azok a diákok, akik teológusnak készültek és külföldön vagy a pataki kollégiumban kívánták folytatni tanulmányaikat, a teológiai stúdium megkezdése előtt kötelezően egy évig tanítással töltötték idejüket. Ha kölcsönösen elégedettek voltak egymással a papjelölt és a gyülekezet, akkor maximum három évig maradhattak helyükön. A falusi iskolákban egyedül tanítottak. A mezővárosi iskolákban a nagyobb diákok közül választottak préceptort, olyan számban, ahogy azt a tanulók létszáma igényelte. A préceptorok az alapismereteket oktatták a legkisebbeknek.

Iskolába elsősorban fiúk jártak, akik főleg latin nyelvű képzésben részesültek. A leányokat kisebb helyeken csak vasárnaponként a templomban tanította a prédikátor vallási ismeretekre. A mezővárosokban csak a XVII. század közepétől kezdték szervezni a leányosztályokat; magyarul oktatták őket alapismeretekre: hittanra, írásra, olvasásra és számolásra.

A már hivatkozott 1648-as pataki zsinaton meghatározták nemcsak az iskolatípusokat, hanem a bennük oktatott anyagot, valamint az oktatáshoz felhasználandó kiadványok körét is. A grammatikai iskolákban olvasást, írást és alapfokú latin nyelvtant tanítottak. Ehhez a rövid magyar-latin szótárral ellátott ábécés-könyvet, Rhenius Donatus könyvét, Molnár Gergely grammatikáját, Comenius Amos János Vestibulumát és Januáját használták.

A gimnázialis képzést nyújtó bényei és tolcsvai iskolában az alaptárnyak mellett az iskolában töltendő évek növelésével a latin grammatikát magasabb szinten, aztán latin poétikát és alapfokú görög nyelvoktatást kaphattak azok, akiket ez érdekelt. A grammatikai iskolában felsorolt kiadványokon kívül itt már felhasználták Melanchton syntaxisát, Cicero leveleit, Vergilius, Eobanus, Hessius költői műveit. A keresztúri, lizskai, pataki, újhelyi iskolában már taníthatták az iskolamesterek a filozófiai és teológiai alapismereteket és heterete egyszer disputációkat rendezhettek e két tárgyból.

A pataki zsinat által elfogadott elveknek a valóságban nem mindig tudtak eleget tenni, hiszen a rövid ideig szolgáló rektor személye

nagyban befolyásolta egy-egy iskola oktatási színvonalát. Ez kitűnik az esperesi vizitációk jegyzőkönyveiből is. Erőteljén nem véletlenül rögzítette írásban Miskolci Csulyak István még az 1632.évi látogatásakor a következőket: "...Az Scholában legyen az leczkének serie (sorrendje). Órára osztva legyenek a leczkék. Az pásztor megnézze a sériest és meglássa, ha illendő és hasznára szolgáló legyenek-e az leczkék az deákoknak, avagy az mester csak az maga könnyebbségére KÓTYOMFITY leczkét olvas..."

A forrásokból egyértelműen kibogozni nem lehet, hogy az adott helységben hány évfolyamos iskola működött. A tanításért a mester számára gyerekerként fizettek a szülők, néhol természetben (azaz borban), de leggyakrabban inkább készpénzben évi járandóságot. Ennek tarifája más volt az első, második, harmadik és negyedik évben. Ezen felül pedig bármeddig járt a gyerek iskolába, hasonló tarifát fizetett, mint a negyedik évért. Az utótti tény gátolja meg tehát az egyes iskolákon belül az évfolyamok megállapítását.

A XVII.századi forrásokban arról sincs semmi adat, hogy egy adott évben mennyi gyerek járt iskolába. Mint azt már említettem, ilyen információ csak az 1782-es összeírásban található. Néhányat felsorolok példaképpen:

— Az újhelyi reformátusok lélekszáma: 967. Két tanerős iskolát tartanak fenn. A leányokat és fiúkat egyaránt oktatják. Pápai Tóth Mihály rektor keze alá nygyvenen, Csenmitzky István préceptorhoz hatvanan járnak.

— A 416 lelkes erdőhorváti gyülekezet 30 iskolását a 22 éves Fazekas Márton oktatja, aki második éve tanít itt.

— A kistaludi és szegi filiálissal bővített bodrogkeresztúri református eklézsia 686 lelket számlál. Az iskolamester 22 éves, első évben tanít, és 38 gyerek jár hozzá. Csak fiúkkal foglalkozik, mert "...a leányoknak vagyon tanító asszonyok, KOTSINÉ ki itt lakik 28 esztendőktől fogva és a maga hivatalának folytatására. Ennek is vagyék 25-26 leányi..."

Nincs konkrét adat arra vonatkozóan sem, hogy milyen időbeosztással folyt a tanítás. Azt lehet csupán megtudni, hogy karácsonyra, húsvétra, pünkösdre és a szüreti munkák idejére kaptak a diákok hosszabb szüneteket. Természetesen vasárnap nem volt a fiúknak tanítás, de az istertiszteleteken részt kellett venniük, tehát ez a nap sem volt teljesen szabad számukra.

A rektorok javadalmazása

A rektori állás voltaképpen hármaskörű volt. A gyerekek tanításán kívül a tárgyalási időszakban a kántori és a nótáriusi tevékenységet kell hozzászámítanunk falun, mezővárosban egyaránt. A hármaskörű státusz következtében nem elhanyagolandó jövedelemhez juthattak így azok a teológus jelöltek, akiknek jól fizető eklézsiá jutott. Sok esetben ezzel a tőkével a zsebükben vághattak neki a külföldi egyetemre vezető útnak, és fedezni tudták ebből a jövedelemből további tanulmányaik költségeit itthon és külhonban egyaránt. Miskolci Csulyak Istvánt tudom példaként említeni, kinek prédikátor apja viszonylag fiatalon meghalt, így magának kellett a képzés költségeit fedezni. Önéletrajzi írása szerint 1594–1598 között Bodrogheresztúrtan tanította "az apró gyerekeket". Az itt keresett és

RECTORIS SCHOLÆ KERESTURIENSIS
PROVENTUS

Minden Keresturi, kisfaludi, Szögfi Nemes és Nemtelen ember, a.
Zonkeppen az Vidékiis, ha az ot való, es az filialisi hegien szőlője va,
gion, egy egy kőből bort ad. Az kinec penig szőlője mintsen,
kereszturból XXV penzt, Szögfiből X. kis faludról XX penzt
mint szinten az Pastornac.

Vagion egy szőlője az Vaaron, az Bihari fozae mellett. Mivelte
ha kel neki. Ezt el adtak, mást attanak erette a Kakas hegien

Leczke halgato gyermekétől adnac flor. 1, avagy egy szőlőből bort sm.
vetben, ha az egy forintot meg nem akarja adni.

A b c darinstól egy kőből bort.

Az kic az Donatust könyv be téve tanuljac két kőből bort adnac.

Halot temetéstől Keresturban, kis faludan, Szögfiében XII penzt, meliel
az dsakokkal osztotic. Item az Csakakak egy kerier, egy tál éter
jo akarattól, es egy kupa Lőre

megtakarított pénzből aztán 1598-1600 között Patakon elvégezhette a teológiát.

Szemléltetésül következzenek néhány krabeli idézet a rektori, kántori és nótáriusi tevékenységet ellátó személyek járandóságaiából:

B é n y e (1610-1623):

"...Az ki desmát aad, akar vidéki 's akar itt való, másfé' köből borral tartozik, azaz 15 itzével.

Baskaiak kiknek az itt való hegyen vagyon szőlejek, egy-egy köből borral tartoznak.

Örökség levéltől, ha mindjárt fizet egy forintot aad. Ha perig szüretre várja, szőlő örökségtől egy csöbör bort, örökségtől pedig 40 pénzt fizet. Parlag szőlőtől, ha levelet ír 40 pénzt aad, ha mindjárt fizet. Ha perig szüretre várja egy köből bort fizet.

Ha taruvallomás levelet ír, melyet az falu pecsétivel pecsételnek be, 12 pénzt adnak neki.

Didactriumban ex bene placito: ki egy köből bort, ki egy csebert..."

L i s z k a (1610-1623):

"...Az lizskai hegyen kinek szőlője vagyon, akar vidéki, akar itt-való egy köből bort aad. Akinek nints szőleje 33 pénzt.

Gyermek tanítástul ha olvas, vagy celligál egy köből bort adnak. Ha örökséglevelet ír a maga papirosára egy köből borral tartoznak. Ha a maga hártájára két köből bort adnak. Ha vidéki embert temet el 12 pénzt adnak, itt valótlul semmi. Az deákoknak ételt-italt adnak. Ha nőtlen legényt temet el az mester, fizetnek 12 pénzt. Asztala a prédikátornál vagyon. Az deák coetus számára minden helységben hagyatnak 1-2 darab szőlőt, amely jövedelme a Scholáé..."

V á m o s ú j f a l u (1610-1623)

"...Egy mesterszőlő, amelyet maga műveltet. Szőlősök egy köből bort adnak. Szőlő nélküliek 32 pénzt. Aki az maga ekéjével szánt egy szapu búzát ad. Aki czimborájával szánt, vagy kenyerét chiepjével keresi czimborájával ketten adnak egy szaput. Van saját földje az mesternek, melyet 3 x-or megszántanak az barmosok. Az mester adja bele az magct. Az pásztor bor és búza octávájából a harmad rész az mesteré. Örökség levéltől szőlőre egy köből bor. Háza és rétre den. 25. Nőtlen legény 12 pénzt, özvegy asszony 10 pénzt..."

Ú j h e l y (1782):

"...Mester fizetés: 15 Florenus. Kenyérnek 5 köből élet. 5 szekér fa. Gyerekektől 1 köből must vagy 1 Rhénes forint..."

P e t r a h ó (1782):

"...A mester itt notarius is a régi mód szerint. A mostaninak neve: Szabó István. Idejött a collegiumtól 3-dik esztendővel ezelőtti. 25 éves. Dotációja: 2 nyomáson 6 darab szántó, amelybe 9 véka életet vethet. 2 kukoricaföld. Rét a nyilason egy-egy boglyás. Gyümölcsös kertje vagyon. A notáriusságért 20 forint. Mesterségért minden gazda fizet fél köből mustot, egy véka életet. Tanuló gyerekenként 1 köből must, négy garas, 1 csirke. Minden gazdától 1 kenyér. Ökrös gazdától fél szekér fa. Temetésre 12 poltura. A faluban 414 reformáta lélek van, tanulója: 80..."

Erdőbénye (1782):

"A mester fizetése: 30 Forint. Kenyérnek való 30 véka. Éneklésért minden gazdátul egy köből must. A gyerek-tanításért mindegyik után másfél köből must, de ez a köből csak 12 itzés. Szabathale: 1 tojás, 1 csirke. Praeceptor: Harangozásért minden gazda fél köből mustot ad. Minden leánytul 1 rhénes forint..."

Szemelvények az iskolamesterek és a diákok életéből

A tanulmány nem lenne teljes, ha a vizitációs jegyzőkönyvek segítségével nem elevenítenénk fel a hegyaljai iskolamesterek és diákok mindennapi életét. Ezek az idézetek segítenek levonni azt a tanulságot, hogy századokkal ezelőtt is a maiakhoz hasonló gondok jellemezték az iskolát, a mesterek és a "deákok", a mesterek és a lakosság viszonyát.

Mivel a mesterek fiatal emberek voltak, sokszor tettek az eklézsiáknak nem tetsző dolgokat. Közülük némelyek gyakran a pohár fenekére néztek, másnapos vagy éppen mámoros állapotban tartották meg óráikat, és bizony ilyenkor csak "kótyomfity" leckét olvastak fel. Volt közöttük olyan is, akit a pendely bolondított meg, mint a bényei rektort 1638-ban:

"...Egy menyecskéhez adta magát, ki az úra életében cocája volt, most is oda jár, borait is oda hordatta", ugyanakkor az iskolát nagy ívben elkerülte, ha néha bement tanítani, "a gyermekséget szörnyen verte". Nem is marasztották meg a következő évre. Persze nem volt ez jellemző, hiszen sok mestert marasztalt a gyülekezet három évre is, mert annyira meg voltak elégedve a munkájukkal. Több esetben hagytak az iskolamesterre szőlőt a gyerek nélküli családok, mint tette ezt "testamentomában" Bordás Imréné Zsadányból, aki a liszkai mesterre hagyta a Darnó nevezetű hegyen egy 100 Ft-ot érő szőlőjét. Igaz, egy kicsit elhanyagolt állapotban volt, felújítás után már a termését öt-hat hordó borra becsülték a helybeli polgárok 1629-ben. De a "hálátlan" és "telhetetlen" mester szó szerinti lejegyzésben mégis ezt nyilatkozta Miskolci Csulyak István esperes úrnak: "...Az mester mordotta, KURVA legyen az anyja az ki az szőlőt az mesternek hagyta és pénz nem hagyott hozzája, mert én szegény ember vagyok és nem műveltethetem..." Persze, az ilyen gondot is megoldotta a falu, ha szerette mesterét, mint tették azt a toronyaiak 1632-ben. Az elpusztult mesterszőlőt kivágták, kitisztították, és új vesszőkkel ültették be. Akadt olyan mester is, mint a tolcsvai, aki a dézsamaszedés alkalmával egy kicsit saját zsebre dolgozván, összejátszott a lakossággal a prédikátor rovására. Aztán mégis kiderült a turpisság.

A diákok szorgalmasan művelték az iskola és a rektor szőlőit. Szívesen eljártak leckehallgatás helyett a Hegyre akkor is, ha nem a saját szőlőben érett a gyümölcs. A baj csak az volt, hogy ilyenkor még a tarisznyáikat is jól megpakolták. Mert ami helyben megettek az bocsánatos bűnnek számított, de már a harácsolást nem nézhette jó szemmel például sem a toronyai, sem a keresztúri hegypásztor.

Alább isattal adjuk tudokra mindenkinek magánjából és jövődőlélit ezen egyettség Levélünknek Kendibe, hogy amison a Hemes Olasz Reformata Ekklesia a maga bontádozott és már további egy átallyában kapcsolhatetlen iskolájának tekintetéből. Mj. Iskola hely adásigant a Felső Hemes Vármegyén, Rész foglamosított volna; a Felső Mő Végje az említett Hemes Ekklesiának Híreset helyefnek lenni találva. Mestortatott ezen folyó 1796. évi Estendő. Pünköst Havának 18. Nappán tartatott Köz Gyűlés, oly határozásotem, mi, hogy mivel az Ekklesia Gundufa Iskola Helynek Rész szerint fozos, létfazint a tűz támadástól való félelem miatt a Templomra nézve veszedelmes; tehát ami Ekklesia Gundufa mellett lévő Hestünk Iskola Helynek véteződjön-el, a mennyibe pedig Házunk is a Templomhoz tsak hármad fél öllnyire legyen, tehát az is a tűz támadásnak el kárításán és a Templom bontásigára kinyitattoson-el letéven a Mő Ekklesia azoknál Rész szerint valóarát. Melly Csendelise a Felső Mő Végjének tudtukra adattatván, magunkba pátlottunk, és a Mő Ekklesiával inkább jó modallatt egyetsegre lépünk, mint Telkünk és Házunk nélkül egészen el lenni kívántunk; Ezen Hándekunkat az Ekklesiának kinyilatkoztatván a Hemes Ekklesia azonnal valamint már fozkor lenniüket az egyetsegre kért, hogy maguk is arra egész kézfeggel és engedelmességgel alá állott; amint hogy mind ket lépőöl lépünk is tökéletes egyetsegre.

Hogy mi a Telkünknek lttza felől való vigit a magami első Ház előtt lévő Hmafaig a Hemes Ekklesiának Iskola helynek ténbe általadjuk és effective resignállyuk az Ekklesia Gundufának hatulyáért úgy mi is a magami Dorkázunk hatullo szegületen; tul Hoz 5. Ökkel az Ekklesia

Sokszor kellett hatóságilag rendet teremteni a nagyobb diákok és a kerülő között. 1638-ban például a "bestye kurafi" keresztúri deákok két-féle "zargatták" meg a kerülőt kivont karddal, és az egyik alkalommal megsebesítették a szerencsétlen embert.

A nagyobb diákok sokszor példaképüknek tekintették mesterüket... Főleg az ivászatban és a menyecskézésben szerették utánózni őket. Az 1632-es toronyai vizitáción még az is kiderült, hogy hol lakik a diákság "babája": "...Az öreg Nánási házánál egy parázna asszony lakott, hova az deákok szoktak járni..."

A pataki diákokról az a tévhit él még ma is, hogy nyitottak a haladásra, az újra. 1629-ben azonban még így állt a helyzet: "...Az tavasz idején lőtt új reformációt nehezen veszik be az deákok. Érkeznek az feriak, innepek és kánikula. A kik eloszlottak szüretig is alig jöttek haza. Leczkére csengetnek, de be nem mennek..."

Természetesen nem mindegyik diákból lehetett prédikátor, vagy tollforgató ember. Ezek számára felnőtt fejjel teljesen fölöslegesnek tűnt a félig-meddig megszerzett latinos műveltség. Egy XVII. századi iskolai szín-darabban olvashatók a varga mesterséget hivatásul választó egykori diák keserű szavai:

Sokat fáradtam immár s iskolába jártam,
Grammatikát, szintaxist már által tanultam,
Azok miatt hiába én sokat izzadtam,
De még abban hasznót semmit sem tanultam...
Veled tartok tehát csak nagy mesterségben
Taníts meg varrásra, irass be a céhbe,
Jött nekem vargaság, ha pénzem erszényben
Leszen, mi haszna a sok fűtőzésben...

Komolyra fordítva a szót összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a hegyaljai református falusi és mezővárosi iskolák jelentős szerepet játszottak a XVII. és XVIII. századi népesség szellemi felvilágosításában. Annak ellenére, hogy az itt élők zöme még a mezővárosokban is csak az alsóbb osztályokat végezte el, az olvasás és írás tömeges megszerettetésével sokat javítottak a felnövekvő nemzedékek ismeretszerzési lehetőségén. A református felekezetük által fenntartott nyomdákban készült magyar nyelvű könyveknek, főleg a Bibliának biztosítottak az iskolák nagy olvasótáborát. Végül az sem közömbös számunkra, hogy ez az iskolarendszer teremtette meg a magyar nyelvű hivatali írásbeliséget, amelyet az egyházi iratok és a hegyaljai magisztrátusok törvénykönyvei, más okmányai tanúsítanak.

A felhasznált források:

HEGEDŰS László: Az 1648-iki tanrendszer. = Sárospataki Füzetek, VI.évfolyam. 1862. 445-448.o.

MIŠKOLCI CSULYAK István 1575-1645. (HARSÁNYI István ismertetése.) = Teológiai Szemle, 1926. 1-2.szám. 562-568.o.

MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981.

Bodrog-Keresztúr város régi törvényei. = Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. VII.kötet. 177-178.o.

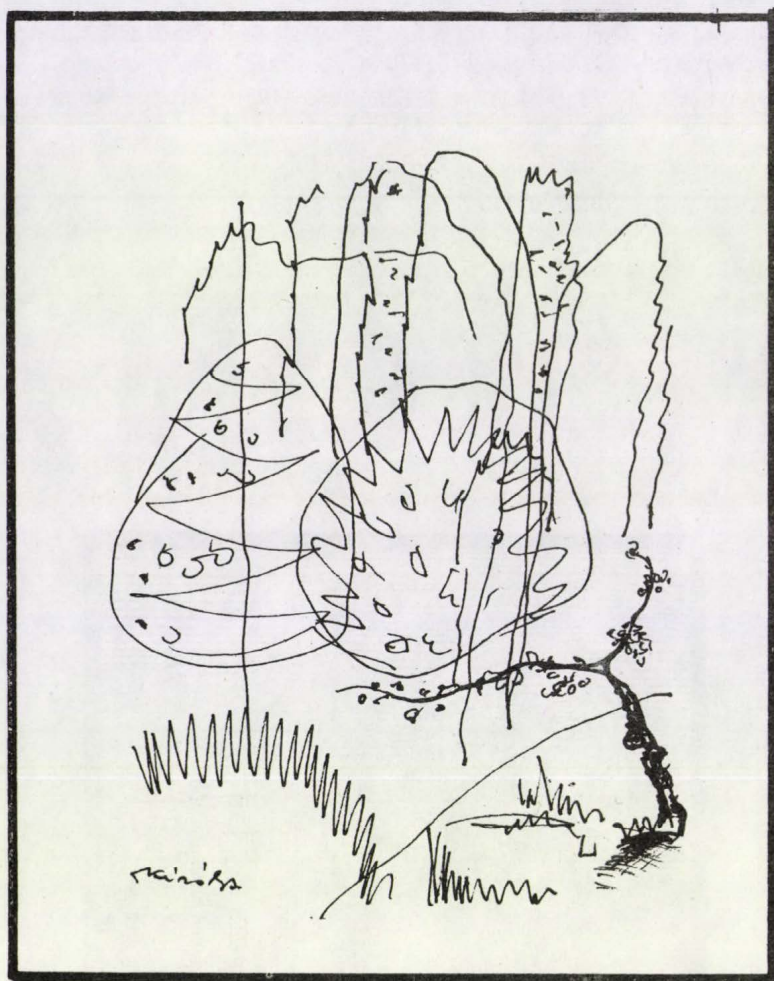
Liber reditum A.D. 1610-1623. A Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltára. (A továbbiakban: TIREL)

Prothocollum Visitatio I-IV. 1629-1800. TIREL.

Conscriptio A.D. 1782. TIREL.

Bencsik János:

TOKAJ ADÓZÓINAK 1765-ÖS ÖSSZEÍRÁSA

(Egy társadalom-rekonstrukciós kísérlet)

Talán nem haszon nélkül való (mintegy bevezetésként) annak hangoztatása, hogy egy-egy település életének fontos mozzanatai voltak a különböző rendeltetésű összeírások. Ezekből a feudalizmus vége felé sokkal több született, mint bármikor később.

*

Tokaj, miután a XVIII. század elejétől a jól szervezett kamarai uradalom része lett, számos conscriptioban (összeírás), regestban (jegyzék), urbáriumban (kötelezvény) rögzítették a város népességét.¹⁾ Természetesen ezek a "névsorok" különböző időpontban, más és más céllal jöttek létre. Ma úgy látjuk, hogy az 1750-es évektől fokozott mértékben fordult a királyi adminisztráció figyelme a magyarországi kamarai birtokok felé.²⁾ Ennek egyebek mellett olyan jeleit is kimutathatjuk, mint pl. egyazon a napon (1757. szeptember 17-én) kényszerítették mind a tarcali, mind a tokaji magisztrátus vezetőit arra, hogy egy megújított contractust (szerződés) írjanak alá az uradalom kamarai prefekturáján.³⁾ A szóba hozott két kamarai mezővárosra ekkor – nagyjából azonos szövegű szerződésben – lényegesen megnövelt terheket róttak. Felújították a földesúri robotot is. Az így előállott helyzetben a Mária Terézia-féle, e tájon 1774-ben megszerkesztett urbáriumban rögzítettek nem jelentettek semminémű kedvezményt, hanem tovább rontották e városok nemtelen lakosságának egyébként is kedvezőtlen társadalmi-anyagi körülményeit. Orosz István úgy értékelte (egyebek mellett) a tarcali kamarai prefektura említett akcióját, hogy az Tokaj-Hegyalján nem lévén elszigetelt jelenség, egy általános "földesúri támadás" része, amely egész Hegyalját érintette ezekben az évtizedekben.⁴⁾

Mi is történt Tarcalon, Tokajban?

Mind a kamarai, mind a magánföldesúri birtokokon arra történt kísérlet (úgy tűnik, eredményesen), hogy a kisebb-nagyobb kiváltságokkal rendelkező hegyaljai mezővárosokat lakó jobbágyságot megfosszák ezektől

és lesüllyesszék őket a jobbágyfalvak népének társadalmi szintjére. Jellemző, hogy ahol a népesség zöme nem rendelkezett szántófölddel (mint pl. Tokajban, Mádon), a városlakó jobbágyság nem folytatott szántófölddel gazdálkodást, ott csupán zsellérként kezelték a nemtelen népességet, s nem vették figyelembe a városi lakosságot illető polgárjogot.⁵⁾ Ilyen törekvések közepett születhetett a tárgyalandó 1765-ös összeírásunk is.

A "Conscriptio Animarum Cameralis Oppidi T. Tokaj Inclute Comitatus Zempléniensi Adjacente Prefectoratu Fiscalis Domini Tokajiensi ingremiatae. Anno 1765." címmel jelzett városnévsor 14 lapos iratköteg.⁶⁾ Rovatolása általában a lélekszám-összeírásokra jellemző. A "házak száma" utalást hordoz arra nézve, hogy a munkát helyhez kötötték, tehát nem esetleges sorrendben írták össze a jobbágyságot. Először a saját házzal (proprias domos habentium) rendelkező 245 (pontosabban 442) háztartást, illetve ezzel szinkronban lévő házhelyet rögzítettek. A fenti számsorból (1-től 245-ig) kimaradt 3 tétel, továbbá 30 olyan sorszámot szerepeltetnek az összeírók, melyek többnyire nem jobbágyi tulajdonban lévő házhelyekre utalnak. Így tehát 212 jobbágy háztulajdonos, jobbágy háztartás olvasható összeírásunkban. Ezt követi a 96 házatlan zsellér (non dimiciliatorum) felsorolása. Összesen tehát 308 háztartást szerepeltetnek az összeírók. Meg kell jegyeznünk, hogy az adott névsor valamilyen lokális rendet követ, merthogy a házatlan zsellérekre utaló lakóházat is a városregiszterbe beleillő sorszámmal jelölik. Vagyis az alzselléreket (itt lakók) is beleillesztették (a város azon pontján szerepeltetik) abba a házsorba, amely feltehetően a város utcarendjét követte.

Más összeírásokból kitűnik, hogy Tokajban ekkorra már 3 tized, > közigazgatási egység volt, s e rend alapján írták össze a városlakó családokat; ezek pedig a Felsőtized (Danczka), Középsőtized és Alsőtized. Adataink összevetéséből arra is következtethetünk, hogy a háztartások számozása időről időre változott, a városnak hol az egyik, hol a másik sarkán kezdték az összeírásokat.⁷⁾

Vizsgálatunk során két szempontot érvényesítettünk, éspedig az egyik; milyen mértékben megbízható egy-egy népesség-összeírás, hasznosítható-e egy adott szempontú népesség-rekonstrukció során, illetve ennek eredményeként kimutathatjuk-e, hogy milyen jellemzői lehettek korszakunkban Tokaj városi társadalmának.

Mindenekelőtt célszerűnek látszik egy társadalomváz megszerkesztése, amely tükrözheti az 1765-ös településképet, hozzátéve, hogy ebből eleve kimaradtak azok a porták, amelyek nem jobbágytulajdonban voltak, s azokon nem laktak zsellérek.

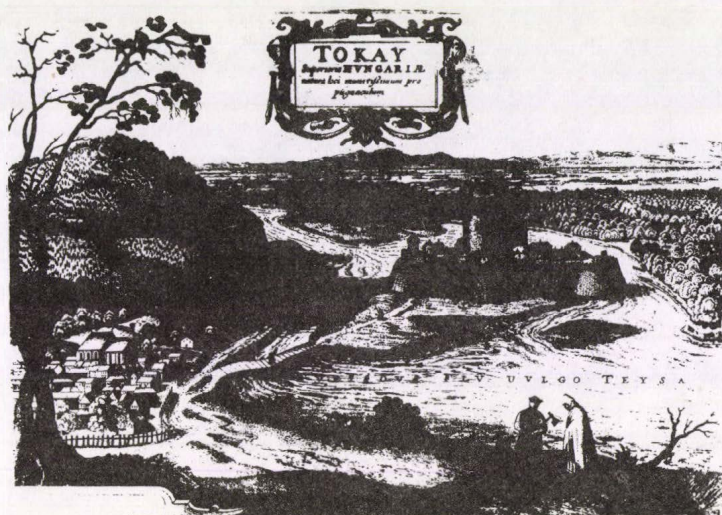
TELEPÜLÉSSZERKEZET ÉS TÁRSADALOMVÁZ AZ 1765-ÖS ÖSSZEÍRÁS ALAPJÁN:

Ssz.	Tulajdonos	Lakó	Ssz.	Tulajdonos	Lakó
1.	zsellér	van	43.	zsellér	van
2.	zsellér	van	44.	zsellér	-
3.	zsellér	-	45.	zsellér	-
4.	zsellér	-	46.	zsellér	-
5.	zsellér	van	47.	zsellér	-
6.	zsellér	-	48.	zsellér	van
7.	zsellér	van	49.	zsellér	van
8.	zsellér	-	50.	zsellér	-
9.	zsellér	-	51.	zsellér	-
10.	zsellér	-	52.	zsellér	van
11.	zsellér	-	53.	zsellér	-
12.	zsellér	-	54.	zsellér	-
13.	zsellér	-	55.	zsellér	-
14.	zsellér	van	56.	zsellér	-
15.	zsellér	-	57.	zsellér	van
16.	zsellér	-	58.	nemes	van
17.	zsellér	van	59.	zsellér	-
18.	zsellér	-	60.	zsellér	-
19.	zsellér	van	61.	nemes	van
20.	zsellér	van	62.	zsellér	-
21.	zsellér	-	63.	zsellér	-
22.	zsellér	van	64.	zsellér	-
23.	zsellér	-	65.	zsellér	-
24.	zsellér	van	66.	zsellér	-
25.	zsellér	-	67.	zsellér	-
26.	zsellér	-	68.	zsellér	van
27.	zsellér	-	69.	zsellér	-
28.	zsellér	van	70.	zsellér	van
29.	zsellér	van	71.	zsellér	van
30.	zsellér	van	72.	zsellér	van
31.	zsellér	-	73.	zsellér	-
32.	zsellér	van	74.	zsellér	-
33.	zsellér	van	75.	zsellér	-
34.	zsellér	-	76.	zsellér	van
35.	zsellér	-	77.	zsellér	-
36.	zsellér	-	78.	zsellér	-
37.	zsellér	-	79.	zsellér	van
38.	zsellér	-	80.	zsellér	-
39.	zsellér	-	81.	zsellér	-
40.	zsellér	-	82.	nemes	van
41.	zsellér	-	83.	zsellér	van
42.	zsellér	-	84.	zsellér	-

Sz.	Tulajdonos	Lakó	Sz.	Tulajdonos	Lakó
85.	zsellér	-	136.	zsellér	-
86.	zsellér	-	137.	zsellér	-
87.	hiányzik	-	138.	zsellér	-
88.	hiányzik	-	139.	zsellér (3)	van
89.	zsellér	van	140.	zsellér	-
90.	zsellér	-	141.	zsellér	-
91.	zsellér	van	142.	zsellér	-
92.	zsellér (2)	van	143.	zsellér	-
93.	zsellér	-	144.	zsellér	van
94.	zsellér	van	145.	zsellér	-
95.	zsellér	van	146.	városi ház	van
96.	zsellér	-	147.	zsellér	-
97.	zsellér	-	148.	zsellér	-
98.	zsellér	van	149.	zsellér	-
99.	főúri (1)	van	150.	zsellér	-
100.	főúri (1)	van	151.	zsellér	-
101.	főúri (1)	van	152.	urasági	van
102.	főúri (1)	van	153.	zsellér	-
103.	nemes	van	154.	zsellér	-
104.	zsellér	-	155.	zsellér	-
105.	zsellér	-	156.	zsellér	-
106.	zsellér	van	157.	zsellér árvák	van
107.	zsellér	-	158.	zsellér	-
108.	zsellér	van	159.	zsellér	-
109.	nemes (2)	van	160.	zsellér	-
110.	zsellér	-	161.	zsellér	-
111.	zsellér	van	162.	főúri	van
112.	zsellér	van	163.	nemesi	van
113.	nemes	van	164.	nemesi (2)	van
114.	zsellér	-	165.	egyházi ? (2)	van
115.	kézműves	van	166.	zsellér	-
116.	zsellér	-	167.	zsellér	-
117.	zsellér	van	168.	főúri (3)	van
118.	zsellér	-	169.	zsellér	-
119.	zsellér	-	170.	zsellér	van
120.	zsellér	-	171.	zsellér	-
121.	zsellér	-	172.	zsellér	-
122.	zsellér	-	173.	nemesi	van
123.	zsellér	-	174.	zsellér	-
124.	zsellér	-	175.	zsellér	-
125.	főúri (1)	van	176.	zsellér	van
126.	zsellér	-	177.	zsellér	-
127.	nemesi	van	178.	zsellér	van
128.	egyházi	van	179.	zsellér	-
129.	zsellér	van	180.	nemes (2)	van
130.	nemes	van	181.	zsellér	-
131.	zsellér	-	182.	zsellér	-
132.	zsellér	-	183.	zsellér	-
133.	zsellér	-	184.	zsellér	-
134.	zsellér	-	185.	zsellér (1)	van
135.	zsellér	-	186.	nemes (2)	van

1664.

Ssz.	Tulajdonos	Lakó	Ssz.	Tulajdonos	Lakó
187.	zsellér	-	216.	zsellér	-
188.	hiányzik	-	217.	zsellér	-
189.	nemes	van	218.	zsellér	-
190.	zsellér	-	219.	zsellér	van
191.	zsellér	-	220.	zsellér	-
192.	zsellér	van	221.	zsellér	-
193.	zsellér	-	222.	zsellér	-
194.	zsellér	van	223.	zsellér	van
195.	zsellér	van	224.	zsellér	-
196.	zsellér	-	225.	zsellér	-
197.	zsellér	van	226.	zsellér	-
198.	zsellér	-	227.	zsellér	-
199.	zsellér	-	228.	zsellér	-
200.	zsellér	-	229.	zsellér	-
201.	szabados	van	230.	zsellér	-
202.	zsellér	-	231.	zsellér	-
203.	zsellér	-	232.	zsellér	-
204.	zsellér	-	233.	zsellér	-
205.	zsellér	-	234.	zsellér	van
206.	zsellér	-	235.	zsellér	-
207.	zsellér	-	236.	zsellér	van
208.	zsellér	-	237.	zsellér	van
209.	zsellér	-	238.	zsellér	van
210.	zsellér	-	239.	zsellér	van
211.	zsellér	-	240.	zsellér	-
212.	zsellér	-	241.	zsellér	-
213.	zsellér	-	242.	zsellér	-
214.	zsellér	-	243.	zsellér	-
215.	zsellér	-	244.	zsellér	van
			245.	zsellér	van

M e g j e g y z é s e k :

14. Debreceni piaristák; 30. Nemes Vida; 58. Klempen Major; 61. Kátona István nemes; 99-102. Desseöffy-ház; 103. Bereczki M; 109. Báró Dóry-ház; 113. Popovics Simon; 115. Bárczi ötves; 125. Báró Dóri; 127. Veszprémi L.; 128. Ungvári P.I.; 130. Niczky S. úr; 146. A Sírásó Miklós háza; 152. Filagória vendéglő; 157. Varga F. árvái; 164. Töres kuria; 165. Lazaria háza; 168. Okolicsányiné; 173. Vay László; 180. Nemes Dobóné; 186. Zámboi Imre; 189. Nemes Juhász I.; 201. Tóth Gy. szabados.

A táblázatból kitűnik, hogy Tokajban 26 nemesi, földesúri fundus volt, amelyen házatlan zsellérek éltek. Ezek száma 33 család (vagyis 34,37 %-a), a többség azonban házas zsellérek telkén, a családokkal egy udvarban élt. Az urasági fundusokon házak, kúriák állottak.⁸⁾ Hogy hány nemesi, különösen is közép- és főnemesi családnak volt fundusa avagy kúriája (a nemesi család által lakott lakóháza), arra ebben az összeírásban nincsen adatunk.

AZ 1765-ÖS ÖSSZEÍRÁS JOBBÁGY NÉPÉNEK MEGOSZTLÁSA

Társadalmi állapot	család- apa	család- anya	gyermek	famulus (inas)	szolgálgó	Összes
házas zsellér	189	207	405	60	47	908
házatlan zsellér	78	92	104	16	5	295
ÖSSZESEN	267	299	509	76	52	1 203
család átlag (főben)	0,86	0,95	1,65	0,24	0,16	3,9

Induljunk ki az összeírás által közölt tényekből! Amint már jeleztük is, 308 zsellér háztartás szerepel. Közülük 212 házas zsellér (68,83 %), a kisebb hányada házatlan zsellér. Végezzünk egy számítást! Vegyük vizsgálat alá a vérségi kötelékekben (apa-anya+gyermek) élők számát, vagyis 1069-et, akkor az egy családra (háztartásra) 3,47 fő (átlag) esik. A szolgvaszeméllyel együtt sem éri el a 4 fő/család (háztartás) átlagot. Ez pedig alacsony népességi mutatónak számít.⁹⁾ E viszonylag alacsony háztartás-átlagra az lehet a magyarázat, hogy Tokajban nem voltak

nagycsaládok. Okleveles forrásainkban is kevés utalás történik arra, hogy idősebb szülők együtt élnének házas gyermekeikkel, unokáikkal. Szempontunkból ezért nem érdektelen, ha az 1765-ös összeírást a háztartások szerinti bontásban is megvizsgáljuk.

HÁZTARTÁSTÍPUSOK TÁRSADALMI RÉTEGEK SZERINTI BONTÁSBAN 1765-BEN:

T í p u s o k	Zsellér	Alzsellér	Összesen
CSAK SZÜLŐK (apa-anya)	22	21	43
VÉRSEGI KAPCSOLATBAN (apa-anya+gyermekek)	105	38	143
ÖZVEGY APA (és gyermek)	4	1	5
ÖZVEGY ANYA (gyermekkel) (gyermek nélkül)	12 5	11 7	23 12
VÉRSEGI CSALÁD ÉS SZOLGA	17	5	22
VÉRSEGI CSALÁD ÉS SZOLGÁLÓ	12	1	13
VÉRSEGI CSALÁD ÉS MINDKÉT NEMBELI SZOLGA	17	2	19
SZÜLŐK ÉS SZOLGÁK	11	6	17
ÖZVEGY SZÜLŐK ÉS SZOLGÁK	5	-	5
EGYEDÜLÁLLÓ SZEMÉLYEK (hajadonok, nőtlenek)	1	5	6
Ö s s z e s e n	211	97	308

(MEGJEGYZÉS: Bár az adattár névsorában 307 háztartás szerepel, ugyanakkor egy háztartás az eredeti okmányban olvashatatlan, s itt nem hiányzik.)

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy Tokajban alig találhatunk a jobbágy falvakra ekkor még nagy általánosságban jellemző nagycsaládokat. Városunk a XVIII. század közepén már e paraszti életformát meghaladta. Miután a nagycsalád nemcsak a rokonság együttélését jelentette, hanem a termelés üzemi keretéül is szolgált, további vizsgálatot kell végeznünk, hogy forrásunkat kellően hasznosíthassuk. Vajon más vonatkozásban is városias jellemzőkkel rendelkezett Tokaj társadalma? A háztartástípusokat bemutató táblázatunkból többre következtethetünk.

Először is feltűnően alacsony a t e l j e s (vérségi) családok aránya (46,42 %). Ezzel szemben a munkaerővel (famulus, szolgáló) bővített háztartások száma viszonylag magas (24,67 %).¹⁰⁾ A háztartások illetően, idegen munkaerővel való bővítése kizárólag a termelés érdekében történt. A foglalkoztatottság magasabb arányára, a munkaigényes termelés jelentős szerepére utalhat. Még akkor is igaz ez az állításunk, ha számításba vesszük a fiatal lányok (szolgálók) család körüli teendőkben (peszt-ra) betöltött szerepét. Itt számolnunk kell a munkaigényes szőlőművelés, illetve a kézműves műhelyek jelenlétével is. Érdekes lehet, hogy esetünkben az összeírók nem a szokásos servus (szolga), hanem a famulus (tanítvány) latin terminológiát alkalmazták. Talán a kézművesség szerepére utal ez is, mint ahogyan a recens néprajzi anyagban feltalálható jelenség is. Hegyalján és környékén az iskolás fiúgyermeket inasnak mondják, amiként inas volt az iparos tanuló is. A kézművesség befolyásoló, meghatározó szerepe jelen volt Tokajban így is.

JOBBÁGYÁLLAPOTÚ KÉZMŰVESEK TOKAJBAN 1765-BEN

MESTERSÉG:	M e s t e r e k				Összesen:	
	házas zsellér	és famulusa	háztalan zsellér	és famulusa	mester	famulus
csizmadia	17	15	6	5	23	20
szabó	7	7	2	2	9	9
bodnár	6	4	2	-	8	4
varga	4	2	1	-	5	2
kovács	3	6	-	-	3	6
szűcs	2	2	3	3	5	5
lakatos	2	3	-	-	2	3
kerékgyártó	2	2	-	-	2	2
halász	2	-	1	-	3	-
tímár	2	-	-	-	2	-
gombkötő	1	-	-	-	1	-
üveges	1	-	-	-	1	-
pék	1	3	-	-	1	3
vasáros	1	1	-	-	1	1
mészáros	1	2	-	-	1	2
vendéglős	1	-	-	-	1	-
asztalos	-	-	2	3	2	3
ács	1	-	1	-	2	-
csipkeverő	1	-	-	-	1	-
kötélverő	1	-	-	-	1	-
nyereggyártó	1	-	-	-	1	-
cukoráros (?)	-	-	1	1	1	1
kertész	-	-	1	-	1	-
ÖSSZESEN:	57	47	20	14	77	61

Tegyük két megállapítást táblázatunk segítségével! Megállapíthatjuk, hogy a kézműves háztartások aránya kedvező (25 %). Egybeesik az idegen munkaerővel bővített háztartások részesedésével. Feltűnő azonban a csizmadiák és a szabók magas száma (41,55 %), szemben az igényesebb szakmákkal (gombkötő, csipkeverő).

Az is feltűnhet, hogy a szőlőtermesztéssel összefüggő szakma képviselői (mint bodnárok, lakatosok, kerékgyártók) sem voltak kedvező helyzetben. Úgy tűnik, hogy a környéken másutt szép számmal lehettek bodnárok, akik ellátták áruval a tájat. Ugyanígy jelentéktelen a kőművesek szerepe is, hiszen helyben nem jegyezték fel e szakmából senkit (a jobbágyok közül legalábbis nem). A Tiszán érkezett fához kapcsolódhatott az asztalos és ács szakma. Helyben tehát fafeldolgozó-telep működhetett egy-egy szálmester vezetésével.

Mennyire pontos az a népességszám kép, amely az 1765-ös összeírásból összeállítható? Kik maradhattak ki - akár szőlősgazdák, akár kézművesek - ebből a lajstromból? Mindenekelőtt kihagyták (jogi megfontolásból) a nemesi személyeket. Rájuk az összeírás nem terjedt ki, pedig jelen voltak Tokaj társadalmában, itt éltek a városban.¹¹⁾ Ezt nyugodtan állíthatjuk még akkor is, ha számszerű adatok alig is állnak rendelkezésünkre. Szereltek az 1765-ös összeírásban, mint háztulajdonosok; Vida János, özvegy Balog Istvánné, Bereczki Mátyás, Popovics Simon, Bárczi (ötves), Veszprémi László, Niczki Simon, Góg István, Dobó Györgyné, Zámori "uram", Juhász István. Hasznos forrásnak bizonyulhatnak az egyházi anyakönyvek. Tokaj esetében a református, a római- és a görög katolikus egyház korabeli anyakönyvei. Noha végeztem ilyen kutatást, de itt a hely szűke miatt tapasztalataimat nem adom közre. Hasznos lehet azonban, ha egy olyan összeírást mutatok be, méghozzá egy korábban már feldolgozott (1767-es) adatsorral összevetve, amely a tanulmányozott összeírást négy év múlva követte (1769).¹²⁾

(Lásd táblázatunkat a következő oldalon! Ehhez a táblázathoz megjegyzésként a következőket fűzöm: 1769-ben a cigányok már egyszer szerepelnek az összes felekezetek számában, tehát enélkül értendő az ö s s z e s adatsor.)

Azt követően a háztartás-típusok felekezet szerinti bontását adjuk 1769-ből. Így össze tudjuk vetni a tokaji egyházak arányát a korábban közöltekkel:

	1765:	1767:	1769:
LÉLEKSZÁM:	1202 fő	1183 fő	1325 fő

TOKAJ NÉPESSÉGE, FELEKEZETEK SZERINTI MEGOSZLÁSA: 1767 - 1769.

	1767:	1769:	Növekedés:
R e f o r m á t u s o k			
A háztartások száma	107	180	168 %
A személyek száma (fő)	434	732	
A szolgák száma:	43	?	
A felekezet %-a	36,68	55,24	
R ó m a i k a t o l i k u s o k			
A háztartások száma	50	83	166 %
A személyek száma	242	309	
A szolgák száma	32	?	
A felekezet %-a	20,45	23,32	
G ö r ö g k a t o l i k u s o k			
A háztartások száma	44	51	115 %
A személyek száma	199	202	
A szolgák száma	10	?	
A felekezet %-a	16,82	15,24	
E v a n g é l i k u s o k			
A háztartások száma	10	18	180 %
A személyek száma	40	73	
A szolgák száma	12	?	
A felekezet %-a	3,38	5,50	
Z s i d ó k			
A háztartások száma	8	3	- 260 %
A személyek száma	32	9	
A szolgák száma	-	-	
A felekezet %-a	2,70	0,67	
C i g á n y o k			
A háztartások száma	9	12	
A személyek száma	52	47	
A szolgák száma	2	?	
Az etnikai csoport %-a	4,39	3,54	133 %
ÖSSZESEN NÉPESSÉG:	1 183	1 325	112 %

Sajnos nem tudhatjuk, hogy a vallási felekezeteket összeíró lajstromból (1769-es) kik maradhattak ki. Mert ez a tény is kétségtelen, hiszen a római katolikus egyház hívei között egyetlen nemes sem fordul elő. Ellenben a református vallásúak között ott találhatjuk a nemesi familiákat: Zilahi Szakáts Péter, Bereczki Mátyás, Jenei György, Jenei Mihály, Szarka György, Tar János.

(Az 1769-ben megfigyelhető háztartás-típusok felekezetek szerinti bontását a következő lapon közölt táblázat szemlélteti!)

HÁZTARTÁS-TÍPUSOK FELEKEZETEK SZERINTI BONTÁSBAN 1769-BEN

T í p u s o k	REF.	R.KAT.	G.KAT.	EVANG.	ZSIDÓ	ÖSSZES	Felekezeti bontás nélkül:
Ö S S Z E S E N	180	83	51	18	3	335	--
<u>ebből:</u>							
CSAK SZÜLŐK (apa és anya)	24	15	7	2	1	49	--
VÉRSEGI KAPCSOLATBAN (apa-anya-gyermek)	137	52	39	4	1	243	--
ÖZVEGY APA (és gyermek)	2	3	-	1	-	6	--
ÖZVEGY ANYA (és gyermek)	17	13	5	1	1	37	--
VÉRSEGI CSALÁD és szolgál	-	-	-	-	-	-	24
VÉRSEGI CSALÁD és szolgáló	-	-	-	-	-	-	19
VÉRSEGI CSALÁD és mindkét nembeli szolga	-	-	-	-	-	-	21
SZÜLŐK és szolgák	-	-	-	-	-	-	35
ÖZVEGY SZÜLŐ és szolgák	-	-	-	-	-	-	29
Ö s s z e s e n	180	83	51	8	3	335	
GYERMEKEK SZÁMA	393	173	113	44	4	727	
FELEKEZETEK LFLEK- száma	732	309	202	73	9	1 325	

Összevethetjük az 1765-ös és az 1769-es összeírások névanyagát is. Meglepő eredményre juthatunk. A mindössze négy év múlva megjelent összeírásban az előző családfők (nevei) közel 50 %-a hiányzik.

	1765:	1769:	1774: (urbárium)
A szereplő családfők száma:	308	335	217
Az 1765-ösökből szerepel:	308	170	129
ezen az arányban:	100	55,19	41,88
Ennek saját évéhez viszonyított aránya (%)	100	50,74	59,44

Ha a "stabil"-nak tekinthető (1769-es) 170 főt alapként kezeljük, akkor az 1774-es urbárium 129 családfőjével (86,12 %) meglepően kedvező (!) arányt mutat. Talán e háztartások valamilyen szempontból standard jelleget hozhatnak?

Feltűnő, hogy az - elsősorban kereskedő - görög réteg ezekben a névsorokban nem szerepel. Pedig adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a görög compania (társaság) erőteljes lehetett; működésükről, következképpen jelenlétükről, tevékenységükről bizonyosak lehetünk. A görög katolikus egyház anyakönyvében, a kérdéses évtizedekben néhány (valószínűleg vegyes) házasságkötésüket be is jegyezték. Kimaradásuk, a különböző összeírásunkból történt kihagyásuk valószínűen az államban betöltött különleges jogállásukkal magyarázható.¹³⁾

Bár az 1765-ös, illetve 1769-es összeírások nem teljesen azonos szempontok alapján készültek, mégis alkalmasak az összehasonlításra:

ÉVEK	H Á Z T A R T Á S O K						
	összes	vérsegi	%-a	csonka	%-a	munkaerővel rendelkező	%-a
1765	308	186	60,38	28	9,09	76	24,67
1769	335	282	84,16	43	12,83	128 ⁺	38,20

(Megjegyzés: az + jellel bemutatott adat az összes háztartásra - a nemekre is - vonatkozik.)

A munkaerővel bővült háztartások részaránya növekedett. E tényből arra is következtethetünk, hogy az idegen munkásokat foglalkoztató háztartások a termelés folyamatában mind fontosabb szerepet töltek be.

Az 1765-ös összeírás tanulságos voltát néhány hasznos következtetéssel bizonyítani tudjuk. Lássuk ezeket!

a) A névsor nem teljes. Ha csupán felületes összevetést végzünk, és pedig az egyházi anyakönyvek (rk., ref., gk.) adataival (1762 és 1765 között), akkor 104 háztartásfő nevét tudjuk azonosítani (33,76 %). Ez alacsony arány. Magyarázatként hozzá kell fűznünk, hogy nem írták össze Tokaj nemességét, de nem szerepelnek az urasági szolgák sem. A település össznépessége tehát a kiszámított értéktől csak több lehetett.

b) Az alszellérek a társadalom alján helyezkedtek el. Közel kétharmaduk (61,46 %) házas zsellér telkén élt. Néhány esetben előfordul a jobbágy falvakra jellemző rokonsági egymás mellett élés (Nota János és

Nota Simon). A rokonsági fokozatot nem tudjuk megállapítani. Bizonyos azonban az, hogy a mezővárosi vezetés a házaspár gyermek háztartását külön álló, adózó egységként kezelte. Ezért még ilyen érdek sem tartotta össze a nagycsaládokat.

c) Miután a kézművesek száma jelentős lehetett (túl az összeírtakon), az iparos tevékenység szerepe is fontosnak ítéltető. Erre következtethetünk a famulusok arányából is. Feltehető, hogy ekkor indult meg az iparosok betelepődése Tokajba. Legalább is ekkor öltött nagyobb arányt. Egyelőre a kézművesek nem élveztek városi polgár jogot. Éppen úgy zsellérek (alzellérek) voltak, mint a szőlőművelők, kapások, szőlőtulajdonos kisbirtokosok.

A D A T T Á R

Az 1765-ös városnévsor alfabetikus sorrendben; illetve az itt szereplő zsellérek, alzellérek beazonosítása az 1769-es egyhézi összeírás, továbbá az 1774-es urbárium névjegyzékébe.

RÖVIDÍTÉSEK: zs = zsellér; al = alzellér; i = igen; cs = csizmadia; ker = kereskedő; hal = halász; bod = bodnár; sza = szabó; szű = szűcs; var = varga; ven = vendéglős; cig = cigány; cuk = cukorkészítő; gom = gombkötő; csi = csipkekötő; nye = nyereggyártó; asz = asztalos; kov = kovács; köt = kötélgyártó; tim = tímár; ven = vendéglős; szab = szabados; üve = üveges; rk = római katolikus; ev = evangélikus; ref = református; gk = görög katolikus.

(Egy név olvashatatlan.)

N é v	zsellér, alzellér	1769	1774	zsellér alzellér	ipar	vallás
1. Almási György	al	-	i	zs	-	?
2. Almási Lukács	zs	i	-né	zs	-	gk
3. Almási Sándorné	al	-	-	-	-	-
4. Asztalos János	zs	-	i	zs	cs	-
5. Ács Vencel	zs	-	-	-	ács	?
6. Bagaméri Miklós	al	i	-	-	-	ref
7. Bagdi Mihály	zs	i	i	zs	cs	ref
8. Balási János	zs	i	i	zs	ker	rk
9. Balog György	zs	-	-	-	-	?
10. Balog István	zs	i	i	zs	cs	ref
11. Balog Istók	al	-	-	-	-	?
12. Barna Jánosné	al	-	-	-	-	?
13. Bata Györgyné	zs	-	-	-	-	?
14. Bata Mihály	zs	-	i	zs	hal	ref
15. Baxai Ferenc	zs	-	i	zs	cs	ref

16.	Baxi István	zs	-	-	-	cs	?
17.	Baxi Mátyás	al	-	-	-	-	?
18.	Bártfai György	zs	i	-	-	bod	rk
19.	Bede Mihály	al	-	-	-	-	?
20.	Belicki István	zs	-	-	-	-	?
21.	Benkovics Mihály	zs	i	-	-	sza	ev
22.	Bényei Józsefné	zs	i	i	zs	-	ref
23.	Bitski Ignác	al	-	-	-	bod	?
24.	Bilkei Jánosné	zs	-	-	-	-	?
25.	Bíró Ferenc	zs	-	-	-	-	?
26.	Farkas <u>Bíró</u> György	al	-	-	-	-	?
27.	Bodnár Ferenc	i zs	-	-	-	-	?
28.	Balsai Bodnár Mihály	zs	i	i	zs	cs	ref
29.	Bodrok Ilona öz.	al	-	-	-	-	?
30.	Bossányi Ferenc	zs	i	i	zs	-	ref
31.	Böszörményi Lászlóné	zs	i	-	-	-	ref
32.	Bújdosó János	zs	-	-né	zs	-	?
33.	B8jdosó Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
34.	Breznai Dániel	al	-	-	-	cs	?
35.	Czvaling György	al	-	-	-	szű	?
36.	Czagany György	zs	-	-	-	-	?
37.	Csányi Márton	zs	i	i	zs	-	ref
38.	Császár Imre	zs	i	-	-	hal	ref
39.	Csengeri Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
40.	Csinálosi István	zs	-	-né	zs	-	?
41.	Csinálosi János	zs	i	i	zs	-	ref
42.	Csiszár István	zs	i	i	zs	-	ref
43.	Csizmadia Gábor	zs	i	i	zs	-	gk
44.	Csunyo Imre	zs	i	-	-	-	gk
45.	Danko János	zs	i	i	zs	-	gk
46.	Dávid János	zs	i	i	zs	-	gk
47.	Dávid Mihály	zs	i	i	zs	-	gk
48.	Ifj.Debreczeni István	zs	i	i	zs	-	ref
49.	Id.Debreczeni István	zs	i	-	-	-	rk
50.	Debreczeni I.	zs	i	-	-	-	rk
51.	Derecskei György	zs	i	-	-	-	ref
52.	Dési András id.	zs	i	-	-	-	ref
53.	Dési András if.	al	i	i	zs	-	ref
54.	Diószegi György	zs	i	i	zs	var	ref
55.	Divinyi Jánosné	al	i	-	-	-	rk
56.	Dorogi Mihály	zs	i	i	zs	-	gk
57.	Dudás György	zs	i	-	-	-	rk
58.	Duraczi Mari	al	-	-	-	-	?
59.	Durcsik András	al	.	.	.	ven	?
60.	Ebert Mihály	zs	i	i	zs	pék	ev
61.	Erdélyi Ferenc	zs	i	i	zs	-	ref
62.	Farkas János	zs	i	i	zs	cs	ref
63.	Farkas János	zs	-	-	-	szű	?
64.	Farkas József	al	i	i	zs	-	ref
65.	Fazekas István	zs	i	i	zs	-	rk
66.	Fazekas István	al	i	i	zs	-	ref
67.	Fási István	al	-	-	-	-	ref
68.	Fási János	al	i	-	-	-	ref
69.	Fási Mihály	al	i	i	zs	-	ref
70.	Fekete Andrásné	al	-	-	-	-	?

71.	Feren György	zs	-	-	-	-	?
72.	Fimer Ádám	al	i	-	-	cuk	ev
73.	Fitai Gergely	zs	i	-	-	cig	ref
74.	Földesi János	zs	-	i	zs	gom	ref
örökösök							
75.	Frejlick János	zs	i	i	zs	szű	ev
76.	Gabay Sámuel	al	-	-	-	-	?
77.	Ganyo Ádám id.	zs	-	-	-	-	?
78.	Ganyo Ádám	zs	-	-	-	-	?
79.	Gáll Ferencné	zs	-	-	-	-	ref
80.	Gáspár András	zs	i	i	zs	-	ref
81.	Gróff Jánosné	al	-	-	-	-	?
82.	Gyurcsin András	al	i	-	-	szű	ev
83.	Gyüre János	al	-	-	-	-	?
84.	Haffner János	zs	i	i	zs	ker	ev
85.	Hafner Rudolf	al	i	-	-	szű	rk
86.	Hatházi István	zs	-	-	-	-	?
87.	Hegymegi Jánosné	zs	-	-	-	-	?
88.	Hobbel Ignác	zs	i	-	-	csi	rk
89.	Hornyák György	al	-	-	-	-	?
90.	Horváth János	al	i	i	zs	-	ref
91.	Horváth Sámuel	zs	i	i	zs	-	ref
92.	Hrabovszki János	zs	i	i	zs	-	rk
93.	Ilki András	zs	i	i	zs	-	ref
94.	Jakab György	al	-	-	-	-	?
95.	Jakab János	zs	i	i	zs	-	ref
96.	Jakab Sámuel	al	-	i	zs	-	ref
97.	Jaszai györgy	zs	i	i	zs	-	ref
98.	Jászai Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
99.	Kacsai János	zs	-	-	-	nye	?
100.	Kakovai györgy	zs	-	-	-	-	?
101.	Kántor István	zs	i	-	-	-	ref
102.	Karádi András	zs	i	i	zs	-	ref
103.	Karádi János	al	-	-	-	-	ref
104.	Kassai Gergely	zs	-	-	-	cs	?
105.	Kassay Mihályné	zs	i	i	zs	-	ref
106.	Katona János	al	i	-	-	-	ref
107.	Kántor Mihályné	zs	-	-	-	-	?
108.	Kecskés Ferenc	al	-	-	-	-	?
109.	Keniz István	zs	i	-	-	var	ref
110.	keresztúri István	zs	i	i	zs	cs	ref
111.	Kis András	zs	i	-	-	-	ref
112.	Béres Kis András	zs	-	i	zs	-	gk
113.	Kis György	al	-	-	-	-	?
114.	Orosz Kis György	zs	-	-	-	-	gk
115.	Kis György	al	i	i	zs	-	ref
116.	Kis György	zs	-	-	-	cs	ref
117.	Orosz Kis Gergelyné zs		-	-	-	-	gk
118.	K. Kis István	zs	i	i	zs	-	ref
119.	Molnár Kis János	zs	-	-	-	-	?
120.	orosz Kis J.	zs	i	-	-	-	gk
121.	Kis József	zs	i	i	zs	-	ref
122.	Kis Mihály	zs	-	i ?	zs	cs	ref
123.	Kis Péter Mihály	zs	i	-	-	-	gk
124.	Kocsis János	zs	-	-	-	-	?

125.	Erdélyi Kocsis Jánosné	al	-	i	zs	-né	ref?
126.	Kocsorka János	zs	i	i	zs	-	gk
127.	Kolát Ferenc	al	-	-	-	-	ref?
128.	Komáromi György	zs	-	i	zs	-	?
129.	Komáromi József	zs	-	-	-	-	?
130.	Komáromi István	al	i	i	zs	asz	ref
131.	Kondor István	al	-	-	-	-	?
132.	Kondor János	zs	i	i	zs	-	ref
133.	Korik Miklós	zs	i	i	zs	-né	ref
134.	Kovács Ferenc	zs	-	-	-	-	?
135.	Kovács János	zs	i	i	zs	-	ref
136.	Kovács János György	zs	i	-	-	kov	ref
137.	Kovács Mihály	al	i	-	-	-	rk
138.	Kozma István	zs	-	i	zs	-né	?
139.	Köntes János	zs	i	i	zs	-	gk
140.	Körösy Mihály	zs	-	-	-	-	?
141.	Körösy Pál	zs	i	i	zs	-	rk
142.	Kőszegi Márton	zs	i	i	zs	bod	ref
143.	Kúcsár András	zs	-	-	-	-	?
144.	Kúcsár Gergely	zs	i	i	zs	-né	ref
145.	Kúcsár János	zs	i	-	-	-	ref
146.	Kucsera Ferenc	zs	i	i	-né	sza	rk
147.	Kudász András	al	i	-	-	-	rk
148.	Kun Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
149.	Kun Mihály	al	i	i	zs	-	ref
150.	Labusa János	zs	i	i	zs	-	rk
151.	Lénárd Mihály	zs	-	-	-	-	?
152.	Lengyel Jánosné	al	-	-	-	-	?
153.	Lengyel Mihály	zs	-	-	-	-	?
154.	Lengyel Tamásné	al	-	-	-	-	?
155.	Leviczki János	zs	i	i	zs	cs	gk
156.	Lévai Ferenc	al	i	-	-	-	ref
157.	Lőcsei György	al	i	i	zs	-	rk
158.	Lucskai János	zs	i	i	zs	-	gk
159.	Lukács György	zs	-	-	-	-	?
160.	Lucskai Sándor	zs	-	i	zs	-	gk
161.	Major György	al	-	-	-	-	?
162.	Major János	al	i	-	-	-	rk
163.	Mádi Gergely	zs	-	-	-	-	ref
164.	Márki János	al	-	-	-	-	?
165.	Meleg Andrásnl	zs	-	-	-	-	?
166.	Miller József	al	i	-	-	-	rk
167.	Mész Györgyné	al	-	-	-	-	?
168.	Mike Ferenc	zs	-	-	-	-	?
169.	Miskolczi János	zs	i	i	zs	bod	ref
170.	Miskolczi Mihály	al	-	i	zs	-	ref
171.	Orosz Molnár János	zs	-	-	-	-	?
172.	Monori Márton	zs	i	i	zs	sza	rk
173.	Morvai András	zs	i	-	-	-	rk
174.	Nagy András	zs	-	i	zs	-	ref
175.	If. Nagy György	al	-	-	-	-	?
176.	Nagy György	al	i	-	-	-	ref
177.	Nagy István	al	-	i	zs	-	?
178.	Nagy János	zs	i	-	-	-	rk
179.	Varga Nagy János	al	i	-	-	-	ref

180.	Nagy Mihály	al	i	-	-	-	ref
181.	Nagy Mihályné	zs	-	-	-	-	?
182.	Orosz Nagy Péter	zs	-	-	-	-	?
183.	Nagyhajú Mihály	al	i	-	-	-	ref
184.	Nagyidai Lőrinc	zs	i	i	i	zs	gk
185.	Napkori Jánosné	al	-	-	-	-	?
186.	Nehéz János	al	-	-	-	-	?
187.	Nel János	al	i	-	-	asz	rk
188.	Német Mihály	zs	i	-	-	-	rk
189.	Németi Pálné	zs	i	-	-	-	rk
190.	Nota János	al	i	i	zs	-	gk
191.	Nota Sándor	zs	i	-	-	-	rk
192.	Nota Simon	zs	-	-	-	-	?
193.	Nyitrai János	zs	i	i	zs	-	ref
194.	Oláh István	zs	i	i	zs	-	ref
195.	Orosz Gergely	zs	-	-	-	-	?
196.	Orosz Mihály	al	-	-	-	bod	?
197.	Orosz Vaszil	zs	-	-	-	-	?
198.	Orosz Vaszilné	zs	-	-	-	-	?
199.	Id. Paksi János	zs	-	i	zs	-	ref
200.	If. Paksi János	zs	i	-	-	cz	ref
201.	Pap István	zs	i	i	zs	-	ref
202.	Pataki Imre	zs	-	-	-	-	?
203.	Pataki Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
204.	Pápai István	al	i	i	zs	-	ref
205.	Pál Jánosné	zs	-	-	-	-	?
206.	Poroszlai Sámuel	zs	i	i	zs	-	ref
207.	Prámer Márton	zs	i	i	zs	cs	rk
208.	Puskás Mihály	zs	-	i	zs	-	?
209.	Pusztai György	al	-	-	-	-	?
210.	Püspöki Kiss Györgyné	al	-	-	-	-	?
211.	Püspöki Mihály	al	-	-	-	-	?
212.	Rácz Ferenc	zs	i	i	zs	-	gk
213.	Réz András	zs	i	-	-	köt	ev
214.	Roskovics János	al	i	i	zs	-	gk
215.	Roskovics Lukács	zs	i	i	zs	-	gk
216.	Ruha György	al	i	-	-	-	ref
217.	Sánta Erzsék öz.	al	-	-	-	-	?
218.	Seres János	al	-	-	-	-	?
219.	Seres Jánosné	zs	-	-	-	-	?
220.	Sén(yi) Menyhért	zs	i	-	-	kov	ev
221.	Sényi Sámuel	zs	i	i	zs	-	ref
222.	Sikora István	al	i	-	-	-	ref
223.	Sikora István	al	-	-	-	-	?
224.	Sikora Mihályné	al	-	-	-	-	?
225.	Skultéti Gábor	zs	i	i	zs	-	gk
226.	Slavik Jakab	al	-	-	-	-	?
227.	Smiak György	zs	-	-	-	sza	?
228.	Soltész János	zs	i	i	zs	-	gk
229.	ifj.Solymosi András	al	-	-	-	-	?
230.	Stegner Mihály	zs	i	-	-	sza	ev
231.	Stepkáné özv.	al	-	-	-	-	?
232.	Suszter Sebestyén	zs	-	-	-	tim	?
233.	Kassai Szabó György	zs	-	-	-	-	?

234.	Olá Szabó György	zs	-	-	-	-	?
235.	Varga Szabó György	zs	i	i	zs	-	ref
236.	Erdélyi Szabó János	zs	-	-	-	-	?
237.	Kerekjártó Szabó János	zs	i	-	-	sza	gk
238.	Ladányi Szabó János	zs	-	-	-	-	?
239.	Orosz Szabó Jánosné	zs	i	-	-	-	ref
240.	Szabó Jakab	al	-	-	-	sza	?
241.	Szombati Szabó János	zs	-	-	-	-	?
242.	Szendrei Szabó Mihály	zs	-	-	-	-	?
243.	Gergely Szakács István	zs	-	-	-	ven	?
244.	Szакmári Mihály	zs	-	-	-	-	?
245.	Szакmári Sámuel	al	i	-	-	-	ref
246.	Szalai András	us	i	i	zs	cs	ref
247.	Szalai István	zs	i	i	zs	-	ref
248.	Szana Gergely	zs	-	-	-	-	?
249.	Szántani Jánosné	zs	i	i	zs	-	ref
250.	Szebeni János	al	-	-	-	sza	?
251.	Szendrei József	zs	-	-	-	-	?
252.	Szerencsi Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
253.	Szeretvai István	zs	i	i	zs	-	ref
254.	Székely Ferenc	zs	i	i	zs	-	ref
255.	Szécsi István	al	i	-	-	-	ref
256.	Szijgyártó Mihályné	al	-	-	-	-	?
257.	Szikszai György	zs	i	-	-	-	ref
258.	Szilágyi János	zs	-	-	-	var	?
259.	Halász Szilágyi Mihály	zs	i	i	zs	hal	ref
260.	Szilágyi Mihályné	zs	i	i	zs	-	ref
261.	Sztárai István	zs	i	-	-	bod	rk
262.	Szűcs Györgyné						
	Szendrei Boris	al	i	-	-	-	ref
263.	Szűcs János	zs	i	-	-	mészáros	ref
264.	Szűcs János	zs	i	i	zs	-	ref
265.	Szűcs Péter	al	-	-	-	-	?
266.	Takaró Mihályné	zs	-	-	-	-	?
267.	Takács István	zs	i	-né	zs	-	ref
268.	Takács János	zs	i	-	-	-	rk
269.	Tamás Mihály	al	-	-	-	-	?
270.	Tápasztó Miklós	zs	-	-	-	-	?
271.	Tasnádi István	zs	i	i	zs	-	ref
272.	Tálas István	zs	i	i	zs	-	gk
273.	Tálas Mihály	zs	i	i	zs	-	ref
274.	Teleki János	al	i	i	zs	cs	ref
275.	ternyei Istvánné	zs	i	i	zs	-	ref
276.	Titka (Kitka) Tamás	za	i	-	-	kov	rk
277.	Tokaj Ferenc	zs	-	i	zs	-	ref
278.	Tokaj Mihály	zs	i	-	zs	cs	ref
279.	Tóterder Ferenc	zs	-	-	-	tim	?
280.	Tóth Bálint	al	-	-	-	-	?
281.	Tóth György	zs	i	i	zs	-	rk
282.	Ifj.Tóth György	zs	i	i	zs	szab	ref
283.	Tóth János	zs	i	i	zs	-	ref
284.	Török György	zs	i	i	zs	-	gk
285.	Török István	zs	i	-	-	-	ref
286.	Trencsényi József	zs	i	i	zs	-	rk
287.	Ujfalusi András	zs	i	i	zs	-	gk

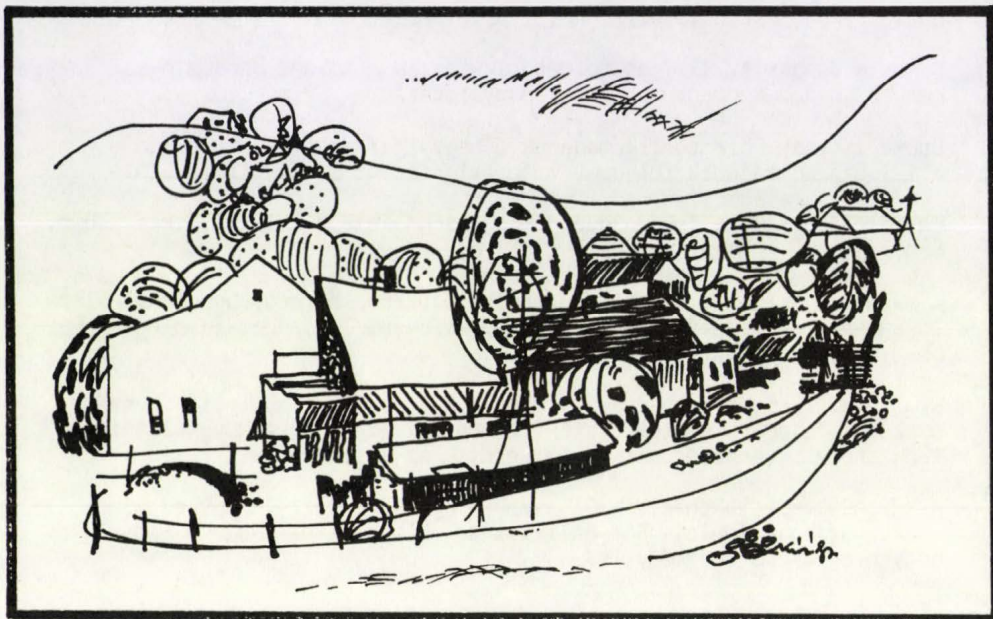
288.	Ujfalusi Miklós	zs	i	i	zs	-	gk
289.	Ujfalusi Tamásné fiával	zs	i	i	zs	-	?
290.	Ujhelyi Mihály	al	i	i	zs	cs	ref
291.	Ujvári Istvánné	zs	-	-	-	-	?
292.	Üveges Ádám	zs	i	i	zs	üve	rk
293.	Üveges Mihályné	zs	-	-	-	-	?
294.	Vadászi Sámuel	zs	i	i	zs	-	ref
295.	Ifj. varga János	zs	i	i	zs	cs	ref
296.	Szombati Varga Mihály	zs	-	i	zs	-	ref
297.	Vasas János	zs	i	i	zs	-	ref
298.	Vasvári Illés	zs	-	-	-	-	?
299.	Vági Márton	zs	-	-	-	-	?
300.	Vámosi Mihály	al	i	i	zs	cse	ref
301.	Váradi Mihályné	zs	-	-	-	-	?
302.	Vásárhelyi András	za	i	i	zs	-	rk
303.	Verbaczki János	al	i	-	-	-	ref
304.	Veres Andrásné	zs	-	-	-	-	?
305.	Virág Mihály	al	-	-	-	-	?
306.	Visnyei Ferenc	al	i	-	-	-	ref
307.	Vistanszki János	al	-	-	-	ács	?
308.	Voszniczki András	zs	i	-	-	bod	rk
309.	Zahorák Mihály	zs	i	i	zs	bod	rk

J e g y z e t e k

- 1) Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: Lukinich Imre: Rákóczi Emlékkönyv. Bp., é.n. II. 118.
- 2) Barta János: Mária Terézia. Bp. 1988. 98-102.
- 3) Bencsik János: Az 1757-es földesúri erőszak a tokaji paraszttal szemben, s annak eredménye. = Észak-Magyarország, 1989.március 4.
- 4) Orosz István: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII.század második felében. = Agrártörténeti Szemle, 1975. 25.
- 5) Kalmár János: Mád, Tokajhegyalja-i község élete a XVI-XVIII.században. É.n. 71.
- 6) A jelenben a Tokaji Fiskális Uradalomban, Zemplén megyében fekvő Tisza Tokaj kamarai mezőváros lélekszám összeírása, 1765-ben. Zemplén Megyei Levéltár, Tokaj város összeírásai.
- 7) Miután az 1765-ös összeírásban mindjárt az elsők között (14-es szám) szerepel "a debreceni piaristák lakóháza", ezért arra következtettünk, hogy a város északi végén kezdték az összeírást.
- 8) A kúria nemesi lakóház, ebből azonban nem következik, hogy az minden esetben rangos épület. Sőt Páll István kutatásaiból tudjuk, hogy lehet nagyon egyszerű építmény is.

- 9) Bencsik János: Csege szabadmenetelű jobbágyfalú társadalomrajza a XVIII-XIX.század fordulóján. In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve III., 69. Nagy pontossággal adja meg a háztartások átlaglélékszámát 1808-ban. Ez az átlag 5,44 fő háztartásonként.
- 10) Uo. Az egyszerű vagy kis (vérségi) család arányát 70 %-ban adja meg, ebből a teljes (apa-anya-gyermek) család aránya 64 %. Feltűnő, hogy egy jobbágyfaluban a családszervezet elsősorban oldalági (és más) rokonokkal bővült, s így alkották a családi munkaszervezetet. 76.
- 11) Egy 1705-ös összeírásban 12 olyan nemes szerepel, akik tokajiak, és kisebb-nagyobb földterületet műveltek Rakamaz határában, az "Allo-diatum Tokaiensium"-on. Ezek: Somogyi János (provisor), Nyitrai Pál, Komáromi István, Barcsi János, Mészáros István, Csizmadia István, Kis Pál, Borbély János, Kovács Mihály, Király Mihály, Oláh Mihály, Tóth Gábor. 60 köből búzát termeltek (avagy 60 köblös búza-földet műveltek). Szabolcs Megyei Levéltár, fasc. 6. No. 164. 1705.
- 12) Bencsik János: Adatok a Tokajba települők származásához. = Szülő-földünk, Borsod-Abaúj-Zemplén, 12. 43. Miskolc, 1988.
- 13) Sasvári László: A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei. Bp. 1976.

Pozbai Dezsőné:

KÁZSMÁRKIAK A KONZISZTÓRIUM ELŐTT

Lapozva a kázmárki református egyházközség presbiteri jegyzőkönyvének lapjait, különös hírt közlő sorokon akadt meg a szemem. 1810. április 15-én a jegyzőkönyvi bejegyzés egy Mólnár Susanna nevű kázmárki nőről szólt, aki pókméreggel akart ölni és tetteért éppen az egyházi elöljáróság előtt felel. A 20. század végén, az első atomkatasztrófát megélt ember csodálkozásával, hitetlenkedve olvastam újra meg újra a sorokat – meg is mosolyogva a régiek pókoktól való félelmét. Megértve egy parasztlány naivitását értetlenül álltam a tények előtt: a pókokkal való mérgezési kísérletről tekintélyes, komoly egyházi férfiak igazoló írást kérnek és adnak ki valamilyen ismeretlen cél érdekében, és a lezajló eseményeket fontosnak tartják jegyzőkönyvben megörökíteni, hogy fennmaradjon az idők végezetéig.

Mivel az előzményekről nincsenek feljegyzések, többszöri olvasás után is talányos ködgomolyagként nyugtalanított a történet. Mert: kivillant belőle az ármány és szerelem, előtűnt az egyházi konzisztórium elé citált szép jobbágylány, aki ártatlan szűz és gonosz boszorkány egyszemélyben, a bosszúálló vagy menteni igyekvő szerető, a csalódott és megszégyenült férj, a vádoló és féltékeny feleség, a lányuk tetteért felelőssé vált öreg szülők, a zord konzisztórium elöljáróság, a kezét védőn Susanna fölé terjesztő és megbocsátásra hajló prédikátor, az eseményeket szánakozva vagy kárörvendve figyelő megosztott falunép. Hogy megtudjam, kik ők, és valójában mi történt velük, kutatni kezdtem utánuk. Végül népességi, anyakönyvi és jegyzőkönyvi adatok időrendbe szedésével, a köztük lévő összefüggések megkeresésével feltárult egy családtörténeti háttér, amiből szereplőink hús-vér emberekként léptek elő. Ezután azt csináltam, amit a restaurátor. Az eredeti anyagot kipótoltam a feltételezések segítségével és a Kázmárkon az 1960-as, 70-es

években gyűjtött élő anyag beépítésével. Így jelen munkámban megkísérlem a "Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén" c. honismereti tájékoztató 1984-ben megjelent 7.számának 10. oldalán a "Kázsmárki hiedelmek" cím alatt részletesen ismertetett jegyzőkönyvi bejegyzésnek lehetséges háttérét felvázolni.

*

Az esemény színhelye A l s ó - K á z s m á r k , ahol a protestánsoknak helvét és augustana vallást tartó nemes és nemtelen lakói élnek. Szereplői a Molnár, Barkótzai, Pelsőtzi családok tagjai. A Molnárok örökös jobbágyok utódai. Megélik az öreg kort. Molnár András alsókázsmárki ifjú 1782-ben köt házasságot Németh Mária aszalói hajadonnal. Két élő gyermekük: az idősebb Sára, valamint a fiatalabb, S u s a n n a , aki 1793.július 7-én született. A Barkótziaiak elszegényedett nemesek leszármazottai. A 18.század végén a forrásokban a nevük előtt a contribuens jelzővel is úrként jegyzettek. E család férfi- és nőtagjai kivétel nélkül fiatalon halnak meg. 1786-ban köt házasságot Barkótzai István idevalósi ifjúként Szűts Mária alsókázsmárki hajadonnal. 1792.május 21-én megszületik egyetlen fiuk, Barkótzai J á n o s. Ezután hamarosan, 34 éves korában meghal Barkótzai István, az apa. Az anya következő év januárjában férjhez megy egy Pelsőtzi János nevű selyebi özvegy emberhez, aki Kázsmárkra költözik. Az ő családjában nevelkedik a gyermek Barkótzai János három féltestvérével. 1808 anyja halálának éve. A következő év elején a mostohaapa új asszonyt hoz a házhoz. Amint olvashatjuk: "1810.márc.19-én Contr. Barkóczi János és Pelsőtzi Mária Selyebi leány megeskettek Selyebenn." Nem kizárt, hogy Pelsőtzi Mária Pelsőtzi János első házasságából származó leánya. A Pelsőtzi család, amelyben Barkótzai János nevelkedik, szintén fiatalon hal el. A nálál okai mindkét családban hosszas sínylődés, vizibetegség, szárazbetegség.¹⁾

Mindezek ismeretében lássuk tehát Molnár Susánna régi, fakult írásokból megelevenedő történetét!

A 18-19.század fordulóján a nagyvilágban már hatnak a felvilágosult gondolatok. Hazánkba is eljutnak a győztes francia forradalom eszméi. S Abaújban, a csereháti dombok

között megbújó Alsókázmárk kuriális helységében Kálnitzky András prédikátorságában a református iskolában Nemes Móses rektor ekkor nyitogatja ébredező értelmét a világra történetünk két szereplőjének, a gyermek Barkótzai Jánosnak és Molnár Susannának. Gyermekkori kapcsolatukról nincsenek feljegyzések, de a források adataiból megtudhatjuk, hogy életük közös színtere az "Evangélikus udvar", annak zsellérek, cselédek által lakott része. Szüleik, s később ők is, közös urat szolgálnak, a Péchufalusi Péchyeket. Az a körülmény, hogy mindketten egy földesúri család függőségében élnek, születésüktől halálukig bizonyosfajta összetartozást jelent. Azonos vallásúak. A református gyülekezet tagjaiként, annak iskolájában, ugyanazon prédikátorok és tanítók keze alatt formálódnak. A faluközösség írott és íratlan szabályai hasonlóan befolyásolják gondolkodásmódjukat, cselekedeteiket. Együtt növekednek, játszanak, libapásztorkodnak kora gyermekségükben. Megvannak a feltételei annak, hogy ifjúvá serdülve régi szokás szerint az alsófalusi páston, ahol folyik a cikkázás, tekézés, pigézés, laptázás, ők is ott legyenek. Találkozhatnak a vasárnap délutáni nótázgató sétákon, ahol Barkótzai János más fiúkkal együtt kísérgetni tanulja a lányokat. Talán éppen ő utána sétál szívesen az alsókázmárki nagyutcán, vagy hívja táncba a szép Susit, mikor egy fa alatt citeraszó zeng a fiatalság örömeire. Volt alkalmuk találkozni a munkában, áhítatban, mulatságban, örömben, bánatban. Így elképzelhető, hogy az árván nevelkedő Barkótzai János gyermekként és ifjúként is szorosán kötődik Molnár Susannához, esetleg bejáratos hozzájuk, és barátságból kialakuló nagy szerelem szövődik közöttük. Lehet, hogy szép lány volt Susanna, a falu legszebb lánya – takaros, nevetőszemű, kedves – és jártak utána a legények. Talán ezért akad meg rajta a Borsod-Lakról rokonaihoz idelátogató fiatal Fazekas Pál szeme? Tény: a nemes Fazekas Pál szüleitől feleségül kéri a jobbágylány Molnár Susannát. Talán őszinte szerelemmel szerette a világszép Susit? Meg tudja-e nyerni a Susanna hajlandóságát? A szülőkét igen. Tehénkét vagy földet kapnak érte cserébe? Vagy a gazdagabb élet, a lányuk szegénységből való menekítésének reménye miatt adják hozzá feleségül? Talán mindig szülőszerető, szófogadó volt? Ment.

Lehet, hogy Susánna ezzel a házassággal gazdag, irigyelt asszony lett? Vagy nehéz életre szánt fiatal áldozat? Mindenképpen felfelé lépett a falusi hierarchia lépcsőjén. Zsellérlányból nemesasszony lett az 1810.esztendőben február 27-én, amikor a kázmárki református templomban a prédikátor bejegyezte: "Háromszori kihirdetés után ezek eskettek együvé Házasságra itten: Nemes Fazekas Pál Laki legény, Esztendeje 24, Molnár Susánna itt való leány, Esztendeje 17. Az El-jegyzésnek Bizonyosságának Neveik: Nemes Basó József, Ns Nagy István, Ns Nagy Josef."²⁾

Nem sokkal később, március 19-én Barkótzai János feleségül hozza Alsókázmárokra Selyebről Pelsótzai Máriát. Ezen esküvő napjától nem egészen egy hónap leforgása alatt keverednek a nagy bonyodalmakba, mert április 15-én már mind a hárman és Ns Fazekas Pállal, a férjjel együtt a kázmárki konzisztórium ítélőszéke előtt állnak.

Az 1810.évben a helybeli konzisztórium előtt lezajló drámai események szereplőinek élettörténeti vezérfonala széles körben feltárul az időrendbe tett adatokból, de életük legérdekesebb pillanatának valódi okát balladai félhomály takarja. Mi történt velük e rövid idő leforgása alatt? A feljegyzések dátumai rendkívüli gyorsasággal bekövetkező, fordulatokban is bővelkedő eseménysorra utalnak.

Feltehető, hogy a Lakra férjhez ment új asszony mindjárt az esküvő utáni időkben hazaszökik a férjétől. Lehetséges, hogy a család eleinte titkolja, talán vissza is viszik, és újra többször is hazajön. Gyakori itthoni tartózkodása a falu népe előtt sem lehetett titok. Helytelenítik és olyan botránkoztató cselekedetnek minősítik, amiről a konzisztórium tagoknak szólni kell a gyűlésben. Ennek hatására tiszteletes Sárkány Ábrahám, a prédikátor Molnár Susannát "magánosan" dorgálja, alkalmazva ezzel a legenyhébb egyházi büntetést, és magára vállalja, hogy őt a férjéhez való visszamenetelre rábírja. A Zsuzsika jobbulást nem mutat, hanem vétkét még tetézi azzal, hogy pókokkal mesterkedik. Ez rendkívüli eseményként hat, és a falu erkölcsi életéért felelős egyházi előljárókat újabban cselekvésre sarkallja. Az ügy tisztázására összehívják

a konzisztóriumot. Történik mindez: "Az Abauji Szent Társaságban a Szikszai Járásban levő Máter Eklésiában Kásmárkon."

A gyűlés imával kezdődik. "A Nemes Consistórium négy Személyekkel újítatván meg eskettek hivatallyoknak hűséges folytatására, és el is végeztetett és megerősített az a régi szokás, hogy senki a Consistóriumban esküvés nélkül be ne vették." Íme:³⁾

"Én N.N., a Kásmárki Eklésia Consitóriumának el-választott tagja, esküszöm az Élő Istenre, ki Atya Fiú Szentlélek a Szent Háromságba egy igaz Isten: hogy félre téven atyafiságot, barátságot, szeretetet, haragot, irigységet, gyűlölséget, félelmet, adományt, és minden emberi tekinteteket ebben az Eklésiában az Élő Istennek Ditsőségére, az Eklésiának békességére, a Templomra, Parochiára, Oskolára, ezeknek fennállására, virágzására, békességének oltalmazására és boldogítására tellyes tehetségem szerint gondot viselek; .... a részegeseket, káromkodókat, veszekedőket, paráznákat, és más czégéres életben élőket valahol észre veszem, minden személy válogatás nélkül a Lelki Tanítónak, és a Consistóriumnak bé-jelentem, és azoknak illendő megfenyítéseken igyekszem..."

Kimondják:

"Van 12 hites személyekből álló consistórium. Rendes gyűlését a Paróchián tartja. Tagjai: O.Rector Nagy István, Curator Nemes József János, Egyházi Ns Filadelfi Szabó Tamás, Ns Fogarasi József, Ns Putnok Nagy László, Ns Vétsei Péter, Ns Szilágyi István, Ns Szentpéteri Sámuel, Ns Czeglédi János, Ns Osváth Mihály, Ns Bogoly Péter és Ns Apostol István". Miután rendezték soraikat: "Rendes szokás szerint kérdés tetetven nincsenek-e az egyházban valamilyen czégéres bűnben élők, kik másoknak botrányokozásokra lennének?" A kúrátor elmondja: "Az Eklésia a fenytéket gyakorolja ugyan tehetsége szerint, de vagynak még is olyan személyek a Ns Consitórium panasza szerint akikkel nem birhat és semmi Ekklézsiái intést és fenytéket el nem fogadnak."

Majd így folytatják, most már hőseinkről szólván:

"Fülébe jöven a Nemes Consitóriumnak, hogy Barkótzai János a' felesége ládájába valami Pókokat talált, maga eleibe idézte Barkótzai Jánost feleségével Pelsőtzai Máriával..." Pelsőtzai Mária, aki ekkor már három hete itt él, nyíltan és határozottan azt állítja, hogy: "...azokat a' Pókokat Molnár Susánna szedte össze és tette az Ő Ládájába ilyen forma szokat ejtven ... hogy ha valakinek kilentz Pókot bé adnak, azt azoknak mérge meg-öli."

Az ifjú férj, Barkótzai János már nem ilyen határozott a bizonyításban, amikor így vall: "...hogyan ő talált ugyan a' Ládájába egy néhány Pókokat egy másként haszon vehetetlen üvegbe, de azokat minekelötte végére járta volna ki által 's mi végre,

szedettettek, egy Asszonynak elébb meg mutatván Üvegestül a' földhöz tsapitta."

Szülei jelenlétében, némaságra ítélten — most már két súlyos bűnnel terheltén áll Susanna a konzisztórium előtt. Fokozódó indulatok, ellenszenv, talán részvét közepette intik, nem őt, a vétkeket, hanem a szüleit! Felvigyázásra, és még mindig a férjéhez való visszavitelre. Ezután vissza is viszik.

Bizonyos, hogy Lakon járt. Nem sokáig lehetett ott, mert április 15-e előtt már Kázmárkon van a laki tiszteletes Üzenete, amelynek következményeként itt újabb konzisztóriumot hívnak össze, megidézve az érintett feleket is. Ezen a gyűlésen ismertetik a laki prédikátor levelét, "...melyben jelenti, hogy a' Laki Nemes Consitórium előtt mind Fazekas Pál feleségéről, mind Molnár Susánna férjéről örökösenn le-mondott..." Ezután "a Barkótzai János és felesége Pelsötzi Mária Pókok felől való vallástételeket újjolag meg-erősítették." Ekkor — utolsó meghallgatottként — Molnár Susánna is elismeri a pókgyűjtés tényét, de maga ellen fordította a mérget mikor "megvallotta, hogy ő szedett össze valami Pókokat, de olj véggel, hogy mivel megfenyegettetett azzal, hogy ha szép szerivel férjéhez vissza nem megyen, erővel is kényszerítettetni fog a' visszamenetelre, tehát készebb lett volna azokat a' Pókokat bé venni, mint férjéhez vissza-menni."

A falu lelkésze és konzisztóriuma Barkótzai János és felesége vallomása alapján Molnár Susánna védekezése ellenére is elfogadja a mérgezési kísérlet tényét. Ennek megtörténtét aláírásával és pecsétjével igazolja. Az a hivatalos aktus, amelynek utolsó mozzanataként "Ezen vallástételekről való Bizonyság Levél Ns Fazekas Pálnak ki-adattatott", helybéli egyházi viszonylatban kimondja a válást, és lezárja az eljárást ebben az ügyben.

Úgy tűnik, a pókokkal való mérgezési kísérlet ténye az a rendkívüli ok, amely az események menetét meggyorsította, és a dolgok kimenetelét megváltoztatta. Mert a helyi konzisztórium a botránkoztatások megszüntetését kívánta, "...hogyan így a' gonosz annál is inkább ki irtassék, az Istennek tetsző kegyes élet pedig öregbedjen, s úgy osztán az ő Felsége jó kedve az egész gyülekezeten meg nyugodjon."

Ezt eleinte mindenképpen összebékítéssel akarta elérni az egyházi vezetés. A házaspár további együttélését rábeszéléssel, fenyegetéssel előmozdító két egyházi előljáróság a pókokkal való mesterkedés után hirtelen tüzet szüntet, és hivatalos lehetőséget teremt az egymásról való lemondásra. A pókokkal való manipulálás során Mólnár Susánna vagy tényleg odateszi a ládába a pókokat, mint ahogyan Pelsőtzi Mária állítja, vagy csak valamilyen okból kitalálják, ráfogják az ártó szándékot, ha a Susanna védekezésének adunk hitelt.

Miért fogadta el a kázmárki és laki egyházi előljáróság a pókokkal való mérgezést tényként? Feltételezhető, hogy a válóokra volt szükségük! Azt akarták vele bizonyítani, hogy a tett elkövetője boszorkány vagy elmeháborodott, és azt kellett megerősíteni a házaspár tanúságtételével.

A megrontás, ölési szándék, a pók és a méreg, az ártani tudás képességének Zsuzsannára való bizonyítása kimondatlanul is boszorkányokkal való cimboraságot, boszorkányságot feltételezhet. Barkótzai János vallomásának egyes mozzanatai is bizonytalanságot takarnak, kétségeket ébresztenek, egy konstrukciós per előzményeit, hamis tanúzást sejtetnek: a pókok "véletlen" felfedezése a ládában -- nem háborodik fel a dolgon -- nem kutatja, ki a tettes -- "egy asszonynak" mutatja meg és nem egy megnevezett személynek, aki vele együtt tanúsíthatná a tényt a kétszeri tanúvallomás alkalmával -- végül meg is semmisíti a bizonyítékot. Pelsőczy Mária vallomása is elgondolkoztató: ha Mólnár Susánna ölni akarta őt a pókokkal, talán nem nyíltan, szándékát mások előtt is hangoztatva teszi azokat a ládába. Vagy mégis? A konzisztórium ezt a tisztázatlan két mozzanatot is elfogadta. Bizonyíték és a jelzett tanú meghallgatása nélkül, Mólnár Susánna védekezését is figyelmen kívül hagyva ítélik -- rajtahagyva Zsuzsannán a vádat.

Megfigyelhető, hogy a pókok ártalmas voltában nemcsak Susanna hitt. Hitte ezt a Csoma úr gulyásnéja, az asszony, aki látta a pókokat, és hallotta azt is, miért teszik a ládába. Hitte Barkótzai János és Pelsőtzi Mária is, akinek indulatos hangvétellő vallomása arra is bizonyíték lehet, hogy valóban félt ettől a rontástól. A bizonyságlevél kérésének, kiadásának ténye azt jelzi, hogy hinni akarta, komolyan vette a mérge-

zési kísérletet a két falu prédikátora és kb. 24 főből álló egyházi előljárósága. Rajtuk kívül a fölöttük álló egyházi vezetők is hivatalból kellett, hogy számontartsák a két egyházközségi konzisztórium intézkedéseit. Ők engedélyezhették a békítés, az egymásról való lemondás lehetőségét és az ügy világi hatóságnak való átadását is.

Ha ezen a tájon a 19. század elején ennyire általánosan élt a köztudatban e középkori gondolkodásmód, akkor élnie kellett a vétek megtorlását elősegítő büntetési módnak is, a nyilvános megszégyenítésnek. Amint a jogi szakirodalomból megállapítható:⁴⁾

"Ez a büntetési eljárás testi fájdalmat nem okozott. A megtévedt ember lelkét gyötörték vele, hogy megjavulva térhessen vissza a falu közösségébe. A nyilvános megszégyenítés egyik módja a templomi gyülekezet előtt a bűnöknek a szószerűből való kipredikálása és a bűnösnek az úrasztalától való eltávolítása volt. A nagyobb cégéres vétek elkövetőit pellengérre állítással is büntették a középkorban. Eszközei a szégyenpad, szégyen oszlop, szégyenkő, szégyenfa volt, amit cégérnek is neveztek. Ez a 19. századig úgy hozzátartozott a városok és a falvak képéhez, mint a templom. A falu központi helyén állt, ahol sok ember láthatta és okulhatott belőle. Az elítéltet egy megszabott időre kitették, hogy ott gúny és közmegeztetés tárgya legyen. A parázna, rossz erkölcsű asszonyokat is fenyegették így. Kidíszítették szalmakoszorúval, tyúktollal szórhattak a fejükre. Előfordult, hogy kiabálni kellett a vétkét, vagy táblára írva kellett azt tartania. Az ilyen táblákat tartók lettek a cégéres gonosztevők és elkövetett bűneik a cégéres vétek."

II. József eltörölte ezt a büntetést. 1786 után csak a lopást büntették így, de a király halála után sok helyen visszaállították – lehet, hogy a nemesek lakta Kázmárkon is – és csak a 19. század közepén szűnt meg véglegesen.

Molnár Susánna pókokkal való mérgezési kísérlete ilyen cégéres véteknek számíthatott. Magára vonhatta vele nemcsak a sértettek, hanem az egész falu haragját és az egyházi hatóság neheztelését is. Mégis, ha a kapott büntetést vizsgáljuk: elbeszélgetés, magányos dorgálás, a szülők megintése, felhívás a férjéhez való visszatérésre, erővel kényszerítés kilátásba helyezése – a nyilvános megszégyenítés egyik formája sincs bejegyezve. Miért nem kapott nagyobb büntetést? Miért nem állították szégyenoszlophoz, vagy ültették szégyenpadra, térdepeltették szégyenkőre? Mert ha ekkor volt is ilyen a faluban – és Kassán a bíróságnál kialakult helyi szokásjogon nyugvó büntetőjogi szabályok ezt lehetővé is tették volna – ezen nyilvános

megszégyenítésekkel nemes embert büntetni nem lehetett, csak városi polgárokat, falusi jobbágyokat, szabad parasztot, csavargókat és az ezekbe a csoportokba tartozó nőket. Feltehető, hogy azért is kellett a házasságról lemondó nyilatkozat, hogy férje utáni nemesi védettséget megszüntethessék, és a pókokról szóló bizonyáglevél birtokában valamilyen nyilvános megszégyenítésben részesíthessék. A fellelhető iratokban érezhető az elkülönítése. Susanna a hivatalos eljárások folyamán csak azokban a kérdésekben tehet nyilatkozatot, amelyek a férjéhez való visszamenetelre vonatkoznak. A pókokról is ennek függvényében szól. Mivel a visszamenetel kérdésében a válasza következetesen "nem", minden más rávonatkozó dologban jogvesztett lett? Vagy kiskorúsága miatt nem beszélhet? Dolgaiban a szülei képviselik – némán. Intést, felhívást, utasítást velük közölnék. Ügyének végső lezárásakor a laki konzisztórium előtt felkért szakértőként jelen van Pap György.

*

A 19. század elején a Cserehát e kis falujában a nép körében élő hiedelem a pókokkal való ártanítudás. Különlegessége ennek a történetnek éppen az, hogy ezt a hiedelmet hivatalos fórumokon tanúbizonyágként használták fel még ezekben az években is ezen a vidéken, és bizonyíték arra, hogy a nép sorsára még nem hatottak a felvilágosult gondolatok.

A pókokkal való mérgezési kísérlet hivatalos elfogadása annak igazolására is szolgálhatott, hogy Susanna elméjében megháborodott. Előttünk rejtett, ismeretlen ok miatt viszolygott ettől a házasságtól. Ezt bizonyítja a jegyzőkönyvben rögzített tény sorozat: gyakori hazajövele, az ezért elszenvedett meghurcoltatások vállalása, de leginkább halálra való elszántságát kifejező vallomása, végül férjéről való hivatalos lemondása is. A három szereplő konzisztórium előtt tett vallomásának vizsgálatából következtethetünk lelkiállapotukra és bizonyos mértékig egymáshoz való személyes kapcsolatukra is. Ha Bar-kótzai János és Pelsőtzai Mária vallomását igaznak tekintjük, és az abban történeteket vizsgáljuk, elfogadhatónak tűnik az a feltevés is, hogy Susannán a megélt események hatására valóban mutatkozhattak egyfajta elmeháborodás, de legalábbis a kétségbeesés jelei.

Valóban ölni akart. Pókokkal. Mert hallotta, hitte, hogy azoknak mérge öl. Háborodottságában nem tudott disztingválni, és ezért beszélte ki, mire készül, hogyan csinálja. Aki előtt beszélt, az nem akart tanúskodni ellene, de érthetővé válik, hogy Barkótzai János miért kotorászott a felesége ládájában éppen akkor, mikor a pókok ott voltak. Mikor megtalálta az üveget, valószínűleg annak az asszonynak mutatta meg, aki felhívta rá a figyelmét, és így tudta ő, ki s mivégből szedte a pókokat. De talán éppen ezért a pókokat üvegetől földhöz vágta. Ne legyen rá bizonyíték! Ezzel a cselekedettel menteni akarta azt, aki a pókokat odatette, akit egész vallomásában ő néven nem nevezett. Az "Asszony" talán Susánna anyja vagy testvére, és ezért nem lehet nyíltan megnevezni. Ő is hitt a veszélyben? Vagy csak a botrányt akarta elkerülni, ezért idejében figyelmeztetni akarta, nem azt, akit a veszély fenyegetett, hanem akit jól ismert, akiben megbízott.

Miért akart ölni Mólnár Susánna? Indulata egyértelműen Pelsőtzi Mária ellen irányult, aki csak három hete, hogy idejött. Így régi sérelmei nem lehettek vele kapcsolatban. Mégis az ő ládájába teszi a pókokat, hogy azok mérge őt ölje meg. Barkótzai János óvatos, visszafogott vallomása után a feleség Mólnár Susannát rögtön néven nevezve, cselekedetét habozás nélkül előtárva pontosítja a történeteket, egyértelműen kimondva a szándékosságot is. Lejegyzett vallomásából indulatot lehet érezni, szánalmat, kíméletet nem. Ő lehetett az, aki felháborodásában, féltékenységében Susannát konzisztórium elé citáltatja. Ha Mólnár Susánna Barkótzai János miatt szökött haza, miatta és szerelemből akart ölni a pókokkal, fájdalomnak tetőpontját élhette meg, mikor első megkérdozettként Barkótzai János is ellene vall – talán így állva bosszút Susannán, amiért máshoz ment férjhez. Feltehető, hogy igaz lehetett a vád és a védelem is. Kétségbeesett ember első gondolata volt a rivális elpusztítása, a második az öngyilkosság. Az ok: Barkótzai János elvesztése és egy kényszerházasság külső zaklatásokkal tetéztet nyomorúsága.

Boszorkány volt, örült vagy csak szerencsétlen? Homály takarja. A bejegyzések csak az eseményeket közlik. Cselekedetének minősítő megítélése más fórum feladata lesz.

1810. április 15-én a pókokról szóló bizonyságlevél kiadásával csak a kásmárki konzisztórium hivatalos felelőssége szűnt meg. A Lakon történt eseményekről és az ottani konzisztórium intézkedéseiről így ad összefoglaló jelentést a laki református egyházközség presbiteri jegyzőkönyve:⁵⁾

"1810. július 1. Ns Fazekas Pál, feleségével Mólnár Susannával házár-tos Házassági életet élvén, ezen zenebonás életnek le tsendesítésére, s nem tsak, hanem minthogy már az előtt felesége Fazekas Pált el hagyta, most pedig Fazekas Pál el hajtván magától feleségét Mólnár Susannát, az Házassági Életre ismét öszve adánk, az alább irt Consersionális Személyek öszve gyűltünk. Eleikbe adván az Istenes Házassági életet, az Házás felek iránt való köteleességeket, hívtuk őket a' jövendőbeli Házassági egymással való élésre, de mind Ns Fazekas Pál előttünk le mondva feleségéről, ezek- kel a' szókkal, hogy többé magához soha nem veszi, mind pedig felesége Mólnár Susánna meg mondván, hogy férjéhez többé vissza nem mégyen, úgy hogy véle Házassági Életet éllyen. Ez után magunk elől őket el botsátot- tuk, jelen lévén a' Menyetskének Szüléi is utasítván őket a' Tekintetes Vármegye eleibe. Váradí István prédikátor, K. Balogh György Ns, Ns Basó József, Sasi Nagy István. Megkérettetvén Fazekas Pálné Mólnár Susánna ré- széről ezen Sciencitiatio végett én is jelen voltam Pap György."

Ezen irat tanúsága szerint a laki konzisztórium 1810. júli- us 1-jén zárja le Fazekas Pál és felesége ügyét, miután megis- métlik a békéltetést, a közös házassági életre való felhívást és a lemondó nyilatkozatokat. További eljárás az egyházi ren- delkezések szerint: "A'kik pedig tzégéresebb vétekben leledze- nek és ezek felöl nem tsak meg-győzöttetnek, hanem azokat ma- gok is meg-vallják, azomba pedig magokat meg job bitani nem akarják az Esperesti Consistoriumnak adják bé."⁶⁾ A házassági kötelék semmisségének elismerésére a protestáns püspökök sem kötelezhetők.⁷⁾ A házasságról való rendelete József királynak pedig ez: "A házasságbeli kötésnek felbontását akkor is megen- gedjük, ha talántán a' hitvesek között fő gyűlölség, vagy egy- másnak győzhetetlen utálása támadna, és mind a' két rész kérné az elválást. Ilyenkor azonba a Bírák, a' kívánt elválást soha meg ne engedjék azonnal, hanem előre rendeljenek köztök ideig tartó, az asztalra és nyoszójára nézve való el válást, és az- tat a környül álló dolgokhoz képest többszörözzék."⁸⁾ II. Lipót 1790. évi dekrétumában - és történetünk idején is ez a rendelet él tovább - azt az elvet érvényesíti, hogy a házassági perek az egyházi székek elbírálása után felügyelet és megerősítés céljából a világi bíróságok által a vármegyékben ítéltesse- nek.⁹⁾

Újabb kutatást igényel, hogy szolgálhatott-e bizonyítékként a pókokról szóló bizonyságlevél a vármegyei hatóságok előtt, továbbá, hogy ennek az iratnak és a házasságról való közös lemondó nyilatkozatnak a birtokában nemes Fazekas Pál miként érvelhet a bontóper újabb fordulójában. Tény: 1819 májusában Molnár Susánna még mindig laki lakos Ns Fazekas Pál elválásért törvénykező felesége.

1810 júliusa nemcsak felesége elvesztését hozza Fazekas Pál számára, hanem újabb bonyodalmakat is tartogat. Erről a jelentés így szól: "Szendrei Járásbeli Vice Szolgabíránk által bé nyújtott Nyomozások erejével Megyebéli Lak Helységében Lakos Ns Tolvaj István és Ns Fazekas Pál pintze Töréssel terheltvén Fiscalis Actio alá vétettek. Elfogatott Nemtelen Czinkos Társok Nagy István pedig Törvényszékünk elejében állíttatni rendeltett."¹⁰⁾ Ez ügyben folyamatban lévő perükben a fiskálisi hivatal 1812-ben hitelesíti a tanúkat.

*

Molnár Susánna nem halt meg a magaszedte pókoktól. Az idő lelki sebeit is begyógyíthatta, de a megszenvedett eseményeknek következményeit élete végéig hordozta. Erről így gondoskodott József, a király: "Minek utánna az házasság a' kötésre nézve fel bontatik szabad mind a' két résznek újra megházasodni. Akkor mindazáltal midőn az edjik résznek a' másik ellen el követett vétke adott az el válásra okot, soha ne Legyen Szabad az ollyannal házasságot kötni, a'ki felől törvényesen meg mutatatik, hogy az említett vétekben része volt."¹¹⁾

Hogyan élhetett ezután a falu közösségében? Tény: magányosan. Csendes háborodottként? Boszorkányként? Szeretett ezután még valakit? Bizonyosság: törvényes felesége senkinek nem lehetett. Gyermekeket csak törvénytelenül szülhetett - paráznaság nyomasztó vétke alatt. Meg is tette.

1819.május 26: "Molnár Susánna Laki lakos Ns Fazekas Pál el-válásért törvénykező felesége és egy Bernát nevű kőbbrló Junásznak itt zsellérségen lakó Felesége, mind ketten paráznaságban megterhesedvén ugyan azon Napon peniteáltak a' Ns Consist. előtt."¹²⁾ A július 22-én született "Magzat Borbála -- törvénytelen. Édes Anyja Cont. Molnár Susánna Lakon lakozó

Ns Fazekas Pál férje nélkül élő felesége. Kereszt Attya Sutka János O.Rector Kereszt Annya Lenkei Erzsébet Ns Szilágyi Sámuel Felesége. - 1822.mártz. 21 Mólnár Susánna törvénytelen gyermeke fiú Jósef születik."¹³⁾

Szerethette-e Barkótzai János, a kázmárki bíró? Nem tudhatjuk. 1822.november 8-án meghal Barkótzai János felesége, Pelsőtzai Mária 30 évesen, sínylődő betegségben. Magával viszi a sírba közös életük gyümölcsét, a három kicsi fiát: Istvánt, Jánost és ez év decemberében Ferencet. Átok ült rajta, hogy minden gyermeke két éves kora előtt halt meg, és őt magát is sorvasztó betegség pusztította? Mólnár Susánna is temet -- énekszóval --, az egy esztendő Józsefet. Barkótzai János, akinek Pelsőtzai Máriától való gyermekeit a falu földesura, annak felesége és a tisztartó felesége tartja keresztvíz alá, vitte valamire. Fiatalon bíró lett. 1812-től népes család eltartója. Ő viseli gondját nevelőapja mindhárom feleségétől való családjának. 1813-ban a konzisztórium előtt alsókázmárki bíróként "egy otsmány tselekedetért Ekla követésre büntettetett."

1822-ben egész családja kipusztul. Saját végzetét is közeledni érezvén elhalt gyermekei helyébe, megszerzett javaiba utódot akar. A novemberi, decemberi temetések után 1823.január 15-én eljegyzi néhai Vadász András özvegyét, Borai Borbálát, aki 1824.április 15-én fiat szül neki, ifj.Barkótzai Jánost. Már nem sokáig él. Ez év szeptember 14-én hal meg 32 évesen, szárazbetegségben. Temetik 16-án búcsúztatóval.

Annak az esztendőnek májusában Szikszón ülte lakodalmát "feleségtelen Fazekas Pál Köszögi Julianna szikszói hajadonnal."¹⁴⁾

Fia halála után Molnár Susannáról sokáig hallgat a krónika. Felbukkan még. Bejegyzés ad róla hírt. Lányának, Borbálának esküvőjén, 1839-ben, 46 évesen még mindig a "Kásmárkon lakós Mólnár Susanna", aki hű maradt önmagához. Kirekesztetten is tisztességben nevelve törvénytelen gyermekét, feleségül adva őt a Péchy uraságnál "gazda"-ként becsült Novák András fiának, Novák Jánosnak.¹⁵⁾

Ekkor a kázmárki reformata máter eklézsiában az összehívott konzisztoriális gyűlésen újra jelen voltak: a pré-

dikátor, a kúrátor, az egyházi és a konzisztórium megjelent tagjai. A gyűlés imával kezdődött. "Rendes szokás szerint kérdés tetetvén nincsenek-e az egyházban valami czégéres bűnben élők, kik másoknak botránkozásokra lennének?" Örömmel tett jelentést az egyházi tanács: "Semmi czégéres vétkekkel bélyegzetek, zűrzavart okozók jelenleg nintsennek, a'kik voltak megjobbítottak. Templom körül szent vatsorát megutállók nem találtatnak..."¹⁶⁾

J e g y z e t e k

- 1) Kázmárk református egyházközség anyakönyvei. 1746., 1801. -- A miskolci királyi törvényszék iratai. Urbéri törvényszéki iratok. Alsókázmárk. -- Az Felső Alsó Kázmárki ref. eklesiában 1799.esztendőben taláztatott protestánsoknak azaz Helv. vagy Aug. vallástételt tartó nemes vagy nemtelen személyeknek mutató táblája. TIREL, 1799-1914. Kázmárk 6.7. -- A kázmárki eklézsiában taláztatott lelkek száma 1804.esztendőben. Conscriptio az 1808dik esztendőre. TIREL 1799-1914. Kázmárk 14. -- Conscriptio 1818. Kázmárk 21. TIREL.
- 2) Uo.
- 3) Kázmárk ref. egyházközség presbiteri jegyzőkönyve. 1793/169.
- 4) Dr.Csonkaréti Károly: Középkori büntetések.
- 5) A borsodlaki ref. egyházközség presbiteri jegyzőkönyvéből. 1810.
- 6) A budai nemzeti zsinatnak a helybéli eklézsiákról való rendelkezései. 12.pont.
- 7) II.Lipót dekrétuma 1790:XXVI.11. Magyar törvénytár 1740-1835.évi törvénycikkek.
- 8) A házasságról való rendelkezése József királynak. 1786. 57.§.
- 9) II.Lipót dekrétuma. 1790. XXVI. 11.
- 10) Protocollum Actum 1810. IV.501.a. 1679.sz. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- 11) A házasságról való rendelkezése József királynak. 1796. 60.§.
- 12) A kázmárki ref. egyházközség presbiteri jegyzőkönyve.
- 13) A kázmárki ref. egyházközség anyakönyvei. -- Ref. egyházközség iratai, házassági anyakönyve, Borsod-Lak. -- A Susanna lányának keresztelésekor említett Ns Szilágyi Sámuel a pók

Úgy vizsgálatakor maga is ítéletet hozó konzisztórium tag volt. A későbbiekben: "Panaszképen jelenti a Ns Consistórium, hogy az Ekkleziabeli jó rendet makats engedetlensége miatt zavarni meg nem szűnik ... magát az Ekklai terhek viselésétől elvonja. Sőt erre sürgető tagokat lövéssel fenyegette."

14) U.o.

15) Kázmárk ref. egyházközség házassági anyakönyve.

16) Kázmárk ref. egyházközség presbiteri jegyzőkönyve.

1810. 14^a Iamarii a Templu heriscite, és Parochia kővül nemelly
igarisívoló résenem rendeltrend.

to cor. 4^a Maria. e omni necessitas vobis remissa est. cl^o magis.

48. eor. 15. Apr. Ró volt a Konsistoriumba a Mőltár Púlsáma
gyakorlaton mőltársaról, de a F. Predikáma magára vállalt
őgy őre. az bára meenelt a foga kőm.

Az első részben az a' H^o Consistoriummal, hogy Darlóri János
a' Felesége Ládájába valami Bókolos talált, maga elvitte idém
Darlóri János Feleségével Belőri Mártával; a' k'it körülből az el-
szöbb meg-fel-devevén a' Bókot felől, az. felelt: hogy ő nálát ugyan
a' Ládájában egynekem Bókolos, egy másikon három vehetetlen linc-
be, de azokat mindeketek végre járnak volna ki által, s mi vége je-
venhet, egy etymologumal elő meg-mutatván lincgetről a' földön
kayra. A' Felesége pedig azt vallotta: hogy azolas a' Bókolos
Mólma: e' hűtéma kedre öltve, és vette az ő Ládájában, ilyen forma
fólas ejtven, hogy ő annálallott a' Földy Eloma ör gulyáskné-
járól, hogy ha valaminek libaz fólos be adhat, az. azolnak
még meg-öli. Vgyan ettör jelen voltat a' Mólma husaima
külli id, a' k'it a' Ladájából való fel-vigyzára, és felfé-
való vísza vitete mactettel.

Vágyan a Mólmar chüanna volgáta, réz peris a lali Per. cátiel
 Létrán Vt Ecelre, melyen jeleni, fogya a lali Hemes Comi-
 focium clótt nind Farelas Bál Jelesegeröl, nind Mólmar chü-
 áinna Fejjeöl örölösenn le-mondott: réz peris a Hemes
 Farelas Bál hecicere, a' ti is a' Parlörri János a' Jelesege
 Belörri Mári. Bótol fétöl való vallásienek, ki adami ki-
 vánna, újjolag magunt elebe idémül Parlörri János, Jelesege-
 vel Belörri Máriával, a' hál a' Bótol fétöl net vallásienek
 újjolag meg-erössített. Mólmar chüanna maga is meg-vallorra,
 fogy ö' kedett ösve valami sötölös, de ol' végget, fogy mivel
 meg-fenyegemert arrol: fogy ha réz perivel fejjeher isstranem
 megpen, erövel y' hén perimemi fog a' vörre neneclre, rebár le-
 szell lea vólra azolag a' sötölös, be-venni, minn fejjeher ös-
 menni. i. Ezenn vallaj réclatröl való Drömpfäg Lúet.
 Farelas Bálmal ki-adacart.

Balassa Iván:

ERDÉLYI JÁNOS A FOLKLÓR KUTATÓJA*

Erdélyi János az első olyan magyar folklórkutató, aki nemcsak gyűjtött, a gyűjtést szervezte, a már összegyűjtött kéziratokat felhasználta, hanem elméleti kérdéseket is európai szinten boncolgatott, osztályozott. Érdeklődése rendkívül széleskörű, és a verses népköltészetten túl kiterjedt a népmese, a mondókák, a közmondások kutatására is; sokoldalúan érdeklődött a népszokások iránt is, alapvető megállapításokat fogalmazott meg róluk. Igaz, KRIZA János a Vadrózsák gyűjtését valamivel előbb kezdte meg, és 1842-ben már előfizetési felhívást is hirdetett, de az 1862-ben megfogalmazott előszavában panaszolja a kiadás nehézségeit, hiszen "...a Kisfaludy Társaság megbízásából egy Erdélyi által szerkesztett Gyűjtemény is csak egy buzgó hazafi áldozata mellett jelenhetett meg".¹⁾

Erdélyi látókörét a népköltészet kutatása területén jelentős mértékben tágította, hogy számos más tudományágat alkotói szinten művelt. Így a filozófiát, az irodalomtörténetet, esztétikát, kritikát, a pedagógiát; az 1830-as évek második felében költészeti alkotásait a legjobbak közt emlegették. Ma már életéről, felfogásáról sokkal többet tudunk, illetve tudhatnánk, mert unokája, ERDÉLYI Ilona két vaskos kötetben adta ki levelezését, de a nagy értékű hagyaték roszletes feldolgozása még nem történt meg. ERDÉLYI Ilona megállapítja: "A leveleket olvasva egy hazulról korán elkerült ifjút látunk, aki tudja jól, hogy saját erején kívül másra nem számíthat. Teljes magányosságának tudata sokszor elcsüggeszti, ám ha célhoz ér, büszke elégtételt merít abból a tudatból, hogy célját önerejéből érte el. A levelek nyomán higgadt gondolkodású, elmélkedő természetű ember áll előttünk, aki rendkívül érzékeny az igazságra, kényes erkölcsi feddhetetlenségére, melegszívű, de ugyanakkor hirtelen haragú és a nyersségig szókimondó".²⁾ Hadd említsem meg, hogy másik uno-

*) Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok osztálya és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1989. november 20-án, Erdélyi János születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésén.

kája, ERDÉLYI Zsuzsanna az archaikus népi imádságok felfedezésével és közreadásával a magyar népköltészetet egy új ággal gyarapította.³⁾ Erdélyi János az élet gyakorlati kérdéseiben is otthonosan mozgott. Ez kiderül szerkesztői munkásságából, a Sárospataki Kollégium gazdasági ügyeinek intézéséből, kezdeményezője és megvalósítója az ország egyik első tornatermének, amely ma is ezt a célt szolgálja; nemcsak szőlősgazda, hanem a sárospataki főutcán (akkor Kovács, ma Rákóczi utca) rangos házat építtet családjának. Mindezek nemcsak nagy szervezőkészségét, hanem a gazdasági kérdésekben való jártasságot is feltételeznek.

Út a népköltészetig

Az út gyermekkorából indult, hiszen az Ung megyei Nagykaposon szegény jobbágyi családba született, ahol a hagyományos paraszti életet folytatták. Téli estéken zsoltárokat énekeltek, de néha egy-egy népdalra is sor került. Az élénk szellemű kisgyerek együtt játszott társai-val, és a mondókákat, kiszámolókat éppenúgy tudta, mint azok. Majd a kukoricafosztóban, az aratás végzésekor tartott bálban éppen úgy szívesen hallgatózott, mint ahogy a fonóba is belopakodott, vagy hallgatta a lakodalmak vőfélyverseit. Nemcsak anyja meséit fogadta magába, hanem a falu néhány kiváló mesélőjét is. "Egy-egy lakodalom vagy falusi mulatság alkalmával órákig elhallgatja a daloló legényeket. Ha egy új nótát hall, azonnal megtanulja és folyton dúdolja" – írja róla BEÖTHY Zsolt.⁴⁾ Amit pedig a gyermek magába szív, az megmarad élete végéig. Ezért lehet azt mondani, hogy a legnagyobb útravalót otthonról, Nagykaposról hozta.

1824-től tizenegy éven át a Sárospataki Főiskola tanulója, bár többször is nevelősködik vidéken, hogy a továbbtanuláshoz szükséges pénzt elő tudja teremteni. Ez a főiskola a magyar népköltészeti gyűjtés legkorábbi otthona. A német egyetemeken tanuló diákok megismertkedtek Herder műveivel (Volkslieder, Stimmen der Völker), és ezeket a Nagykönyvtár részére magukkal is hozták. Az 1780-as évektől kezdve egyre gyakrabban tűnnek fel a kéziratos daloskönyvek, sőt 1789-ben már egy kéziratos népmese-

1) KRIZA J. 1975. 34.

2) ERDÉLYI I. 1960. 5.

3) ERDÉLYI Zs. 1976,

4) BEÖTHY Zs. 1867. II, 5.

gyűjteményt is őriztek a kéziratárban. A legfontosabb dalgyűjtemények 1787–1789 közötti években keletkeztek. Így többek között az, melyet maga az énekkar vezetője (cantus praesens) írt le, és ebben herderi elveknek megfelelően a mai értelemben vett népdalok, műköltői alkotások, fordítások és még sok minden egyéb kerültek egymás mellé.⁵⁾ HERDER munkáit jól ismerték mindazok, akik Patakkal valamilyen kapcsolatba kerültek. Így többek között az itt tanuló KAZINCZY Ferenc, a fél évet itt mulató CSOKONAI VITÉZ Mihály és sokan mások.⁶⁾

Arra, hogy ERDÉLYIre a pataki gyűjtemények milyen hatást gyakoroltak, maga emlékezik meg a Népdalok és mondák első kötetének előszavában: "A sárospataki 'Érzékeny és víg dalok gyűjteménye', mellynek második bővített kiadása 1834-ből való, és így az első körülbelül öt hat évvel korábban láthatott világot, sokkal többet ér, nem csak általános költészeti, hanem valóságos népköltészeti tekintetből is. Ebben, sok becses, főleg az iskolai ifjúság által szerzett, dalokon kívül tisztán népdal mintegy 70 darab található. Ezen gyűjteményeken kívül a népköltészet nálunk nem másképp műveltetett, mint ponyvai irodalom által, míg a népben korral korra kimutatható bizonyossággal mindig élt, változott, hervadt, vagy virult, a nép sorsa, körülményei szerint". Azt hiszem, ennyi is elegendő annak igazolására, hogy ERDÉLYI János a pataki kollégiumban nagyon sok indíttatást kapott a népdalok gyűjtésére és értékelésére.

A parasztság iránti érdeklődés a XVIII. század végén nálunk is felbukkan, és kifejezésre jut irodalmi alkotásokban. Ez a XIX. század első felében egyre erősödött. A jobbágyság, zsellérek helyzetén való gyökeres változtatás igénye a nemesek és arisztokraták nagy részét is áthatotta. SZÉCHENYI István írja erről a Stadium című munkájában: "Honunk minden lakosának a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; kilenc milliónak ezentúl is abbuli kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre". Ha egy társadalmi réteg, osztály irányába általános érdeklődés nyilvánul meg, akkor az magával hozza, hogy annak egészét s benne műveltségét is minél többen meg akarják ismerni. Ez az a korszak, amikor a népviseletek olyan leírásai jelennek meg, melyeket ma is jól lehet használni. A népszokásokról

5) HARSÁNYI I., 1913. 295.

6) BALASSA I., 1984.

egyre többet tudhatunk meg a folyóiratokból. E kor hangulata magával ragadta azokat is, akik nem ebből az osztályból származtak, hát még azokat, akik hazulról ezt a műveltséget hozták magukkal. Ezért természetes az, hogy ERDÉLYI János a nagykaposi jobbágypivadék, úgy érezte, hogy kötelessége a népköltészet értékeinek feltárása és közreadása.

Különösen ösztönző a korszaknak az a felfogása, hogy a klasszikus béklyókba kötött magyar irodalmat, költészetet a népköltészet segítségével lehet megújítani. Az 1840-es években ez az irányzat olyan költő óriások kibontakozásához vezetett, mint ARANY János, PETŐFI Sándor, TOMPA Mihály. A népköltészet iránti rajongást PETŐFI fejezte ki a tőle megszokott hevesességgel: "Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század feladata, s ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta látni, mint martirkodnak milliók, hogy egypár ezren henýelhessenek és élvezzenek".⁷⁾

Ez a hangulat nemcsak hazánkat, hanem kisebb-nagyobb időbeli eltéréssel az egész Európát jellemezte. A népköltészet iránti érdeklődés és az első gyűjtemények megjelenése szorosan összefügg a jobbágyság kérdésének felvetésével és a feudális kötöttségek megszüntetését szorgalmazó politikai irányzatok előtt vagy azzal egyidőben jelentkeznek. Anélkül, hogy részletesebben vizsgálnám ezt a kérdést, egyszerűen csak felhívom a figyelmet arra, hogy ezt egy alkalommal európai méretekben jó lenne áttekinteni. Az alapgondolat az lehetett: hogy a jobbágyság, mely ilyen nagyszerű alkotásokat hozott létre, annak az emberi, politikai, gazdasági szabadságot is el kell érnie.

Mindezek a külső körülmények, melyekhez még a hegeli filozófia tudatos követése is járult, hiszen maga vallja: "...mióta én cikikelyeket írok, sohasem írtam más, mint hegeli szellemben, eleinte akaratomon kívül, később aztán rendszeresen is".⁸⁾ Mindezek együttesen eredményezték, hogy ERDÉLYI fejében egy nagy népköltészeti gyűjtemény kiadásának terve megfogalmazódjék.

7) ORTUTAY Gy., 1975. 18.

8) POZSONYI E., 1927. 115.

ERDÉLYI JÁNOS.

A gyűjtés és kiadás megszervezése

RÉVAI Miklós 1782-ben megjelent felhívása a népdalok gyűjtésére éppen eredménytelen maradt, mint utána több próbálkozás is, de a XIX. század első évtizedeiben néhány jelentős kiadvány mégis létrejött. A Magyar Tudományos Akadémia a magyar nyelv ápolását és pallérozását tekintette egyik legfontosabb feladatának. A megalakulás kezdeti nehézségeit részben legyőzve a nyelvjárások és a népköltészet kutatását is tervei közé iktatta. Ilyen irányban hatott néhány megye közönségének felirata is, melyek közül a Komárom megyeit ERDÉLYI János is közreadja a Népdalok és mondák első kötetének bevezetőjében:

"Tekintetes Tudós Társaság! Mennyire szívünkön fekszik a magyar nyelvnek terjedése, azt bizonyítja megyénkben több tartalmú rendszabásoknak megállapítása, melyek által a föld népét honni nyelvünk kedvelésére ébreszteni kívánjuk. - Ezen anyai nyelvünk iránt vonzó határtalan vágyódásunk ösztönéből a t.t. Társaságot hivatalosan, egyszersmind barátságosan kérjük, hogy szembetűnő lévén a mesterembereknél a számtalan magyar műszavak fogyatkozása, ezen fogyatkozást kipótolni s egyszersmind a magyar nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmas n é p d a l o k a t készíteni és közre munkálni méltóztatson".

Az Akadémia 1833.november 9-én tartott nagygyűlésén már tervbe vette a népdalgyűjtést és annak kiadását, mely elsősorban a pszichológus számára készült volna: "ki az illetén eredeti néphangokból a nép characterét fogja elvonhatni".⁹⁾ A népdalok gyűjtésével TOLDY Ferenc biztatására CZUCZOR Gergely már 1827-től kezdve foglalkozott, ezért az Akadémián elsősorban az ő feladata lett annak gondozása. A felhívásra néhány gyűjtemény valóban beérkezett, de ezen kívül nem sok minden történt.

Mikor ERDÉLYI Jánost a Kisfaludy Társaság titkárává választották, úgy gondolta, hogy ott egy ilyen gyűjtést és annak kiadását a legjobban meg tudja valósítani. A Kisfaludy Társaság 1843.december 2-án tartott gyűlésén elhatározta, hogy a szépirodalom művelése mellett a népköltészetnek is otthont ad. Ezzel egy széleskörű munkát kezdett, melynek elindítása ERDÉLYI-hez kapcsolódott. Korszakos érdeme nemcsak a Népdalok és mondák három kötetének megjelentetése, hanem 1872-ben a Kisfaludy Társaság megindította a Magyar Népköltési Gyűjteményt, melynek 1924-ig 14 kötete jelent meg, de számos kötet készen állt a kiadásra. Ezért 1989-ben

⁹⁾ Akadémiai Évkönyv, 2:26.

a Magyar Néprajzi Társaság újraindította, és most jelent meg 65 éves szünet után egy újabb kötet, mely VERES Sándor moldvai népköltészeti, népzenei gyűjtését teszi a kutatás számára hozzáférhetővé.¹⁰⁾ Már kétszen áll MÓRICZ Zsigmond szatmári népköltési gyűjtésének két kötete, a nagyszalontai gyűjtés továbbfolytatása, a sárospataki gyűjtés stb.

A Kisfaludy Társasághoz kapcsolódott a Folklore Fellows mozgalma az 1910-es évek táján; Bartók és Kodály ugyancsak ide fordult 1913-ban a nagy népzenei korpus kiadásának tervével. Ezt a Kisfaludy Társasághoz fűződő hatalmas mozgalmat ERDÉLYI János indította el az 1840-es évek elején. Felvetődik egy kérdés, hogy vajon nem lenne-e érdemes gondolni napjainkban a KISFALUDY TÁRSASÁG újra történő felélesztésére, természetesen valamilyen új formában és feladattal.

A Kisfaludy Társaság az addig összegyűlt népköltési gyűjtéseket átkérte az Akadémiától. "Az Akadémia szíves készséggel hajlott a kérelemre s egy újabb indítványt küldött át a Kisfaludy-Társasághoz miszerint a gyűjtendő népdaloknak, a mennyire lehet, *z e n é j ö k r e* is fordítaná gondjait, hogy a magyar népköltészetnek ezen lényeges és jellemző vehiculumának több becses példányai az elfeledtetéstől megóva, a mívelt közönség ismeretére jöjenek..."¹¹⁾

ERDÉLYI rendkívüli körülményekkel készült a gyűjtés és a kiadás elkészítésére. A Kisfaludy Társaságban 1842. november 30-án tartott székfoglalója a "Népköltészet" címet viseli. Ebben számos elvi kérdést vet fel, de mégis a legfontosabbnak azt tartja, hogy a magyar lírai költészet ebből a forrásból újjódjék meg. A költő hivatásának tartja: "...tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét vevé a Jordánban".¹²⁾ A népköltészet és általában a népelet feltárásának, rögzítésének fontosságában még csak jobban megerősíti nyugati útja, mert látja, hogy a német, a francia nyelvterületen ebben a kérdésben mennyivel előbbre állnak. Így amikor alkalma volt külföldi tudós férfiakkal beszélgetni, akkor azok a magyar nép iránt érdeklődtek. "...nem azt kérdezték, hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, tánca, hagyományos szokásai, sőt előítélete?

10) VERESS S., 1989.

11) ERDÉLYI J., 1846. VII.

12) ERDÉLYI J., 1863. 1:18.

Ha én a német tudósok kezébe egy népdalgyűjteményt adhatnék, bizonyosan jobban megfelelek vele kérdésekre, mint eddigi, a nép körül tett tapasztalataimból".¹³⁾ Ennek az elvárásnak tesz eleget, amikor válogatást ad ki német nyelven a népmesékből (Ungarische Sagen und Märchen, Berlin, 1850; Ungarische Volksmärchen, Pesth, 1857.)

Mikor ERDÉLYI elvben tisztázta a kérdéseket, 1843 végén és 1844 első felében mint a Kisfaludy Társaság "titoknoka" népköltési gyűjtésre tesz közzé a sajtóban felhívást. Érdemes ennek első mondatait itt is felidézni, mert sok mindent elárul ERDÉLYI felfogásából: "A Kisfaludy-Társaság egy új vállalatra fordítá figyelmét s érezvén azon fontosságot, mellyel tekintetnek a népköltészet minden ereklýei Európa legtöbb és legmíveltebb nemzeteitől, kivált mióta a nemzetiség eszméje oly erősen hat minden águ szellemi vagy anyagi mozgalomra, elhatározó lépéseket tenni a 'magyar népdalok, mondák, mesék és hagyományok' felelevenítése, gyűjtése és megőrzése végett".¹⁴⁾ Ebben az egy mondatban sűrítve megtalálhatók azok a legfontosabb indokok, melyek ERDÉLYI-t a gyűjtés megindítására ösztökélték. Először a Társaság azt gondolta, hogy egy "bizottmány" végezze el a rendezés és szerkesztés munkáját, majd egyre inkább kitetszett, hogy egy kiváló tudós, ERDÉLYI János egyedül azt jobban meg tudja valósítani, "...kit a társaság tanáccsal, hol kell, szívesen segítend".¹⁵⁾

A Következő lépésként az Akadémia XV. közgyűlése után az ott összegyűlt népköltési gyűjteményt átvette a Kisfaludy Társaság, mely 12 tételben hozzávetőlegesen ezernél több alkotást jelentett, melynek csaknem egynegyede hangjegyekkel is el volt látva.¹⁶⁾

Két-három év alatt ez a szám meghaladta a négyezret. A beküldők döntő többsége értelmiségi, és csak elvétve akad köztük egy-két mesterember (pl. Molnár János takácsmester, Perkáta, Fejér m). Gróf Dessewffy Virginia gyűjtése mutatja, hogy a kérdés iránt az arisztokráciában is volt hajlandóság, hiszen Szabolcsból csaknem száz népdallal gazdagította a gyűjteményt. A legtöbben mégis a pedagógusok különböző rétegeiből kerültek ki: a falusi tanítótól az akadémiai professzorig. Rendkívül érdekes

13) ERDÉLYI J., 1847. 376.

14) Nemzeti Újság, 1844. 5.sz.

15) Évlapok, 1845-46. VII.

16) ERDÉLYI J., 1846. IX-X.

feladat lenne egyszer sorravenni őket és megnézni, hogyan illeszkedett egész életük munkásságába a népköltészeti gyűjtés, mert ennek során arra is feleletet kaphatnánk, hogy mennyi az, amit maguk írtak, illetve maguk hozzátettek. Ilyen vizsgálatot érdemes lenne elvégezni a lelkészek esetében is (Simon Vince, Pintér Endre premontrei szerzetes kanonokok).

A református papok nem szerepelnek olyan nagy mértékben, amennyire az ember várná ERDÉLYI kapcsolatairól. A költők közül ott találjuk már az első kötetben Döbrentei Gábort, Czuczor Gergelyt, Péczeli Józsefet, de a 35. tételben PETŐFY neve is előbukkan. SEBESTYÉN Gyula kiderítette, hogy Nem bánom, hogy parasztnak születtem... című dalt küldte be Petőfi, de ebből csak nyolc sort közölt ERDÉLYI. "Petőfi természetesen így is meg volt Erdélyi szerkesztésével elégedve, mert láthatta, hogy a kötet az ő legértékesebb lejegyzését is aránytalanul tökéletesebb változatban közölte szerencsésebb kezű lejegyzők gyűjteményéből".¹⁷⁾ Bármennyire is kíváncsi lenni a gyűjtők személyének részletesebb megismerése mégis tovább kell lépni magának ERDÉLYI munkamódszerének bemutatásához.

Néhány elvi és szerkesztési kérdés

Szeretnék néhány a népköltészetet érintő kérdésre rámutatni, mely már ERDÉLYInél jelentkezik. Ezekkel kapcsolatban ma részben más a véleményünk, részben vele értünk egyet, illetve a nevéhez fűződik valamilyen állásfoglalás első megfogalmazása.

Ezek közül említsem a nép fogalmát, amit azóta sem sikerült egyértelműen és végérvényesen meghatározni. ERDÉLYInek az a véleménye, hogy a nép fogalmát a múltban kell keresni, amikor a köznép, az alsóbb néposztályok műveltsége, életkörülményei sokkal egységesebbek voltak. Bár a kérdésre nem ad általános és kétséget kizáró feleletet, de ezzel kapcsolatos állásfoglalásából azt lehet leszűrni, hogy a nép fogalma minden korban más és más volt. Időben előre haladva a társadalom tagozódása következtében a nép elsősorban a falusi lakosságra vonatkozik. Napjainkban is többet foglalkoztak a kérdés megoldásával, de csak azok jártak némi eredménnyel, akik a nép fogalmában változó történeti kategóriát láttak.¹⁸⁾

A népdal, népköltészet kérdésében már határozottabb az állásfoglalása. Szerinte: "...ahol a történetírás elhallgat, s mintegy szürkületbe

17) SEBESTYÉN Gy., 1914. 195.

18) POZSONYI E., 1927. 166.

vész a régiségbúvárok vizsgálódása", oda a népköltészet még mindig bevilágít. Ezért a népköltészet megelőzi a "könyvirodalmat", de amint ez növekszik, úgy szorul mindig kisebb és kisebb területre a népköltészet.¹⁹⁾ Ez a felfogás, melyet KÖLCSEY is vallott, minden kétséget kizáróan Rousseau-Herder elméletét tükrözi, ugyanakkor nemzetibb vonásokat is felmutat.

A nép- és műköltészet egymáshoz való viszonyában nem húz olyan éles határvonalat, mint azt manapság tesszük. Különösen kezdetben azt tartotta, hogy az utóbbinak kell az előzőtől tanulnia márcsak azért is, mert azt tartja a régebbinek, sőt értékesebbnek. A Kisfaludy Társaságban széklő foglaltó értekezésében ezt így fogalmazta meg: "Mikép mondatik, hogy az Isten az embert önképére teremté, úgy kell a művelt költészethez is a népi hasonlatát viselni, azaz felvenni a népi elemet, különben nem igazi, hanem korcs, fattyú, sehonnai". Már magában a témaválasztásban is a néphez, az élethez kell fordulni, és ezzel kapcsolatban nagy lelkesedéssel írja le az alábbi mondatot: "A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik is; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz ki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet."²⁰⁾

Két külön tulajdonságra hívja fel a figyelmet. Az egyik a nyelv, melyet a műköltészethez mindenképpen a néptől kell eltanulnia, mert ez adja meg számára a jellegzetességet. Ez olyan vonás, amit más nyelvre lefordítani nem lehet. E kérdéssel foglalkozik ugyan, de a Népdalok és mondákban a nyelvjárási sajátosságokat nem közli, ez alól csak a PETRÁS Ince által beküldött csángó dalok képeznek kivételt. Ezekről maga jegyzi meg: "Bennök a kimondáshoz legközelebb járó helyesírás szigorúan megtartott."²¹⁾ Minden bizonnyal azért nem változtatott a dalokon, mivel a gyűjtők irodalmi nyelven küldték be a népdalokat és meséket, hiszen nem rendelkezhetett olyan ismeretekkel, mellyel azt az egész magyar nyelvterületen végrehajthatta volna. Más volt a helyzet KRIZA esetében, aki a székely nyelvjárások nagyobb részét nemcsak ismerte, hanem beszélte is.

A másik a forma és a dallam. Az időmértékes verselés nem sajátja a magyar népköltészethez, és ha valaki igazán magyar módra kíván verselni,

19) ERDÉLYI J., 1863. 1:1-5.

20) ERDÉLYI J., 1863. 1:11, 18.

21) ERDÉLYI J., 1846. 477.

akkor át kell vennie azt a formakincset, mely a népköltészetre jellemző. Ezen a téren ERDÉLYI bizonyos mértékig előfutára volt ARANY Jánosnak, aki eljutott a "magyar nemzeti vers-idom" elméleti megállapításáig, sőt használatáig.²²⁾ Már a Magyar Tudományos Akadémia népköltészeti gyűjteményének átadásakor FOGARASI János tanácsára felhívta a figyelmet arra, hogy a népdalokat, énekeket dallammal együtt küldjék be. Ezt vallotta ERDÉLYI is, mikor székfoglalójában írta: "...a népköltészetnek egyik jellemvonása, minél fogva az éneket vele kell gondolni."²³⁾ Igaz, ez már a hírlapi felszólításból elmarad,²⁴⁾ mégis számos dallam érkezett be, ezeket azonban -- minden bizonnyal anyagi okok miatt -- a kötetekben nem közölte. Érdeemes lenne a beküldött dallamokat egyszer ugyancsak kiadni, még akkor is, ha ezek egy jelentős része műdal, de ma már azokat is fontosnak tartjuk, különösen akkor, ha azok népi használatba is átmentek.

Ezek után határozottan kimondja: "...népköltészet alatt józanon csak olyan költészet érthető, mely mind a mellett, hogy iskolátlan tömegekből támadott, megüti a műbecsi értéket". Tehát csak azért, mert valami népi származású, nem feltétlenül értékes, azzá a "műbecsi érték" teszi.

Két felfogás élt egymás mellett, mely sok esetben még napjainkig is megmaradt: a romantikusok úgy vélték, hogy a nép kollektíven alkot, míg egyre gyarapodott azoknak a száma, akik azt tartották, hogy kiemelkedő képességű személyiségek önállóan alkotnak, és ezt az állandó népi használat tovább csiszolja vagy esetleg "széténeklei".

Az 1850-es években a sok tehetségtelen Petőfi utánzót olvasva és a hegelianizmus hatására a csak külsőségekben megnyilvánuló népiesség ellen fordult. Már azt is leírja, hogy a Kisfaludy Társaság népdal gyűjteménye "...egyáltalán nem akar költészeti mintául nézetni". Végül pedig azt is megállapítja: "Nem az a fő, hogy népi legyen a költészet, hanem az, ami rendeltetése: művészet".²⁵⁾

ERDÉLYI az elődöket követte akkor, amikor a különböző gyűjteményekben jelentkező azonos vagy azonosnak látszó dalokat egymás mellé ragasztotta. Ennek vitathatóságát maga is érezhette, és azért írta az alábbiakat: "Némellyek szerint maga Homér, de múlt században Ossian énekei, legújabbán pedig a finn hősköltemény: Kalevala, 32 énekben, szinte illy

22) POZSONYI E., 1927. 168.

23) ERDÉLYI J., 1863. 1:12.

24) Nemzeti Újság, 1844. 5.sz.

változó előadás, a nép ajka után íraték le, s adatott ki. Bár több volna efféle és ekkép szerkeszteni valónk nekünk magyaroknak is!"²⁶⁾ Mindennek ellenére a XIX. század második felében is csak lassan jutott el odáig a népköltészet gyűjtése és gyakorlata, hogy minden egyes lejegyzett népköltészeti alkotást egységnek tekintsen és azt önállóan kezelje.

A népköltészet egészének, gyűjtésének és közreadásának még számos olyan kérdését kellene megemlítenem, mint például a kezdőkép, melyet ugyancsak megpróbált megoldani, de mentse sikertelen kísérletét az, hogy mindenki által elfogadott megoldást még napjainkig sem sikerült találni. Más tudományágakban való jártasságára világít rá KATONA Lajosnak az alábbi megállapítása: "Nemcsak Wundtot, de Lazarust és Steinhalt is jóval megelőzte a mi Erdélyi Jánosunk a néplélek fogalmának megalkotásával..."²⁷⁾ Számos olyan felfedezéshez jutott el, melyet ma is vallunk. Egy ilyenre mutatott rá VARGYAS Lajos: "Már a Kisfaludy Társaságban 1842-ben elmondott székfoglaló előadásában felismeri a népköltészet két, egymásnak látszólag ellentmondó tulajdonságát. Az egyik az a népköltészetre általánosan érvényes igazság, hogy minden nép népköltészetében általános, közös, egyetemes emberi érzések, gondolatok fejeződnek ki. Ezen az alapon minden nép költészete édestestvére egymásnak. Ugyanakkor a népköltészet egy nép legjellemzőbb és legsajátosabb tulajdona."²⁸⁾

Következtetések

Erdélyi János eredményeit még hosszasan lehetne boncolni, de azt hiszem, hogy ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy az első európai méretű folklórkutatónk. Már nemcsak a különböző külföldi eredményeket tudja hasznosítani, hanem azokat a magyar körülményekhez alkalmazza és továbbfejleszti. Helyesen állapította meg BANÓ István, amikor a Népdalok és mondák megjelenésének 100. évfordulóján ezeket írta: "Erdélyi Jánost joggal nevezhetjük a magyar népköltés atyjának."²⁹⁾

25) POZSONYI E., 1927. 170.

26) ERDÉLYI J., 1846. XII.

27) KATONA L., 1910. 328.

28) VARGYAS L., 1988. V, 10.

29) BANÓ I., 1946. 33.

Most azonban felmerül az a kérdés, vajon a magyar néprajztudomány jól sáfárkodott-e azzal a gazdag hagyatékkal, amit akár nyomtatásban, akár kéziratban ránk hagyott. A kérdésre nemmel válaszolhatunk, különösen ha ERDÉLYI más alkotóterületeit is szemügyre vesszük. HELLER Ágnes két kötetben adta ki filozófiai munkáit, ilyen szempontból megírta életrajzát; ERDÉLYI Ilona nemcsak a már említett levelezését adta közre, hanem azokat az írásait is, melyek nyugati útja során születtek, a "Múlt magyar tudósai" sorozatban megjelentette életét és munkássága egészét értékelő kisonográfiaját, legutóbb elméleti munkáinak gyűjteményét. A néprajz ezekhez képest alig tett valamit és POZSONYI Erzsébetnek az Ethnographiában 1927-ben megjelent jeles tanulmánya az, melyhez biztonsággal nyúlhatunk. Érdekes, hogy a Vadrózsák már négy kiadást ért meg, és KÁLMÁNY Lajos hagyatékának kiadása is megindult. ERDÉLYI hagyatékával kapcsolatban könnyebb azt felsorolni, hogy mit is kellene elvégezni, mint eredményeket felmutatni.

Azt hiszem, hogy egy hasonmás kiadás lenne a legsürgősebb feladat, hiszen még a nagyobb könyvtárak, múzeumok sem rendelkeznek ezzel az alapvető munkával. Szükség lenne egy új, kritikai kiadásra, amin tudomás szerint néhány évtizeddel korábban már többen is dolgoztak. Itt lehetne a dallamokat is értékesíteni. Megírni a népköltészet kutatás oldaláról életrajzát, munkásságának értékelését. Bár a csúcst a Népdalok és mondák jelentette, de tudjuk azt, hogy élete végéig foglalkoztatta a népköltészet kérdése. Azt hiszem, hogy ezt a kérdést egy közös munkailésen a néprajz különböző szerveinek minél előbb meg kellene vitatni.

Hadd fejezzem be mondanivalómat ERDÉLYI János szavaival, melyek ma is időszerűek: "Kevés szót mondék, de sokaktól akarok értetni, mert hazánk mostani eldaraboltságában mélyebb rokonságra van szükség, mint a külső körülmények által ránk parancsolt jogi kötelék, s ott van különösen a lelki egybeolvadás, melynek a kölcsönös ismerkedés egymás érzéseinek, ha öröm megosztása, ha szomorúság elvállalása, kimaradhatatlan s örökítő feltételei."³⁰⁾

---

³⁰⁾ ERDÉLYI J., 1847. 375-376.

I r o d a l o m

- BALASSA I., 1984.
Herder, Bécs és Magyarország. Folklór, Folklorisztika és Etnológia 80. Bp.
- BANÓ I., 1946.
Erdélyi János népköltési gyűjteménye 100 éves. Ethnographia 57.
- BEÖTHY Zs., 1867.
Erdélyi János műbölcsészete. Budapesti Szemle, II, 5.
- ERDÉLYI I. 1951.
Erdélyi János útinaplója és úti levelei. Bp.
- ERDÉLYI I., 1960-61.
Erdélyi János levelezése 1-2. Bp.
- ERDÉLYI I., 1981.
Erdélyi János. A múlt magyar tudósai. Bp.
- ERDÉLYI I., 1989.
ERDÉLYI JÁNOS: Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások. Bp.
- ERDÉLYI J., 1846-1848.
Magyar népköltési gyűjtemény. Népdalok és mondák. 1-3.kötet. Pest.
- ERDÉLYI J., 1851.
Magyar közmondások könyve. Pest.
- ERDÉLYI J., 1863.
Kisebb prózái. 1-2.kötet. Sárospatak.
- ERDÉLYI Zs., 1976.
Hegyet hágék, lőtőt lépék. 2.kiadás. Bp.
- HARSÁNYI I., 1913.
Két XVIII.századi dallamgyűjtemény sárospataki kézírata. Ethnographia 24: 295.
- KATONA L., 1910.
A népköltés és néplélektan tárgykörében. Budapesti Szemle 141:328.
- KRIZA J., 1975.
Vadrózsák. FARAGÓ J. gondozásában. Bukarest.
- ORTUTAY Gy., 1975.
Magyar népdalok. Válogatta és jegyzetekkel ellátta KATONA I. Bp.
- POZSONYI E., 1927.
Erdélyi János és a népköltészet. Ethnographia 38.
- SEBESTYÉN Gy., 1914.
Petőfi népdalgyűjtése. Ethnographia 25.
- VARGYAS L., 1988.
Előszó (a Magyar néprajz V.kötetéhez). Bp.
- VERESS S., 1989
Moldvai gyűjtés. Szerkesztették BERLÁSZ M. és SZALAY O. Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI.kötete. Bp.

Szentimrei Mihály:

ERDÉLYI JÁNOS MINT FŐKÖNYVTÁRNIK

Az eddig elhangzott előadásokból kiderült,¹⁾ hogy Erdélyi János a magyar szellemi életnek a szabadságharc leverését követő pangása megelevenítésére nemcsak kialakította a maga koncepcióját, hanem azt eredményesen munkálta is. Ebbe a koncepcióba ágyazottan Sárospatak – elsősorban a Kollégium – érdekében is igen sokrétű tevékenységet folytatott. Meghatározó módon közreműködött a főiskolai nyomda korszerűsítésében, a népiskolai tankönyvsorozat létrehozásában, a jogakadémia újjászervezésében, a tanítóképezde felállításában, az évtized legigényesebb folyóiratának, a Sárospataki Füzeteknek a megindításában. Rajta volt a keze nyoma a Bach-korszak országos demonstratív megmozdulásának, a Sárospataki Református Főiskola fennállása háromszázados jubileuma megszervezésén és lebonyolításán. Valószínűleg tőle származik az akkor a Nagykollégium utcai homlokzatán díszlő egyik transparens szövegének megfogalmazása is: "HÁROM FÁKLYÁM ÉG: HIT, HAZA, EMBERISÉG".²⁾ Ebben foglalta össze tömören a pataki iskola mindenkori hivatását, létének értelmét, szolgálatának célját.

Ennek a sokrétű, Patakot szolgáló munkásságának utolsó állomása volt főkönyvtárnoksága 1863 júliusától haláláig, 1868-ig.

A Kollégium könyvtára a 17.század második felében, az iskola ellenreformáció által történt likvidálásakor és a bujdosás évtizedei alatt szenvedett kb. 90 %-os veszteségét csak a 18.század végére, a 19.század elejére tudta pótolni. Ekkorra újra sok értékes anyag, könyv és kézirat volt együtt állományában. De ez a mennyiség a régi, nagyon egyszerű feldolgozási, tárolási módszerekkel, kevés személyzettel is használható volt. A 19.század

1) Előadásként elhangzott 1989.május 8-án Sárospatakon a Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtárának dísztermében a Kazinczy Ferenc Társaság kezdeményezésére tartott Erdélyi János tudományos emlékülésen.

2) A Sárospataki Református Főiskola háromszázados ünnepe. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860. 65.p.

derekától azonban felgyorsult a gyarapodás, az állomány rohamosan nőni kezdett, s a régi módszerek hiányosságai mind jobban kitűtköztek, s mindez a megnövekedett állomány használhatóságának a rovására ment. Ennek többen is hangot adtak, s az iskola főhatósága, az Egyházkerületi Közgyűlés már 1855-ben a megoldást sürgető határozatot hozott, majd az anyagi lehetőségeket reálisabban ismerő számvevőszék 1857-ben egy bizottságot létesített és kért fel a korszerűbb könyvtári rend és funkció tervének kidolgozására.³⁾ Ebben a bizottságban Erdélyi János is benne volt. Úgy látszik azonban, hogy a bizottságok akkor is lassan működtek és mentek előre, mert amikor Erdélyi János átment a filozófiai tanszékről az irodalomtörténeti katedrára, s az azzal együttjáró főkönyvtárnoki tisztelet és szolgálatot is elvállalta, még mindig nem volt készen a könyvtár új rendjének és működésének tervezete, hanem csak egy újabb megbízó határozat 1863 áprilisi kelettel. Ezt a köziskolai szék, ahogy akkor nevezték, a "közülés" hozta, még Erdélyi könyvtárossá választása előtt.⁴⁾

Erdélyi Jánosnak viszont megvolt a maga saját elképzelése, és megválasztása után pár hónappal a könyvtár életének és működésének minden területére kitekintő programot terjesztett az iskola előljárósága elé, "Hivatalos tudósítás a Sárospataki Ref. Főiskola Könyvtára felől" címen.⁵⁾

Ez részleteiben és egészében is azt tükrözi, hogy Erdélyi János a könyvtártudomány és a könyvtári gyakorlat európai szintű ismerője volt. Egyébként a könyvtár iránti érdeklődése és a könyvtárral való kapcsolata ifjú jogász korától nyomon követhető. Kezdetben szorgalmas használója, olvasója volt a Kollégium könyvtárának, amit a korabeli kiviteli naplók is mutatnak. Pesti tartózkodásakor is használta az ottani könyvtárakat, amit akkor írott munkáinak bő hivatkozásai, jegyzetei bizonyítanak. Külföldön jártakor a könyvtárakat is megnézte, amit Naplójegyzeteiben is fontosnak tartott megemlíteni. Egyes könyvtárakról

3) A Tiszáninneni Református Egyházkerület Közgyűlésének említett évi jegyzőkönyvei. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában.

4) A Sárospataki Református Főiskola Köziskolaszékének jegyzőkönyvei. Uo.

külön feljegyzéseket is készített, így Wolfenbüttelben, Berlinben, Lipcsében, Drezdában. Ezekből a feljegyzésekből az is kiderül, hogy a könyvtárak szerkezete és működése is érdekelte, nem csupán az állomány profilja, érdekesebb és értékesebb példányai. Hivatalos Tudósításának néhány részletéből, ahol német terminus technikusokat is közöl zárójelben, arra következtethetünk, hogy a külföldi könyvtári szakirodalomban is tájékozódott.

Az említett "Hivatalos Tudósítás" három főfejezete huszonnyolc pontba foglalva adja elő Erdélyi János könyvtári koncepcióját, a könyvtár jobb működésének szabályozását, és ezek megvalósításának módját.

Az első főrész két pontban rögzíti a könyvtár átadását és a szerző részéről történt átvételét. Leírja, hogy eközben elvégezték az állomány revízióját, és pótolták az utóbbi évek gyarapodásában a hiányzó tulajdonbélyegzést.

A második főrész további négy pontból áll. Az első (3.) az állomány tárolásának megváltoztatását, az új tárolási rendet regisztrálja. Itt szakrendi tárolási módot lát jobbnak. A második (4.) pont tizenhat osztályba sorolja azokat a szakterületeket, amelyeket már alkalmaztak is az új tárolás során. Ezek a következők:

- "1) Encyklopédiák egyetemesen, azaz mind a rendszeres, mind a betűrendes ilyenmű könyvek, folyóiratok, (nem napi, tudományos közlönyök), akadémiák emlékkönyvei, évlapjai.
- 2) Nyelvészetiek (philologicumok) vagyis minden szótárak, nyelvtanok, ide tartozó elméletek.
- 3) Theológiai ágazati (dogmai), magyarázati (exegetikai), történelmi irányban minden segédtudományokkal.
- 4) Bölcsészeti és nevelési munkák és folyóiratok.
- 5) Történelem.
- 6) Mathesis, építészet, haditudomány.
- 7) Természeti tudományok: astronomia, geologia, természetrajz, természettan.
- 8) Orvosi tudományok.
- 9) Gazdaság és ipar, műtan, kertészet.
- 10) Politika, közigazdaság, pénz és kereskedelmi tudományok.
- 11) Jogi tudományok.
- 12) Nép és földisme, államrajz (geographica, ethnographia, statistica), utazások.

---

5) A Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattárában. Jelzete: Kt. 1166-1168.

- 13) Irodalom, szépirodalom és művészet.
- 14) Hírlapok.
- 15) Kézirattár.
- 16) Gyűjtélékes munkák, vegyesek."

Ennek az átrendezésnek, áttárolásnak, átrakásnak nem könyvnyű munkáját Erdélyi János a Kollégium tanárainak segítségével két hónap alatt elvégezte.

A harmadik és negyedik (5., 6.) pontban a tervezet arról tájékoztat, hogy a Nagyterem földszintjén a theológia, a filozófia és a történettudományok helyezkednek el, a többi a galériában és a két emeleti, udvari raktárteremben.

A harmadik főrész először az állomány nyilvántartásával, feldolgozásával és feltárásával foglalkozik, címtárakat, leltárakat, katalógusokat sorol fel. Itt találkozunk a már említett német nyelvű szakkifejezésekkel. Szükségesnek tartja: helyi címtár (Standorts-Catalog), alapcímtár (Grund-Catalog), egyetemes címtár (General-Catalog) stb. elkészítését. Közülük legfontosabbnak, legteljesebbnek az alapcímtárat tartja. Ezt kartonlapokra, mozgatható katalóguscédulákra gondolta elkészíttetni, a többi könyvkatalógus formában.

Ennek a fejezetnek a második részében az állomány őrzésével kapcsolatos elképzeléseit írta le. Egyebek mellett tűzvédelmi szempontból szükségesnek tartotta az ablakok faszalainak vastáblákra való kicserélését, amit nemsokára meg is valósított a Kollégium elöljárósága. Fontosnak tartotta még a tűzoltó víznek a közelben tartását és tárolását. A könyvek állagmegóvása és a teremkönyvtár esztetikai hatása érdekében javasolta, hogy "semmiféle könyv ne tétessék a helyére, míg csinos és gazdaságos, de tartós kötésbe nem tétetik, ez hasznos volna, és nevelné a könyvtár külső szépségét". Javasolta továbbá, hogy "az egy tudományba tartozó kisebb, 20-30 lapnyi művek egybe köttessenek". Ez a kívánalma is jórészt megvalósult. Ma is fel lehet ismerni azokat a köteteket, amelyeket Erdélyi főkönyvtárosságának idején, mind a régebbiek közül, a helybeli könyvkötő jellegzetes félbőr kötésbe bekötött

E fejezet harmadik részében (14-16.) a könyvtár használatával, az olvasó és kutatószolgálattal foglalkozik a szerző.

Helyteleníti, hogy a Kollégium könyvtára laza ellenőrzés mellett kölcsönkönyvtárként működik: "Úgy nézetik közönsége által, mint valami kölcsönkönyvtár, amelyből fizetés nélkül vehet könyvet az olvasás barátja, ha nem más célból is, mint hogy lefekvés előtt, vagy elalvás végett olvashasson". Nyilván az Akadémia könyvtára és a külföldi tudományos könyvtárak lebegtek szeme előtt. Ő tudományos praesens könyvtárként szerette volna működtetni a pataki könyvtárat is.

Nem értett egyet ennek a reprezentatív teremkönyvtárnak a szélesebb nyilvánosság számára való bemutatásával sem: "A könyvtárat csak mohóságból nézik, látogatják a felső művelt rendűektől a közrendű szolgálókig. (17-24) Ez nyilvánosság, és a nyilvánosság protestáns dolog... de a könyvtár el lehet nélküle". Ebben a részben foglalkozik még a gyarapodási napló pontos vezetésével, a duplumok kérdésével és azok esetleges értékesítésével.

Elengedhetetlennek tartja a továbbiakban a könyvtári személyzet létszámának növelését, ami nélkül nemcsak eredményes munka, de a korszerűsítés sem képzelhető el. Végül az utolsó részben a könyvtár jövedelemforrásait és a személyzet díjazását tárgyalja.

Sajnos, Erdélyi János hirtelen halála miatt a könyvtár korszerűsítése is megszakadt. Az új tárolási rend elkészült ugyan, de a katalógusok nem jöttek létre, s a személyzet létszámának szükséges emelése is csak igen csekély mértékben. Ha életben marad még néhány évig, tekintélyével bizonyára meg tudta volna győzni az illetékeseket a szükséges dologi, anyagi és személyi feltételek biztosításáról. Így a pataki könyvtár korszerűsítése jó néhány évre elakadt.

Az Erdélyi János könyvtári koncepcióját őrző, fennmaradt források alapján azt mondhatjuk, hogy mint egyéb területeken, úgy itt is érvényesült markáns egyénisége, határozott személyisége, nem mindennapi tehetsége, alapossága, igényessége. Négy és fél éven át - míg a könyvtárat irányította - következetesen igyekezett haladni az általa helyesnek vélt úton. Igaz, hogy a könyvtár korszerűsítése érdekében szinte kíméletlenül félretolt mindent, amit elavultnak tartott, s nem

volt mindig türelme ahhoz, hogy a régiből a jót átemelje az újba.

+

Erdélyi Jánosnak a főkönyvtárnoki szolgálatban utódai, az iránta való tiszteletből soha többé nem bolygatták Pollack Mihálynak ebben az egyszerűségében, de tökéletes arányosságában tiszteletet ébresztő remekművében az Erdélyi János által felrakatott könyvek rendjét. Ma is a nagy építőművész szellemével összhangban, megfelelően átgondolt, szilárd és egyszerű-mindenkorra zárt rendben tekintenek le ránk.

S z e r k e s z t ő i j e g y z e t

Az Erdélyi János emlékülés előadásai közül az alábbiak a BORSODI MŰVELŐDÉS című folyóirat 1989.évi 4.számában jelentek meg:

ERDÉLYI ZSUZSANNA: Erdélyi János és a népköltészet. (64-71.o.)

BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN: A "Sárospataki Füzetek". (72-75.o.)

T.ERDÉLYI ILONA: Erdélyi János írói hagyatékának sorsa. (76-80.o.)

B. Balsai Jolán - Csorba Csaba:

RÉGI ÉS ÚJ CÍMEREK MEGYÉNKBEN

Négy évtizede, a legutóbbi évet nem számítva, a címer szót ki-
mondva mindenki az állami címerre gondolt, s csak az idősebb kor-
osztályok agyában, s a történelem iránt érdeklődők meg a múzeumjá-
rók emlékezetében kapcsolódtak a címer fogalmához az államcímertől,
meg az 1960-as években divatossá vált városi címerektől eltérő cí-
merek.

A címertant ugyan a történeti segédtudományok között csendesen
megbújva oktatták egyetemeken, de a végzett történelem szakosok
a vizsgák után jórészt elfeledték azt a néhány bemagolt alapfogalmat
is, amit jól-rosszul megtanultak s csak annyi öögződött bennük, hogy
a címerek világa az új államcímert és az új városcímereket nem szá-
mítva egészében elavult, túlhaladott dolog, egy meghaladott rend-
szer avitt rekvizitumai.

A legegyszerűbb meghatározás szerint a címer meghatározott sza-
bályok szerint szerkesztett színes jelkép, egyén, család vagy ki-
sobb-nagyobb közösség jelképe.

Minden jelkép valamiféle összekötő kapocs. Egy jelkép akkor jó,
ha könnyen felismerhető, mással össze nem téveszthető, tetszetős,
lehetőleg állandó, s nem utolsósorban elfogadják, megkedvelik. Va-
lójában a címer éppenúgy jelkép, mint az áruvédjegy.

Az elmúlt négy évtized hivatalos politikája Kelet-Európában min-
denekelőtt arra törekedett, hogy a régi jelképeket mint "korszerűt-
len, sőt káros" elemeket eltörölje, elfeledtesse, s ezek helyett min-
den áron új jelképeket alkotott.

1949-től mintegy másfél évtizeden át egyetlen címer létezett: az
állami címer, amely ugyan kétszer is megváltozott, de a jelenleg ér-
vényben lévő is csak bizonyos külsőségeiben és egyes motívumaiban
emlékeztet a hagyományokra, egészében azonban történelmietlen és nem
felel meg a címertan szabályainak sem.

Az 1960-as években alkották meg az új városi címereket, amelyek - néhány kivételtől eltekintve - címertani torzszülöttek, az uralkodó ideológia tragikomikus vetületei. Azonban még ezek a címerek sem válhattak hivatalossá, csupán díszítő emblémaként használhatók, mert jelenleg is az egyedüli hivatalos címer az állami címer. Állami intézmény, a közigazgatás csak ezt használhatja.

Falvaknak azonban még ilyen címereik sem voltak, csak ha várossá nyilvánítottak egy-egy települést, akkor került sor címeralkotásra. Nagyobb területi egységeknek, azaz járásoknak, megyéknek nem volt címerük, a régi megyecímerek teljességgel feledésbe mentek.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az utóbbi évtizedek címerhasználati gyakorlata semmiben nem tért el az országos normáktól. Valamennyi város megalkotta címerét. Némelyik a régá címer egyes elemeit "átmentette" az újba, a többség teljességgel elvetette a hagyományokat. A lényeg azonban az, hogy 1988-ig egyetlen olyan városcímer sem született, amely egyrészt mindenben megfelelt volna a címertan szabályainak, másrészt maradéktalanul megtartotta volna a hagyományokat s nem utolsósorban ma már, amikor a véleményüket szabadabban kifejezésre juttathatják a tömegek, az is napnál világosabb, hogy az új jelképek nem nyerték meg a lakosság tetszését sem, nem érzik azokat magukénak. Hangsúlyoztuk az előbbieken, hogy a címer mint jelkép összekötő kapocs, s ha egy közösségi jelképet az adott közösség nem fogad el fenntartások nélkül sajátjának, akkor az a jelkép nem jó jelkép, nem tölti be a legfontosabb funkcióját.

Borsod-Abaúj-Zemplén sajátos konglomerátum, a sztálinista parancsuralmi rendszer sajátos képződménye, kövülete. A régi Borsod vármegye volt a mag, de az sem csonkítatlanul, hiszen néhány nyugati települését Heveshez csatolták. Borsodhoz csapódtak Abaúj és Torna meg Gömör csonka darabjai csakúgy, mint Zemplén, no meg Szabolcs néhány lakta- és bodrogi közti települése. Ahogy Budapest Magyarországot, ugyanúgy uralta e konglomerátumot Miskolc. Gömörnek, Tornának, Abaúj-nak hosszú időn át nem volt városa, Zemplénnek is két évtizeden át csupán Sátorajjáújhely, amely csendben sorvadozott, határszéli település lévén.

Miskolc jelképe az avasi betonmonstrum, a kilátó meg a kohász vált. Jobb híján szinte a megyei jelkép szerepét is betöltötték. A megyének azonban valóságos jelképe nem volt, az egyes megyék-megyerészek címe-

rei még a történelemtanárok nagy többsége számára is ismeretlenek voltak, csakúgy mint a régi családi címerek.

1987-ben - mintegy a régi mechanizmus hattyúdalaként - Borsod-Abaúj-Zemplén megye tanácsai vezetése úgy döntött, hogy a fővárosi Vigadóban nagyszabású és reprezentatív rendezvénysorozat keretében "bemutatja" a megyét. Az ipar, a mezőgazdaság, a művészet-népművészet mellett szükségét érezték a történelmi múlt bemutatásának is. A megyei múzeum és a megyei levéltár kapott megbízást a történeti-régészeti-néprajzi kamarakiállítás megrendezésére. Kevés, de jellegzetes tárggyal, rövid szövegekkel kellett kifejezni a legfontosabbakat.

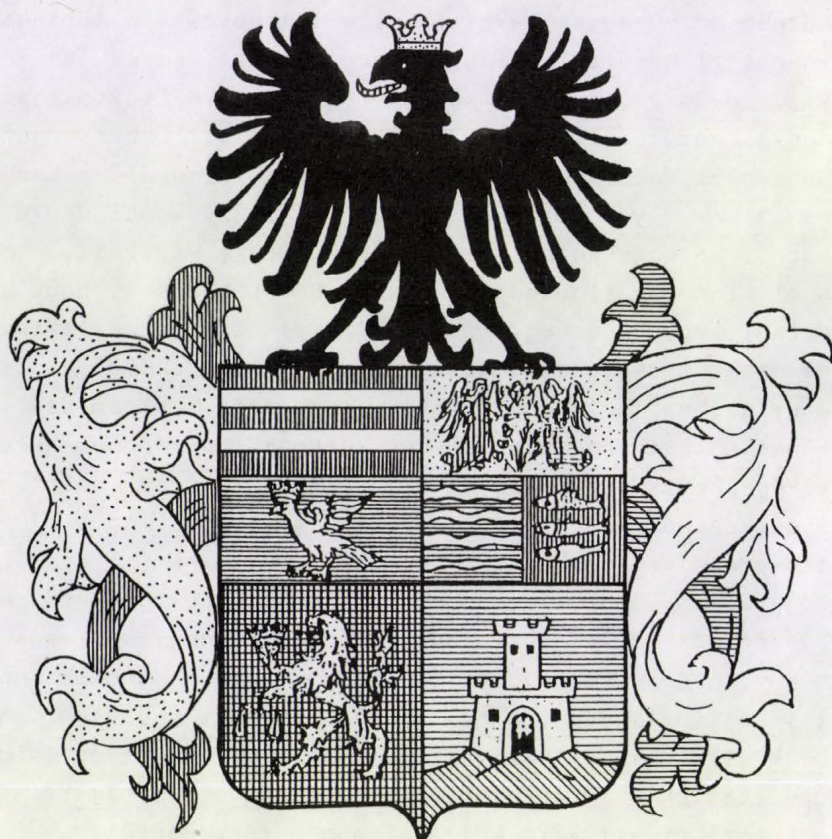
A megye reprezentatív - műemléki - épületeit Dobos Lajos fotói segítségével ismerhette meg a látogató. De felmerült a gondolat, hogy kellene valami olyan nyitó kép (jelkép), amely a mai megye egészét jelképezné. Bárhogyan kutattunk, gondolkodtunk, kiderült, nincs a megyének általánosan elfogadott jelképe. Gondolkodtunk, hogy a mai megyét alkotó régi megyék és megyerészek címereit egymás mellé téve kiállítjuk. Az ötlet megvalósult: Abaúj-Torna, Borsod, Gömör és Zemplén címere nagy színes tablókra fogadta a látogatót a Vigadóban. De az egymás mellé tett régi címerek így külön-külön még nem jelképezik, nem jelképezhetik a mai megyét. Ekkor támadt az az ötletünk, hogy a régi címerekből meg kellene szerkeszteni a mai megye címerét, a címertan szabályai szerint.

Abaúj-Torna, Gömör, Borsod és Zemplén címere egyenként mintegy négy évszázados múltra tekinthet vissza s mindegyik a maga nemében harmonikus, szép és kifejező, tehát semmi sem indokolta, hogy rajtuk bármit is változtassunk, annál is inkább, mert egy címer annál értékesebb, minél régibb. Tekintettel arra, hogy Abaújt és Tornát 1882-ben egyesítették s akkor egyesítették a két megye címerét is, ezt az egyesített címet vettük figyelembe a tervezésnél.

Legcélszerűbbnek látszott, ha a négy címet egy négyelt címerpajzson helyezük el. Az elhelyezés sorrendjének voltaképpen nincs jelentősége. A sorrendet, az egyes címerek egymásmellettiségét esztétikai szempontok határozták meg. Így került a címerpajzs két felső negyedébe Abaúj-Torna a pajzs (heraldikai) jobboldalára, s mellé Zemplén. Az alsó negyedekben Abaúj-Torna alá került Borsod, Zemplén alá Gömör.

A négy címerpajzs alakja különböző volt. A legcélszerűbbnek lát-

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE CÍMERE

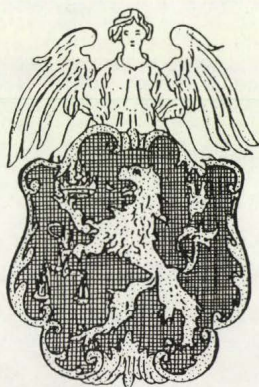
ABAÚJ-TORNA MEGYE CÍMERE

GÖMÖR MEGYE CÍMERE

BORSOD MEGYE CÍMERE

ZEMPLÉN MEGYE CÍMERE

szott, hogy a négy közül Abaúj-Torna csücsköstalpú pajzsát választjuk ki. A sisakdísz Abaúj-Torna és Gömör esetében egy-egy kiterjesztett szárnyú sas, Borsodé egy angyalalak (mint pajzstartó), Zemplén koronás sisakjából leveles szőlőfürt nőtt ki. Mivel két megye sisakdísze a sas, és egyébként is tetszetős, így az egyesített címet karmaival egy fekete sas tartja, a foszlányok Abaúj-Torna foszlányaival azonosak.

Az így szerkesztett színes címer a látogatók osztatlan tetszésével találkozott, s különösen dr. Nagy Károly, Borsod-Abaúj-Zemplén megye fővárosba elszármazott polgárai baráti körének titkára propagálta nagy lelkesedéssel. Az akkori megyei tanácsi vezetés tetszését is megnyerte az újcnnan szerkesztett címer (1. kép). Olyannyira, hogy a Minisztertanács Tanácsi Hivatalához is felterjesztették hivatalos elfogadásra, az 1987. év folyamán. A címet elfogadta a Képzőművészeti Lektorátus is, amelynek szakértője, Bertényi Iván, az ELTE Történeti Segédtudományi Tanszékének egyetemi docense mintaszerűnek értékelte és más megyék számára követendő példaul állította. Az már a magyar bürokráciatörténet sajátossága, hogy a megyei címer hivatalos engedélye - tudomásunk szerint - mindmáig nem érkezett meg.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár sokszorosításában a Vigadóban rendezett kiállításra megjelent egy füzet, amely bemutatja (fekete-fehér ábrázolásban) az új megyecímet és a négy történeti megye, ill. megyerész címerét.¹ A címerekről és az új megyecímerről (szintén fekete-fehér kíséretében) cikket írt az Észak-Magyarországra B. Balsai Jolán.²

A négy régi megyei címer (2.kép) megismertetése a megye közvéleményével legalább annyira kívánatos, mint a régi megyék általános ismertetése. Hiszen könyvtárainkban sem túl gyakori, hogy csonkítatlanul meglegyen a Pallas Nagy Lexikona sorozata, amely színes térképen mutatja be a Trianon előtti Magyarország összes vármegyéjét, s minden vármegye címerét is. S ma már nagyon kevesen vannak, akik ismerik azokat a régi határvonalakat, amelyek elválasztják egymástól Abaújt, Tornát, Zemplént, Gömört, Borsodot.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye városai közül az 1960/70-es években mindegyik megszerkesztette a maga címerét, s az 1980-as években várossá nyilvánított települések sem mulasztották el ezt. Ha rájuk tekintünk, a legszembetűnőbb az, hogy valamennyi elsősorban az újat, a

megváltozott világot igyekezett tükrözni, s nem hiányozhattak a "szocialista jelképek" sem. A múltat, a hagyományokat is sajátosan értelmezték, s legfeljebb néhány átstilizált, vagy újonnan alkotott címerelemmel próbálták érzékeltetni. Jó példa erre Sátoraljaújhely és Sárospatak címere. A címerszerkesztés hű tükre volt a mindenkori napi ideológia változásainak.

Az 1980-as évek közepén, amikor Encset várossá nyilvánították, a település vezetői megkeresték a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárat, s szakvéleményt kértek. Ez volt tudomásunk szerint az első ilyen eset, korábban ezt mindig elmulasztották. Amikor azonban a több mint két évszázados címeres pecsét lenyomatával megismerkedtek, s arról másolatot kaptak, a továbbiakban nem törődtek a szakvéleménnyel. Encs címere, mint sok más falué a paraszti, paraszti-munkaeszközt ábrázoló címerek csoportjába tartozott. Az új város vezetőit egy ilyen jelkép nem elégítette ki. Talán úgy vélhették, nem fejezi ki a "dinamikus fejlődést", a városiasodást, a "szocializmus építését". A régi munkaeszközök mint jelképek ugyan nem ellentétesek a szocialista eszmékkel, hiszen deklaráltan egy munkán épülő társadalom létezik 1949 óta Magyarországon, amelynek alapja a "munkás-paraszt szövetség". Encs azonban úgy látszik szégyellete egyszerű paraszti, mezőgazdasági múltját. Félretette a régi jelképeket, s helyettük új címet konstruáltak, téglafallal, életfával, ötágú csillaggal (képét még elretentésül sem mutatjuk be!).

Többé-kevésbé a régi címet újította meg - változásokkal - Szerencs. A régi címer megújítására készült Tokaj és Putnok is.³ Régi címerének megújítására kérte fel a Megyei Levéltárat Szikszó és Sajószentpéter. Szikszó megújított címere látható a város műemlékeit-látnivalóit ismertető új kiadvány címlapján.⁴ Sajószentpéter régi címere a középkori plébaniatemplom védőszentjét, a település névadóját, Szent Pétert ábrázolta, kezében jellegzetes attributumával: kulccsal, mellette R betűvel. A megújított címerben egy kulcsot tartó kéz és az "R" betű került, de ezt hivatalosan még nem fogadták el. A mai politikai-ideológiai helyzet talán már lehetővé teszi, hogy a régi címer változatlan formában újíttassék meg: Szent Péter egészalakos képe, kezében kulccsal. Az "R" belül talán elhagyható lenne, mert lehetséges, hogy csupán térkitöltő elemnek használta a régi pecsétvéső mester.

Miskolc is arra készül, hogy régi címere helyett újat készíttessen.

Ehhez a Városszépítő Egyesület kikérte a Megyei Levéltár véleményét. A címer történetéről és a javasolt változatról több cikk jelent meg⁵. Talán legcélszerűbb lenne lényegében változtatás nélkül megújítani az 1909-es címet, a pajzsban Szent István király alakjával és sisakdíszként a hajdúalakokkal.

A községek közül Tiszakeszi a település első okleveles említése 650. évfordulójára jelentetett meg egy kis helytörténeti kötetet⁶. Ennek címlapján a XVIII. századi címeres pecsét lenyomata látható: egy (címertanilag) jobbra úszó hal. Azóta ezt címerpajzsba foglalva is elkészítettük, de hivatalos elfogadásáról nincs tudomásunk.

1984-ben Halmaj első említésének 750. évfordulójára készült kis helytörténeti füzet⁷ címlapján szintén feltüntettük a régi, XVIII. századi eredetű címeres pecsét lenyomatát. A címer egy felfelé úszó hal, két oldalán H és P betűk (Halmaj Pecsétje) rövidítéseként. A címerpajzsba foglalt hal alakját színes táblára festve a községből kivezető utaknál is elhelyezték a jubileumi ünnepség idején.

1987/88-ban szórványosan előfordult, hogy egy-egy község érdeklődött a régi címere iránt. (Sajóvelezd, Tíbolddaróc) a Megyei Levéltárban. A levéltári szakvélemény nyomán azonban - tudomásunk szerint - semmiféle további kezdeményezésre nem került sor.

Visszhangtalan maradt az Észak-Magyarország hasábjain leírt felkérés, hogy a települések újítsák meg címerüket⁸. Ezt látva körlevelet intéztünk valamennyi olyan község tanácselnökéhez, amely még nem újította meg címerét, felajánlva, hogy a Megyei Levéltárban elvégezzük a történeti kutatásokat, megszerkesztjük az új (megújított) címet. Ez a körlevél sikeres volt, eddig mintegy félszáz település jelentkezett, s nagyobbik felének igényét sikerült is kielégíteni. A többi címerkutatás-tervezés folyamatban van.

A feudális korban minden (vagy szinte minden) településnek volt címeres pecsétje. Ezeknek felkutatása a kezdeti lépés.

Legtöbb adatunk a települések viszonylatában a királyi városok címeréről van. Ebben a régióban az egyetlen királyi város Kassa volt. Minden valószínűség szerint már 1526. előtt volt minden mezővárosnak is pecsétje, a pecsét ábrája minden esetben a városcímer. A pecsétnyomók nem maradtak meg, a pecsétlenyomatok közül azonban sok ismeretes. Összegyűjtésük és feldolgozásuk azonban mindezekig nem történt meg, - Sárospatakot kivéve⁹.

A falvak pecsétjei a XVI. század közepén jelennek meg. Jelentős részüket magyar köriratú. A pecsétnyomók közül sokat közöltek a meginduló történettudományi folyóirat, a Századok első évfolyamaiban, az 1860/70-es években.¹⁰

A ma meglévő pecsétnyomók (vagy lenyomatok) többsége XVIII-XIX. századi. A legnagyobb sorozatot az 1770-es évek urbérrendezési során keletkezett iratokon lévő pecsétek jelentik.

1906-ban belügyminiszteri és megyei rendeletek kötelezték a községeket a régi pecsétnyomók beadására. Ezek az illetékes megyei levéltárakban kerültek: Zemplénből Sátorajjá helyre, Abaúj-Tornából Kassára. A ma a miskolci és sátorajjá helyi levéltár őrzetében meglévő pecsétnyomók nem alkotnak teljes sorozatot. Feltűnően hiányzik például Dél-Zemplén pecsétnyomóinak jelentékeny része. Arról nincs adatunk, hogy a szlovákiai kassai területi levéltár milyen pecsétnyomó-gyűjteménnyel rendelkezik jelenleg.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár 1971-ben közzétette 183 feudális kori borsodi és zempléni pecsétnyomó leírását, s csaknem egyharmadának a képét is. A leírás tartalmazta a pecsétnyomó készítésének, ill. használatbavételének évét (a rajta lévő véset vagy becslés alapján), a körirat betűhű olvasatát, a pecsét ábrájának rövid (nem a címer- és pecséttan szabályai szerint!) leírását, a nyomólapra és a pecsétnyomó többi részére vonatkozó adatokat.¹¹

Az 1849-1913. között készült 536 pecsétnyomó leírását külön füzet tartalmazta.¹² Végül a sorozat lezárásaként az 1849-1913. közötti fém és gumi pecsétnyomók addig közöletlen darabjait írta le egy újabb füzet (leírásaiban a címertan szabályait többé-kevésbé már betartva). A folytatólagos sorszámozás 1417-es számmal zárul. A községpecséteken kívül megyei és járási stb. hivatalok pecsétjei is szerepelnek benne, borsodi és zempléni pecsétek, az abaúji anyag Magyarországon hozzáférhetetlen lévén.¹³

A feudális kori községi pecsétnyomók ábrázolásainak harmada a szántóföldi gazdálkodással, a kalászosok termelésével kapcsolatos. A pecsétnyomók ábrái között így találkozunk ekevassal, csoroszlyával, búzaszálakkal vagy kévével, sarlóval, kaszával, cséppel, szórólapáttal, gabonavillával, stb.

Gyakoriság tekintetében második helyen a szőlőműveléssel kapcsolatos ábrázolások jelentkeznek: szőlőtőke, szőlőfürt, metszőkés.

Az előzőeknél jóval kevesebb az állattartásra, erdőgazdálkodásra, halászatra utoló embléma.

Több település pecsétnyomója egyházi jellegű (a templom védőszentjére utal, stb.). A fegyveres vitéz vagy fegyvertartó kéz a hajdúhagyományokra utal.¹⁴

Az 1906. előtti pecsétek, ill. lenyomataik vizsgálatából nyilvánvaló, hogy az azt megelőző három-négy évszázad alatt (mezővárosok esetében még nagyobb intervallumról van szó) egy-egy település nem egyazon pecsétnyomót használta a kezdetektől az országos egységesítésig (1906-ig). Ennek oka részben az, hogy a pecsétnyomó elkopott, megsérült, másrészt különböző okok miatt elveszett, megsemmisült, harmadrészt megváltozott a település neve, ill. jogállása, ami miatt a pecsét körirata változtatásra szorult, s ez egyet jelentett új pecsét készíttetésével.

Jónéhány olyan település van, amelynek több pecsétnyomója, vagy több különböző pecsétnyomó lenyomata maradt fenn. Ezek összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a különböző korú pecsétábrák nem teljesen azonosak, sőt olykor gyökeresen különbözhetnek egymástól.

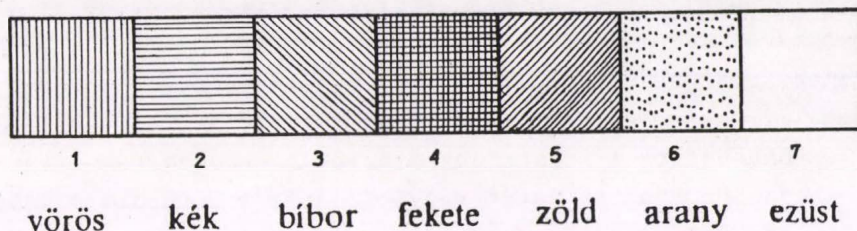
A feudális kori községi pecsétek kicsik, átmérőjük (többnyire ke-rekek vagy oválisak) 2-3 cm, olykor még ennél is kisebb. Ilyen kicsiny felületre felíratot és ábrát vésní (főleg bonyolultabb ábra esetében) nem kis mesterségbeli tudást igényelt. A községeknek természetesen aligha volt arra pénze, hogy a legjobb s ennek megfelelően drágán dolgozó ötvösöket megfizessék. Jobb híján a célnak megfelelték a cigánykovácsok is, akik igyekeztek többé-kevésbé lemásolni a korábbi pecsét ábráját, vagy elmondás, ill. rajz alapján elkészíteni az új pecsétet. Sem a pecsétet készíttető falusiaknak, sem a pecsét készítőjének nem voltak általában kellő pecsét és címertani ismeretei, a szabályokat nem ismerték, s ebből következőleg nem is tartották be.

Esztétikai szempontból jellemző, hogy az ábrák vésete igen kezdetleges. A véset olykor annyira elnagyolt, hogy az ábra mibenlétének azonosítása is lehetetlen (pl. virág meghatározása). Méginkább nehezíti a mai kutató dolgát, ha a pecsétnyomó kopott vagy sérült, s hasonló fogyatékokosságai vannak a korabeli pecsétlenyomathoz is.

A pecsétek többségének jellemzője, hogy a pecsét emblémáját nem pajzsban, hanem csak köralakú keretbe foglalták. A keretet sok esetben különféle círádával, ékítménnyel igyekeztek kitölteni, nehezebb

nagy felület üresen maradjon; színre való utalással többnyire csak a XX. századi pecsétnyomóknál találkozunk; ez a címertan szabályai szerinti grafikus jelölést jelenti (3. kép).

Cimerszínek jelölése

3.kép

Az esztétikai vonatkozásoknál lényegesebbek a tartalmiak: a pecsétvésők olykor - nem ritkán - félreértették, félreértelmezték, torzították, egyszerűsítették a pecsét ábráját. Így lett például Diósgyőr pecsétjén a diós-leveles ágból a XX. századra pálmafa.¹⁵ Elképzelhető, hogy egyes esetekben a megrendelő község adott utasítást a pecsétkészítőnek az ábra megváltoztatására.

Mivel a pecsétkészítésre s főleg annak részleteire vonatkozó iratok nem maradtak fenn (az esetek többségében talán eredetileg sem foglalták írásba a készítéssel kapcsolatos ügyletet), ma már megállapíthatatlan az esetek túlnyomó részében a pecsétábrák megváltozásának a valóságos oka. Legfeljebb következtetésekre, feltételezésekre lehetünk utalva.

A mai ember számára - főleg laikusok körében - a legelső kérdések egyike, mit jelent a pecsét vagy címer képe, mit szimbolizál. Nos, dacára annak, hogy a címerszimbolikának a középkor óta nagy irodalma van, a magyarázatokkal csínján kell bánnunk. A legegyszerűbb az, amikor a pecsét létrehozója (adományozója) eredeti vagy hiteles másolatban fennmaradt okiratban nyilatkozik efelől. Az ilyen azonban ritka, leginkább mezővárosok esetében van rá példa, községek esetében lényegében nincs. Az esetek többségében azonban a szimbólumok könnyen megfejthetők. A gazdálkodásra utaló eszközök a lakosság foglalkozására utalnak, a növény- és állatvilág, a természeti környezet (folyók, helyek) jelképei is könnyen magyarázhatók. A község nevére utal

Makkoshotyka esetében a makk, Sátoraljaújhely régi címerében a "V" az Újhely (VYHEL) név első betűje, régiesen írva. Előfordul, hogy a földesúri család címeréből vett jelkép kerül a község címerébe. Van eset arra is, hogy a pecsét ábrája és a község között nyilvánvaló és szembetűnő kapcsolat nincs. De nem is szükségszerű a kapcsolat. Valójában a címerek között - legalábbis Magyarországon - ritka az ún. beszélő címer, azaz az olyan címerábra, amely egyén vagy közösség félreismerhetetlen jellemzőjét fejezi ki. A címer megkülönböztető jel, amelyet meghatározott szabályok szerint szerkesztenek s egyáltalán nem célja, hogy adott egyén vagy közösség jellemzőit félreérthetetlenül kifejezze!

A XIX. század első felében elsősorban Abaújban elterjedtek az ún. tájképi címerek, pecsétek. Ebben az esetben a címerkép általában a község egy részlete (templom, házak, patak, stb.). Ezek a pecsétképek amatőr, mi több, dilettáns alkotások, amelyek fittyet hánynak a címer- és pecséttan "konzervatív" szabályaira. Tartozunk tehát azzal az igazságnak, hogy "szabálytalan", "rossz" címereket nemcsak az utóbbi négy évtizedben, hanem a megelőző századokban is bizony jócskán alkottak.

1906-ban az Országos Községi Törzskönyvbizottság nemcsak a települések hivatalos nevét állapította meg, hanem a hivatalos pecsét felől is intézkedett. A települések szabadon választhattak, hogy megtartják a régi, hagyományos címert pecsétjükön (a bizottság jóváhagyásával és a címer pontos megállapításával), vagy ábrázolás nélküli, pusztán körirattal ellátott pecsétet választanak. Sok település az utóbbi- egyszerűbb- megoldást választotta. Szembetűnő, hogy például Zemplénben a Szerencsi járás községei tartottak ki leginkább a régi címeres pecsétek megújítása mellett.

Mielőtt a címerszerkesztés gyakorlatára rátérnénk, szükséges röviden szót ejteni a címertani irodalomról, s a legfontosabb címer- és pecsétteni szabályokról.

1945 után évtizedeken keresztül a címerekről nem jelent meg önálló kiadvány. A régi szakirodalom valaha kis példányszámban látott napvilágot, kötetei ritka, s hovatovább szinte csillagászati áron megszerzhető antikváriumir ritkaságok lettek.¹⁶

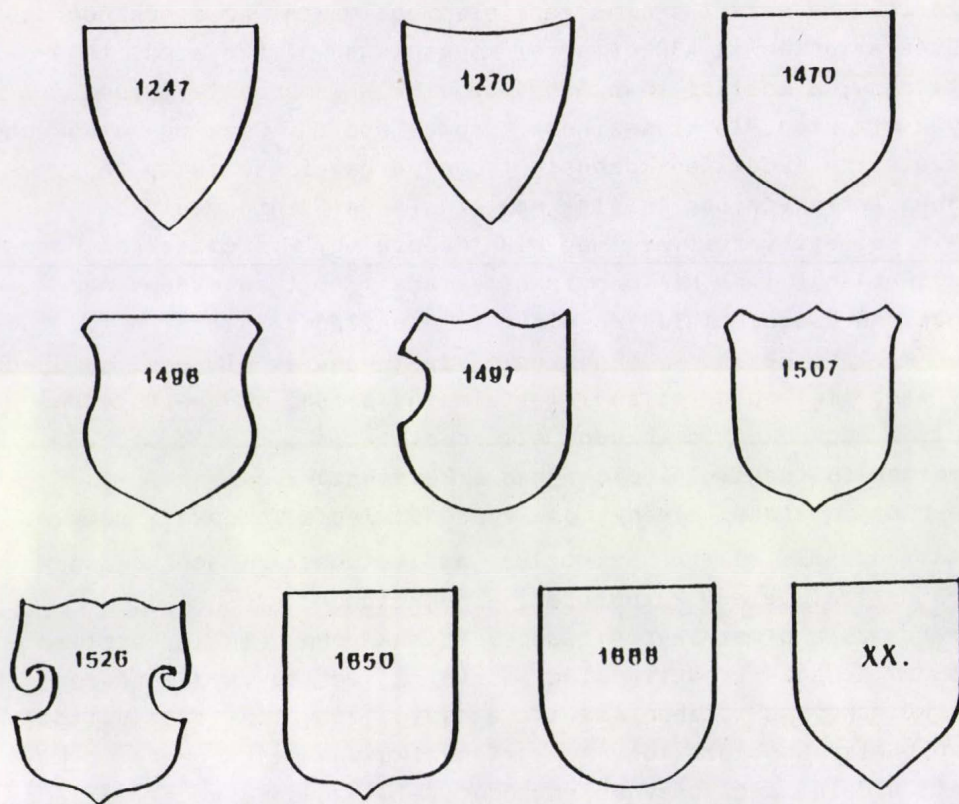
Hosszú időn keresztül a címertani alapfogalmakról az érdeklődő csupán a Művészettörténeti ABC címerrel kapcsolatos címszávaiból tájékozódhatott csak; a mesteri tömörítésű szócikkek Kumorovitz Bernát - a magyar címertan élő klasszikusa - remeklései.¹⁷ Csak egy a bökkenő, hogy a szélesebb érdeklődő közönség többsége nem is sejtette, hogy éppen ebben a kiadványban találja meg az alapvető információkat.

1983-ig kellett várni, míg megjelent végre egy kis címertani összefoglalás, Bertányi Iván Kis magyar címertana.¹⁸ Ezt követően több kisebb-nagyobb összefoglalás és album is napvilágot látott, de az igazi nagy címertani kézikönyv még mindig várat magára. Nincs olyan újabb kiadvány sem, amely hiánytalanul tartalmazná a régi megye- és város-címereket, s megyénként a községi címereket.

A címertan fő tudnivalói dióhéjban a következők:

1. A címer pajzs alakú jelvény, amely eredetileg a középkori fegyverhasználaton alapul. Állandó szimbólum, amelyet használhatnak magán-személyek és testületek, közösségek, - megkülönböztető jelül.
2. A címerpajzs a címer legfontosabb - voltaképpen nélkülözhetetlen - alkotórésze. A pajzs eredeti célja szerint a védőfegyverzet része. Alakja a középkorban részben követte a hadipajzsok tényleges változását, később elszakadt azoktól. A legklasszikusabb pajzsformák: a kikerékített oldalú, alul hegyben végződő, felül egyenes vonallal záródó; hasonló hozzá az alul lekerekített (kerektalpú); utóbbinak alul szivarszerűen kihegyesített változata a csücskös talpú pajzs (Mátyás király fekete seregének gyalogsági pajzsa például ilyen volt). A reneszánsz és a barokk stíluskorszak után a legváltozatosabb pajzsformákat hozta létre (4.kép). A címerpajzs vízszintes, függőleges és ferde (haránt) stb. vonalakkal több részre osztható.
3. Címerkép: A címerpajzs egyenes, ívelt vagy tört osztóvonalakkal való elkülönítése ún. mesteralakokat hoz létre. Ezen kívül címerkép lehet a természetből, a köznapi életből vagy a képzelet világából vett s a mindenkor heraldikai stílusnak megfelelően kialakított kép: emberi vagy állati alak, növény, ásvány, égitest, természeti tünemény, építmény, természeti képződmény, használati eszköz, fegyver, stb. A klasszikus címertan szabályai meghatározzák hogyan kell egyes állatokat, növényeket, égitesteket, stb. ábrázolni (ezek az ábrázolások stilizáltak, eltérnek a természetestől).

Pajzsformák változása

4.kép

4. Címerszínek: A címereken a címerképeket természetes színekkel is lehet ábrázolni, de a klasszikus címertan valójában csak a következő színeket ismeri: vörös, kék, zöld és fekete. Az ún. fémek: az arany (sárga) és az ezüst (fehér). A színek nem árnyaltak, csak egyféle, keveretlen színek használhatók! Még ennél is lényegesebb szabály: szín mellett szín, fém mellett fém nem alkalmazható: tehát pld. zöld

színű címerpajzsban nem állhat a másik három szín (vörös, kék, fekete) bármelyikével festett ábra, s arany színű címerpajzsra nem helyezhető ezüst színű ábra (vagy fordítva). Bár ezeket a szabályokat az élő heraldika (címertan) korában, azaz a középkorban is többször megsértették, mindazonáltal arra kell törekednünk, hogy a ma alkotott - vagy felújított - címerek esetében lehetőleg a szabályokat tartsuk be!

5. Címersisak: A címerpajzs fölött elhelyezett sisak nem feltétlenül nélkülözhetetlen alkotórésze a címernek. A sisak tetején alkalmazott dísz a klasszikus szabályok szerint a címerkép ábrázolásával azonos, ill. abból vett elem. A sisak lehet koronás vagy anélküli. Gyakran a címerre nem sisakot, hanem koronát helyeznek (pl. Sátoraljaújhely középkori címerén).

6. Pajzstartók: Emberi vagy állati alakok, amelyek a pajzsot tartották, "őrizték".

7. Sisaktakaró vagy foszlány: Eleinte köpenyalakú kendő a pajzs körül, amely a sisakról lecsüng, szélei eleinte simák, majd bevágottak, majd cafrangosak, színe a pajzs színével megegyező, a bélés fehér (ezüst), vagy sárga (arany).

A címerszerkesztés, címermegújítás az előzőekben röviden ismertetett elvek és szabályok alapján történik.

Püspöki Nagy Péter szlovákiai magyar történész, aki két évtizede foglalkozik a címertan elméletével és gyakorlatával, s több város-címert alkotott és újított meg (Dunaszerdahely, Párkány, Ipolyság, Zselíz, Rozsnyó, Nagymegyer), a címerszerkesztéssel kapcsolatos gondokat a következőképpen fogalmazta meg: "Amióta a heraldika tudományos diszciplínává fejlődött, sajnálatos módon a címerek alkotása elvált a címerek történetének és rendszerének a vizsgálatától. Ma bizony ritkaságszámba megy az olyan heraldikus, aki egy címet le is tud rajzolni; de még ritkább az olyan, címereket is rajzoló, netán még új címet is alkotó művész, akinek a heraldikáról, annak szabályairól és a heraldikai kultúráról némi fogalma van. Ez a kettéválás nemcsak a címerábrák tartalmi zűrzavarában vagy alacsony művészi színvonalában mutatkozik meg, hanem a heraldikai esztétika elméleti művelésének és gyakorlati alkalmazásának hiányában is. A kutató heraldikus, mivel maga rajzolni nem tud, a heraldikaábrázolást mindössze rajzolókésztséget igénylő, másodrangú követelménynek tartja, és különösebb

igényeket irányába nem támaszt. A címet rajzoló művész meg felesleges okoskodásnak tekint mindent, ami alkotó munkáját nehezíti. Ennek a gyakorlati helyzetnek a felismerése vezetett arra, hogy - egyéb heraldikai problémák mellett - a heraldikai esztétika elméletét és gyakorlatát egyaránt napirendre tűzzem... Alapvetően arra törekedtem, hogy az adott város történetéből olyan hiteles alapgondolatot emeljek ki, amely az adott város egyediségére utal, a város polgárainak kedves és elfogadható, egyszersmind a képes ábrázolás a heraldika szellemében megvalósítható. Ezek sorában mindenkor a legsikeresebb eszme a város nevének "beszélő címer" formájában való rögzítése."¹⁹

A címerszerkesztés-felújítás munkafolyamata a gyakorlatban a következő:

Az első munkafázis, a községi vagy városi címer megrendelésének beérkezése után, az adott település pecsétnyomónak, ill. a lenyomatai ábrájának összegyűjtése. Ezt követi az ábra kiértékelése. Ha többfajta pecsét is volt, a legrégebbi "előnyt" élvez a tervezés során, hiszen minél ősbibb a címer, annál értékesebb. Abban az esetben, ha a régebbi és az újabb címeres pecsét ábrái egyaránt megőrzésre érdemesek, egy címerpajzsban egyesítve kerül megszerkesztésre az új címer. Egyesített címer szerkesztésére kerül sor abban az esetben is, ha a mai település nevében is őrzik, hogy több különálló községből formálódott (pl. Baktakék Kékből és Baktából).

A községi pecsétek többsége esetében a pecsét ábrája - mint említettük - nem pajzsban van ábrázolva. A pecsét ábrája jellegének megfelelő pajzs kiválasztása ezért a címerszerkesztés következő munkafázisa. A címerpajzs megválasztása függ a pecsét ábrájának korától, a címerkép jellegétől. Arra törekszünk, hogy minél többféle pajzsalakot használjunk föl, ezzel is minél változatosabbá tegyük a címereket.

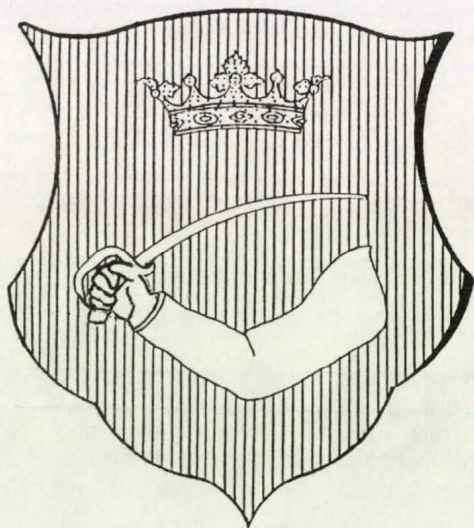
A felújított címer megszerkesztésekor lehetőség szerint a régi pecsétek ábráihoz változtatás nélkül ragaszkodunk. Ez azonban nem jelent szolgai másolást. Ennek több oka van. Egyes esetekben az ábrázolások eltérnek a címertan szabályaitól, a pecsétvésők tudatlansága vagy egyéb okok miatt. Ezeket a hibákat javítjuk. Javítjuk a régi ábrázolások esztétikai hiábit is, elsősorban az arányok tekintetében. Sokezer címerkép áttanulmányozása alapján címertanilag szabályos és hangsúlyozottan a magyar címertan szabályainak és szokásainak megfelelő címerek tervezésére törekszünk.

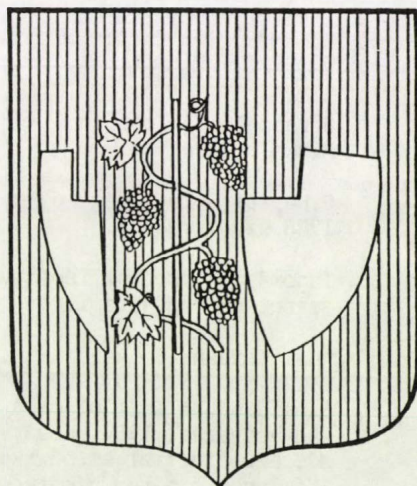
Amennyiben a megrendelő igényli, zászlót is tervezünk a település részére.

A címer rövid, szakszerű, népszerűsítő jellegű leírását és a címer (pecsét) történetére vonatkozó legfontosabb adatokat is közöljük röviden a színes címerábrázolás mellékleteként.

Végül a színekről annyit, hogy a XX. századi címeres községi pecséteket nem számítva, a régebbi pecséteken - mint már utaltunk rá -, nincs utalás a színekre. A színek megválasztása tekintetében a címer-tan szabályaira csakúgy tekintettel vagyunk, mint esztétikai szempontokra. (5. kép)

Tiszalúc

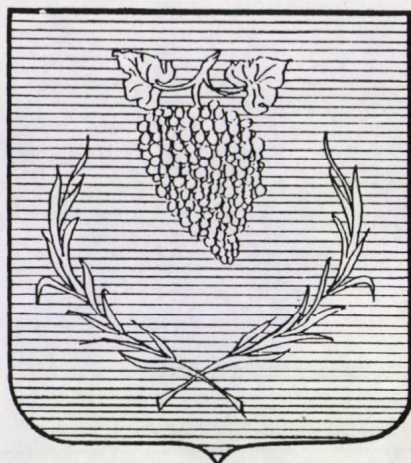

Újcsanáros

Aszaló

Bódvaszilas

J e g y z e t e k

- 1 Borsod-Abaúj-Zemplén a történelemben. Szerkesztette: Csorba Csaba. Miskolc, 1987.
- 2 B.Balsai Jolán: Régi-új közösségi jelkép: a címer. = Észak-Magyarország, 1988.szeptember 1.
- 3 Tudomásunk szerint lényegében változatlanul a régi (legrégibb) címert szeretnék megújítani.
- 4 Ádám István: Szikszó. H.n. 1988.
- 5 Bánhidiné Balsai Jolán: A Szent Korona Miskolc város címerében. = Észak-Magyarország, 1989.január 31. --- Válasszunk címet! István, vagy a hajdú, szőlőfűrttel és búzakalászkodokkal? = Déli Hírlap, 1989.március 1. (Címlapon a három címerkép.)
- 6 Tiszakeszi. Szerkesztő: Csorba Csaba. Tiszakeszi, 1982.
- 7 Csorba Csaba – Tóvári Judit: Halmaj históriája. Halmaj, 1984.
- 8 V.ö.: 2.jegyzet!
- 9 Hörcsik Richárd: Sárospatak pecsét története. = Adalékok a 16-20.századi magyar művelődés történetéhez. Szerkesztette: Bálint István János. OSZK. Bp. 1987. 195-217.
- 10 Bibliográfiai adataikat lásd: A Századok repertórium 1867-1975. Szerkesztette Pamlényi Ervin. Bp. 1987. 65-68. (Erdőbénye, Sáros Kispatak és Nagypatak, Sátoraljaújhely, Hernádnémeti, Böcs.)

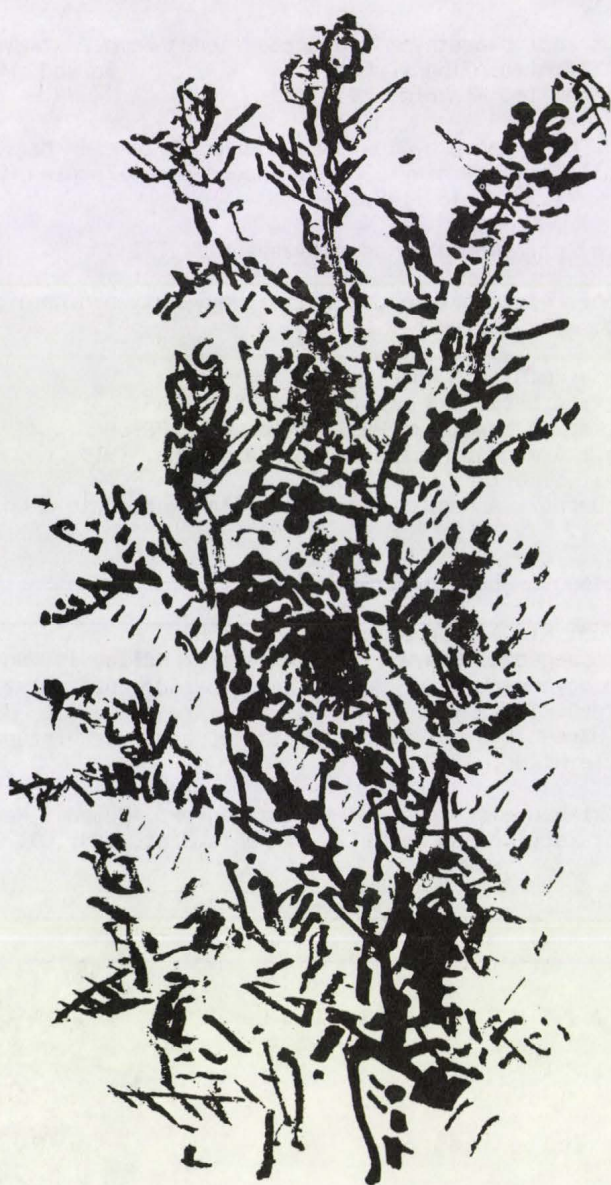
- 11 Feudáliskori községi pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. Szerkesztette: Román János. Borsodi Levéltári Füzetek 3. Miskolc, 1971.
- 12 Kapitalizmus kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. Összeállította: Tihanyi Endre. - - - Borsod Megyei Levéltári Füzetek 11. Miskolc, 1978.
- 13 Kapitalizmus kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Összeállította: Tihanyi Endre. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 24. Miskolc, 1986.
- 14 V.ö.: 11.jegyzet! (Román János előszava VII-VIII.)
- 15 Csorba Csaba: Folytatódik a címervita. Hogy lett a dióból pálmaág. = Déli Hírlap, 1989.július 5.
- 16 A fontosabb alapl művek a következők:
 NYÁRI Albert: A heraldika vezérfonala. Bp. 1888.
 BÁRCZAY Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp. 1987.
 CSOMA József: A magyar heraldika korszakai. Bp. 1913.
 ÁLDÁSY Antal: Címertan. Bp. 1923.
 KUMOROVITZ Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Gödöllő, 1944.
- 17 Művészettörténeti ABC. Bp. 1961. 78-85.
- 18 Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Bp. 1983.
 A történelem segédtudományai. Szerkesztette: Kállay István. Bp. 1986.
 c. kötetben ugyancsak tőle: Heraldika (141-168), Szfragisztika (169-193)
 Új, albumszerű kiadvány:
 Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp. 1987.
- 19 "Csehszlovákiában élő magyar történész vagyok". Püspöki Nagy Péterrel beszélget Székely András Bertalan. = Honismeret, 1989. 3. 37-38.

A KAZINCZY CSALÁD
C Í M E R E

Orosz Zoltán rajza

Nagy Géza:

BODROGKÖZI HIEDELMEK A SZÜLÉSRŐL ÉS A GYERMEKRŐL

Amikor a fiatalok bekerültek abba az életkorba, amelyben már felnőttek számítottak, a fiúnak házasodni kellett, a lánynak pedig férjhez kellett menni, hacsak nem volt olyan ok, mely ezt kizárta. A házasságkötés viszont mindig az utódok biztosítását szolgálta. Két fiatal tehát mindig azzal a szándékkal járult ehhez hozzá, kötötte össze az életét, hogy kapcsolatukból gyermek, esetleg gyermekek szülessenek. Ezért amikor a fiatalasszony terhes lett, megkülönböztetett tisztelettel és megbecsüléssel vették körül.

A s z ü l é s r e a várandós asszony mindig felkészült. Ha első gyermekét várta, akkor a család idősebb nőtagjai, anyja, korábban férjhez ment nővérei, barátnői ezzel kapcsolatban mindenről felvilágosították. A két világháború között a felvilágosítókhoz csatlakozott a bába és a "zöldkeresztes" védőnő. Ők minden először szülő asszonyt felkerestek, s kioktatták, felvilágosították, sok hasznos tanáccsal ellátták. Az 1950-es évek vége felé a bába állása megszűnt a falvakban. Ettől kezdve az asszonyok a szülőotthonban szültek, terhességük idején pedig rendszeresen részt kellett venniük a terhesgondozáson, ha meg akarták kapni a szülő nőknek járó kelengyeutalványt és a szülési segílyt.

A szülés fogalmának megnevezésére a falvakban többféle kifejezés volt ismeretes, melynek nagyobb részét még ma is használják. Leggyakoribb volt ezek közül a megszült, megvan neki, kicsinnye lett, meglett a gyermek, fia (lánya) van. Ritkábban, főleg az idősebbek használták és használják a letette a terhét, világra hozta magzatát kifejezést. Kissé gúnyos értelemben használták és használják még ma is a lebabázott kifejezést. A vajúdásra a killódik igét használták régen, s használják ma is.¹⁾

A szülésre a terhes asszony már a terhessége ideje alatt igyekezett felkészülni. Már akkor elkészítette a gyermekruhákat s összecsomagolta, hogy mikor "killódni" kezd, minden egy helyen legyen. Általában csak az

első gyermeknek készítettek kelengyét, a többi gyermek születése előtt már csak kiegészítették. Az első világháborúig mindent a terhes asszony készített el, vagy a faluban készíttette el. Amikor terhes lett, megvarrta vagy megvarratta a rékliket gyolcsból. Két-három réklit varrtak. A rékli hátul végig vágott volt. A csecsemőre előlről ráadták, mint egy orvosi köpenyt, s hátul összekötötték. Készítettek két-három főkötőt is. Majd használt párnahajból, flanelruhából, esetleg vászonlepedőből kihasítottak néhány pelenkát is. Ugyancsak rendelkezésre állt a korábban elkészített göngyölőpárna. A bölcsőbe a csecsemő alá szalmazsákot tettek, a feje alá kispárnát. Másfél hónapos koráig a csecsemő a bölcsőben a göngyölőpárnában volt. Amikor pedig kinőtt belőle, a párnát takaróként használták. Ebben az időben még nem használták a guminadrágot a csecsemő pólyázásakor.

A két világháború között a csecsemőkelengye készítése annyiban változott, hogy ekkor már a boltban is vásároltak kötött réklit, főkötőt, egyébként azonban még minden maradt a régi divat szerint. A felszabadulás után elterjedt a bolti pólya használata, s egyre több gyermeket pólyáltak guminadrágba. A csecsemő számára ebben az időben már a boltban vették a pelenkát. A bölcső is kikerült a házból, felváltotta a gyermekkosci.

A kelengyét kipótolta a rokonság is, mert általános szokássá vált a falvakban, hogy ahol már kinőttek a gyermekáldásból, a meglevő csecsemőkelengyét és egyéb felszerelést a rokonságnak ajándékozták.

A két világháború között a szülő nő magának is készített szoptatóinget. Ez tulajdonképpen nem volt más, mint egy kombiné, melyet elől köldökig behasítottak, s a hasításra gombot varrtak. Az első világháború előtt a szoptatóingre nem volt szükség, mert a nők ebben az időben még elől hasított ingvállat hordtak.

Elkövetkezett a szülés ideje, melyet jeleztek a fájások. Amikor pedig elment a gyermek fejevize, megindult a szülés. Amikor még otthon szültek az asszonyok, a szülés a bába közreműködésével történt. A szülés megindulása előtt a várandós asszony ágyba feküdt. Ha a férje otthon volt, indult a bábáért. Ha azonban nem volt otthon, akkor vagy egy nagyobb gyerek, vagy a szomszédból valaki vállalta ezt. A családból, a házból a szülés megindulásakor a férfiakat kiküldték, a gyermekeket a szomszédoknál helyezték el. A házban csak asszonyok maradtak. Elkészítették a ruhát, vizet tettek fel melegedni, majd a bába megérkezése után segédkeztek a szülésnél. A szülőasszony mellett rendszerint ott volt az édesanyja is. A szülésnél

többször ott voltak a szomszédasszonyok, a szülő nő lánytestvérei, az édesanyja és az anyósa. Bár csak két-három asszonyra volt szükség, de ha többen voltak, azokat sem küldték el. Az ilyen segítséget az asszonyok mindig keresztyéni kötelességnek tartották.

Az asszonyok előkészületei alatt érkezett meg a baba. Táskájából előszedte a szükséges eszközöket, mindenekelőtt egy ollót a köldökzsinór elvágásához, és a köldökzsinór elkötéséhez való zsinórt. Ezután átváltott. Kötényt kötött maga elé, és megvizsgálta a szülő nőt, hogy milyen szülésre lehet számítani.

A szülés sikere nagymértékben függött a baba hozzáértésétől, ügyességétől. A szülést a baba vezette, az asszonyok az ő utasításait hajtották végre. 1955-ig a baba csak a saját tudására, tapasztalatára támaszkodhatott, mert a legtöbb faluban nem volt orvos. Később azonban, ha az otthon szülő asszonynál szülés közben valamilyen probléma adódott, hívni kellett az orvost. Igaz, ekkor már a szülések 90 %-a a járási székhelyeken levő szülőotthonban folyt le. Otthon csak azok szültek, akikre oly hirtelen érkeztek a fájások, hogy már nem érkezhettek be a szülőotthonba.

Az otthoni szülésnek több oka is volt. Egyrészt a falusi ember nem igen engedhette meg magának a kórházi ápolást, mert nehezen tudta volna rá előteremteni a költséget, másrészt az akkori utakon a szekerezést nem igen élte volna túl a szülőasszony. De a szülő nők nem is szívesen mentek el a hazai környezetből. Ezt tartották természetesnek, hiszen őket is így hozták a világra.

Amikor a baba világra segítette a gyermeket, elvágta a köldökzsinórt, miután előbb a megfelelő helyen elkötötte. Ezután a csecsemőt letisztogatta, megfürösztyötte és bepólyálta. A fejébe tette a fejkötőt is. Azt tartották ugyanis, ha nem tesznek fejkötőt a csecsemő fejébe, nem lesz szép kerek feje. A bepólyálás után az anya kötényét rátekerték a pólyára, és így tették a csecsemőt az asztalra vagy a ládára. A kötényt azért kellett a pólyára tenni, hogy amíg a baba az anyát rendbeteszi, a gyermeket meg ne rontsák. Hitték ugyanis, hogy ha a gyermek elkerül az anyjától, illetve magára marad, akkor a boszorkányok, a rossz, ártó szellemek megrohathatják, esetleg ki is cserélhetik.

Ezután a baba ellátta az anyát is. Első dolga volt, hogy a lepényt (méhlepény, placenta) eltávolítsa. Ha ez nehezen ment, akkor az asszonyt üvegebe fúvatta. A méhlepény eltakarítása is az ő feladata volt. Olyan

helyre kellett eltenni, ahol nem járhattak át rajta mások. Ha ugyanis valakinek olyan helyre volt elásva a méhlepénye, ahol keresztül léphettek rajta, akkor az elment a falujából úgy, hogy többé nem került haza. Ha azonban olyan helyre tették, ahol nem léphettek keresztül rajta, akkor bárhová került életében, mindig visszavágyott szülőföldjére. Éppen ezért a lepényt legtöbbször két ház közé a csorgásba vagy pedig a trágyadombba ásták el.²⁾

Miután a bába eltávolította a méhlepényt, megmosta az asszonyt, elkészítette az ágyát is. Azt a vizet, amelyben megmosták, kint a sövénykerítés tövébe öntötték. Ezt is azért tették, hogy megakadályozzák a rontást. Az anya és a csecsemő ellátása után a bába hazament, de ettől kezdve egy hétig minden nap megjelent. Ellátta az anyát, fürösztötte a csecsemőt. A szülés utáni első napon a csecsemő fürdetésekor az apának a fürdővízbe pénzt kellett tenni. Ez a bábaasszonyé volt.

Régen a gyermekágyas asszony fekhelyét teljesen elzárták a szoba többi részétől. Az ágyat rendszerint az ablaktól legtávolabbi sarokba tették, és a padlásból lecsüngő lepedőkkel – melyet szunyoghálónak neveztek – különítették el, hogy a gyermek megkereszteléséig se az anyát, se a gyermeket idegen ne lássa, hogy meg ne tudják rontani őket. Ezt a szunyoghálót az ágy fölé bárki fölszerelhette, rendszerint azonban a férj és fiútestvére csinálták meg. A lepedőket a férj szögezte fel a padlásba, a testvére segített ebben. Nappal a lepedők sarkát tűvel feltűzték, vagyis a gyermek és a gyermekágyas nem volt bezárva. Ha azonban idegen ment a házba, akkor a felhajtott lepedősarkot leeresztették, és ugyanazzal a tűvel össze is erősítették.

A gyermek fürdetése általában fateknőben történt. Kezdetben a bába fürösztés közben kézben tartotta az apróságot, és egy puha rongydarabbal mosta le a testét, majd puha vászontörölközőbe csavarta be. Minden fürdetés után átkötötte a gyermek köldökét is. Egy hét után a köldök begyógyult, az anya is felkelt az ágyból. A bába ezután már nem ment többé. Ettől kezdve az anyának, esetleg az anyósnak vagy az anya anyjának kellett ezeket a teendőket elvégezni.

Ritkán az is előfordult, hogy a szülő nő belehalt a szülésbe. Ha a gyermek is meghalt, akkor egy koporsóba tették őket, és úgy temették el. Ha azonban nem halt meg a gyermek, akkor valamelyik közeli asszonyrokon vette magához, s az nevelte addig, amíg az apa újra meg nem nő-

sült. Hitték a vidéken, hogy a szülésben meghalt asszony éjjelente visszajár megnézni a csecsemőjét, és a rossz mostohát meg is bünteti. Erről szól az alábbi történet:³⁾

"Kovács Feri bácsinak meghalt gyermekágyba a felesége. Ottmaradt Feri bácsi három gyermekkel. Nem vót neki mit tenni, megházasodott. Elvett egy vénjányt. De az mikor Feri bácsi elvette, hát ütötte, vágta a három gyermeket. No, egyszer csak elkezdik beszélni, hogy Feri bácsinak feljár az első felesége. A mostoha meg minden reggel olyan kék arccal járt, mint a guba. Tényleg elgyött minden éjszaka az asszony. Előbb elkezdte a telázsit törölgetni, azut a gyermekeket fésülgette, majd nekiállt a mostohának, oszt minden reggelre tiszta kékre faggatta. A mostoha mán végképp nem tudott hova lenni, hát elment a görög paphoz. Kérte a papot, hogy csináljon mán valamit, mert ütöt kivégzi a gyermekek édesanyja. Azt mondja a pap neki: — Fiam, ne bánts az árvákat! Becsüld meg őket! Adj nekik panaszatlan kenyeret. Akkor nem fog bántani. De míg te ütni, verni fogod őket, téged is úgy fog bántani.

Akkor osztán az asszony, a mostoha nem bántotta többet az árvákat. Ahogy kezdett jól bálni velek, az asszony is elmaradt. Nem háborgatta többet őket. Mert még a tejescsuprokat is felboringálta, míg a mostoha nem adott a gyermekeknek tejet."

1. Jósások a gyermek jövőjével kapcsolatban

A gyermek világrajötte után a szülésznőnek első dolga a gyermek ellátása volt. Ekkor a jelenlevők még csak szemlélői a szülésznő ténykedésének. Amikor azonban az az anya ellátásához fogott, az ott levő asszonyok végezték el azokat a műveleteket, melyek a hagyományozódott felfogások szerint kihatással lesznek majd a gyermek életének alakulására.

A századfordulóig a bába jelenlétében is végezték e ténykedést. A két világháború között — amikor a faluban már tanult bába működött — már csak a bába távozása után került sor a különböző mágikus eljárásokra. S ezt végezték is egészen az 1950-es évekig. Amióta azonban a szülőotthonban szülnek az asszonyok, ezeket az eljárásokat a legtöbb helyen elhagyták. Van azonban még mindig néhány helység, ahol még mindig hisznek a különböző babonás eljárások hatékonyságában.⁴⁾

Mindenki szerette volna, hogy gyermeke göndörhajú legyen. Ezért amikor a bába a szülés levezetése után hazament, a bepólyált csecsemőt meztelenre vetkőztetve gubára vagy báránybőr ködmönre fektették. Megszületése után a csecsemő fejére fejkötőt tettek, hogy kerek fejű legyen. Amikor a bába fürösztötte a gyermeket, figyelték, hogy a gyermek hogyan tartja a kezét. Ha fürdés közben ökölben volt a keze, akkor azt mondták, hogy felnőtt korában fukar, ravasz, takarékos lesz. Ha azonban nyitva volt a

keze, akkor azt tartották, hogy felnőtt korában a vagyonát el fogja prédálni. Mások szerint az ilyen gyermek felnőtt korában jószívű, adakozó lesz.⁵⁾

A szökőnapon (február 29-én) született gyermek szerencsés lesz egész életében. Az ikerszülést szerencsésnek mondták. Azt tartották, hogy az ikertestvérnek még a szerencséje is dupla lesz egész életében.⁶⁾ Amikor a gyermek megszületett, és volt haja, abból egy keveset le kellett vágni, és azt el kellett ázni úgy, hogy csak az tudja majd a helyet, aki odaásta. Ezt rendszerint az apa végezte el. Akinek ismeretlen helyre került a haja, az életében boldog, szerencsés lett.⁷⁾ Aki úgy született, hogy a köldökszinór a nyakára volt csavarodva, arról azt mondták, hogy nem lesz jó élete. Előbb-utóbb olyan bünt követ el, hogy kötélen végzi majd az életét. Az elkötött köldökszinór általában néhány nap alatt leszáradt. Ezt az összecsomózott, leszáradt köldökszinórt az anya eltette, és őrizte a gyermek hétéves koráig. Amikor elérte a gyermek ezt a kort, a köldökszinórt a kezébe adták, hogy a csomót oldja ki. Ha gyorsan kioldotta, akkor számíthattak rá, hogy felnőtt korában ügyes ember lesz.

A burokban született gyermekről azt tartották, hogy szerencsés lesz. A burkot kiszárítva eltették. Amikor a gyermek felnőtt, egy zacskóban a nyakában hordhatta. Akinek ilyen zacskó volt a nyakában, azt nem fogta a golyó. Ha pedig lopni kezdett, soha nem fogták meg. Azt is mondták a burokban született gyermekről, hogy felnőtt korában mindent meg tud mondani előre, ha szülei nem árulják el, hogy burokban született.

A foggal született gyermekkel kapcsolatban több feltevés volt érvényben a falvakban. Egyes helyeken azt tartották, hogy az ilyen gyermek hétéves korában meghal, ha nem tartják titokban, hogy foggal született. Mások szerint ezeket a gyermekeket őrizni kell, mert amikor betöltik hetedik évüket, mindig kitör egy nagy égháború. Ha ilyen gyermeket a vihar a szabad ég alatt talál, akkor a borulatban a fellegben levő garabonciás diák felkapja és elviszi. Rövid idő múlva azonban az ilyen gyermek visszakerül, és ettől kezdve mindent fog tudni. Tud majd gyógyítani, jövendőt mondani, halottat idézni, meg tudja mondani azt is, hogy milyen idő várható. Volt azonban olyan vélemény is, hogy csak akkor lesz tudós, ha az anyja nem mondja ki senkinek, hogy gyermeke foggal született. Ha azonban kimondja, nem hal ugyan meg a gyermek, csak elveszti jövendőmondó képességét. Ezt az alábbi két monda így beszéli el:

"Itt az Eperjesszögön szógált velem egy béres. Azt mondták róla, hogy ő is foggal született. Hát az mindég meg tudta mondani, hogy

másnap milyen idő lesz. Reggel, mikor szakadt az eső, mondta a bérsgazdának:

– Gazduram, nem kell nagyujjas! Ma olyan meleg lesz, hogy még a kisujjast is le fogjuk vetni.

Tényleg úgy is vót. Máskor meg mikor sütött a nap, azt mondja:

– Gazduram, hozza a nagyujjast, mert estefelé nagy zápor lesz.

Aszongya neki akkor a gazda:

– Bolond vagy te? Hát hogy lenne, mikor századmagával süt a nap?

– Jó, jó! Majd meglátik, hogy igazat mondtam.

Úgy is vót. Olyan zápor gyött ozsonnafelé, hogy be kellett gyönni a tanyába. Nem lehetett a határban dőgozni semmit."

"Aki foggal születik, oszt az anyja hétéves koráig nem mondja ki, hogy foggal született, az tudós. Az még azt is tudja, hogy lesz háború vagy nem lesz. Dehát ritka anya az, aki meg tudja állni, hogy el ne mondja. Mert mások előtt dicsekedni akar a gyermekével. Hát elég, ha csak azt hallja valaki az anyától:

– Jaj, kedves gyermekem, de szép, de okos vagy! Nem hiába, hogy foggal született!

Örül neki, hogy foggal született, mert ritka az olyan gyermek, aki foggal születik. Az anya meg ha nem áruli el, ha nem vallotta ki a gyermek hétéves koráig, hát az a gyermek tudós lesz, az mindent tud. De ha elbeszéli, akkor nem tud semmit. Olyan lesz, mint a többi ember."

Egy másik történet a foggal született gyermek halálát így mondja el:

"Anyámnak vót egy fiútestvérje, aki foggal született. Mikor nagyám észrevette, hogy foga van, hát mondja ott az asszonyoknak:

– Nézzék mán, hát ennek a gyermeknek foga van!

Azt mondják neki:

– Jaj, maris, minek mondtad ki! Most mán csak hét évig fog élni ez a gyermek!

Úgy is vót. Mikor a testvérem betöltötte a hetedik évet, meghalt. Mindenki azt mondta, hogy azért, mert foggal született, oszt ezt nagyanyám kimondta."

Az eltűnésre is van példa a történetek között:⁸⁾

"Apám beszélte, hogy Jancsi bátyjának vót egy fia, aki foggal született. Mikor betöltötte a hetedik évet, egy vihar alkalmával eltűnt, oszt csak három hónap múlva került elő. De hiába kérdezték tőle, hogy hol járt, soha nem mondta ki. De vihar gyött, csak kiállt az udvar közepire, felnézett a borulatba, oszt a határt mindég elkerülte a fekete borulat."

Hogy a gyermekből erős felnőtt legyen, hathónapos korában kétéves disznóhájjal kenték meg a derekát. Ha ezt megtették, nem kellett felnőtt korában attól tartani, hogy megroppan emelés közben a dereka. Nem tartották viszont szerencsésnek a pénteki napon való születést. Igyekeztek is elkerülni mindenképpen. Ha mégis pénteken született a gyermek, azt tartották, hogy az élete szerencsétlen lesz, sok bajon kell majd keresztülmennie.

Mikor már a kisgyermeket rákapatták az ételre, hogy könnyebben tanuljon meg beszélni, fürj vagy verébtójtást itattak vele. Állítólag ettől okosodott is a gyermek.

Előfordult, hogy a családban a megszületett első gyermek nem volt életképes, hamar meghalt. Hogy a következő egészséges legyen, s életben maradjon, a születése után cérnára fűzött egérszemot kötöttek a nyakába.

Szinte kötelező volt a csecsemő első fürdővizének olyan helyre öntése, ahol kevesen járnak. Ezért a fürdővizet rendszerint a kerítés tövébe öntötték. Így a rontó hatalmak nem árthattak az újszülöttnak, mert a fürdővizet nem léphettek át, hisz a kerítés akadályozta az átlépést.

2. Védekezés a rontás ellen

Amikor a gyermek megszületett, a családnak, az anyának egy sor tilalmat be kellett tartani, ha azt akarták, hogy a gyermek elkerülje a gonoszok ártó szándékait. Mert az mindenki előtt ismert volt, hogy a gyermekágyas szorongó is, a gyermeke is rontásnak van kitéve a csecsemő megkereszteléséig. Ezért is szerelték fel a gyermekágyas asszony ágát szunyoghálóval, hogy amíg a keresztelés meg nem történik, oda húzódhasson az anya csecsemőjével, ha arra van szükség.

A csecsemőt nem volt szabad magára hagyni, mert az ártó szellemek, a boszorkányok kicserélhették, s a szép, egészséges csecsemő helyett egy nagyfejű, csúnya csecsemőt hagyhattak ott, mint ahogy erre az alábbi történetek is utalnak: 9)

"A tanyán, ahun szógáltam, egy családnak vót ilyen kicserélt gyermeke. Nagy feje vót, olyan idétlen vót az egész gyermek. Hétéves koráig úgy tett, mint aki se nem hall, se nem ért. Nem beszélt egy szót sem, csak mutogatott.

Az anyja elhatározta, hogy elviszi Máriapócsra, hátha az segít rajta. El is vitte. De ahogy mentek, az sose nézett emberre, csak forgatta erre-arra a szemét. Majd oszt ahogy elértek Pócsra, bementek a templomba. Ott meg megszólalt a néma. Elkezdett mutogatni, oszt azt mondja:

— Kicsi csupor, fakanál, nagyobb ördög nállamnál!

Ahogy ezt hallották a népek, hát mondták az anyjának:

— Vigye ki innen ezt a fiút jóasszony, mert ez valóságos ördög.

Nincs itt semmi helye az Isten házában.

Ki is vitte az anyja. Mikor elért vele az anyja az ajtóba, a fiú visszaneézett, oszt megint csak mondta:

— Kicsi csupor, fakanál, nagyobb ördög nállamnál!

Hát így csak olyannak maradt a fiú, amilyen vót. Ördögnek maradt."

"Itt a Felénkerten is vót az egyik asszonynak egy ilyen gyermeke. Kicserélték azt is. Egy nyomorék gyermeket tettek az övé helyébe. Nagy feje, nagy lába, kis válla, kis keze vót. Szóval nyomorék vót. Hát azt tanácsolták az anyjának, hogy ezt is vigye el Máriapócsra, hátha megváltozik, meggyógyul. Megsegíti az Isten.

El is vitte az asszony, mikor ment a nép búcsúra. Cigándnál mentek át a vizen, hát mikor a víz közepire értünk, a fiú kicsúszott a hidas szélire, oszt azt mondta:

- Ricsi, pucsi, Máriapócsi!

Belebeszél a vízbe, onnan meg válaszoltak neki. Aszongya az anyjának az egyik ember:

- Jó asszony! Ezt a gyermeket fojtsa belé a vízbe inkább, minthogy Pócsra elvigye. Mert látja, beszélni eddig nem tudott, most meg beszél bele a vízbe.

De az anyja sajnálta, hát aszongya:

- Á, dehogy tud ez beszélni! Csak nem látott még ilyen nagy vizet, hát azért csudálkozott. De be is viszem a hidas közepire.

Az asszony bevitte, de a fiú megint kicsúszott a hidas szélire, oszt megint beszélt bele a vízbe.

- Ricsi, pucsi, Máriapócsi!

Az az ember meg, aki szolt az asszonynak, megfogta a gyermeket ott a hidas szélén, oszt belevágta a vízbe. Ahogy ezt megtette, a vízből olyan követ vágta a hidas közepire, hogy majd elmerült a hidas a néppel. De a fiú odamaradt."

Annak ellenére tehát, hogy mindent elkövettek a kicserélés megakadályozására, mégis hittek abban, hogy egy óvatlan pillanatban ez megtörténik. Ha azonban rájöttek a gyermek kicserélésére a szülők, akkor később vissza lehetett cseréltetni a gyermeket. Erre többféle eljárást is ismeretek.

Az egyik szerint a kicserélt gyermek, amikor már ülni tudott, a pítvar sarkában kellett a földre ültetni. A gyermek kezébe egy kis bögrét és egy nagyobb fakanalat kellett adni, amikor az megéhezett. Ha kicserélt gyermek volt, akkor megszólalt, ha a kanalat nem tudta a bögrébe beletenni. Rendszerint ezt mondta: "Ki látott mán ilyen csudát, kicsi csupor, nagy a kanál." Amikor ez elhangzott, a boszorkányok megjelentek és visszacserélték a gyermeket.

A másik módja a visszacserélésnek az volt, hogy a gyanús gyermeket kenyérsütő lapátra ültették, s a befűtött kemencébe kenyér helyett be akarták lökni. Ilyenkor a boszorkányok rendszerint lekapták a lapátról és a másik gyermeket ültették rá. Bár ez nem volt mindig szerencsés, mint ahogy azt az alábbi monda is bizonyítja:¹⁰⁾

"Anyám beszélte, hogy mikor a Góróson laktak, hát egy cseléd-asszonynak a boszorkányok kicserélték a gyermekét. Az anyjának ki kellett menni a házból, a gyermekét meg otthagya az ágyon. Oszt hogy a gyermek még nem vót megkeresztelve, hát elcserélték.

Hát hogy nyílt a gyermek, nem tudott lábraállni. Nem tudott járni. Már három-négy esztendő volt, de még mindig nem tudott lábraállni. Nem járt. Hiába hordta az anyja orvashoz, nem tudtak rajta segíteni. Az egyik javasasszony meg is mondta neki:

- Lelkem, mink nem segíthessünk rajta, mer ez a gyermek elcserélt. Ezt elcserélték, mikor még nem vót megkeresztelve. Ha vissza szeretné kapni a gyermekét, akkor menjen haza, fűtse be a kemencét, oszt mikor befűlt, ültesse a lapátra a gyermeket, oszt háromszor mondja:

- Nem teszek egyebet, belököm a kemencébe ezt a gyermeket. Hadd süljön meg! Ez úgy se az enyém, hát hadd égjen meg!

Ahogy ezt mondja, mindég tegyen úgy, mintha be akarná lökni. Majd meglátja, mi lesz.

Úgy is vót. Hazament, befűtötte a kemencét, oszt mikor befűlt, a kemence szájához tette a kenyérsütő lapátot, oszt ráültette a gyermeket. Mondta:

- Nem teszek egyebet, belököm a kemencébe ezt a gyermeket. Ez úgyse az enyém, hát hadd égjen meg!

Ahogy ezt elmondta, megemelte a lapátot, oszt úgy tett, mintha lökné be. Így tett háromszor. Mikor harmadszor megemelte, lekapták rulla a gyermeket, oszt visszalökték az övét. Az se vót valami szép gyermek, de legalább egészséges vót."

Mivel ilyenek megtörténhettek, illetve hittek az ilyen dolgokban, mindent elkövettek, hogy ezek megtörténtét megakadályozzák. Éppen ezért a gyermekágyas asszony addig nem mehetett ki az utcára, amíg a gyermekét meg nem keresztelték. A házból is csak akkor mehetett ki, ha maradt valaki a csecsemő mellett. Két hétig nem volt szabad a kút felé sem közelíteni. Azt tartották ugyanis, ha a gyermekágyas asszony belenéz a kútba, a gyermeke meghal.¹¹⁾

A gyermek megszületése után, de még a megkeresztelése előtt ha valaki beszólt az ablakon, a házbeliék közül senki nem szólhatott ki. Ha ugyanis ezt valaki megtette, a boszorkányok kárt tehetek a gyermekben. A gyermekágyas asszony ágyára a keresztelésig senki nem ülhetett, mert azt tartották, hogy aki ráül, elviszi az asszony tejét. Vigyázni kellett arra is, hogy idegen ne nyúljon át a szoptatós asszony előtt. Ha ez megtörtént, elapadt a teje.

Szintén a tej megmaradását célozta az a tilalom is, mely szerint a kisgyermekes anyának nem volt szabad küszöbön, kútkáván, árokparton ülve szoptatni. Ha más gyermekét szoptatta, akkor ruhája mellrészébe tűt szúrt. A szopás után a gyermek száját a ruhájával törölte meg. Így az anyatej nem kerülhetett ki a házból.

A csecsemőt, míg karon ülő nem volt, nem lehetett kivinni az utcára, illetve nem volt szabad ott mutogatni, hogy meg ne rontsák. Semmilyen ruháját nem hagyhatták kint éjszakára, mert ha kinnmaradt, az ártó szellemek a ruhán keresztül könnyen a gyermek közelébe férközhettek.

Sem a csecsemőt, sem a kisgyermeket nem volt szabad dicsérni megnézés-kor, hanem inkább ócsárolni kellett. Ennek az volt a célja, hogy a gyermeket meg ne igézzék, illetve a rontást így elhárítsák. Ha ugyanis valaki dicsérte a gyermeket, szépeket mondott róla, akkor könnyen meg lehetett rontani. A megnézés után a gyermeket rendszerint háromszor megköpdöste az, aki megnézte.

Hogy megakadályozzák a gyermek megrontását, már a születése után igyekeztek tenni a rontás ellen. Egy zsinórra hét szem gyöngyöt felfűztek, és az újszülöttnak a bal csuklójára kötötték. Ez – a hiedelem szerint – használt a szemmelverés, az igézés ellen. Egyesek szerint a fiú kezére kék, a lányára piros gyöngysort kötöttek. Mások szerint nem kellett gyöngysor, elég volt, ha a csecsemő csuklójára piros szalag került. Mindkettőt hétéves koráig kellett ott tartani. Akkor biztosak lehettek, hogy semmiféle ártó hatalom nem vehet erőt a gyermekén.

A tükröt távol kell tartani a gyermektől, mert ha belenéz, bajba kerülhet. Egyesek szerint, amíg a foga ki nem nőtt, nem nézhetett a tükörbe, mert ha belenézett, néma maradt. Mások szerint akkor maradt néma, ha megszólalása, az első szó kimondása előtt nézett a tükörbe. Megint mások a szopós gyermekre vonatkoztatták ezt a tilalmat. Voltak, akik azt tartották, hogy ha tükörbe néz a gyermek, nehezen nő ki a foga, vagy egyáltalán nem lesz foga.¹²⁾

Egyéves koráig nem vihették a gyermeket a temetőbe. Azt tartották, hogy ha elviszik, még az év betöltése előtt meghal. Ugyancsak nem lehetett levágni (kivéve a születésekor levágott néhány szálát) egyéves koráig a gyermek haját, hogy el ne vágják a gyermek növekedését. A körmét sem volt szabad ollóval vágni, hanem egyéves koráig azt csak az anyja haraphatta le. Tilos volt a bölcsőt üresen ringatni, mert ha ezt tették, meghalt a gyermek. Átlépni sem szabad a kisgyermeket, mert akkor megáll a növése. Ha véletlenül átlépték, akkor vissza kellett lépni.

Vigyáztak arra, hogy valami módon el ne vigyék a gyermek álmát, hogy a csecsemő főleg éjjel rendesen aludjon. Éppen ezért, amikor a gyermek éjjel sokszor felébredt, az ezzel kapcsolatos praktikákat előszedték és alkalmazták. Védekeztek azzal is, hogy a gyermek fürdővizét a trágyadombra öntötték. De még napszállta előtt kellett ezt megtenni. Ekkor nem lehetett elvinni a gyermek álmát. Ha azonban ennek ellenére is sírós volt a gyermek, és éjjel sokszor felsírt, akkor több mindenféleképpen megpróbálkozott a család.

Voltak, akik a nádtetőből két szál nádat kihúztak és a szalmazsák alá tették úgy, hogy az keresztet formázzon. Állították, hogy ha ezt teszik, éjjel biztosan aludni fog a gyermek. Mások esküdtek arra, hogy ilyen esetben a szomszéd mosogatócsutakját kell ellopni, és azt kell a gyermek feje alá tenni. Ettől majd nyugodtan fog aludni a gyermek. Voltak olyanok, akik azt tartották, hogy ilyen esetben az segít a legjobban, ha a fiúgyermek feje alá a kandisznó alól behozott félmaréknyi szalmát teszik. Ha lánygyermek nem tud aludni, annak a feje alá a kocadisznó alól behozott szalmát kell tenni.¹³⁾

A gyermek leggyakoribb betegsége a megigézés, a szemmelverés volt. Ha valakinek ártott a szeme, és ránézett a gyermekre, az már meg is betegedett. De ugyanilyen baj volt, ha valamilyen alkalommal valamitől megijedt, de megronthatták más módon is. Ha az anyja vitte valahová a gyermeket, és olyan emberrel találkoztak, akinek a szemöldöke összeért, és az ránézett a gyermekre, akkor már be is következett a szemmelverés. Erre onnan következtettek, hogy a gyermeknek addig nem volt semmi baja, s egyszerre csak nyűgös lett, ok nélkül sírt, lázassá vált egyik pillanatról a másikra. Ha szemmelverésre gyanakodtak, akkor a sarokba locsolt szenteltvíz felett megfordították. Ha ez nem használt, szenes vizet csináltak. Egy tányérba vizet öntöttek, és a tűzhelyről kikapart három szem cirkót beledobták a tányérba. A cirkós vízzel megmosták a gyermek arcát, de a mosást a balkéz fonákjával kellett végezni. A mosdatás után az anya szoknyájának fonákjával és szintén bal kézzel kellett az arcot szárazra törölni. Ezzel a szemmelverést is letörölték róla.

Másik eljárás ilyen esetben: kilenc seprűágot el kell égetni. Egy edénybe vizet tesznek, és annak a kilenc seprűágnak a paraszát belekaparták a vízbe. Mikor ez megtörtént, aki csinálta a szenesvizet, az ujját beledugta a vízbe, és a vizes ujján levő vízből a gyermek szájába csepegtetett egy-két cseppet. Ezután megmosta a gyermek arcát, mellét, talpát, hátát. A mosást a bal kéz fonákjával kellett elvégezni. Ma is vannak, akik azt tartják, hogy ez csak akkor eredményes, ha a mosdatás után a gyermek tenyerét, talpát megdörzsölik fokhagymával. Mert csak ekkor nem tud a gonosz hozzáférközni újra a gyermekhez. De az is használt a szemmelverés ellen, ha a gyermekre valamilyen ruhadarabját a fonákjával kifelé adták fel.

A római katolikusok, amikor a szemmelverést akarták gyógyítani, akkor először bal kézzel keresztet vetettek a gyermek nyelvére, tenyerére, talpára és hasára. Ezután egy pohár vízben három szem tüzes parázsló fadarabot eloltottak. Ezzel a vízzel ugyancsak bal kéz fonákjával megmosták a gyermek arcát.¹⁴⁾

Ha a gyermeket kivitték az utcára, az ismeretlentől megijedhetett. Ilyenkor a gyermekről leszaggatták a ruhát. Ezt este kivitték a temetőbe, és ott felakasztották egy fára. Egyszerűbb bajelhárítás volt a gyermek orrának meghuzgálása és három korty hideg vízzel való megitatása.

Súlyosabb eset volt az, ha a gyermeket megrontották. Ilyenkor a gyermek annyira sírt, hogy szinte megmerevedett, megkékült. Gyógyításánál először a rontó személyét vagy legalábbis a nemét kellett kideríteni. Ha ezt akarták megtudni, akkor rostán át hideg vízbe olvasztott viaszt vagy ólmot öntöttek. A kiformalódott alakból következtettek a rontó személyére. Ezután a rontás elhárítására fürdőt készítettek. Ha volt a háznál juhláb, vagy a fürdővíz elkészítéséig tudtak keríteni, akkor azt beletették a vízbe. Ha azonban ilyet nem tudtak szerezni, akkor kilencféle füvet szedtek a határban, és azt tették a fürdővízbe. Ebben fürösztötték meg a megrontott gyermeket. A fürdővizet csak napszállta után lehetett kiönteni, de csak a kilencedik mezsgyére. Amíg odáig elérték, vigyázni kellett, hogy ideger meg ne lássa azt, aki a vizet vitte, mert ellenkező esetben az egész nem ért semmit.

Egy másik fajtája a rontás orvoslásának a szemes vízzel való mosdattás volt. Egy tálba vizet öntöttek. A tűzhelyből egyesével három szem parazsat vettek ki, és egymás után beleengedték a vízbe. Mikor az első szem parazsat a vízbe eresztették, ezt mondták: "Ha lány volt, ártson a hajának." A másodiknál: "Ha asszony volt, ártson a kortyának." A harmadiknál: "Ha ember volt, ártson a bajuszának." Amelyik megnevezéskor a parázs leszállt a vízben, olyan nemű rontotta meg a gyermeket. Ezután ebből a vízből a bal kéz fonákjával megmosdatták a gyermeket, s ugyancsak bal kézzel megtörölték az arcát. Ezzel a rontást levették róla, illetve visszaadták annak, aki rátette.

A szülés alkalmával előfordult, hogy a gyermek nem volt életképes. Ilyenkor igyekeztek mielőbb megkeresztelni. Ha azonban erre nem kerülhetett sor, akkor legalább nevet kellett adni az újszülöttnak. Ilyenkor a keresztanyának kellett megvenni azt a ruhát, amelyben eltemették. Ha nem így tör-

tént, akkor éjjelenként a gyermek sírással kísértett, mint ahogy ezt az alábbi monda is elmondja:

"A Telekbe udvaroltam a feleségemnek. Mikor este mentem haza, hát nem mentem a falu felé, hanem csak átvágtam a vályoghányó gödör mellett. Ahogy megyek hazafelé, hát nem messzire oldalról gyermeksírást hallottam. Megyek arrafelé, hát akkor már máshonnan hallatszik. Jártam én egy darabig a sírás után, de meguntam.

- No, ha nem mutatod magad, hát akkor legyél magának.

Otthagytam, elmentem haza. De már igen későn volt. Mikor hazaértem, hát anyám kérdezte, hogy hon jártam ilyen sokáig. Mondom neki, hogy mi történt velem. Azt mondja:

- Jaj, fiam, hát oda kellett volna neked lökni a zsebkendőd a sírás felé. Mert ez biztosan olyan gyermek volt, akit úgy temettek el keresztetlenül, oszt a keresztanyja nem vett rá ruhát."

Egy másik történet is a keresztetlenül meghalt gyermek sírásának megszüntetését mondja el:¹⁵⁾

"Tizenhat éves lehettem. A házunk végiben volt egy nagy ákácfa. Hát annak a tövében egy időben mindig sírt egy kisgyermek. De anyira sírt, hogy csudára. Legalábbis egy kisgyermeknek a sírását hallottuk minden este, ha kimentünk. Ezt is úgy vettük észre, hogy egyszer édesanyámmal este kimentünk, hát akkor hallottuk a sírást. Azt mondja anyám:

- Jaj, jányom! Itt van valahon egy kisgyermek. Biztosan eltévedt.

Ahogy édesanyám beszélt, mindég erősebb lett a sírás. Elkezdtek a gyermeket keresni. De nem találtuk. A sírás meg az ákácfa tövéből gyött. Akármire mentünk, mindég csak onnan hallottuk. Hát azt mondja édesanyám:

- Gyermekem, ez biztosan olyan üdőtlen gyermek, akit valaki ide elásott. Ez nem volt megkeresztelve, meg kereszttruhát nem kapott. Hát ez azért sír.

No, bementünk a házba. Bent felkötötte édesapámat, oszt mondja neki, hogy mi van. Azt mondja apám:

- Ha így van, akkor vigyetek neki valamilyen ruhát!

Úgy is volt. Vót egy szép fehér kendőm, meg egy kötőm. Azt mondja anyám:

- Gyermekem, ne sajnáld azt a kendőt meg kötőt, én kiviszem annak a gyermeknek.

- Vigye anyám, hátha akkor nem fog többet sírni.

Ki is vitte, oszt odalökte a fa tövébe. Attul kezdve a gyermek nem sírt többet a fa tövébe, de a ruha nem volt ott reggelre."

Ha előfordult olyan dolog, hogy valaki titokban megszült gyermekét elpusztította, arról a gyermekről is azt tartották, hogy ott, ahol elásták, minden hetedik esztendőben felsír. Ilyenkor valamilyen ruhát kell arra a helyre tenni, és nevet kell adni a gyermeknek. Erről így beszél egy történet:¹⁶⁾

Éjszaka kint halásztunk a Magosparton. Mán éjjél felé járt az idő, mikor elindultunk hazafelé. Ahogy a Kisérbe értünk, a pap rakodójában levő nagy ákácfa mellől gyermeksírás hallatszott. Mondom a sógornak:

- Állj mán meg sógor! Nézzük meg, hogy ki vót az a lelketlen, aki kint felejtette a gyermekét!

Odamegyek a fához, hát nincs ott semmi. De a sírás akkor mán a fa túlsó oldaláról hallatszott. Ott is néztem, hát semmi. Ott járok a fán körül-körül. A sírást mindég hallom, de a gyermek nincs meg.

No, otthagytam, hazamentem. Másnap mondom a feleségemnek, hogy jártunk. Aszongya az asszony:

- Jaj, hallod! Ez olyan gyermek vót, akit nem kereszteltek meg, az anyja elsikkasztotta, oszt ruha nélkül elásta. Megállj, este elmegegyek veletek én is, oszt majd elintézzük.

Úgy is vót. Este megint elmentünk halászni a sógorral. De mán akkor gyött velünk a két asszony is. A feleségem hozott magával még gyermekruhát is. Halásztunk. Fogtunk is széken. Majd úgy éjjél felé elindultunk haza. Ahogy a Kisérbe értünk, az ákácfa felől megint halottunk gyermeksírást. Akkor oszt odament az asszony, a feleségem a fához, oszt a ruhát letette a fa alá. Mikor letette, mondta:

- Az atyának, fiúnak, Szentléleknek nevében: Ha fiú vagy, légy Ádám, ha lány vagy, akkor legyél Éva.

Ahogy ezt kimondta, megszűnt a sírás. Másnap reggel arra mentünk a határba, hát mán a ruha nem vót a fa alatt."

Ha a felszabadulás előtti statisztikákat nézzük, akkor ezt tapasztaljuk, hogy sok gyermek születik, de elég nagy azoknak a száma is, akik nem érik el a hatodik életévüket. Ha már volt gyermek a családban, akkor ez nem volt nagy tragédia. De volt olyan család is, ahol született már gyermek, de nem maradt életben. Éppen ezért, amikor megszületett itt a várva-várt gyermek, még a széltől is óvták. Ha ennek ellenére meghalt, a család vigasztalhatatlan volt. Az anya sok könnyet hullatott, mikor az övéhez hasonló gyermeket látott. Pedig a néphit szerint nem volt szabad siratni az elhunyt gyermeket. Azt tartották ugyanis a siratásról, ha a meghalt gyermeket siratják, akkor a halott ruhája a másvilágon soha nem lesz száraz, s előbb-utóbb megjelenik az anyja előtt, s kéri, hogy ne sirassa. Erről egy monda így beszél:¹⁷⁾

"Egy asszonynak meghalt a kislánya. Az asszony igen sajnálta, oszt mindig siratta. Egyszer ahcgy ment a Magospartra, hát egy öregemter csatlakozott hozzá. Aszongya az asszonynak:

- Te asszony! Akarod látni a lányodat?

- Hogyne akarnám!

- Akkor gyere velem!

Elvitte a temetőbe. Odavezette a lánya sírjához. A sír ki volt ásva, a koporsó fedele is le volt véve. Ahogy lenézett, hát csak a lánya arcát látta, mert a többi testrésze mind vízben volt. Felszólt a lány. Aszongya:

- Látja, az a sok könny, amit sírt, mind idehullott. Ne sirjon mán, hagyjon nyugodni!

No, ez elhangzott. Nézz szét az asszony, hát az ember sehun. A sír is be volt fedve. Mintha csak álmodta volna az egészet. Többet nem siratta a gyermekét."

Ma már a szokások, hiedelmek eltűnőben vannak. Igen kevés ma már azoknak a száma, akik hisznek ezekben, akik ismerik s alkalmazzák ezeket a szokásokat, hiedelmeket. Igaz, a gyermekszám is erősen lecsökkent, s a világra jövő utódokat ma már felvilágosultabb módon nevelik, a csecsemők, gyermekek egészségét orvosok vigyázzák. S ez jól is van így, de a népszaporulat csökkenésének okain érdemes lenne elgondolkozni.

J e g y z e t e k

- 1 Soltész Lajosné Vasziy Anna közlése. 1983. - V.ö.: Kapros Márta: A születés szokásai és hiedelmek az Ipoly mentén. Debrecen, 1986. 167.o.
- 2 Soltész Lajosné Vasziy Anna közlése. 1983. - V.ö.: Kapros M. i.m. 173.o., Kiss Lajos: A szegény emberek élete II. Bp. 1981. 243.o., Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Fórum K., 1978. 35.o.
- 3 Nagy Lászlóné Mihók Piroška közlése. 1974. - V.ö.: Kapros M. i.m. 181.o., Balassa Iván: Karcsai mondák. Bp. 1963. 413.o.
- 4 Dakos Józsefné Dakos Paula közlése. 1980.
- 5 Dakos Józsefné Dakos Paula közlése. 1980. - De v.ö. Kapros M. i.m. 180.o., Jung K. i.m. 37.o.
- 6 Soltész Lajosné Vasziy Anna közlése. 1983.
- 7 U.a. mint 6!
- 8 Kosztor Jánosné (1978), Balázs Gáborné (1965), Szabadka Pál (1963) közlése. - Balassa I. i.m. 319-320., 367., 492.o., Kapros M. i.m. 178.o., Jung K. i.m. 36.o.
- 9 Balázs Gáborné közlése. 1965. - Balassa Iván i.m. 406.o., Jung K. i.m. 21.o.
- 10 Balázs Gáborné közlése. 1965. - Balassa I. i.m. 373.o., Kiss L. i.m. 242.o.
- 11 Kosztor Jánosné közlése. 1974.
- 12 Győri Jánosné közlése. 1978. - V.ö. Kapros M. i.m. 46.o., Jung K. i.m. 39.o.
- 13 Győri Jánosné közlése. 1978.
- 14 Kovács Jánosné közlése. 1985. - V.ö.: Balassa I. i.m. 244.o.
- 15 Tóth Gyula közlése. 1966. Balassa I. i.m. 289. és 378.o.
- 16 Nagy Pál Mihály közlése. 1972. - V.ö.: Kapros M. i.m. 181.o.
- 17 Dakosné közlése. 1980. - Balassa I. i.m. 476.o., Kapros i.m. 181.o.

Filip Gabriella:

EGY ABAÚJI APRÓFALU SORSA

H e r n á d p e t r i az abaúji dombok között megbúvó aprófaluak egyike. A szomszédos települések: Pusztaradvány, Hernádvécse, Hernádszurdok, északi oldalról pedig az országhatár választja el a legközelebbi falutól.

Az országút innen már nem megy tovább. Pusztaradvánnyal földút köti össze a községet. A Hernádszurdokra vezető gyalogutat berötte a gaz, a buszközlekedés megindulása óta nem sokan jártak erre. Ma már a kb. tíz kilométerre lévő Novajidrány vasútállomásán szállnak vonatra az innen utazni kívánó emberek. A Miskolc felé közlekedő vonatok zöméhez indul autóbusz a faluból. A legközelebbi város Encs.

A község élete nagymértékben függ a szomszédos Hernádvécse életének alakulásától. Az összevonás után odakerült a termelészövetkezet központja, a tanácsok az egyesülés után szintén itt folytatták munkájukat. Itt van a körzeti általános iskola, az orvos, a posta. Hernádvécseire járnak naponta autóbusszal a gyerekek bölcsődébe, óvodába, iskolába. A Hernádpetriben lakó öregeknek naponta a szomszéd faluból hozzák az ebédet.

A Hernádpetriben érkező idegen első pillanatra talán még nem veszi észre a falu életének pusztulását. Egyelőre még minden ház lakott, vagy valamilyen célra felhasználgák. Még nem zárták be az általános iskola épületét, egy-egy osztályt még minden évben itt helyeztek el. Hetente kétszer misére hív a harangszó. A kocsma asztalánál is ül mindig egy-két vendég. De az udvarokon főleg öregeket látunk. Fiatalt leginkább a hétvégeken, ünnepek alkalmával találunk a faluban. Ha tehát alaposabban körülnéz az idegen, láthatja a pusztulás tüneteit.

Dolgozatomban a község jelenével, népességének alakulásával, életmódjával, szokásaival foglalkozom.

A település nevének előtagját a Hernád folyóról kapta, bár az csak a szomszédos falvak határát érinti. Az utótag a Péter személynévnek -i képzős származéka. Jelentése: Péteré, Péter tulajdona. A falut 1234-ben Houlfia, Péter birtokolta, valószínűleg róla nevezték el. A legrégebbi épület a templom, melynek építése 1869. június 29-én fejeződött be. Régiek a község lakóházai is, sok a nedves, rosszul szigetelt, vályogból készült épület. Az utóbbi húsz évben mindössze két új lakás épült Hernádpetriben.

Soha nem volt nagy falu. A népesség számának alakulásáról a következő adatok állnak rendelkezésünkre:

1869:	446	1941:	409	1965:	335
1900:	386	1949:	416	...	
1930:	415	1960:	456	1987:	245 (!)

A tényleges szaporodás 1949 és 1959 között még +40, de 1960 és 1965 között -121 a fogyás. 1959 volt a faluban a termelőszövetkezet szervezésének az éve. A többszöri próbálkozás sem hozta meg a várt eredményeket. Hiába szervezték át, hiába egyesült a hernádvécsei és pusztaradványi szövetkezettel, a mai napig is veszteséges a gazdálkodás. Így érthető, hogy sokan jobb megélhetést keresve elhagyták a falut. Hivatalos iratokban még sokáig szerepelt vagy szerepel Hernádpetri állandó lakhelyként, de ez már nem fedti a valóságot. A továbbtanuló öt fiatal (1987) választott szakmája mutatja, hogy nem szándékoznak visszatérni falujukba.

A 245 lakos közül 80 cigány származású (a népesség egyharmada). A faluban 40 fiatalot találunk (a lakosság 16 %-a), közülük 27 a cigány. 13 "magyar" fiatal él a faluban, ebből mindössze három 6 év alatti. 1960-ban az összlakosság 36 %-a volt fiataikorú, ez mára a felére csökkent.

A faluban 83 család él, ez átlagosan három tagú családokat jelent. A "magyar" családok 82 %-a három tagú vagy annál kisebb, a cigány családok 81 %-a négy vagy ennél több tagú.

A falu pusztulásával párhuzamosan sorvadnak el a paraszti kultúra értékei. Bár vannak olyan területek, ahol szívósan tartja magát a hagyomány. Például a helynevekben. Hiszen a mindennapi beszédben senki sem használja a Kossuth út, Rákóczi út, Magyar út elnevezést; helyette Alvégről, Kis-sorról, Új-sorról, Magyar-sorról, Szugról beszélnek, s megmaradtak a tagosítás ellenére a dőlőnevek.

Az anyagi kultúra területén a legszembeütőbb a változás. A régi tornácos házak zöme az évek során átalakult. A hagyományos elsőház, pitar, utóház elrendezés megszűnt. A "pitar" előszobává alakult, a konyha az "utóház" mögötti valamikori kamra helyére került. A tornácot több helyen beüvegezték, vagy verandát építettek a ház bejárata elé. A régi házakkal együtt épültek az istállók is. Az ólak zöme mára elveszítette eredeti funkcióját. A lakóépülettel egy tető alatt álló istállóból választottak le néhány négyzetmétert a fürdőszoba számára, máshol a kamra szerepét tölti be. A 83 lakás közül 12-ben találunk fürdőszobát, és csupán két szolgálati lakásban van benn a WC.

A 83 porta közül már csak 21 helyről jár ki tehén a legelőre. A tehen-tartás feltétele, hogy legyen a családban olyan férfi, aki még bír kaszálni. A nyugdíjasok ereje fokozatosan csökken, a 21 tehenet tartó család közül ma is már csak tíz helyen találunk aktív korú férfit. Nincs értelme javíttatni a paraszti porta egyéb gazdasági épületeit, lassan eltűnnek az udvarokról a csűrök, rakodók.

A lakóházak belső berendezése is megváltozott. Bár a régi paraszti bútorok, berendezési tárgyak még nem tűntek el teljesen. A legtöbb lakásban keverednek a modern kor eszközei a régi tárgyakkal. A komótra került a televízió, a konyhákban a masina mellett megjelent a gáztűzhely. A sutra már sehol sem tudnak felülni, szétbontották az utolsó kemencéket is. Ma már mindenki a boltból veszi a kenyeret. A szövetkezet még mindig kiméri a tagok és az alkalmazottak számára a kenderföldeket, de már senki sem ültet kendert; nem fonnak, nem szőnek az asszonyok.

A családok napi időbeosztása rendkívül sokféle. A naponta Miskolcra bejárók három órakor kelnek, hogy hatra beérjenek a gyárba, a MÁV-dolgozóknak elég négykor felkelni. Hernádpetriből hat ember jár be a megyeszékhelyre. Ugyancsak hat ember dolgozik különféle encsi munkahelyeken. Huszonnégyen hernádvécsi dolgozók, ide elegendő hét órakor elindulni. A faluban nagyon kevesen találnak munkahelyet (kocsmáros, boltos, csordás, néhány erdészeti dolgozó). Az estéket és a hétvégeket főleg munkával töltik az aktív dolgozók. A férfiak számára nyújt némi szórakozási lehetőséget a kocsmá, bár a koránkelők itt sem üldöghelhetnek sokáig.

A kirándulásoknak, nyaralásoknak nincs hagyományuk a faluban. Az idén az egyetlen esküvő után ment el az ifjú pár nászútra. De ez sem történik meg minden esküvő után. A gépkocsival rendelkező családok egy-egy napra mozdulnak ki. A faluban lévő 11 személyautó közül 8 üzemel, 3 nem rendelkezik érvényes forgalmi engedéllyel. Nemcsak azt a néhány családot szolgálják az autók, hiszen sürgős esetekben igénybe veszik valamelyiket a falu többi lakói is. Leggyakrabban Encsre, Miskolcra vagy Kassára mennek vásárolni innen az emberek; a magukkal vitt gyermekek számára ez jelenti a kirándulást.

Bár pap nélkül áll a római katolikus és a református paplak is, az egyházi ünnepek jelentik a kiemelkedő napokat a falu lakóinak az életében. Örvendetes, hogy a templom karbantartására, renoválására mindig akad patronáló. Jelenleg a római katolikus templom épületének utólagos szigetelése folyik. Ezt a templomot 1866 és 1869 között építették, amikor még leányegyházként csatlakozott a községhez Pusztaradvány, Hernádvécse és Hernádszölled. Mára lényegesen megváltozott a helyzet: Szölled ma Hernádvécse része, Pusztaradványban soha nem volt parókia; amíg Hernádpetriben volt pap, addig ő tartott misét a két faluban. Ma mindhárom településen – de távolabbi falvakban is – a hernádvécsei lelkész tartja az egyházi szertartásokat. Falunkban az 1902-ben épült parókiát a hétvégeken ide-

látogató vadászok lakják, gondozzák. A felekezeti hovatartozás megállapítása nehézkes. Minden újszülöttet megkeresztelnek, de felnőttként gyakran más vallást gyakorolnak, vagy eltávolodnak a hittől. Zsidó vallású nem él a községben, egyetlen szombatistáról van tudomásom. A cigányok gyermekeiket a római katolikus templomban keresztelik, de később nem szoktatják őket a vallás gyakorlására. Két rendszeresen templomba járó cigány él a faluban. Gyakoriak a vegyes házasságok, a születendő gyermeket általában a nemük szerint — az apa vagy az anya vallását követve — keresztelik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy később is megmaradnak ennél a vallásnál.

A római katolikus templomban — a hernádvécsei plébánosnak köszönhetően — szerdán, vasárnap és az egyházi ünnepeken mondanak misét. A görög katolikus lelkész Garadnáról jár a faluban élő híveihez. De csak az öt vasárnapot tartalmazó hónapokban tart egy misét a római katolikus templomban. A római és a görög katolikus vallásúak kölcsönösen látogatják egymás szertartásait. A felekezettől függetlenül gyónnak, áldoznak a hívek. A református paplak üresen áll. A templom állaga nagyon leromlott. Havonta egyszer gyűlnek össze itt a hívek istentiszteletre. A kb. tíz református család próbál összeadni annyi pénzt, amennyi a templom megmentéséhez feltétlenül szükséges. Hitoktatás a faluban szombatonként van a római katolikus gyermekek részére. Az elmúlt tanévben öt tanuló járt hittanra. A rendszeresen templomba járók zöme nyugdíjas. A fiatalok inkább csak nagyobb ünnepekkor, karácsonykor, húsvétkor, búcsúkor mennek a misére. Ilyenkor más vallásúak, nem hívők is elmennek a templomba, hiszen ez az egyetlen lehetőség a kimozdulásra.

Az egyházi ünnepekhez kapcsolódó népszokások lassan feledésbe merülnek. A karácsonyi betlehemezés teljesen megszűnt. Kántálni sem járnak már az emberek. A karácsonyfákon elektromos égők világítanak. Valamikor ilyenkor szárított gombából gombaleves készült, a karácsonyesti csemege a bobajka volt. Ma már gazdagabb, változatosabb az ünnepi asztal kínálata. Leggyakrabban húsételt készítenek, mások hallal tartják a böjtöt. Sajnos, egyre többen töltik Hernádpetriben a karácsonyestét egyedül. Az éjféli mise tíz órakor kezdődik; itt közel két évtizede korábban születik a Jézus. De talán az év során ez az egyetlen alkalom, amikor a község lakóinak a jelentős része együtt van. Szilveszterkor az év végi hálaadáson már lényegesen kevesebben vesznek részt. Az éjfélt csak a szilveszterező fiatalok várják meg, legfeljebb az álmatlan tévénézők vannak még ébren. A hagyomány szerint másnap, ha elsőként férfi kíván boldog

új esztendő, bikaborjúval szaporodik a gazdaság. Rövidesen ez a hit is feledésbe merül, hiszen a tehenet tartók száma egyre csökken, egyre kevesebben aggódnak a születendő szarvasmarha neme miatt.

A húsvéti locsolás szokása még élő hagyomány, bár természetesen némely eleme módosult. A vizet felváltotta a kölni, a festett tojást pedig a csokiból készült figura. Az ünnepi asztalra sódar, tojás, kalács kerül. A délutáni felnőtt locsolókat szokták leginkább megkínálni. A gyerekek délelőtt kopogtatnak be a házakhoz, őket süteménnyel szokás kínálni, a locsolásért a csokitojásán kívül pénzt kapnak.

A falu ünnepei közül kiemelkedik még a templomi búcsú. A paraszti munkát ez nem zavarja, hiszen a templom Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére van felszentelve, s Péter-Pál napjára az első kapálás befejeződik, szőlőt tetejelni a hagyomány szerint csak Péter-Pál után szabad, az aratás pedig a község északi fekvése miatt csak később kezdődik. Ehhez a naphoz kapcsolódik egy jellegzetesen helyi szólás: "Ki bab, ki kukurica, ha nincsen búcsúra új ruha!" A régi világban húsvétkor és búcsúkor kapott új ruhát a hernádpetri hajadon. A búcsút általában a Péter-Pál napjához legközelebb eső vasárnapon tartják. Erre a napra az egész falu készül, a férfiak rendbe teszik az udvarokat, a nők meszelgetnek, takarítanak, sütnék-főznek. És ez nemcsak a római katolikusoknál van így. Ez az a nap, amikor hazajönnek a városba költözött gyerekek, a távolra került testvérek, rokonok. Valamikor az ünnep egyházi jellege dominált, a vendégeskedés másodlagos volt. A templom búcsújára érkezők a mise után tértek be — gyakran külön meghívás nélkül — a rokonokhoz, ismerősökhöz. Természetesen ez mindig kölcsönös volt. Az ideérkező a saját falujának búcsújakor viszonzta a vendégséget. Ma már inkább csak a faluból elköltözött hozzátartozók térnek haza ezen a napon. Búcsúfiát borsos áron még vásárolhatunk az alkalmi árusoktól, két-három magánkereskedő napjainkban is felvesi ilyenkor a sátrát, de már hiába keressük a mézeskalácsost; műanyagból készült játékokat, édességet kínálnak inkább.

A hétköznapiak sorát egyre gyakrabban szakítja meg Hernádpetriben egy-egy t e m e t é s. Ravatalozó híján még ma is a háznál terítik ki az elhunytat. Itt gyűlnek össze a temetés előtti estén az asszonyok imádkozni. Virrasztani csak a cigányok szoktak elhunyt rokonuk, ismerősük mellett. A temetés utáni tort a hetvenes évek végétől az italbolt helyiségében tartják, csak a közeli rokonok mennek vissza a halottas házhoz. Megváltozott ugyan a tor jellege, de megmaradt a szokás. A te-

metéseken szinte az egész falu ott van, de a torra csak a férfiak mennek. A temetés ideje alatt természetesen a kocsmá nem funkcionál vendéglátóhelyként, csak a meghívottak tartózkodnak ott, és az elhunyt hozzátartozói kínálják étellel, itallal a férfiakat. Ez általában pálinka, fasírt, pogácsa és sör. A halotti torban nem tartózkodnak sokáig az emberek, nagyon elítélendő az, aki itt berúg.

Esküvőre, lakodalomra ritkán van alkalom a faluban. A fiatalok alig találhatnak párra itthon. Az utóbbi tíz évben egyszer fordult elő, hogy két falubeli ifjú házasodott össze. Ekkor láthattunk utoljára hagyományos nagy lakodalmat, egyházi esketéssel, sátras lagzival, menyasszonytáncsal. Az utóbbi tíz év 22 házassága a következők szerint kötött: hagyományos sátras lakodalom Hernádpetriben 3; hagyományos lakodalom más településen, előtte uzsonnával Hernádpetriben 10; éttermi lakodalom más településen, előtte uzsonnával Hernádpetriben 5; nem tartott lakodalmat 4. A lakodalmak zömét tehát más településen tartották. A 22 pár házassága tartósnak ígérkezik, de a faluban közülük mindössze 3 pár él, az ő végleges letelepedésük sem bizonyos, csupán egyiküket köti a faluba munkája, négyen Encsen dolgoznak, egy férfi pedig naponta jár be Miskolcra. Az egyik párnak már az építőanyag is a rendelkezésére áll az encsi építkezéshez. A falu jövője szempontjából nagyon elkeserítőek ezek az adatok, hiszen jelenleg ettől a néhány embertől függ, hogy a falu népessége akár egyetlen nem cigány fővel növekedjék.

Azt megfigyelhetjük, hogy a nyelvi hagyományok makacsul tartják magukat. Még a városban tanuló fiatalok beszédében is megfigyelhető időnként a nyelvjárás-terület néhány jellemzője. A legjellegzetesebb hangtani sajátosság az ajakkerekítés nélkül képzett a hang és az ajakkerekítéssel képzett ä hang.

*

Talán sötét lett a kép, melyet a faluról festettem, de az aggodás vezetett. Most sorra veszem azokat a tényeket, amelyek a falu felszabadulása óta tapasztalhatók a településen.

Önálló tanácsa volt a falunak, ma nincsen.

Önálló termelőszövetkezet alakult; ma üresen állnak és pusztulnak a major gazdasági épületei. Egy akolban tartanak csak juhokat, az 1979-ben melléküzemágként létesült varroda található még itt, amely 4 hernádpetri asszonnynak jelenti munkát, a többi dolgozója Pusztaradványból érkezik ide naponta.

Megindult az ötvenes években a buszközlekedés, ezzel megszűnt a település elzártsága; a térszervezése előtt az önállóan gazdálkodók ritkán hagyták el a falut. Ezzel megindulhatott az ingázás.

Jelenleg két szociális gondozó tevékenykedik a faluban, ilyen korábban nem volt, de nem is volt szükség rá.

A felszabadulás után a hatvanas években hetente vetítettek filmet a kultúrteremben, ma már ez sem működik. A szó eredeti értelmében bál már évtizedek óta nem volt a faluban. Nem is találának erre a célra megfelelő helyiséget, a volt kultúrterem teljesen leromlott. Majd egy cigány család költözött a vele egy épületben levő régi bolt és kocsmahelyiségébe, a terem alkalmatlanná vált bármilyen rendezvény megtartására. Később a szaporodó család beköltözött a volt kultúrterembe.

Később kijelöltek egy volt lakóházat közművelődési célra. Itt kaptak helyet a könyvtári könyvek, itt lett volna a helye a fiatalság öszszejöveteleinek. Az épület mára használhatatlanná vált, a könyvtári állomány megmaradt részét visszamentette az iskola épületébe a könyvtár kezelésével megbízott helyi pedagógus.

Az elmúlt tíz évben – a cigányokat kivéve – valamennyi fiatal jelentkezett tovább tanulásra, bár nem fejezték be valamennyien tanulmányaikat. Jelenleg egy fő tanul felsőoktatási intézményben. Az utóbbi tíz év pályaválasztása elgondolkodtató: mezőgazdasági szakmát egy tanuló választott, tudni kell róla, hogy értelmiségi szülők gyermeke.

A közelmúlt legnagyobb beruházása a faluban egy fűtő kút, amely az idén kezdett üzemelni; eddig még az újszülöttek fürdéséhez szükséges vízért is Novajidrányba utaztak az emberek.

Végül még egy szomorú beruházásról kell beszámolnom: portalanította a közös tanács a temetőbe vezető utat. Szomorú, mert egyre többen járnak erre, s az új kút vizében egyre kevesebb csecsemőt fürdetnek.

Felvetődik a kérdés, hogy ki vagy mi ezért a szomorú helyzetért a felelős. Ennek megválaszolására én nem vállalkozhatom, legfeljebb mentseget keresek a magam és a falu pusztulását érzékelő társaim számára.

Hűtlen lett a földhöz a hernádpetri paraszt? Csupán elbizonytalanodott. A föld az életet jelentette, és ez kicsúszott a lába alól. Nem hibáztatható azért, mert képtelen volt nagy távlatokban gondolkodni. Csak azt érzékelt szorítóan, hogy a közösbe beadott föld terméséből nem jut mindennap kenyér az asztalra. A gazdasági nehézségekkel küzdő térszen kívül egyéb tényezők is segítették az elvándorlást.

Megromlott a viszony a falu lakói között. Az új szelek sok arra érdemtelen embert is magasra röpítettek. Sokan lettek ebben az időben kis bosszúk áldozatai. Hernádpetri sohasem volt gazdag falu; a földek minősége, fekvése, a piaci lehetőségek kedvezőtlenek. Csak kemény munkával lehetett előre jutni, majd amikor egy tisztességes életről egyszer azt állítják, hogy becsstelen, ne csodálkozzunk a bizalmatlanságon. Kulák volt itt az is, aki csak tette a dolgát és becsülettel dolgozott, művelte az ősektől öröklött földet. Ezeket a sérelmeket máig sem felejtették el az emberek.

A mai vezetők nehezen állíthatják meg a már megindult folyamatokat. Esetleg lassíthatják a pusztulást, ha az itt élők számára biztosítják azt, hogy otthon érezzék magukat e tájon.

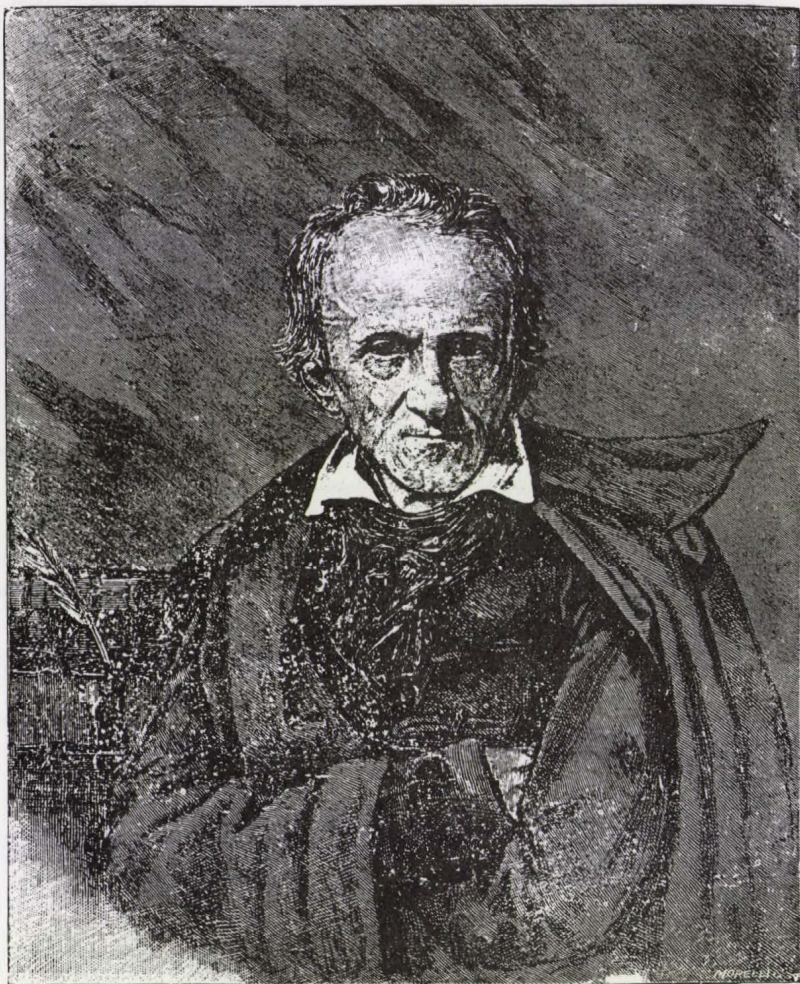

AZ UTÓKOR ÉS TÁRSASÁGUNK ÉLETÉBŐL

"Fűzenek össze bennünket a Gráciák a magok legszebb
fonadékjaikkal, s a Szépnek, Jónak, Igaznak szeretete
tégye kötésünket állandóvá, tenyészővé."

(Kazinczy Ferenc)

Kazinczy Ferenc

Kazinczy Ferenc portréja a Zemplénnvármegyei Kazinczy Kör
1904-ben kiadott egyetlen évkönyvéből (Morelli G. alkotása)

Gránicz - Barth Katalin:

ANYANYELV-É AZ ANYANYELV?

"Beszélni nehéz!" A mindnyájunk részére felejthetetlen Péchy Blanka így fogalmazta meg viszonyunkat lelkünk kifejező eszközehez: anyanyelvünkhöz. Még nehezebb beszélni helyesen, szépen annak, aki kisdíák korában elkerült anyanyelve óvó, védő pajzsa alól, és immár harminchárom éve idegen nyelvközösségben él. Ezért mindjárt bevezetőben megkérem kedves Vendégeinket, hogy ha figyelmük meg-megbotlik egy-egy helytelen kifejezésen vagy rosszul felsorakoztatott mondaton, nézzék el nekem.⁺⁾

Kisdíák voltam, amikor Svájcba kerültem. Édesapám ősrégi svájci család leszármazottja, aki Magyarországon született, és itt Sárospatakon járt gimnáziumba. Később egy dunántúli magyar kislány lett a felesége, aki az Édesanyám. Hogy anyanyelvemet Svájcba költözésünk után is sikerült megőrizni, az annak köszönhető, hogy családjunk a szó teljes értelmében állandó kapcsolatot tartott és tart Magyarországgal. Ez a kapcsolat kezdetben magyar nyelvű mesekönyveket majd ifjúsági regényeket, versesköteteket, magyar mondákat rakosgatott a svájci otthon könyvespolcaira. A magyar könyvek nem csupán szórakozást jelentettek, hanem felidézték az első, immár múltba hullt otthon édes melegét. E meghittség felidézgetésén keresztül szükségyszerűvé vált a magyar könyvek gyűjtése, céllá a magyar kultúra, a magyar irodalom megismerése. Férjem szintén magyar származású. A magyar kultúrával való eljegyzettségünk jegyében férjemmel és két gyermekünkkel úgyszólván csak magyarul beszélünk.

⁺⁾ Elhangzott Sárospatakon 1989.május 8-án a Nagykönyvtárban a Kazinczy Ferenc Társaság által kezdeményezett emlék-ünnepségen.

Úgy gondolom, hogy örök emberi törekvés, vágy: amit én szépnek, kitűnőnek, értékesnek tartok, azt másoknak is továbbadjam. Ilyen szándékkal kezdtem 1977-ben németre fordítani Ady Endre, Németh László, Radnóti Miklós és Sánta Ferenc néhány írását. 1977-ben a Magyarok Világszövetsége Ady-pályázatán a harmadik díj jutalmazottja lettem, és így vendége a Világszövetségnek és a III. Anyanyelvi Konferencia ünnepi rendezvényeinek. Nagy hatással volt rám az ott elhangzott beszédek, gondok, panaszok és eredmények szinte mindegyike.

Néhány hónappal ezelőtt, épp jókor ahhoz, hogy karácsonyi ajándék legyen, az a kitüntető bizalom jutott osztályrészemül, hogy felvétettem a Kazinczy Ferenc Társaság tagjai közé. És ez a kitüntető bizalom adja ma nekem a lehetőséget, hogy ebben a páratlanul szép teremben és ennek a szép, megemlékező ünnepi ülésnek keretében – mint külföldön élő és részben kölföldi származású, de elkötelezett magyar lelkű ember – néhány szót szólhassak a szép magyar beszéd érdekében ittthon – és anyanyelvünk megőrzése fontosságáról az emigrációban.

Aki Szülőhazájától soha nem volt hosszabb ideig távol, nem élt hosszabb ideig idegen földön, idegen nyelvközösségben, az nem tudhatja, milyen az, amikor egyetlen szippantásnyi akácillatért egy távoli, "porfellegeket sóhajtó faluban", vagy egy nyári alkonyért a fűzfaszegélyezte Tisza-parton, vagy akár egy kicsi utca villanásnyi látásáért – a messzi idegenben új hazát, biztonságos megélhetést, sőt egész egzisztenciát tudnánk néha egyetlen mozdulattal cserébe adni.

Nagy szavak?

Korántsem.

Tapasztalatból tudom, milyen az, amikor egyetlen sor gondolata egy anyanyelvemen szóló költőnek kiváltja ezt az akácillatért sóvárgó, egzisztenciát is odadobni hajlandó hangulatot.

Nem tudom, van-e a föld hátán nép, amely ilyen nagy százalékban élne határain túl, mint a magyar. Nyomasztó statisztikai adat az ország határain belül élő magyarságnak?

Nem hinném.

A szétszóródás családok sorsában testet öltő tény, melylyel mint gyógyulni nem akaró sebbel kell foglalkoznunk.

Amikor 1964 Karácsonyán a Rádió néhány üdvözlő szót kért Németh Lászlótól a külföldi magyarság számára, az író felvette a kérdést:

"Mit mondhatunk azon túl, hogy veletek álmodunk, mint ahogyan a ti álmotok is mibőlölünk épül – tehát összetartozunk! – Mehetünk-e tovább, mondhatjuk-e, hogy jöjjetek haza – azoknak, akiket egy nagy gyökérszaggasztás tanított meg rá, hogy sekélyebb kapcsolataikhoz is ragaszkodjanak? Vagy annyit legalább, hogy maradjatok ott kinn is a haza fiai, ne csak ti, a gyermekeitek is – vigyék át beléjük is a bennetek élő meghasonlást, mert (ebben az esetben) megéri máshol élni és Magyarországhoz tartozni."

Hovatartozásunk nagy összefogó kapcsa, ereje – éljünk bárhol a világon – anyanyelvünk. De mit tehetnek anyanyelvükért azok a kisebbségben élők, akiknek legelemibb életfeltételeik kerülnek veszélybe, ha anyanyelvükön akár egy mosoly is fakad? Akiknek mosolyát könnybe fojtják? Akiknek értelmetlen, esztelen brutalitással tiltják használni lelkük kifejezőeszközét: anyanyelvüket? És mit tehetnek azok, akik határainkon belül élnek, vagy azok, akik a világ minden tájára szétszóródtak?

"...örzök vigyázzatok a strázsán!" – mondaná nekünk Ady. Mert mindnyájan, akik örökölt kaptuk ezt a csodálatosan hangzó, semmihez nem hasonlítható édes anyanyelvet, mindnyájan strázsára kell álljunk, és úgy őrködnünk, hogy közben tudnunk kell: elveszünk, ha nem vigyázunk. Nem csak a távolra szakadtak – az itthoniak is. Mert nem kell ahhoz az ország határain kívül élni, hogy anyanyelvünk elszegényedjen; emigrációba küldi anyanyelvét az is, aki nemcsak hogy soha egy verset el nem olvas, soha egy népdalt el nem énekel, de divatosnak találja mondandóját idegen, jövevény szavakkal díszíteni, miközben Arany János gazdag szókincsű nyelvén szólhatna. És hányan élnek olyan távoli és végleges szétszóródásban, hogy tudok szülőt, aki odakinn nem tanítja gyermekét magyarul! (Nyilván, hogy ne terhelje egy "használatatlan" nyelv ballasztjával.)

Így válik az anyanyelv megkérdőjelezett anyanyelvvé. Melyik lesz a növekedő gyermek anyanyelve? Az, amelyen édesanyját hallotta becézgetve szólni, vagy az, amelyen az óvodában, iskolában megtanulta a fogalmakat – németül, angolul, svédül, illetve a szülők által választott új haza nyelvén?

Hosszan, nagyon hosszan és a témában alaposan elmerülve kéne itthon is és az idegenben is szinte naponta elgondolkodni. És aki azt gondolja, hogy eleget tett már kötelességének ebben az ügyben, aki netán még azt is gondolja, hogy neki ebben nincs vagy nem lehet szerepe, az jól teszi, ha átgondolja újra, majd megvizsgálja lelkiismeretét, önkritikát gyakorol, és utána sürgősen cselekszik. Mert még mindig nem elég, amit tettünk. És aki még semmit sem tett, az nem csak mulaszt, vétkezik is. Az ősök ellen éppúgy, mint az eljövendő generáció ellen. Felületes nemtörődőséggel hovatartozásunk gyökereit tépdessük és a gyökerekkel lelkünk főütőerét.

A magyar lélekben hovatartozása – és itt nem földrajzi hovatartozásra gondolok – biztos hordereje nélkül nem terem sem virág, sem szerelem, sem ének, sem költemény; elfárad, elfásul, elhétköznapiasodik, végül is fakóvá, színtelenné, arctalanná válik örökös asszimilálódási erőlködései, gondoljai fáradalmaiban.

Anyanyelvünkhöz való ragaszkodásunk nem valamiféle édes-kés nosztalgia kell legyen, hanem mindennapi megújítása a szándéknak: Az óhaza, az összmagyarság periférikus mezőjébe szorult, bennünket követő nemzedéket gazdagítani jogos örökségünkkel, a magyar nyelvvel, a magyarságtudattal, a magyar hagyományok ápolásával. Mindazzal a nyelvi, szellemi, kulturális többlettel, amivel kettős helyzetünknel fogva nem szegényebbek, de gazdagabbak lettünk.

Anyanyelvünk ügye az egész magyarság ügye. De a határainkon túl, ősi településeken, zártabb-lazább nemzetiségi közösségben élő magyarok és a világ minden tájára szétszóródtak nyelvápolását nem a nyelvápolás szakembereinek feladatában látom elsősorban. A vezető szerep a családé kell

legyen. Műhellyé az otthon kell váljon Németh László-i értelemben. Tudomásul kell vennünk, milyen óriási erkölcsi, megmentő, teremtető és termékenyítő nevelő hatással lehetünk gyermekeinkre, hogy ne váljon be Herder "jóslata", miszerint a magyarság pusztuló nép, nyelve is kiveszőben van.

Mert amíg a messzire szakadt első generáció és még a magamkorabeli második generáció is, akik bár mint apró gyerekek elkerültünk idegen nyelvterületre, de itt születünk és még itthon, anyánk nyelvén tanultuk meg, hogy Magyarország a h a z á m , míg élünk, érezni fogjuk jelentőségét a "fül-földdobott kő földedre hullva, kicsi országom újra meg újra hazajön a fiad" Ady-soroknak, addig az odakint született, az odakint felnőtt gyermekeink és unokáink (tehát a harmadik, negyedik generáció) nevelését kell úgy irányítanunk, hogy Petőfivel vallhassák: "Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én..."

Bárczi Géza professzorral szólva: "Meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy ne múljon el a magyar ember lelkében az anyanyelv csengése."

Ez a meggyőződés sarkallt bennünket, szülőket arra az elhatározásra, hogy négy évvel ezelőtt, szeptember elsején beíratassuk fiamat a sárospataki gimnázium első osztályába. Egy fiatal ember életében meghatározóak a diákévek a maguk szépségével, álmaival, győftelmeivel is. Így, ha most szombaton Sárospatakról tovább ballag, szavakkal alig kifejezhető érzés lesz a ballagó fiamat úgy nézni, hogy biztosítva tudom kötődését egy életre a magyarsághoz.

Azt ne kérdezze tőlem senki, hogy az anyának mennyi lemondást is jelentett fia hosszú távolléte.

De sok-sok évvel ezelőtt épp Társaságunk névadója, Kazinczy Ferenc mondotta:

"Oly szép legkisebbet tenni nemzetünket nemesítésére!"

Katona Rezsőné:

EMLÉKEZÉS PÉCHY BLANKÁRA

Péchy Blankára emlékezni, nyelvművelő tevékenységéről, Sátoraljaújhely városához fűződő kapcsolatáról képet adni az én számomra több, mint eleget tenni egy felkérésnek. Személyes adósság lerovása, erkölcsi kötelesség, amelyre barátsága, szeretete kötelez.

Önéletrajzát megírta a Regényben, láthattunk róla portréfilmet a tévében; érdemének megfelelő helyet kapott Wacha Imre és Z. Szabó László A győri Kazinczy-versenyek története című művében, olvashattunk róla sok-sok hírlapi riportot, Z. Szabó László mégis joggal nevezhette "nyitott könyvszerű titokzatos asszony"-nak a "Mi dolgunk a földön? (Késői beszélgetés Péchy Blankával)" című arcképében.

Amikor elkezdtem gyűjtő munkámat annak kiderítésével, mikor kapcsolódott bele Péchy Blanka az "Édes anyanyelvünk" verseny történetébe, azonnal kiderült, milyen nehezen nyílik ez a nyitott könyv: sehol sem leltem írásos nyomára annak, mikortól támogatta a versenymozgalmat jelenlétével, holott a verseny ötödik és tizedik "születésnapján" terjedelmes méltatások jelentek meg, illetve hangzottak el.⁺⁾ Személyes emlékek segítettek kinyomozni: 1973-ban már jelen volt a versenyen, tagja volt a bírálóbizottságnak. Az emlékeket megerősítette az Észak-Magyarország 1973. október 30-i száma. A verseny anyagi támogatásáról pedig sehol nem esik szó, mint ahogy a Kazinczy-alapítvány elnevezéséből sem derült ki, hogy Péchy Blanka az alapítója: elbújt Kazinczy neve mögé. Kovács Juditnak, a Magyar Nemzet riporterének feltett kérdésére: "Miért nem akarta, hogy az

---

^{+) A művész nő 1973. október 26-28-i jelenlétét a verseny emlékkönyve is dokumentálja. A tényt rögzíti és az emlékkönyvi bejegyzést idézi "Az Édes anyanyelvünk verseny" c. 1988-ban megjelent kiadvány (55. o.). (A szerk.)}

alapítót megnevezzék?", ezt válaszolta: "Mert nem kívántam a magyar nyelv kegyes pártfogójává feltolni magam." (1984. július 17.)⁺⁺)

1960-ban alapította a Kazinczy-díjat színészek, hivatásos beszélők (bemondók, riporterek) és középiskolai tanulók számára. 1963-ban kapta meg elsőként Makay Margit. Az alapítólevél középiskolai tanulók részére 200 Ft értékű díjat tűzött ki; ez módosult, illetve egészült ki aztán Kazinczy-éremmé 1966-ban, amikor Z. Szabó Lászlónak, a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium tanárának szándéka találkozott Péchy Blankáéval, s létrejött a középiskolások szép magyar beszéd versenye, s Győr lett a házigazdája e verseny országos döntőjének. Azóta ehhez a versenymozgalomhoz csatlakoztak az általános iskolások és a pedagógusképző intézmények hallgatói is. Az általános iskolások Kazinczy-jelvényt kapnak eredményes szereplésükért, a középiskolások és a pedagógusjelöltek Kazinczy-érmet. A versenymozgalom az utóbbi években kibővült a határainkon túli magyar diákok részvételével.

Péchy Blankának mindig is az volt a célja, hogy a szép magyar beszéd, az igényes nyelvhasználat minél nagyobb tömeget mozgasson meg. Ő szorgalmazta a legkitartóbban, hogy az újhelyi "Édes anyanyelvünk" versenyen a szakmunkástanulók – képzésüknek megfelelően – külön mezőnyt képezzenek. A zsűri díszelnőkeként mindig több időt töltött a szakmunkástanulók meghallgatásával, mint a gimnazistákéval. "Ők a szívem csücskei" – mondta tréfásan az ipari tanulókról. A magyar ifjúságnak tehát minden rétegét bekapcsolta valamilyen beszédművelői tevékenységbe, érdekeltté tette az általa alapított, díjazott vagy erkölcsi támogatásban részesített versenyekben.

1974-ben jelent meg a Beszélni nehéz! című könyve, melyet még három kiadás követett. 1976-ban indult meg a rádió "Beszélni nehéz" adássorozata, Péchy Blanka és Deme László műsora. Mind a könyv, mind a rádióadás a magyar beszéd hangsúlyozásának, hanglejtésének szabályait, az írásjel és a szó-

---

⁺⁺) A történelmi hűséghez hozzátartozik annak a kevéssé ismert ténynek a rögzítése, hogy a sátoraljaújhelyi verseny díjazása nem Péchy Blanka alapítványából történik. (A szerkesztő megjegyzése.)

vegtagolás, -hangoztatás összefüggését vizsgálja, a rádió hangfelvételeiből kölcsönzi a rossz hangoztatású példákat, s a helyes hangoztatás jelölését a rádióhallgatótól várja. Az elhangzott mondatok kijavítása, a helyes megoldás megtalálása izgalmas rejtvényt, jó játékot jelent a rádióhallgatónak, aki helyes "megfejtéséért" 200 Ft-os könyvutalványt kaphat. Ez a játék is mozgalommá terebélyesedett: az egyéni hallgatókon kívül rövidesen megalakulnak az iskolák "Beszél-ni nehéz" körei, és ők is részt vesznek a "megfejtések"-ben. 1985-től növelte ezek számát a "+1" mozgalom, azaz minden kör szervezett még egy (+1) kört, melynek segítséget adott, bevezette a mozgalomba és folyamatosan patronálta a saját, már kialakult munkamódszerének átadásával. A megoldásokban használt hangsúlyozási, tagolási jelekről kiadott Útmutató a legkeresettebb hiánycikké vált a körök országos találkozóin. E találkozókat többnyire a budapesti Teleki Blanka Egészségügyi Szakközépiskolában szervezték, de a művésznő fáradhatatlanul megjelent vidéki, regionális találkozókra is (Miskolcon, Sárospatakon). A Kazinczy-alapítványból juttatott a legjobban dolgozó "Beszél-ni nehéz" köröknek is. Kazinczy-jutalom lett a neve ennek az elismerésnek, melyet évenként hét kör kaphat meg. A Kazinczy Ferenc Társaság működési területén több kört ért ilyen elismerés: 1981-ben a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola körét; 1981-ben, 1986-ban és 1988-ban a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium körét; 1982-ben, 1983-ban, 1986-ban, 1988-ban a miskolci Herman Ottó Gimnázium alapító körét; 1984-ben, 1986-ban és 1988-ban a szikszói Szepsi Csombor Márton Gimnázium körét; 1984-ben, 1986-ban és 1988-ban a kazincbarcikai Egészségügyi és Űvönői Szakközépiskola körét; 1986-ban a miskolci Kossuth Gimnázium és Űvönői Szakközépiskola körét; 1985-ben és 1987-ben a kazincbarcikai Georgi Dimitrov Általános Iskola körét; 1986-ban és 1988-ban a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Általános Iskola körét; 1982-ben, 1983-ban, 1985-ben és 1988-ban a szentistváni általános iskola körét; 1987-ben a mikóházi általános iskola körét.+++)

+++) Köszönjük Deme László professzor úrnak, hogy az adatokat rendelkezésünkre bocsátotta.

Az évi országos találkozók mellett Péchy Blanka minden év nyarán jelen volt a körvezetők táborának tanácskozásán Fehérgyarmaton és Szegeden - még 1988 nyarán is!

Mindezeket a tényeket az az ember is könnyen összegyűjtheti Péchy Blankáról, aki csak egy kicsit is figyelemmel kíséri a magyar nyelv művelés ügyét, és olvassa a folyóiratok, napilapok nyelv művelő rovatát. (Ilyet egyébként maga is vezetett: a Magyar Nemzet nyelv művelő rovatában írt a 70-es években.) Mi itt Sátoraljaújhelyen jóval gazdagabb, árnyaltabb képet öröszünk róla.

Amikor megismerkedtünk vele, ő természetesen már országos tekintély volt; kora, testének törekenysége s mindezek ellenére nagyon határozott fellépése tiszteletet parancsolt. Tudtuk, mennyire igényes a szép, érthető beszéd tekintetében, azonnal gombócot éreztünk a torkunkban, amint hozzá vagy jelenlétében kellett megszólalnunk. (Ez a mi a sátoraljaújhelyi városi vezetöket és középiskolai tanárokat jelenti, akiknek az "Édes anyanyelvünk" országos verseny során alkalma volt vele személyes érintkezésbe lépni.) A hivatalos felszólalásokról és ünnepi beszédekről egyetlen elmarasztaló szava sem volt, de magánbeszélgetésben gyakran kérte: "Beszélj hangosabban, kérlek, tudod, hogy süket vagyok!" Ugyanakkor az ő szavait - noha nem beszélt emelt hangon - valóban hallani lehetett a városi tanács dísztermének távoli csücskében is.

Idős koráról, önmagáról gyakran szólt olyan kíméletlenséggel, amelyet nehéz volt udvariasan elhárítani. "Ne fényképezzenek! Mire való egy idős nőt fényképezni? Hogy még tisztábban lássa a ráncait?" (Abban az időben tűzte műsorra a televízió a Németh László Irgalom c. regényéből készült tévéjátékot, ahol az egyik idős rokont, Frida nénit alakította. Riasztóan öregnek látta itt magát, neheztelt is Sík Igor operátorra.)

Ugyanakkor senkinek sem akart kora, fáradtsága, esetleg gyengesége miatt a terhére lenni. 1973-ban, első újhelyi tartózkodása idején kíséröje lehettem (később dr. Szigeti László ne kolléganóm látta el ezt a sok tapintatot és figyelmet kívánó tiszteletet). A bírálóbizottság tagjai végigjárták a sáropataki várat a Vörös-torony tetejétől a kazamatáig. Ajánlot-

tam, hogy a Lorántffy-szárny bútorkiállítását nézzük csak végig. "Menjünk mi is oda, ahová a többiek, rám nem kell tekintettel lenni!" És végig is járta a sok termet és lépcsőt fáradhatatlanul!

Fáradhatatlanul hallgatta végig a versenyeket. A felkészítő tanárokkal való találkozókon nemcsak megjelent, hanem fel is szólalt, találkozott a versenyzőkkel. A verseny szünetében mérhetetlenül sok ismerőseivel beszélgetett, s bár panaszkodott romló név- és arcmemóriájára, szinte mindenkit megismert. A pihenés ritka óráiban a következő Beszélni nehéz!-adás szövegét csiszolta, javítgatta.

Aggályos pontossága nemcsak nyelvi kérdésekben mutatkozott meg. A széphalmi múzeum látogatókönyvében a név mellett a foglalkozás feltüntetését is kéri. "Most mit írok be? Színes? Író?" Hosszan tűnődött rajta és nehezen állt rá, hogy neki elgendő csak a nevét beírnia, abban egyúttal benne van a foglalkozása is.

A 70-es években működött a Kossuth Gimnáziumban az iskolarádió. Hornai Gábor – akkor III.osztályos diákunk, egyébként Kazinczy-érmes fiatalember – interjút (Péchy Blanka szerint "intervjút") készített a művésznővel. Szívesen állt a diákriporter rendelkezésére, de visszahallgatta a magnószalagot, és kisebb módosítást kért. Milyen kár, hogy ez a magnószalag nincs meg: egy újabb felvétel kedvéért letörölték a diákrádiósok. Ezért is szeretném legalább itt megörökíteni magát a tényt, hogy Péchy Blanka szerepelt egykor a mi iskolarádiókban. Számomra különösen emlékezetessé tette szíves közreműködését, hogy néhány nagyon lelkes szót szolt a latin-tanulás fontosságáról...

Figyelt környezetére, megdicsért egy neki tetsző ruhát, egy udvarias gesztust, szép virágcsokrot vagy ízletes ételt. Megköszönte fáradozásukat a Kossuth Kollégium menzszakácsainak. Második újhelyi tartózkodása alkalmából – és azután még két alkalommal – IBUSZ-szobában lakott Pesthy Béláné és Pollaczek Márta vendégeként. 1987-ben általam üzent nekik: szeretetteljes üdvözlétét küldte és háláját, "mert olyan friss, jóillatú ágyneműben azóta sem aludtam, olyan vendégszerető házigazdáim azóta sem voltak". Édesanyámról tudta, hogy a

pécsi Női Felsőkereskedelmi Iskolában az ő nővérének, dr.Greiner Gizellának volt a tanítványa. (Greiner Gizella az első női orvos volt Pécsen, és egészségtant tanított abban a középiskolában.) Soha nem mulasztotta el, hogy üdvözlését küldje édesanyámnak, pedig személyesen nem találkozott vele.

Takarékossságáról önéletrajzi írásaiban többször beszélt, mint olyan ~~erényről~~, amelyet szülei oltottak belé. "Engem a szüleim arra tanítottak, hogy aki elherdálja a pénzét, az a függetlenségét herdálja el. Ezzel egy életre belém oltották a takarékossságot." (Magyar Nemzet, 1984.július 17. Kovács Judit riportja: Az idő uzsorása.) A takarékoskodásnak olyan módjait is ismerte, amelyet a mai nemzedék aligha. Az egyik "Édes anyanyelvünk" verseny végeztével a vasárnapi búcsúébédet ettük, amikor Blanka néninek eszébe jutott, hogy otthon nincs egy falat kenyere sem. Kértem a Kossuth Kollégium igazgatóját, Puskás Jánost, hozasson számára a konyhárdól kenyeret. A szalvétában elénk tett kenyér 70-80 dekányi lehetett. Blanka néni elszörnyedt: "Hisszen ez rengeteg!" Ugrottam, hogy levágassak belőle, de ő leintett: "Hová gondolsz! Ha elkezd száradni, szeletenként pirítom meg, vagy rövid időre beteszem a sütőbe egészben. Akkor valamennyire visszanyeri a nedvességtartalmát, olyan lesz, mint friss korában. Semmit sem szabad elherdálni! Én minden fillérrel tartozom az Ügyeknek!"

Az Ügy és a Mi Nagy Családunk! Ez a két, egymáshoz tartozó dolog (fikció?) töltötte ki élete utolsó évtizedét. Az "Ügy" a magyar nyelv, a tiszta, érthető, szép magyar beszéd ügye volt. Ennek a szolgálatában talált rá a Családra az az asszony, az az anya, akit a XX.századi kegyetlen sors megfosztott családjától. Férjéről, fiáról, nővérééről és annak lányáról, az ő elvesztésükről írásban és szóban nagyon szűkszavúan, szemérmes fegyelmezettséggel beszélt. Magánya, szeretetése, személyes kapcsolatigénye utolsó éveiben tört fel belőle, olykor józan, sőt gyanakvó tárgyilagosságát is legyőzve. Riportalanyként a magas korral járó bölcsesség ajánlójának nevezi a több megértést, a gyönyörködő szemlélődést. "Sokkal, sokkal mélyebben vonzódok a gyerekekhez, a serdülő

fiatalokhoz. Ezt a vonzalmat főként a Beszélni nehéz! rádió-sorozat megindulása óta észlelem. Meghatottsággal olvasom elragadó leveleiket..." (Magyar Nemzet, 1984.júl.17.) Utolsó találkozásunkkor megtisztelt vallomásértékű élménybeszámolójával a szőcsénypusztai szakmunkásképzőben tett látogatásáról. Ezekre a kifejezéseire emlékszem: "Azok a ragyogó szemek, tiszta arcok!" Megrendítő és egy csöppet riasztó volt ezt a lelkesedést, csaknem lelkendezést hallani tőle, akitől addig csak a visszafogottságot szoktam meg. Különben a diák-megnyilvánulások, teljesítmények megítélésében mindig tárgyilagos (tárgyilagosan elismerő) volt. "Kontraszelektált" rétegünk-ről ő tudta, hangoztatta is: a kiemelkedő diákteljesítmény, rendszeres iskolai nyelvművelés, a szép külsejű és tartalmas Beszélni nehéz!-levelek mögött mindig pedagógust kell keresni. Tette ezt a kijelentést abban az időben, amikor a KISZ-vezetés és az ifjúsági sajtó a fiatalok öntevékenységtől volt hangos...

"Pedagógus még nem lett hozzám hűtlen a díjazottak közül!" - jegyezte meg akkor, amikor a keserű csalódottság hangján szólt a Kazinczy-díj várományosairól, illetve díjazottairól. "Van, aki nem köszön, mert még nem kapta meg a díjat, és meg van sértve. Van, aki nem köszön, mert már megkapta a díjat, és akkor minek törje magát..."

Ő maga egy születésnapjára Zászló-renden kívül más állami kitüntetést nem kapott. Kossuth-díjra lett volna érdemes, de csak Erzsébet-díjat kapott - spáter. Így válaszolt gratuláló levelemre: "Köszönöm meleghangú gratulációd. A díj meglepett, visszhangja örömet adott... Élnék nemes megértéssel följajánlott engedelmeddel: Tessék nyugodtan nem válaszolni, mert valóban sok a dolgom. De válaszolok, mert köszönettel tartozom neked. El sem képzelheted, mekkora vigasztalással ajándékozott meg az idézett Kazinczy-kesergés, aminek nyilván ugyanazért örültél meg, mint én, amikor rátaláltál a Kazinczy-breviáriumban, mert Te is megnyugvást merítettél belőle. Napról napra fogyatkozik erőm. Csontváz vagyok már..."

A Kazinczy-idézet, melyet találónak és erőt adónak érzett, a Kazinczy Ferenc Társaságnak egyik kibővített elnökségi ülés-

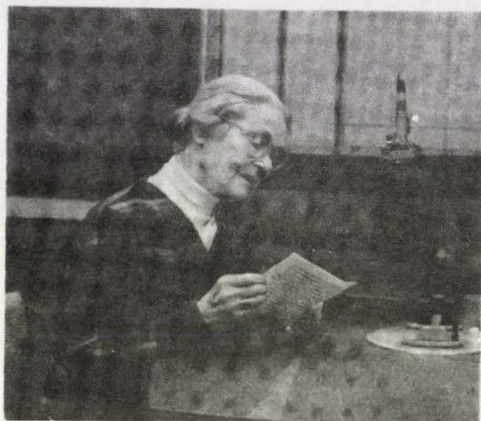

sén hangzott el Pácinban. Ezzel zártam ottani felszólalásomat, és ezzel zárom most ezt a szabálytalan visszaemlékezést is, bizonyítva tevékenységének felidézésével, egyéniségének megidézésével: valóban nem a nyelv kegyes pártfogójának érezte ő magát, hanem az Úgy örökké elégedetlen szolgálójának.

"Mely kicsiny vagyok, ha elnézem, hogy ennyi igyekezetem mellett is, ennyi kifáradhatatlan gond után, az, amit dolgoztam, véghetetlenül alatta van annak, ami szemeim előtt lebeg, és amit elérni haszontalan törekedtem." (Levél Jankovich Miklósnak)

És később:

"Ah, ne hagyjuk magunkat elrettenteni, édes barátom, s teljesítsük szentül, amit a lelkiismeret szent szava cselekedni hágy." (Cserey Farkasnak)

Dankó Géza:

KAZINCZY ÖRÖKSÉGÉNEK HASZNOSÍTÁSA MA

E kis dolgozat olvasóját bizonyára meg fogja lepni, hogy nemcsak Kazinczyról szól, hanem az ő ürügyén másokról, egyéb vonatkozásokról is.

Oktalanság volna, ha egy kis ország eltékozolná szellemi hagyatékát, a nagy elődök fáradságos munkájának eredményeit. Néhány évtized vagy -század nem támaszthat olyan akadályt, amely múltunk felemelő, de megkövesedő emlékeit homályos múzeumokba vagy porosodó könyvek sárguló lapjainak börtönébe zárja. A mintegy 200 évvel ezelőtti Zemplén tájain, a sáropataki scholában eszmélkedő diák, majd a későbbi literátor Kazinczy olyan jelet vésett múltunk emlékkönyvébe, amely máig hat, figyelmeztet, serkent: védjük, de ne holt értékek, hanem élő, fejlődő organizmusnak tekintsük anyanyelvünket.

"Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával." (Ortológus és neológus... 1819.)

Így érvényesül igazán a nyelvi diakrónia. Az erőltetett régiesség mindenképpen kihullik a mai nyelvhasználat rostáján, ám a mondanivalóhoz illő, nemes veretű szó, grammatikai elem tovább élhet, és vegyülhet a gyorsan változó jelen nyelvi egészével, egészséges újítási kísérleteivel.

Közelítsük meg témánk lényegét először úgy, hogy Kazinczyt, az embert vizsgáljuk.

*

Egy magyar- vagy történelemtanár – ha mégannyira tudománynak tekintjük is tanítási anyagát – nem szabadulhat a hozzá fűződő érzelmektől, hangulatoktól. Így van ez az irodalomban, de a nyelvtörténetben is. Valószínűleg minden más nép vonatkozásában is, amely nemzeti nyelvének kialakulását, fejlődését szorosan kapcsolja történelméhez, a társadalmi

haladáshoz.

Az érzelmek szerepét fontosnak tartva hadd említsem meg azokat az élményeket, amelyek tanári egyéniségem kialakításában a jelentősebbek között szerepelnek. Újra meg újra eljutottam tanítványaimmal Nagycenkbe és Széphalomra – Széchenyire, illetve Kazinczyhoz. Szinte zarándokként léptem az emlékhelyek szentélyébe, a mauzóleumba. Természetesen külön-külön, más-más időben vezettem a kiránduló csoportokat a földrajzilag egymástól távol eső két helyre, ám valahogyan egygyé forrott bennem Nagycenk és Széphalom, a nemzet két géniusának jelentősége.

Egy négyéves középiskolás nevelési ciklus megengedi, hogy itt is, ott is tiszteletét tegye a diák, majd a negyedik osztályban kialakítson egy bizonyos szintézist – gondolva más történelmi, irodalmi emlékhelyre is. A sors véletlen játéka, földrajzi érdekesség is, hogy országunk területének nyugati és keleti végpontja, Nagycenk és Széphalom mintegy átfogja az egészet – jelképesen. Egyik mauzóleumépület sem büszkélkedhet monumentális méretekkel, különleges építészti megoldásokkal. És mégis megdobban az ember szíve, a diákemberé is, amikor táj- és emberközelségbe kerülve szemtől szemben találja magát a "genius loci"-val, a "legnagyobb magyar" és a "széphalmi vezér" síremlékével, személyes tárgyaival. Mindkét helyen érzelmekben gazdag, ugyanakkor tényszerű szakvezetés segíti a látogatót.

Nem kétséges, hogy vannak diákok, akiket jobban le tud kötni egy pompás kastélyépület vagy templom külső-belső látványa, egy zezzugos barlang romantikája, valamely természeti táj eredetisége. Az emlékhelyen járva azonban nem egy diák figyelmét keltették fel Széchenyi tettei, megvalósult vagy megghiúsult reményei, a nemzet érdekében vállalt munkás élet ma is elismert tényei. Még azok is, akiknek "fából van a szívük", magukba mélyednek, amikor a szűk helyen sorjáznak vagy az ismertetést hallgatják.

S z é p n a l o m másként, de ugyanilyen hatást ér el látogatóiban. Itt persze nagyobb jelentőséget kap a környező

táj, Zemplén magával ragadó természeti szépsége, amely körülveszi a parkot, ahol 1873-ban épült fel a mauzóleum Kazinczy Ferenc emlékeinek őrzésére, bemutatására. Közelében láthatjuk nyugvóhelyét, a család néhány tagjának sírját és néhány olyan fát, amelyek közül egyik-másik még az ő keze nyomát viseli.

Megrázó érzést kelt a látogatóban, amikor a családjától, sőt hazájától is igazságtalanul elszakított ember börtönéveiről hall. És csodálattal adózik a fogságból szabadult férfinak, aki az anyagiakkal küszködve is családi tűzhelyet teremt. Így ismeri meg igazán Kazinczyt, az embert, akit egyébként csak irodalmi vagy nyelvtörténeti távlatokban tisztelhet.

Nagycenkben és Széphalomban is él a "genius loci", a hely védszellem, de hogy ezt megérezzék, felfedezzék a mai látogatók, ahhoz nem elég csak elmenni oda, letudni, elkönyvelni a megtörtént eseményt. Széchenyiről szélesebb körű ismeretei vannak a kiránduló középiskolásoknak, Kazinczyról alig. Fel kell tehát készíteni őket! Nézzük, mit lehet tenni Széphalom tekintetében!

Gyermekhez gyermek áll a legközelebb, ha ismerkedni kell. Ezért jó, ha Kazinczy pataki diákéletét mutatjuk be először, amely sokban hasonlíthatott Móricz Zsigmond Nyilas Misijének viszontagságos sorsához. Talán fel lehet villantani néhány képet a mai Hegyköztől is. Ez a táj elég sok elemet őriz 200 év előtti állapotából, amelyben Kazinczy életének jó részét töltötte. Be lehet nézni az újhelyi tanácsházára, az egykori megyezházára, ahol poros akták között dolgozott nyomorúságos bérért. (A zempléni levéltár – ahol Kazinczy keze nyomával ma is találkozhat a látogató – nyitva áll az iskolai csoportok előtt, s tanulságos a földszinti múzeum Kazinczy-anyaga is.) Nincs messze Alsóregmec sem, ahol a szülői ház köveit is felhasználva emeltek emlékjelet az ott letartóztatott írónak.

Vajon nem visszük-e tévútra a látogatásra készült vagy annak résztvevőjét, ha ilyen emberközelségbe hozzuk az irodalmi vezért? Nem esünk-e a praktikizmus bűnébe, ha előtérbe helyezzük ezeket a körülményeket? Bizonyosan nem, mert hiszen éppen Kazinczy az, aki annyira ragaszkodott ehhez a tájhoz – még

hányattatásai után is. Itt dolgozott, gazdálkodott, nevelte gyermekeit, itt teremtett munkahelyet magának. És munkájának termékei egy egész ország irodalmi és ízléskultúráját kívánták európai színvonalra emelni.

"A közéleti tevékenység, a ház, a szőlőbirtok köti Új-helyhez a Kazinczy családot két évszázadon keresztül. Ősei példáját követte hát Kazinczy Ferenc is, amikor táblabíróként, levéltárosként, egyházi főgondnokként, tekintélyes közéleti személyiségként a széphalmi megtelepedés után fokozatosan bekapcsolódott a megye és a város ... életébe." (Kováts Dániel: Kazinczy hétköznapijai. Zempléni Füzetek 1. Sátoraljaújhely, 1978.)

El kell ismernünk, hogy ha művei felől közeledünk az íróhoz, a mai olvasót nem vonzza stílusa, bármennyire őszintén ír magáról, a nemesi életmódról, mindennapos szenvedéseiről, értelmiségivé válásáról. Levelezése felbecsülhetetlen értékű, de kortörténeti és irodalmi előismeretek nélkül nehéz bekapcsolódni. Így hát mindenképpen járható útként kínálkozik Széphalomhoz az előbb vázolt megközelítési mód. Ugyanakkor fokozhatja az élményszerűséget egy-két epigramma elmondása, a legmegilletőbb helyen, a mauzóleum lépcsőin.

Egy érettségi előtt álló osztályban sok előnnyel jár, ha felelevenítjük, összegezzük az ilyen irányú ismereteket. Akár érettségi témakörként is felvehetjük "Irodalmi és történelmi emlékhelyek hazánkban" címmel. Tapasztalataim szerint jó pedagógiai lehetőségeket nyújt Széchenyi és Kazinczy korának összevetése, életük, munkásságuk értékelése élmények alapján is. És nemcsak a haza, a nemzet eléggé elvont fogalmát tesszük ezzel érthetőbbé, érzelmileg közelebbivé, hanem a szűkebb haza, a szülőföld vonzását, megtartó erejét is megalapozhatjuk egy 17-18 éves fiatal gondolat- és érzésvilágában.

A mai pedagógiai valóságban "másként kell látnunk-tanítanunk Kazinczyt, mint ahogy eddig tettük" – írja a Köznevelés 1988.évi 26.számában Szilágyi Ferenc Kazinczy-kötete alapján P.Kovács Imre.

Mi ez a más, és mi volt a régi?

Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy évtizedekkel ezelőtt Kazinczy inkább íróként, irodalmi vezérként került a középiskolás diák tudatába, mint nyelvújítóként. Manapság ez utóbbi tevékenysége kerül előtérbe a szűkebbre szabott időkeretek között. A változás azzal is mérhető, hogy munkásságának bemutatása az irodalmi tankönyvekből nagyrészt átkerült a nyelvi tankönyvekbe. És nem csak Kazinczyt érte ez a sors, az átértékelés. Számos felvilágosodáskori vagy XIX. századi szerzővel történt meg ugyanez.

Az 1965-ös kiadású II. osztályos gimnáziumi irodalomtörténetben hat teljes oldal szól Kazinczyról, "a polgári haladás irodalmi úttörőjéről". Részletezve: életrajz, prózai művek és levelek, nyelvújítási harc, amely utóbbi három oldalt foglal el. Így az arányok is mutatják, hogy Makay Gusztáv meglenhetősen nagy fontosságot tulajdonított a nyelvi reformernek, de nem választotta szét az életmű részeit radikális módon. Az akkori könyvben tehát megközelítőleg teljes képet kapott a diák egyetlen fejezetben. Az ehhez kapcsolódó, de külön kötetben megjelent szöveggyűjtemény hét oldalnyi terjedelemben mutat be részleteket egy levélből, a Fogságom naplójából, a Tövises és virágokból, valamint az Ortológus és neológusból. Összesen tehát tizenhárom oldalnyi szöveg állt össze így. Ez megbízható alapokat adott egy jelentős életmű megközelítő megismeréséhez — középiskolás szinten.

Mit találunk a ma használatos II. osztályos gimnáziumi irodalomtörténetben? Hiába keresünk önálló Kazinczy-fejezetet, csak a Magyar klasszicizmus cím alatt van szó munkásságáról mintegy fél oldalon. A szöveggyűjtemény a Himfy című epigrammát hozza és kb. hat oldalon részleteket a Fogságom naplójából. Az igazsághoz híven azonban tegyük hozzá, hogy a mai IV. osztályos nyelvtankönyv — a korábbival ellentétben — a nyelvújítási harc középpontjába állítja Kazinczy irányt mutató, példákat adó tevékenységét. Persze nem hagyhatjuk figyelmen kívül a III. osztályos történelemkönyv egyik anyagrészét, amely Kazinczyról is megemlékezik.

Milyen következtetéseket vonhatunk le a fentiekből? Az irodalmi vezér, a polgári haladást elősegítő reformer jelentősége ma sem vitatott, bár szűkebb térre szorítva jelenik meg csak. A szépíró arca elnagyoltabb módon rajzolódik ki. A stílusújító Kazinczy került a figyelem középpontjába. Ez önmagában véve egyáltalán nem negatívum, sőt úgy érezzük, éppen napjainkban van a legnagyobb szükség arra, hogy Kazinczy szellemében gyomláljunk anyanyelvünk igen gyomos kertjében. Újítás van éppen elég, de ízlés alig. Mindazonáltal hiányosabbakká válnak diákjaink ismeretei egy ma is példát mutató küzdelmes életpályáról. Ezt pedig mindenképpen át kellene mentenünk a mai és a jövőbeni pedagógiába.

Mikor foglalkozunk Kazinczyval ilyen vonatkozásban, melyik osztályban, amikor időnk sincs rá? Ez a tanár szándékaitól és elkötelezettségétől függ. Attól, hogy fel akar-e, fel tud-e építeni egy olyan vázat, amely négy évre szól, és amely Kazinczy szellemi örökségét állítja középpontba. Ehhez a vázhoz tapaszthat itt is, ott is ismeretelemeket, élményelemeket magáról a széphalmi mesterről, de inkább tágabb körből, mindazokból az irodalmi magatartásformákból, nyelvi attitude-ökből, amelyek kapcsolhatók ehhez a vázhoz.

"...az általános iskolai tananyag nem teszi lehetővé, hogy Kazinczyt a gyerekek valamennyire megismerjék, a tankönyvek kevés támpontot adnak ehhez..." – írja Kováts Dénes a Széphalom c. évkönyvünk I.kötetében megjelent tanulmányában. A zempléni gyerekek mégis élőszóban, élményanyagban jóval többet kapnak, mint az országban bárhol. A középiskolába lépő diák mindenütt máshol alig visz valamit magával, így az érettségi előtti négy év feladata a Kazinczy-kép kialakítása. Nem bálványra van szükség, hanem mindig kéznél lévő segítségre, iránymutatásra, Kazinczy szellemi örökségére épülő, de a XX. század végéhez illeszkedő stílusbeli tisztulásra.

Ha sajnáljuk is, természetesnek kell vennünk, hogy az új kiszorítja a régit, a közelmúlt a régmúltat – az ismeretanyagot tekintve. Toldy Ferenc még egész kötetet szentelt Kazinczyinak irodalomtörténeti sorozatában "Kazinczy Ferenc és kora" címmel, amelyet 1859-60-ban jelentetett meg. Nem vonhatjuk

kétségbe a bőséges értékelés realitását, hiszen a múlt század közepén tudományos életünk középpontjában az irodalom, a nyelvtudomány és a történelem állt. Ma sokkal nagyobb részt kapnak a természettudományok a diákok munkájában is. Éppen ezért rendkívül fontos a motiváció kérdése, amikor megpendítjük a mi témánkat. Nem lehet egyszerűen előállni úgy, hogy Kazinczyról tanulunk, műveiből olvasunk. Ez esetben legfeljebb kötelességszerűen elvégzik a kijelölt feladatokat, azon túl nem igen foglalkoztatja őket a XVIII-XIX. század fordulója, amikor pedig létkérdéssé alakult az anyanyelv használata, felzárkóztatása a csiszoltabb nyelvekhez. De mivel lehet megragadni figyelmüket? Meg kell tervezni, ki az az író, melyik az a mű, amelyhez erőszakolt túlzás nélkül kapcsolható egy-egy Kazinczy-alkotás. Így pl. akár Déry Tibor Szerelem című novellája, Petőfi Az apostola vagy Lengyel József Igézője mellé odaállíthatjuk a Fogságom naplóját, amelyet így érdekesebbnek találunk, hiszen az igazságtalanság elleni tiltakozást érzik ki belőle, és ez minden diáklélek mélyén ott rejtőzik. Hozzáolvashatjuk Markó Béla szonettfűzéréből a Kazinczyról szólót:

Nyugodna már a szív, de színleli,
 hogy Kufstein sokszor számlált lépcsői
 meg nem gyötörték, s most is lelkesen
 lelkendezik az újabb verseken,

feledve az iszonytató bakót,
 keresve új elvégezni valót,
 ha magadat nem, kushadt nyelvedet
 a lenti sorból felemelheted

. . . .

Borsodi, abaúji, zempléni iskolákban több élő kapcsolat alakulhat ki a mai diákok és a régi idők emlékei, így Kazinczy kora között is. Segít a helytörténeti kutatómunka is. Földrajzilag távolodva azonban nehezebb a találkozás a múltnak ezzel a szakaszával. Igaz, elő nem számlálható kitűnő írások, tanulmányok foglalkoznak a témával az utóbbi néhány évtizedben. Mintha törleszteni akarná adósságát "Kazinczy Ferenc emlékének a hálás utókor" – amint a mauzóleum görögös nomlokozatán olvashatjuk.

Ezeknek a munkáknak némelyike alkalmas lehet egy-egy

ilyen irányban érdeklődő, tehetséges tanuló magánszorgalmú felkészüléséhez is, vagy némely irodalmi kör témaválasztását gazdagíthatja. Az átlagdiák pedig szintézist tud teremteni tanári útmutatással az érettségi előtt mindabból, amit hallott, olvasott, látott. Ám mindenekelőtt az egyéni kifejezést kellene segítenie mindannak, amiért a tanár (és talán diákja is) küzd Kazinczy szellemében. Illyés Gyula Új nép a parton című epigrammájához frappáns módon kapcsolódik az Írói érdem, és a kettőt összeolvasva világossá válik a lényeg.

Fürdőruhában szép lépésű nő --
 Jó alakja az eleganciája.
 Hogy ideillik! Mily előkelő!
 S mi mindent mond el, ahogy kisfiára
     pillantva elkiáltja:
 Hun mész te, Fercsi! Vigyázz, beeső!

. . . .

Szólj! s ki vagy, elmondom. -- Ne
 tovább! ismerlek egészen.

Ezt a gondolatfonalat továbbfűzve, majd hasonló ízlésformáló, stílusjavító anyagokat hozzászöve alakíthatjuk ki Kazinczy szellemében a mai nyelvművelést – szélesebb körben.

Igaz az, hogy a helyes kiejtési, nyelvhelyességi versek sok diákot megmozgatnak szerte az országban, de ez csak a legjobbak számára jelent huzamosabb elfoglaltságot. A tartós nyelvművelő munka számos, de apró elemből épül, és csak nehezen kristályosodik ki.

Fehér József:

A KAZINCZY KÖR TÖRTÉNETE I.

(1902 - 1914)

A Kazinczy Ferenc Társaság már alakuló közgyűlésén kinyilvánította, hogy melyek azok az abaúji, zempléni hagyományok, amelyeket feleleveníteni és felvállalni kíván, s milyen szándékokat, eszményeket valló közösségeket tart jogelődjének. Ezek egyike a századelőn, 1902-ben alakult **Zem pl é n v á r m e g y e i K a z i n c z y - k ö r**, mely 1948-ig a történelmi Zemplén talán legjelentősebb közművelődési társasága volt. Elődünknek tartjuk nemcsak a névválasztás, hanem a kitűzött célok részbeni azonossága, valamint a táji szerveződés elvének követése miatt is.

A Kör öt évtizedes történetének feldolgozásával nem pusztán az a célunk, hogy arról adatközlő tanulmányt készítsünk, hanem az is, hogy tanuljunk belőle, s a tanulságokat – megváltoztatva a megváltoztatandót – a magunk számára tudatossá tegyük. Azért, hogy mostani szövetkezésünk az elődök példáján épülve a jelennek minél jobban megfelelhessen, s – bízunk benne – a jövőnek is megmaradhasson.

*

Zemplén vármegye székhelye, **S á t o r a l j a ú j h e l y** a századfordulón új virágkorát élte. A város akkor nyerte el mai arcát, mely sajátos történelmi hangulatot varázsol az idelátogatók köré. A "Sátoraljaújhely képes levelezőlapokon a századfordulón" című kiadvány előszavában Hőgye István igen szemléletesen ír erről:

"A képekből nagy, szép, virágzó város látszik, amilyen valóban volt a korszakban. Fontos vasúti, kereskedelmi csomópont, híres vásárokkal, piacokkal, a világhírű tokaji bor gyűjtő- és elosztóközpontja, Zemplén vármegye közigazgatási és kulturális centruma. Híres intézmények (iskolák, színház, kórházak, laktanyák, szállodák, börtön), hivatalok, gyárak, üzletek, kávéházak, vendégfogadók működtek itt, szép templomok, tágas terek, rendezett utcák, parkok, szobrok, építészeti értékű középületek emelték kedvenc kirándulóhellyé a századfordulóra a várost, amely a hasonló nagyságú városoknál rangosabb lett."

A gazdasági fellendülés lehetővé tette a kultúra pártolását is. Társadalmának összetétele kedvezően alakult, hiszen a jelentős számú köztisztviselői réteg mellett széles látókörű orvosok, tudományos munkásságot is folytató tanárok, jeles egyházi személyiségek, a környék földbirtokosai, jogászok, ügyvédek mind státusukkal együttjárónak érezték a

közéletben, a társaséletben való részvételt.

Megteremtődtek az iskolán kívüli művelődés lehetőségei is. 1896-ban megindult az "Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez" című folyóirat, mely neves szerzőgárdát szervezett maga köré, akik e folyóiratot a kor legjobb vidéki tudományos műhelyévé emelték. 1870-től rendszeres a sajtója Újhelynek, a "Zemplén"-hez a későbbiekben újabb hetilapok és szaklapok csatlakoztak. 1883-tól állandó színháza volt a megyeszékhelynek, egész évadon keresztül vendégszerepeltek itt a legjobb színtársulatok. Több "nyomatatóintézet" működött, melyek a könyvektől a képeslapokig mindent elő tudtak állítani. A könyvkereskedések a legfrissebb kiadványokat forgalmazták. Olvasóköri alakultak, ipartestületi dalárdák és színjátszó körök szerveződtek.

A közművelődésnek ebben az időben még nem volt egységes állami irányítása, nem voltak "hivatásos" munkatársai és intézményei. Ennek egységes szervezeti kereteit és elgondolását majd csak 1922-ben dolgozza ki a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, és veszi át az irányítást. Ezt a feladatot a 19. század utolsó harmadától a 20. század huszas éveinek közepéig a gyorsan szaporodó egyesületek, társulatok vállalták fel. Ebben az időszakban alakult az 1867 és 1948 közötti időszak egyleteinek 78 %-a országosan is.

A Zemplénvármegyei Kazinczy-kör 1902.szeptember 28-án Sátoraljaújhelyen, a megyeháza dísztermében tartotta alakuló közgyűlését. (A jegyzőkönyv elejét - a kör 1904-ben kiadott évkönyvéből - a következő oldalon közöljük.) Megfogalmazott céljain túl szándéka volt, hogy az előzőekben említett művelődési köröket, mozgalmakat integrálja, egységesítse, s maga köré gyűjtse a kultúrát pártoló szélesebb rétegeket is. Az alakuló közgyűlés fogadta el az alapszabályt, az ügyrendet és a munkaprogramot. A célkitűzéseket az alapszabályból idézzük:

A Kazinczy Kör célja: a hazai irodalom és művészet pártolása, ismeretése, terjesztése Zemplén vármegye területén; a közművelődésnek nemzeti szellemben való előmozdítása. E cél elérése végett a kör:

- a) Helyiségében a társas összejövetelnek és szellem fejlesztő eszmecserének tért nyit;
- b) Folyóiratokat, könyveket és művészeti termékeket tagjai önképző használatára meghozat;
- c) Felolvasásokat, zene- és szavalati estélyeket, műkedvelő színelőadásokat rendez s műtárgyak kiállítására vállalkozik;
- d) Más hasonló irányú társulatokkal érintkezésbe lép;
- e) Művészek és műkedvelők fölléptét és működését közvetíti;
- f) Nemes irányú szellemi vállalatokat pártol, előmozdít;
- g) Irodalmi pályázatokat nyit és irodalmi ünnepélyeket tart;
- h) Évkönyvet ad ki.

Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve.

A „Zemplénnvármegyei Kazinczy-kör“ 1902. évi szeptember hó 28-án Sátoralja-Ujhelyben, Hadik Béla gróf főispán előülése mellett, a vármegye székházának nagytermében megtartott alakuló közgyűlésének

J e g y z ő k ö n y v e .

Jelen vannak: Ambrózy Nándor, ifj. Ambrózy Ágoston, Ambrózy Nándorné, Adriányi Gyuláné, Bydeskuthy Sarolta, dr. Buza Barna, Czákó Ignác, Cseörgő István, dr. Davidovics Jenő, Dauscher Miklós, Dauscher Miklósné, Diószeghy János, Diószeghy Jánosné, Deáki István, Dobay Jolán, Dókus Gyula, Dókus Gyuláné, Dókus Ernő, Dókus Erőné, Dókus László, Dókus Lászlóné, Dongó Gy. Géza, Éhlert Gyula, Éhlert Gyuláné, dr. Ferenczy Elek, Ferenczy Sándor, Ferenczy Sándorné, Fornszek Béla, dr. Fried Lajos, dr. Fried Lajosné, Gál Lajos, dr. Grosz Dezső, gróf Hadik Béla, dr. Haas Bertalan, dr. Haas Bertalanné, dr. Hornyay Béla, dr. Hornyay Béláné, Halász József, Hönsch Dezső, Hönsch Dezsőné, Hönsch Ilonka, Isépy Zoltán, Juhász Jenő, Juhász Jenőné, dr. Kantha József, dr. Kantha Józsefné, Képes Gyula, Kincsessy Péter, Kincsessy Péterné, dr. Kossuth János, dr. Kossuth Jánosné, Kováts József, dr. Kovaliczky Elek, dr. Kovaliczky Elekné, Lácza Elek, Lácza Elekné, dr. Ligeti József, dr. Ligeti Józsefné, gróf Mailáth József, Major Ilona, Matolai Etele, Matolai Ida, Meczner Gyula, Meczner Gyuláné, ifj. Meczner Gyula, Meczner Béla, Mizsák István, Moldoványi Géza, Moldoványi Gézané, dr. Molnár Béla, Molnár Béláné, Molnár István, Molnár-Cseörgő Leona, dr. Moskovics Vilmos, Nagy Elza, Nemthy József, Nemthy Józsefné, dr. Nyomárkay Ödön, dr. Nyomárkay Ödöné, Olchváry Ernő, Péchy Aurél, Péter Mihály, Pilíssy László, Pilíssy Lászlóné, Polonyi Elemér, Reichard Dénes, dr. Rosenthal Sándor, dr. Rosenthal Sándorné, Sarudy György, Sarudy

Györgyné, Sarudy Elemér, Sarudy Gizella, Spillenberg Barna, Spillenberg Sarolta, Staut József, dr. Schön Vilmos, dr. Schön Vilmosné, Schön Sándor, Schön Sándorné, Sulyovszky István, dr. Székely Albert, dr. Székely Albertné, Székely Elek, Székely Elekné, dr. Szepesi Arnold, dr. Szepesi Arnoldné, Szent-Györgyi Vilmos, Szent-Györgyi Sarolta, Szerdahelyi Vince, Szerdahelyi Vincéné, Szerdahelyi Margit, dr. Szirmay István, dr. Szirmay Istvánné, Szőlősi Sándor, dr. Thuránszky Zoltán, dr. Thuránszky Zoltánné, Thuránszky László, Thuránszky Lászlóné, Vass József, Widder Gyula, Widder Gyuláné, Wieland Lajos, Wieland Lajosné; továbbá a székház nagytermét szüntől megöltölt közönségen kívül a folyó évi szeptember hó 16. külön meghívott Magyar Tudományos Akadémia képviselőiben dr. Ballagi Géza orsz. képviselő; Bartók Lajos, mint a Petőfi-Társaság elnöke. (Lévay József Miskolcra, mint a Kisfaludy-Társaságnak kiküldött képviselője, betegsége miatt elmaradását kimentette.) — Jelen vannak még a kassai „Kazinczy-kör“ képviselői is. — Az eperjesi „Széchenyi-kör“ sürgönybeli üdvözlét küldött.

I. Matolai Etele, mint a „Kazinczy-kör“ előkészítő-bizottságának elnöke, a vármegye székházának előkelő közönséggel szüntől megölt és az uri hölgyközönség részéről is nagyszámú egybesereglett jelenlevőseget szives szavakkal üdvözölve, az „Alapszabályok“-at elfogadottaknak és az irodalmi kört megalakultnak jelenti ki; egyben pedig indítványozza, hogy a „Kazinczy-kör“ elnökévé Hadik Béla gróf választassék meg.

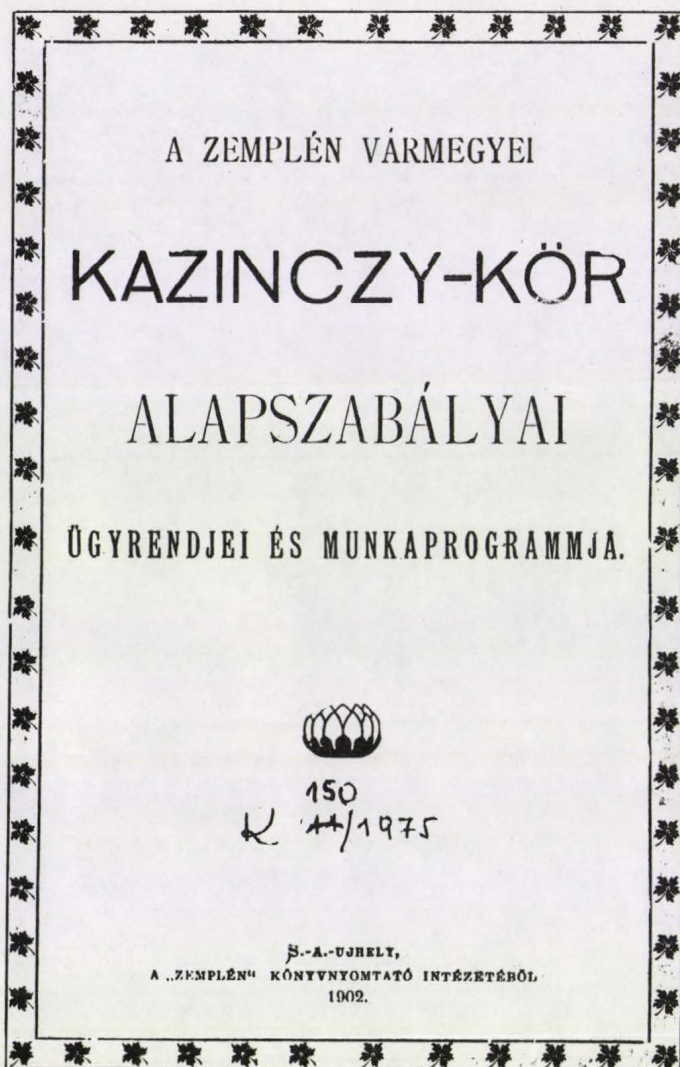
Közakarattal, igen lelkes éljenések közt, a „Kazinczy-kör“ elnökévé megválasztották Hadik Béla grófot.

II. Hadik Béla gróf az elnöki széket elfoglalván, a következő beszédet mondotta:

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A legőszintébb köszönetnek szavai azok, melyek első sorban ajkaimra toúlúnak. Köszönetet, szívből jövőt kívánok mondani Önöknek azon megtisztelő bizalomért, melylyel a Zemplénnvármegyei Kazinczy-kör megszületésének mai napján engem oly mód felett kitüntettek, midőn a kör elnöki tisztét reám ruházni szivesek voltak. Az elnöki széket ezennel elfoglalva, nem mulaszthatom el, hogy örömtelt szívvel ne üdvözöljem a díszes közönséget, mely e mai, Zemplénnvármegye társadalmi viszonyaira — remélem — emlékezetes napon, a szép, igaz és

A kör tagjai: tiszteleti, rendes és vidéki (pártoló) tagok. Tiszteleti tag az, kit a kör a nemzeti közművelődés terén szerzett érdemei iránti tiszteletből ilyennek megválaszt. Alapító tag, aki a kör céljainak előmozdítására egyszersmindenkorra legalább 200 korona alapítványi összeget lefizet. Rendes tagok azok, kiket az igazgató választmány felvesz, és évi tagdíjat fizetnek. Pártoló tagoktól csak "különös", azaz egy meghatározott célra kérnek támogatást, például pályázatok hirdetésére. A kör "vezértisztviselői" (az elnökség tagjai): az elnök, a főtitkár, titkár, pénztárnok, háznagy, könyvtárnok, ügyész, jegyző, könyvtárnoki segéd.

A tagság, hogy a különböző művészeti ágakat átfogja és összehangolja, négy szakválasztmányt alakított. A magyar irodalmi és történelmi választ-

mány "a hazai irodalom - és pedig úgy a tudományos, mint a szépirodalom - érdekeit karolja fel, másrészt Zemplén vármegye múltjának és közmívelődési állapotainak szétszórt emlékeit összegyűjteni, ismertetni és megőrizni törekszik". A képzőművészeti és műipari választmány feladata "a rajzolás, festészet, plasztika, ornamentika terjesztése és ápolása, szaklapok megrendelésének, pályázatok megindításának, kiállítások rendezésének javaslatba hozatala; másrészt a képzőművészet, valamint a modern műipar bemutatása és ismertetése által a közönség műérzékének fejlesztése és ízlésének nemesítése". A zenészeti választmány "a zeneművészet nemeinek ápolása, fejlesztése, terjesztése és ismertetése körül buzgólkodik". A színeszeti választmány feladatkörébe tartozik: "időszakonként műkedvelői színelőadások rendezése, színi könyvtár és ruhatár szervezése, szavalati gyakorlatok megtartása, színidíszítményekről való gondoskodás, a kör tagjainak műkedvelői színtársulatokba való csoportosítása".

Mivel a kör "nemzeti kulturális" céljait a vármegye egész területén kívánta megvalósítani, a vidéken lakó tagok számára hasonló választmányokat hoztak létre Sárospatakon, Tőketerebesen, Nagymihályban, Homonnán.

Az alakuló közgyűlés ünnepélyes keretek között ment végbe. Elnökké gróf Hadik Béla főispánt választották, főtitkárrá dr.Ferenczy Eleket, aki egyébként a társaságalakítás fő kezdeményezője volt. A közgyűlés jegyzőkönyve (lásd előbb) 123 résztvevőt név szerint is felsorol, akik reprezentálták az egész megyét, annak vezérkarát, tudományos és művészeti életét, értelmiségét, közéleti személyiségeit.

Amilyen lelkesedéssel szerveződött a kör, ugyanolyan buzgalommal munkálkodtak tisztségviselői és a tagság is a kitűzött célok érdekében. Az alakuláskor a kör 123 rendes tagot számlált. 1904-1906 között volt csupán visszaesés a társaság munkájában, mégpedig az 1905/6. évi vármegyei ellenállás eseményei és dr.Ferenczy Elek kiválása miatt. 1906-ban dr.Hornyai Béla lett a főtitkár, s 1907-ben a körnek már 8 alapító és 522 rendes tagja van. Az 1908.évi közgyűlésen kétszáznál többen vettek részt. 1909-ben 596 a rendes tagok száma, s a vagyoni állapot is megnyugtató, a költségvetés 5 165 koronával számolt.

Az 1906 és 1910 közötti öt év a legszínesebb, eredményekben a leggazdagabb időszak. Az 1911-1914 közötti években a költségvetés nő, a bevételek meghaladják az előzőeket, a tagság létszáma 300-400 fő között van, tehát visszacsökkent a hirtelen felfutás után. Azonban ez is igen jelentősnek mondható.

Tekintsük át röviden azokat a rendezvényeket, amelyeket a kör a kitűzött célok érdekében 1902 és 1914 között szervezett!

A kezdeti időszakban a programokat a tagok fellépésével rendezett hangversenyek, tudományos és művészeti témájú felolvasások, szavalatok, műkedvelő előadások jelentették. Egy évadban (a kör októbertől májusig működött, a nyári hónapokban szünetelt) átlagosan 12 alkalommal szerveztek összejöveteleket, estélyeket. A kör működésének második évében például dolgozatait olvasta fel Ferenczy Elek, Farkas Andor költő verseit adta elő. 1903. november 28-án

"Herczeg Ferenc író szellemes és remek felolvasását a város, sőt a megye nagyközönsége is lelkesen és elbűvölten hallgatta és zajosan ünnepelte a kitűnő író."

1904. február 6-án kuruc estélyt tartottak a sárospataki főiskola ifjúsági énekkarának közreműködésével. Dr. Perényi József a Rákóczi-nótáról értekezett, Farkas Andor a "Rákóczi Rodostón" című költeményt szavalta el nagy hatással. Néhány alkalommal kamarazene-estélyeket rendeztek országos híró zongoraművészek közreműködésével, valamint a helyi hegedű- és gordonkaművészek szerepeltek, szavalatokat adtak elő, népdalokat énekeltek, színi előadásokat tartottak, helytörténeti dolgozatokat hallgattak meg.

Az alapszabály célul tűzte ki, hogy a kör évkönyv kiadására törekszik. Ez 1904-ben sikerült. (Belső címlapját és tartalomjegyzékét lásd: a következő lapon!) A korabeli sajtó hírül adta:

"A csinos kiállítású könyv hű tükrét adja a Kazinczy Kör 1902-1903. évi működésének. Az évkönyv - mely dr. Ferenczy Elek főtítkár szerkesztésében jelent meg - a Kör házi estélyein felolvasott és szabadon előadott dolgozatokat s a hivatalos részt tartalmazza."

Sajnos a későbbiekben nem sikerült az évkönyvet megjelentetni, anyagiak hiányában. (Illusztrációként közöljük az évkönyv beköszöntő versét, valamint az 1903. év zárszámadását.)

Előszóval támogatja a kör az alkotómunkát pályázatok formájában. Néhány pályázati felhívást ismertetünk. 1903-ban két munkára tűztek ki pályadíjat:

1. "Kíváncsiak egy rövid történelmi elbeszélés, melynek terjedelme három nyomtatott ívet meg nem haladhat, s melynek tárgya vagy a Rákóczi-korból, vagy az 1848-49. évi szabadságharcból veendő. Jutalma 200 korona. A pályadíjat nyert, vagy megdicsért munkát szerzője a kör évkönyve számára átengedni köteles..."
2. "Kíváncsiak egy hazafias tartalmú költemény, amely lehet óda, elégia, vagy költői elbeszélés. Jutalma 100 korona. Erre a munkára csak a kör tagjai pályázhatnak."

A

ZEMPLÉN-VÁRMEGYEI KAZINCZY-KÖR ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTETTE:

DR. FERENCZY ELEK,

CS. ÉS KIR. KAMARÁS -stb.

A KAZINCZY-KÖR FŐTITKÁRA.

III. me. F. 35. ak PP 308

SÁTORALJA-ÚJHELY.

A „ZEMPLÉN” KÖNYVNYOMTATÓ INTÉZETÉBŐL.

1904.

TARTALOM.

Lapon

I. Főolvasások.

<i>Bajusz József</i> , id.: „Concurrunt ut alant.” (Vers.)	5.
<i>Matolai Etele</i> : Az emberi akarat szabadságáról.	7.
<i>Gál Lajos</i> : Fénysugár.	12.
<i>Thomán Dávid dr.</i> : A nők egyenjogusításának kérdéséhez.	23.
<i>Hornyay Béla dr.</i> : Graciella története.	31.
<i>Ambrózy Ágoston</i> : Az artézi vizről.	42.
<i>Farkas Andor</i> : A megtért. (Vers.)	47.

Bartók-emlékünnap.

<i>Ferenczy Elek dr.</i> : Megnyitó.	55.
<i>Koroda Pál</i> : Főolvasás Bartókról.	56.
<i>Ferenczy Elek dr.</i> : Bartók Lajosról.	65.
<i>Gál Lajos</i> : Esti ima.	71.
<i>Vidor Marci</i> : Jézus az utcán. (Vers.)	74.
<i>Ferenczy Elek dr.</i> : Hammurabi király törvénykönyve.	79.
<i>Farkas Andor</i> : Megváltás.	96.
<i>Perényi József dr.</i> : Petőfi és Szemere Miklós.	102.

II. Hivatalos rész.

Főtitkári jelentés. (Kivonat.)	115.
A Zemplénvármegyei Kazinczy-kör alakítása	121.
Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyv	128.
Bartók Lajos levele	136.
Az 1903. évi rendes közgyűlés jegyzőkönyve	138.
A Zemplénvármegyei Kazinczy-kör tagjainak névsora	148.
A Zemplénvármegyei Kazinczy-kör alapszabályai	154.
A Zemplénvármegyei Kazinczy-kör szakválasztmányainak ügyrendje és munkaprogramja	172.

15

„Concurrunt ut alant.“

Irta: id. Bajusz József.

(Fölvasta a szerző: 1902. szeptember 28.)

„Concurrunt ut alant.“ Ösmeritek
A Rákóczy-érmet magyarok?
Összegyűltök — azt jelzi e két szó —
Hogy majd innen szárnyra kapjatok.

Szárnyat öltve, égre törve érted
Honszeretet, hogy a szent tüzet
Lángra gyujtsuk, mert ha az kialszik
A hon elvész, ébren legyetek!

Legyen e kör: a multak visszhangja,
A jelennek tükre, fényözön.
A jövőnek véstrető villáma
Át ne törjön e kis büvkörön.

Csak daloljunk e kedves fészekben,
Mint tavasszal künn a madarak,
Kik megértik egymás csicsérgését,
Ágon ülve, meg ha szállanak.

Csak egy célra törjön minden elme
S az vezesse működéstöket.
Hogy tanulja szép magyar nyelvünket
A kit sorsa miközénk vetett.

Annyi bűbáj, annyi zengzetesség,
Nincs e földön tán egy nyelvbe' sem,
Nem dicsekvés — hisz ha nem így lenne,
Elvesztél vón régen nemzetem.

Nem hőseink, nem apáink vére
Fejleszté ki így e nemzetet.
A szó vonzott és szivből fakadva
Magyarrá tett annyi népeket.

Megszerette édes-bus nyelvünket,
Beszéli már annyi idegen.
Előre hát, a mint isten adta,
Miveljük azt minden rétegen!

*

Csak még egyet és ezzel bezárom
E kis körben első szózatom:
„Mint a madár, az ég felé szálljunk,
És daloljunk mindig szabadon.“

"Kincsessy Péter indítványozza, hogy a Kazinczy Körnek a nyelvi irodalmat is kell pártolni, hogy Kazinczy szellemének megfelelően, miért is javasolja, hogy az előadások mellett tűzzön ki a Sárospataki Akadémián egy jelentősebb pályadíjat nyelvirodalom-történeti vagy Kazinczy és korát tárgyzó irodalmi műre, mert ebben lenne legfőképpen a Kazinczy kör hivatása kidomborítva."

Határozat:

"A sárospataki akadémia számára 100 korona pályadíjat tűz ki a társaság; Meczner Gyula 40 koronát ajánl pályadíjul a sárospataki tanítóképző intézeti ifjúság részére; a sátoraljaújhelyi római katolikus kegyesrendi főgymnasium és a sárospataki főgymnasium részére 20-20 koronát tűz ki a választmány."

A társaságok, körök létrejöttéhez hasonlóan a századforduló évtizedeiben alakulnak meg az egyes megyékben a m ű z e u m o k is. A körnek a Zemplénnévközségi Múzeum létrehozásában is kezdeményező szerepe volt. 1910-ben

"dr.Hornyai igazgató elterjesztést tesz és indítványozza, hogy egy vármegyei múzeum alakíttassék, s a társadalom gondjaira bízassék, ezen múzeum alakításában pedig a Kazinczy Kör részt vehetne oly módon, hogy a tagsági díjat 2 koronáról 4 koronára emelné fel s ezen tagdíjból 2 korona a múzeumra esnék, miből jelentékeny összeg gyűlne be".

A választmány ekkor úgy dönt, hogy a múzeumalapítás kérdését ne vegye a Kazinczy Kör a kezébe, mert azt már a megye törvényhatósága tervbe vette.

Megkezdődött egy saját k ö n y v t á r kialakításához a könyvszerzés is. Például: "Mikszáthnak beszerzett műveit 33 kötetben a Kazinczy Kör létesítendő könyvtára részére megtartja..."

Az 1906-1910 közötti időszakból igen gazdag tevékenységről ad számot a kör főtárgyára. Ezt a közgyűlés jegyzőkönyvéből idézzük, így talán jobban érzékelhető a századfordulós korhangulat:

"Dr.Hornyai Béla jelentését a következőkben adja elő:
1906.december 26-tól 1909.május 20-ig, vagyis a tulajdonképpeni első 3 évi ciklusban összesen 26 összejövetel lett rendezve, míg 1909.novembertől 1910.decemberig újabb 13, s így összesen 39 estélyt rendeztünk. 39 estélyből volt vegyes estély 12, felolvasó 5, vetített képekkel tudományos előadás 15, zeneestély 7. Komolyabb tárgyú felolvasások voltak: dr.Goldberger Izidor: 'Az iszlám köréből', Gárdonyi Józsefné pedagógiai, Csontos tanár: 'A Rákóczi-kor', Perényi: 'A Rákóczi-kor költészete', Kertész: 'A magyar népszínmű múltja s jövője', Lyka Károly: 'A reneszánsz ismertetése', Búza Barna: 'A szocializmusról', Ispanovits I.: 'Finnországról', Siegmeth Károly 'Rákóczi birodalmáról', Balogh Bertalan társadalmi értekezése, Cholnoky Jenő a kínai birodalomról, Lefkovich Vilmos: 'Az örök probléma', Kertész Ödön pedagógiai előadása, M.Engelberth: 'Az erkölcs a társadalomban', Czákó Elemér: 'Az izlés az otthonban', Négyessy László: 'Kazinczy Ferenc élete és működésének befolyása a nemzet- s annak irodalmára', dr.Hornyai

Az 1903. évi zárszámadás.

— Pénztári naplózárlat 1903. november 8-án. —

Bevétel 1903. november hó 1-ig	I.	5059 K. — fill.
Kiadás 1903. november hó 1-ig	II.	2588 K. 03 fill.
A kör vagyona		2470 K. 97 fill.
Ebből folyó tőke		1470 K. 97 fill.
Alapítvány		1000 K. — fill.
Összesen		2470 K. 97 fill.

Részletezve:

<i>Bevétel</i>	I.	
Tagdíjakból		1759 K. — fill.
Gróf Andrássy Dénes adománya		1800 K. — fill.
Zemplénum megye közművelődési alap- jából		500 K. — fill.
Befizetett alapítványok		1000 K. — fill.
Összesen		5059 K. — fill.
<i>Kiadás</i>	II.	
Szolgálat		164 K. — fill.
Zenészet szakképzésnek		220 K. — fill.
Lakbér		500 K. — fill.
Nyomatványokért		302 K. 92 fill.
Zongoráért 2 részlet		1000 K. — fill.
Világítás		202 K. 51 fill.
Vegyes szükségletekre		198 K. 60 fill.
Összesen		2588 K. — fill.

Megvizsgáltatott és a feljegyzett tételekkel megegyezőnek találtatott: Moldoványi Géza, Vass József és Hericz Sándor, kiküldött számvizsgálók által 1903. november 8-án.

Kincsesy Péter,
pénztáros.

Béla az égitestekről, Bánó Jenő Mexikóról, Bernolák Nándor: "A kis-korú társadalmi védelméről, Ispanovits Sándor: 'A lappokról'".
Útleírást felolvasott Zsigmond J. Tengeri élmények, dr. Hornyai Béla Konstantinápolyi útiképek és olaszországi emlékek címen.
Humoros felolvasásokat tartottak: dr. Búza Barna, Novák Sándor, Eiserth István, dr. Hornyai Béla, Veress Ferenc. Saját költeményeiket olvasták fel: Fejes István, Szűcs Ibolyka, Juhász Jenő. Monológ szavalattak szerepeltek: Horkay (2), Rosenberg Erzsébet, Bernáth Aladárné (2), Hönsch Ilona, Holló Eszter, Barthos Vilma (3), Isépy Zoltánné, Mattyasovszky (3), Székely Klára, Perlstein Lujza, Prihoda Kató (2).
Énekeltek: Fried Etelka, Kvirsfeldné úrnő, Piskóthy és Várkonyi Flóris. Énekművésznők: Svastics Eugénia, Svárdström nővérek, Szójer Ilona. Fellépett három ízben a sárospataki dalárda. Hangszeren játszottak: Vitéz Béláné, gr. Majláth Józsefné, Ekkert Lujza, Plotényi Nándorné, Molnár Jánosné, Ambrózy Margit úrnők s Kovács Dezső s Isépy Tihamér zongorán, s mint művészek Morvay Zsuzsika,

Csuka Margit, Márkus Dezső, Grosz Sándor (2). Hegedűn: Kolozs Richárd, Haas Imre (3), Gruschka Lajos (3), Orlovski Frigyes, Plotényi Nándor s Füredi Sándor (2). Cimbalm: Lengyel Laura és Werner Sárika, phisharmónium: gr. Mailáth József, Kovács Dezső és Perényi József. Csellón: Olchváry Ernő, Orlovski Frigyes s Csuka Béla művész. Tárogatón: Gödör és Sárkány. Hárfán: Moshamer Román.

Tisztán zenei előadás volt 7. 2 kamaraestély, továbbá mint magas művészi nívón álló estélyek: a Soyer s Morvay föllépte, Svárdström nővérek éneke, Csuka testvérek és Moshamer Román hárfaművész föllépte és Füredi Grosz játéka.

Két nagyszabású ünnepélyt rendezett a kör s pedig a színházban: a Rákóczi ünnepélyt s a Kazinczy ünnepélyt, mely utóbbi különösen impozáns lefolyású volt; Négyessy László akadémiai tag tartott magas színvonalon álló értekezést Kazinczy Ferenc irodalmi működéséről s mely ünnepélyen képviselő volt a kultuszminiszter, az akadémia, a Kisfaludy és Petőfi Társaság, Eperjes, Kassa és Ungvár közművelődési körei; az ünnepély Kazinczy szobra és sírjának megkoszorúzásával Széphalmon ért véget. Terebesen tartott az egyesület egy estélyt, ez alkalommal gróf Andrassy Gyula sírjára koszorút helyeztünk. A legutóbbi választmány elhatározta 1911 január havában Nagymihály és Sárospatakon egy-egy estély rendezését. A tanulságosabb estélyekre ingyen, vagy mérsékelt jegyeket kapott a tanuló ifjúság részére volt rendezve.

2 pályadíj lett kitűzve, melyeket a Kazinczy ünnepély alkalmával osztottunk ki. Egy ódára 20 koronás aranyat Fekete Gyula sárospataki hallgató nyert meg. A prózai pályázat: Kazinczy irodalmi működésének ismertetése. Ezt a díjat Kantha Géza és Tóth Ferenc VIII. osztályú tanulók között osztottuk meg. Megszavazott a választmány egy 100 koronás és egy 20 koronás díjat, s Meczner Gyula, a kör elnöke 40 koronás díjat ajánlott meg irodalmi pályázatra, de ezek még kitűzve nem lettek.

Irodalompártolásból megvettük Mikszáth összes műveit. A művészetet támogattuk azzal, hogy megvettük Neogrady egyik olajfestményét, s azt kisorsoltuk a tagok között.

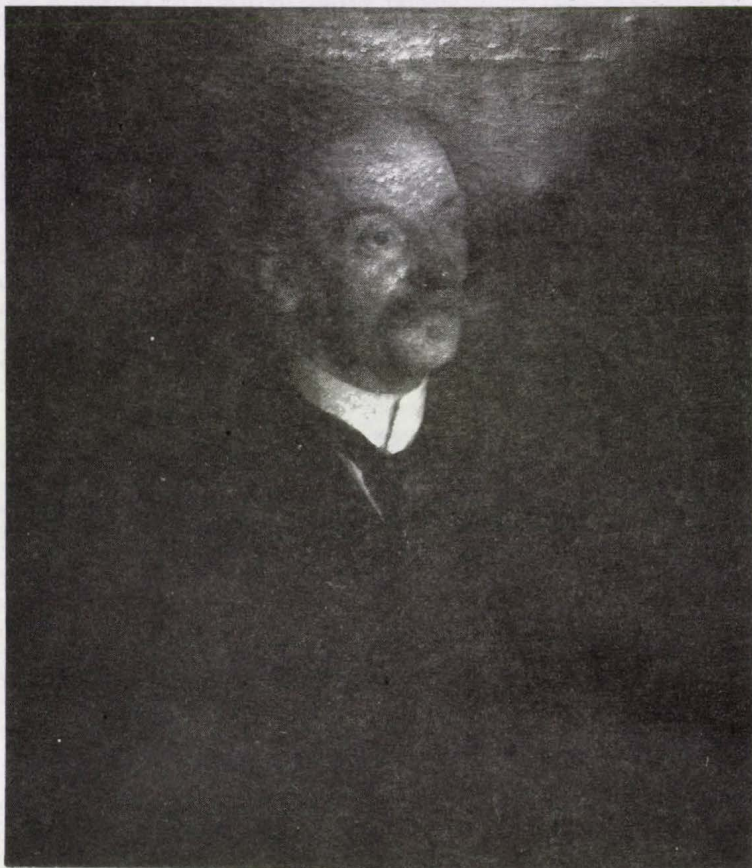
A szociális ügyekért is megvettük, amennyiben képviseltettük magunkat Budapesten az iskolaegyesület s a közművelődési tanács ülésein, hol önálló indítványt is tettünk. Továbbá részt vettünk Eperjesen a Dayka, s Kassán a Kazinczy ünnepélyen. A kör elnöke és igazgató alelnöke részt vettek Érsemlyénben Kazinczy szobrának leleplezésén, hol koszorút helyeztek el a kör nevében."

1910 után is folyamatosan működött a kör. 1912-ben például emlékülést tartottak Rousseau születésének 200. évfordulója alkalmából. Ugyanabban az évben, február 11-én

"Liszt Ferenc estélyt rendeznek Thoman István zongoraművész, Jászay Mari színművésznő és egy felolvasó közreműködésével, a 'kiknek - tiszteletdíj címen - a jövedelemből 400 koronát boztosítanak, az ezen felül befolyó jövedelmet a Budapesten felállítandó Liszt-szobor alapra fordítják."

Egy másik estély bevételét a Petőfi-ház céljára ajánlják fel. Egy nagyobb szabású ünnepséget a Sátoraljaújhelyen felállítandó Rákóczi szoboralap

DR. HORNYAI BÉLA, a Kazinczy Kör főtitkára

gyarapítása céljából kívánnak rendezni.

A fentiekben röviden áttekintettük a kör működésének első tizenkét évét. Melyek azok a tanulságok, amelyeket a magunk számára érdemes újragondolni?.

1) A kör életében, működésében mindig is meghatározó fontosságú volt egy-egy kiemelkedő személyiség szerepe. A tárgyalt időszakban dr. Hornyai Béla (1853-1923) - polgári foglalkozására nézve orvos - tevékenységét kell méltatnunk, aki 1906-tól főtitkára, 1907-től igazgató alelnöke volt a társaságnak. Ügyszeretetével, szervezőképességével, tekintélyével és sokoldalú műveltségével közel másfél évtizeden keresztül igen sikeresen és szép eredményekkel irányította a kör életét.

Jegyezzük meg, hogy abban az időben nemcsak a humán értelmiség tartotta hivatásának a közművelődésben való részvételt, hanem a legkülönbözőbb értelmiségi foglalkozásúak vették természetesnek ezt. Különösen kiemelkedtek az orvosok; dr. Ferenczy Elek, a kör alapítója és első főtitkára szintén orvos volt.

Dr. Hornyai Béla fáradhatatlanul munkálkodott a közelet egyéb területein is. Képviselőtestületi tag volt, a megyei Erzsébet Közkórház építési bizottságának alelnöke; közreműködött a felsőkereskedelmi iskola létrehozásában, legfőbb kezdeményezője az újhelyi Kossuth szobor felállításának; több tanulmányt írt orvosi szaklapokba, rendszeresen jelentek meg írásai a heti- és napilapokban. Szerepe a kör életében olyan nagy volt, hogy érdemeit a jegyzőkönyvekben többször is megörökítik, s 1910-ben például azért nem fogadják el leköszönését tisztségéről, mert "az ő távozása maga után vonná a kör feloszlását". Olajban festett arcképét az újhelyi Kazinczy Múzeum őrzi. (Ennek reprodukciója illusztrálja jelen közleményünket.)

2) Szoros kapcsolatot tartott a kör más vidékeken működő társaságokkal is. A századfordulón szinte minden megyében alakult "hasonló működéskörrel bíró", s ez a társulatalapító kedv napjainkra emlékeztet. A "Közművelődés" című szépirodalmi, tanügyi hetilap, mely a kör közlönyeként is működött egy időben, hírt ad arról (1904-ben), hogy hol milyen irodalmi társaságok működnek. Az itt felsoroltak közül többel is kapcsolatot tartottak a zempléniek (emlék- és évfordulós ünnepségeken való kölcsönös részvétel, előfizetés egymás kiadványaira, meghívott előadók, céltámogatások formájában stb.). Természetesen Kassával, Ungvárral, Eperjessel volt legerősebb a kapcsolat.

Az említett korabeli irodalmi társaságok:

Dugonics Társaság (Szeged), Erdélyi Irodalmi Társaság (Kolozsvár), szigligeti Társaság (Nagyvárad), Toldy Kör (Pozsony), Irodalmi és Művészeti Kör (Sopron), Csokonai Kör (Debrecen), Arany János Társaság (Temesvár), Kölcsey Egyesület (Arad), Kazinczy Kör (Kassa), Széchenyi Kör (Eperjes), Bessenyei Kör (Nyíregyháza), Szilágyi István Kör (Máramarossziget), Vörösmarty kör (Székesfehérvár), Kölcsey Egyesület (Nagykároly), Wesselényi Egyesület (Zilah), Kölcsey Kör (Szatmár), Erdélyi Magyar Közművelő-

1910 évi február hó 2-án
megtartott Választmányi ülés
Jegyzőkönyve

Jelen voltak: S. Kovalicsky Elér, Tócsy
Fehérvér; Bernáth Aladár, Wierman
Lajos, Kisszeth István, Kincsesy Péter,
& Chudoverky Mihály, dr. Horváthy Béla, Da-
nos Miklós, Képes Gyula, Fomózer Béla,
Dórus Gyula, Widder Gyula, dr. Koute-
kuvé, Matyasovszky Kálmán, — Me-
ner Gyula. —

Dr. Horváthy Béla igaz-
gató jelentette hogy a
Bor. Hatelt, sa három
sz. cnyellus alatt tar-
tott a köv. 15 veggos
S. Kene, 10 vetített Ee'
pus előadást, egy Rá-
kócsy ünnepi és Rá-
kócsy emlékeztető, egy
Kazinczy ünnepi és
Kazinczy születésének
150. évfordulóján
írdőri előadást
Tócsy Fehérvér. —

Képviseletük ma-
gát a köv. Kincsesy Péter
ben Kazinczy szobra-
nak felépítésén
... ..

VÁLASZTMÁNYI ÜLÉS
JEGYZŐKÖNYVÉNEK RÉSZLETE
1910. február 2-áról

dési Egyesület (Nagyszeben), Gyöngyösi István Irodalmi Társulat (Ungvár).

3) Példa lehetne a kör munkája egy-egy kisebb vagy nagyobb tájéegység kulturális együttműködésére, a közös célok közös felvállalására. Például Kassáról "egy, a felvidékre kiterjedő, az irodalmi decentralizációt szolgáló szépirodalmi heti folyóirathoz kérnek erkölcsi és szellemi támogatást. Elnök felolvassa a szerkesztő lelkes felhívását és ajánlja ennek elfogadását olyképp, hogy az újság a Kör orgánuma legyen és esetleg utólagos évi 100 korona támogatásban részesítsék." Hasonló módon fogtak össze a felvidéki, felső-magyarországi városok a Felvidéki Zeneszövetség érdekében is.

4) A kör tevékenységének fő iránya a hazai (mai szóhasználattal: helyi) irodalom és művészet pártolása, s a közművelődésnek nemzeti szellemben való előmozdítása volt. Tekintettel Zemplén megye sajátos nemzetiségi viszonyaira és a kör erősen hazafias szellemű nevelési céljaira: ebből egyenesen következhetne az erőszakos magyarosítási akciók szervezése, nemzetiség-ellenesség, esetleg antiszemitizmus. Ezeknek a jegyzőkönyvekben, a választmányok személyi összetételében és másutt sincs semmi nyoma. A kör részéről ebben az időszakban még csak fel sem vetődött semmiféle megkülönböztetés sem nemzetiségi, sem vallási tekintetben. A hazafias érzések felkeltésével, a hagyományok ápolásával és a magyar nemzeti múlt nagy korszakainak és kiemelkedő személyiségeinek kultuszával nem mások ellen kívántak élni.

5) Máiig érvényes tanulság az is, hogy a legmagasabb rangú emberek, a hatalomban lévők (a főispán, a kórházigazgató stb.) tartották érdemesnek a körben a legfőbb választott tisztségeket betölteni. A művelődés és a kultúra rangját, tiszteletét és jelentőségét így ismerték el. S ami hasonlóan fontos: e tisztségeket nemcsak névlegesen vállalták, hanem részt is vettek a mindennapi munkában. Sokszor magánvagyonukból, fizetésükből alapítványokat tettek, pályázatokra díjakat ajánlottak fel stb. Nem akarjuk eszményíteni ezt a tényt, viszont rávilágíthatunk arra, hogy ma a művelődés társadalmi funkcióit a magasabb beosztásban lévők inkább formális vagy reprezentatív funkciónak tekintik.

6) Módszertanilag fontosnak tartjuk, hogy a kör rendezvények nem pusztán passzív befogadásra, a tagság "megjelenésére", mint "hallgatóságra" és "közönségre" épültek, hanem az aktív, tevékeny részvételre irányultak. A rendezvények nagy részét a tagok szervezték, azokon ők szerepeltek

13. Jegyzőkönyv

Előzetes 1912. március 18-án a Zseppleinai mezején
Karinényi Vilantmányi úton a városi kávéházban tartott ülés.
Felkeltve: Komay Béla ügyvezető elnök, Heggy,
Oguly, Komay Elek, Kelen Ödön, Oguly Kálmán, Szabó János
és Ocskóczy Albert jegyzőkönyvvezető.

1. Először az ügyvezető elnök
Heggyelek, havakkal elgáncsolja
Oguly Kálmán Békét, különben mint
a Karinényi úton a kávéházban volt
előzetes. Felkeltve: Komay és Kelen
Károlyt küldött szigorú és rövid
vágyak a vilantmányi elhatározás. Komay elnökkel jegyzőkönyvben
megöröközte.

2. Ügyvezető elnök a kávéházban
Károlyi úton felkeltve a kávéházban
jelentkezik. Az első üléstől az első
zseppleinai, melyen Dr. Fuchsnek nevezve
Brecht néven az elnök, Dr. Koff-
man elnöknek nevezve megadja és
az elnöknek fogadja a városi és fel-
kelt. Felajánlotta a kávéházban
100 koronát. Március 25-én János
János és Kelen Ödön felkeltve;
Mátyásné Kékesné és Fekete
János duettel kezdte. A
hármadik befizetési ünnepség
a Pelita házban a városi kávéházban

VÁLASZTMÁNYI ÜLÉS
JEGYZŐKÖNYVBŐL
1912. március 17.

felolvasásokkal, saját szerzeményekkel, előadásokkal, világnézeti és társadalmi kérdések megvitatásával stb. Most a szereplések színvonalát ne minősítsük, bár az ilyen irányú műveltség akkoriban általánosabb volt, mint manapság. Természetesen az igazán rangos programok az országos hírű művészek, írók, tudósok részvételével megtartott rendezvények voltak.

7) A pénzügyi gondokon úgy igyekeztek segíteni, hogy növelték a belépődíjas rendezvények számát. A taglétszám növelése érdekében a tagdíjat le szállították, más módon kérték a támogatást (pl. a szervezéshez, eszköz-kölcsönzéshez, teremhasználatához.) Igyekeztek elkerülni mindenfajta - mai értelemben vett - "bürokráciát", hivataloskodást. Az alapszabályt is módosítják, mivel "túlságosan bonyolult a kör működtetése a szakválasztmányokon keresztül. Célszerűbb a tisztikart (elnökséget) bővíteni, így ütőképesebb a szervezés, rendezés, kevesebb az adminisztráció, a formaság." Az estélyeken résztvevők között alkalmanként egy-egy képzőművészeti alkotást (festményt) vagy egy-egy értékesebb könyvet, írói életműsorozatot sorsoltak ki.

*

Úgy véljük, hogy a kör 1902 és 1914 között betöltötte hivatását, igen lelkesen és sok munkával, ügyszeretettel fáradozott kitűzött céljai érdekében. Összegezeként idézzük előbb a kör főtítkárát, majd a korabeli sajtó egyik munkatársát:

"Nem tartottunk világra szóló előadásokat, a Kazinczy Kör megalakulásakor sem arrogálta, hogy a tudományos акадеmia, Kisfaludy, Petőfi vagy a természettudományi társulattal szálljon versenyre. Célja volt összehozni koronként a társadalmat, hol azok, kik különböző téren képességgel bírnak, fellépjenek s művészetükkal terjesszék a műízlést s a magyarosodást, a zene s művészetek iránt érdeklődést keltsenek, s azt amit tudnak közkinccsá, mások által is ösmeretessé tegyék..."

"...a kör örvendetesen izmosodott, gyarapodott. A közönség szinte tüntető népszerűséggel övezte körül a fiatal kört, és igazán kedves és felmagasztaló látvány volt a kör minden estélyén az a fényes, disztिंगvált hallgatóság, amely a szereplőket buzdította és lelkesítette. A kör tehát jó úton van, s ha a gondviselés segíti, el is éri célját, hogy a megye zászlóvivője legyen a hazaszeretet és a szépművészetek ideális mezején... Mert ez a tér az, ahol a különböző vallású, különböző párti, különböző társadalmi állású emberek együtt küzdehetnek a szépért és nemesért. Ez az a hely, ahol a heterogén érdekkörök vállalt erővel harcolhatnak szűkebb hazánk, a történeti múltú Zemplén közérdekeiért."

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG
AZ EMLÉKHELYEK TISZTELETÉÉRT

1.

Az alsóregmeci emlékhely

A téglafalazat az egykori Kazinczy-kúria megmaradt köveit öleli körül.

A bronz emléktábla Pócsik István alkotása.

2.

Az új kázmárki iskola
a község szülöttének,
Fogarasi Jánosnak nevét
vette fel. Bejáratánál
márványtábla hirdeti a
névadó emlékét.

1.

2.

OLVASÓ NÉP

38.

1988. X. évfolyam 4. száma

Oly szép legkisebbet is tenni nemzetünknek nemesítésére!

Beszélgetés a Kazinczy Ferenc Társaság elnökével

Több mint három éve már, hogy Sátoraljaújhelyen megalakult a Kazinczy Ferenc Társaság. Tevékenységével, kezdeményezésével azóta jelen van az egykori Zemplén és Abaúj kulturális közéletében. Elérkezett talán az idő, hogy a társaság tevékenységéről a honismeret, az irodalmi kultúra, az öntevékeny művelődési mozgalmak iránt érdeklődők szélesebb tábora előtt is szóljunk. Ezért kerestem föl dr. Kováts Dánielt, sárospataki főiskolai tanárt, a Kazinczy Ferenc Társaság elnökét kérdéscimmal. Vajon milyen előzményei voltak a társaság megalakulásának?

– A mai közvélemény elég keveset tud arról, hogy a ma több szempontból hátrányos északkeleti országrészben, az egykori Abaújban és Zemplénben milyen eleven egyesületi élet volt. Talán egyedül Sárospatak kulturális múltja él valamennyire a köztudatban. E tájegységre azonban történelmileg hosszú időn át Kassa, Abaúj egykori székvárosa, valamint Sátoraljaújhely mint zempléni megyeszékhely is hatott. Kassán 1898-ban alakult irodalmi társaság, amely Kazinczy nevét vette föl, s 1944-ig működött. 1902-ben Sátoraljaújhelyen szerveződött a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör, s tevékenysége 1948-ig folyamatos volt. 1941-től 1949-ig – előbb Szerencsen, majd Sárospatakon – fejtette ki munkáját a Fáy András Társaság, amely „Zempléni Fáklya” címen folyóiratot is kiadott. S akkor még nem is szóltunk az ifjúság, az egyházak, bizonyos szakmák kulturális jellegű egyesületeiről. Közülük az alapítók miatt legalább a Zempléni Casinót hadd említsem, amely a reformkor hajnalán, 1831-ben Kossuth, Kazinczy, Balásházy János és mások kezdeményezésére jött létre, és hosszú évtizedeken át volt az újtó szellem fészke.

Mi indokolja azonban egy irodalmi társaság szervezését 1985-ben? Csak az ősök emléke?

– A helyi hagyománynak mindenképpen volt ebben szerepe, azonban a Kazinczy Társaság létrejöttét mégis inkább a jelen igénye hozta létre. Baráti-munkatársi körben formálódott ki a szándék. Egy református lelkész arra hívta föl a figyelmet, hogy pusztul Göncruszán az a kúria, amelynek háziasszonya Krajnikné Kazinczy Klára volt, s amelyben gyakran tartózkodott Kazinczy Ferenc, akinek egy időben leányai nevelkedtek a segítőkész hűg oltalma alatt. Egy nyugdíjas tanár Encsről hirdette, hogy milyen kevésbé él a köztudatban az abaúji szellemi örökség, amely – többek között – Göncsőz,

Vizsolyhoz, Abaújszántóhoz, Szikszóhoz, Mérához, Telkibányához, Kékedhez kapcsolódik. De a Tokajban, Szerencsen, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen a kulturális örökséggel, Karcsán, Tiszakarádon, Dámócon, Megyaszón vagy Füzerén a néphagyományokkal foglalkozókban is élt az igény, hogy valamiféle fórumot teremtsenek. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy szervezetten kell foglalkoznunk a nagy elődökkel, akiknek példája megtermékenyítőleg hathat napjainkban is. Addig is voltak e tájon kulturális műhelyek – gondoljunk a sárospataki, sátoraljaújhelyi, tokaji, szerencsi, forrói múzeumokra, a sárospataki egyházkerületi tudományos gyűjteményekre és tanítóképző főiskolára, de nem volt olyan regionális keret, amely az egymástól függetlenül működő intézményi teljesítményeket, valamint az egyéni törekvéseket valamennyire összefogta volna. Természetesen nem akarom azt mondani, hogy ma a Kazinczy Ferenc Társaság ezt az integráló szerepet be tudja tölteni, de a fórumteremtés máris sikerrel jár. S hadd tegyem hozzá, hogy a megalakulásban még egy további törekvés is nagy szerepet játszott. Ez pedig az a cél, hogy felmutassuk: a peremhelyzetbe szorult alrégióknak olyan kulturális értékekkel rendelkezik, amelyek növelhetik a táj nagyon megcsappant megtartóerejét.

Az elmondottakból arra következtethetünk, hogy a Kazinczy nevét viselő egyesület nem csupán irodalmi jellegű társaság. Mi hát a profilja?

– A névadó természetesen olyan súlyú alakja nemzeti kultúránknak, hogy az irodalmi érdeklődés igen erős. Társaságunk az alapszabályokban hármas célkitűzést fektetett le. Az egyik a Kazinczy-kultusz ápolása, emlékhelyeinek gondozása, Kazinczy Ferenc ma is időszerű életművének feltárása és ismertetése. A második az egykori abaúji és zempléni területeken a népi hagyományok kutatása, ismertetése, ápolása, a terület irodalmi és történelmi emlékhelyeinek gondozása. A harmadik ugyancsak helyénvaló egy olyan körben, amely Kazinczyt tekinti példának: a közműveltség, ezen belül kiemelten a szép magyar beszéd terjesztése.

Mit tehet ma egy irodalmi társaság?

– Magam csak a miénkről szólhatok. Utalnom kell azért arra, hogy 1986 őszén Győrben megrendezték az irodalmi társaságok első országos találkozó-ját, amelynek a Radnóti Társaság volt a házigazdája, s amelyen mi is részt vettünk. Ott Köpeczi Béla akadémikus referátumában sok érdekes gondolatot elmondott. Többek között szólt arról, hogy a közös nevező az irodalommal való foglalkozás – akár egy író vagy egy kor irodalmával, akár a regionális vagy helyi hagyományokkal –, de feladatként jelölte meg azt is, hogy a társaság igyekezzék az irodalomnak közönséget szervezni. Idézem egyik megállapítását: „Az irodalmi társaságok legszebb hagyományai között azokat tartjuk különlegesen számon, amelyek képesek voltak az adott időszakban közvéleményt formálni, akárcsak kisebb csoportok közvéleményét, amely azonban hatott szélesebb körökre is.” Természetesen hangsúlyozta a helyi irodalmi hagyományok ápolásának fontosságát is. Ebben a szellemben dolgozunk mi is. A hagyományápolást jelzi az Alsóregmecen emelt Kazinczy-emlékjel, Zombory Gedő megyaszói emléktáblája, a Kazinczy Könyvtár hasonmás kötetinek és Széphalom című évkönyvünknek a kiadása, több emlékünnepe – legutóbb a kassai Magyar Museum megjelenésének 200. évfordulóján tudományos emlékülés – szervezése. Az irodalom népszerűsítésére szinte negyedévenként teremtünk alkalmat, de külön öröm, hogy társaságunk hatására és ösztönzésével olvasókör alakult az abaúji Göncruszkán és a zempléni Megyaszón. Tagtársaink gyakran vállalnak társadalmi munkában ilyen célzatú közszereplést, legutóbb például Tompa Mihály halálának 120. évfordulója alkalmából a gömöri Keleméren. De ide sorolható hozzájárulásunk Tompa lírai költeményeinek kiadásához.

Vajon milyen az együttműködése a társaságnak más, rokon célú intézményekkel? Vannak kapcsolatai más társaságokkal, más régiókkal?

– Ahhoz képest, hogy fiatal társaság vagyunk, kedvezőnek ítéltetjük a kialakult kapcsolatokat. Szóltam már a győri találkozóról, ahol korreferátummal szerepeltünk. Rendszeresnek mondható munkakapcsolatunk van a nyíregyházi Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társasággal; szeptemberben közösen szerveztünk emlékülést Sárospatakon Bessenyei György szobrának avatásakor, s időnként részt veszünk egymás rendezvényein. A Kelemen és Gömörszőlősen működő Tompa Mihály Emlékbizottsággal tartalmas közös vállalkozásaink voltak és lesznek. Együttműködünk a miskolci Kelet alkotócsoporttal, akiknek évkönyvünk második kötetében fórumot nyitottunk. Összehangoltuk tevékenységünket a Magyar Irodalomtörténeti Társasággal és annak Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tagozatával. Ennek eredménye az említett emlékülés, az annak tiszteletére kiadott hasonló kötet a Magyar Museum 1788. évi első számáról. Segítjük megyénkben a Kazinczy nevet viselő három általános iskola tartalmi munkáját. A sárospataki népfőiskola szervezésében – amelynek újraindítását mi javasoltuk – a Comenius Tanítóképző Főiskolával, a TIT-tel, a Megyei Közművelődési Módszertani Központtal dolgozunk együtt. A sátoraljaújhelyi, sárospataki, szerencsi, tokaji, encsi, halmai, cigándi, megvaszói, gönci, mikóházi tanácsal voltak eddig közös akcióink. Tudományos igényű munkánkat a megyei levéltár, a megyei könyvtár, a református egyházkerület sárospataki tudományos gyűjteménye, több helyi múzeum támogatja. S örömmel említem meg, hogy megvolt első közös vállalkozásunk a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete (Csemadok) kassai városi bizottságával. Örülünk annak a szellemi támogatásnak is, amelyet a Hazafias Népfront megyei bizottságától kapunk.

Nem merült fel a társaság vezetőiben annak igénye, hogy tágabb körben is hírt adjon magáról? Ismeretes, hogy például a kaposvári székhelyű Berzsényi Társaság országos pályázatot hirdetett, szavalóversenyt szervezett, nagy példányszámban kalendáriumot adott ki. Létezésükről tud az országos közvélemény. Úgy gondolom, ez nem mondható el a Kazinczy Ferenc Társaságról.

– Ezt a kérdést nem elnökségünk tagjaitól, de kívülállóktól többször hallottam már. Mi is örülnénk, ha munkálkodásunknak híre menne, de nem tartozik céljaink közé az országos programok meghirdetése. Mint ahogy a vezetőség választásában sem az vezetett bennünket, hogy országos híru és rangú védnököket keressünk magunknak. Mi elsősorban helyben munkálkodó és ható közösség szeretnénk lenni, amely hatni szeretne és nem tündökölni. Igaz, nekünk is vannak tiszteletbeli tagjaink, olyan személyiségek, akik a célkitűzéseinkkel egybeeső példás tevékenységet folytattak, folytatnak. Így Péchy Blanka érdemes művész, a szép magyar beszéd ügyének e nyáron elhunyt nagy hatású szószólója, Ujszászy Kálmán pataki professzor, a falumunka nagy híru úttörője, Szabó Magda író, Busa Margit Kazinczy-kutató, Balassa Iván néprajztudós, Kazinczy Ferenc Svédországban élő mérnök, az író dédunokája, Benda Kálmán történész, Morvay Péter, az önkéntes néprajzi gyűjtés országos mozgalmának elindítója, irányítója. S vannak régiókon túlmutató céljai is, így elsősorban a Kazinczy-kutatások támogatásában. Felelősnek azonban elsősorban azért érezzük magunkat, hogy itt, az egykori Abaúj és Zemplén falvaiban és városaiban keltsünk kedvező mozgásokat. Keretet jelenthetünk a helytörténettel, a művelődéstörténettel, irodalomtörténettel foglalkozók együttműködéséhez, publikációs fórumokat próbálunk teremteni, hogy javuljanak a helyi szellemi műhelyek feltételei, s talán – hosszabb idő múltán – arról is beszélhetünk, hogy e régió népe többet tud önmagáról, múltjának értékeiről, jelenének lehetőségeiről. Mi is hirdetünk

pályázatok – ha eddig még igen korlátozott sikerrel is –, mégpedig a kistelepülések életének, művelődésének feltárására, az irodalmi topográfia elkészítésére, a régi néptanítók példájának felelevenítésére, a középiskolás ifjúság körében pedig a szép magyar beszéd gyakorlata érdekében. Ez utóbbi a megye iskoláinak szól, s a „Kazinczy-osztály” kitüntető címet nyerhetik el, amely szép bronzplakettal jár együtt. Nem akarunk olyan kezdeményezést tenni, amely meghaladja erőnket, a sok kis tett ennél szerintünk többet ér. Kazinczytól tanultuk: „Olv szép legkisebbet tenni nemzetünk nemesítésére!” Kis Jánosnak írta ezt 1811-ben, s ebben a szellemben szeretnénk mozgósítani több mint kétszáz tagtársunkat.

Fölvetődik a kérdés, hogy milyen anyagi erőforrásokra támaszkodhat céljainak a szolgálatában a Kazinczy Ferenc Társaság?

– Elsősorban tagjainak áldozatvállalására, társadalmi munkájára, tagdíjára. Említettem, hogy bizonyos feladatok elvégzésére támogatást kapunk néhány tanácstól, népfőiskolai tanfolyamunkat a Soros-alapítvány segíti. A vezetők semmiféle illetményben nem részesülnek, évkönyvünk szerzői lemondanak a honoráriumról. A szerény anyagi körülmények ellenére (1988-ra 170 ezer forintos előirányzattal kell gazdálkodnunk) tiszteletre méltóak az eredményeink. Azt bizonyítja ez, hogy egy alulról építkező, tagjainak kezdeményező-készségére alapozó közművelődési egyesület képes új energiákat a jó ügy szolgálatába állítani. Tudjuk, hogy hazánk nehéz gazdasági helyzete a mi lehetőségeinket is korlátozza. Bízunk azonban benne, hogy terveinket nem kell radikális módon leépíteni, vállalkozásainkat folytatni tudjuk. Ha látják a művelődési mozgalmakat figyelő intézmények, termelőüzemek, hogy tevékenységünk közcélokat szolgál és támogatásra érdemes, bizonyára áldoznak arra, hogy Zemplén és Abaúj népe otthonosabban érezze magát ezen a tájon, az ősök földjén. A Kazinczy Ferenc Társaság ugyanis erre törekszik.

Horpácsi Sándor

A diszitőelemek a sárospataki nyomda 1840-es évekbeli készletéből valók

ÚJABB TISZTELETBELI TAGJAINK

B e n d a   K á l m á n

történész

"A magyar nyelvért folytatott harcban a látszat-azonosság mögött még feltűnőbb a szempontok különbözősége. A nemesség tisztán politikai-közjogi síkon nézi a nyelvi harcot, ezért a megyék nagyobb része azzal is megelégszik, ha visszaállítják a latin hivatalos nyelvet, s a magyar csak az alsóbb közigazgatásban él. Az értelmiség ennél sokkal messzebb megy, nem is a német nyelv ellen harcol, hanem a magyar nyelvért, annak kifejlesztéséért, hiszen ez a polgári nemzeti egység első feltétele, s a nemzeti tudományosság felvirágoztatásának alapja."

A fenti idézet "A magyar jakobinus mozgalom iratai" című hatalmas, háromkötetes kiadvány bevezető tanulmányából való, amelyben a tudós szerző sokszínűen és árnyaltan rajzolta meg a magyar jakobinusok mozgalmának hátterét, törekvéseik hálózát. Így került szóba a nyelvkérdés is. Benda Kálmán alapos felkészültséggel és lelkiismeretességgel tárta föl egy olyan mozgalom dokumentumait, amely fontos szerepet játszott a magyar történelemben és művelődéstörténetben. Tudjuk, hogy jakobinus kapcsolatai miatt szenvedett súlyos börtönbüntetést Kazinczy Ferenc, s a történész által közkinccsá tett iratanyag az ő tevékenységének, törekvéseinek megértéséhez is közelebb visz bennünket.

A Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése — amikor 1980-ban Benda Kálmánt tiszteletbeli tagjává választotta — ezen túl azokat a szolgálatokat is nagyra értékelte, amelyeket a történettudós a szűkebb hazánk múltjának megismertetése érdekében tett. A Rákóczi-kor kutatása az egyik ilyen terület, Sárospatak történeti monográfiájának a szerkesztése a másik.

Benda professzor emellett magas színvonalon, magával ragadó előadókészséggel foglalkozik a történelmi ismeretek terjesztésével, s ilyen irányú munkássága hozzájárult ahhoz, hogy a történelmi folyamatokat előítéletek nélkül ítéljük meg, hogy történetiszemléletünk mentes legyen az előítéletektől. Sokáig emlékezetesek maradnak azok az előadásai (többek között Göncruszván és a sárospataki népfőiskolán), amelyeket Társaságunk szervezésében tartott. Tudására, bölcsességére a jövőben is számítunk.

M o r v a y P é t e r
néprajzkutató

"...ha most felvetjük a kérdést: mit vár a néprajztudomány, a hazafias nevelés s a művészeti élet a társadalmi néprajzi gyűjtés mai önkéntes gárdájától, summásan így válaszolhatunk: kövessék azok példáját, akik néprajztudományunk kezdeteitől mind a mai napig számtalan értékes adalékkal gyarapították népünk életére és kultúrájára vonatkozó ismereteinket."

Harmincöt évvel ezelőtt írta a fenti sorokat a hazai önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom egyik meghatározó személyisége, akit társaságunk közgyűlése 1988-ban tiszteletbeli tagjául választott. Anyai ágon a Kazinczyak (Kazinczy Miklós) leszármazottja, aki nagyhatású szervezője lett a népi hagyományok feltárásának, ápolásának. A néprajz kutatójaként foglalkozott a helynevekkel, a néptáncsal, a folklórral, a temetők néprajzával, a parasztság szociális kultúrájával, de mindig fontosnak érezte, hogy ezekből a hagyományokból minél többet élővé tegyen. Ezért támogatta annak idején – s a legutóbbi években újra – a regöscserkészetet, a Néprajzi Múzeum Ethnográfiai Adattárának vezetőjeként, a Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtő szakosztálya elnökeként ezért vállalt negyven éven át vezető szerepet a honismereti mozgalom kibontakoztatásában, szakmai színvonalának biztosításában. A mi tájegységünkön is sokan vallják őt mesterüknek a néprajzi gyűjtéssel való foglalkozásban, s eligazítást jelent számukra ma is a 80 éves Morvay Péter.

A Kazinczy Ferenc Társaság egyik törekvése, hogy a népi hagyományokban gazdag Abaújban és Zemplénben feltárjuk és tudatosítsuk ezeket az értékeket. Ebben jelent számunkra nagy erkölcsi támogatást Morvay Péter példája, az általa szerkesztett útmutatók pedig szakmai alapozást adnak, akár csak személyes tanácsai. A honismereti mozgalom több fontos vállalkozása (gyűjtőtálalkozó, országos ifjúsági honismereti tábor, honismereti akadémia, kiadványok szerkesztése) hozta el őt tájegységünkre, ezért tekintünk úgy reá, hogy régóta közénk tartozik.

D a n k ó I m r e
néprajzkutató

"...egy-egy vásárhelyen találkoztak azonos nemzetiségű és más nemzetiségű, azonos foglalkozású és nem azonos foglalkozású, azonos vallású és nem azonos vallású, azonos korú és nem azonos korú, nemű és műveltségű emberek, akik az árucserére alapvető művelésén túl sok minden mást is elvégeztek. Például tájékoztódtak szakmai, gazdasági, művelődési és politikai téren. Tapasztalatokat adtak, szereztek, ismereteket terjesztettek el az élet minden területére vonatkozóan. Nyelveket tanultak, tanítottak, mindezt nem közvetlenül tanítási céllal, hanem az adás-vevéshez kötötten, mintegy velejáróként, az árucseréhez szükséges kommunikáció kapcsán."

Egy Tokajban elhangzott előadásból idézzük a fenti sorokat, melyek kitűnően tükrözik azt a szemléletet, amely a szerző munkásságát jellemzi: együtt vizsgálja az anyagi, a szociális, a szellemi kultúrát, a maga összetettségében. Idézhetnénk Dankó Imrétől bőven annak igazolására is, milyen sok szállal kötődik tájegységünkhöz. A sárospataki Rákóczi Múzeum második igazgatójaként kis népszerűsítő könyvecskében terjesztette az akkori sárospataki járás községeinek történetére vonatkozó ismereteket; külön kis füzetben foglalta össze, amit a széphalmi emlékhelyről tudni kell - ezáltal Kazinczy kultuszát szolgálta; számos dolgozatban szólt a Bodroghöz néprajzáról, foglalkoztatták az e tájon létrejött hajdútelepek. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek sorozatának megindításával publikációs fórumot nyitott a helyismereti kutatás számára. Előadások sorozatával terjesztette a múzeum gyűjtőkörében - a Hernád és a Tisza között - a történeti és néprajzi ismereteket, a népélet tárgyi és szellemi megbecsülését célzó szemléletet.

Amikor életútja távolabbi megyék múzeumi műhelyeibe vitte, akkor sem tűntek el érdeklődésének köréből a zempléni témák (gondoljunk a Bodroghöz vízivilágáról, halászatáról megjelent publikációira). A tudományos konferenciákon, a debreceni egyetemen a néprajzosok képzésébe való bekapcsolódásán át szolgálja e táj kutatását, ezért is választotta Dankó Imrét közgyűlésünk 1989-ben a társaság tiszteletbeli tagjává.

R u z s i c z k y   É v a
nyelvész

"A szókincs megújításáért folyó harc megharcolásán kívül nagy érdeme Kazinczynak az is, hogy ... irodalmi nyelvünk egységesülését, nemzeti irodalmi nyelvvé válását előmozdította; hogy - a stílusfajok megkülönböztetésének megkövetelésével - az irodalmi stílus fejlődését s nyelvünknek stilisztikailag árnyalttá válását elősegítette."

A kiváló nyelvtudós életének nagy részét Kazinczy Ferenc kutatására fordította; a fenti idézet is ezt kívánja illusztrálni. Sátoraljaújhelyen született, itt érte az első meghatározó élmény a széphalmi mester örökségével kapcsolatban. A budapesti egyetemre kerülve egyik kedves professzora, Pais Dezső biztatta arra, hogy a magyar nyelv nagy újítójának munkásságával alaposabban foglalkozzék. Számos részpublikáció mellett Ruzsiczky Évának köszönhetjük az egyik legalaposabb nyelvtudományi dolgozatot Kazinczyról: "Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában. Kazinczy tájszó használata alapján" (Bp. 1963. 450 o.).

Amikor a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése 1989-ben Ruzsiczky Évát tiszteletbeli taggá választotta, arra törekedett, hogy a hajdani zempléni megyeszékhelyről elszármazott - de a szülőfölddel rendszeresen kapcsolatot tartó - szakembert köreihez kösse, hogy kifejezze a társaság névadójának életművét a nyelvtudomány oldaláról vizsgáló tevékenysége iránti elismerését, s hogy az ilyen irányú kutatásait továbbra is ösztönözze. A Kazinczy-örökség hasznosítása társaságunknak az alapszabályban rögzített egyik fő feladata, s nem lehetünk méltók a névadóhoz, ha lemondunk a tudomány hitelt adó erejéről. Ebben segít nekünk új tiszteletbeli tagtársunk, akinek felkészültsége nyelvtörténeti, stilisztikai megközelítések mellett az összehasonlító vizsgálatokban is minden bizonnyal új eredményeket fog teremni. Örömmel fogadtuk a jelen évkönyvünk számára felajánlott adatgazdag tanulmányát, mely a német felvilágosodás két kiemelkedő alakjának Kazinczyra gyakorolt hatását vizsgálja.

TÁRSASÁGI EMLÉKÉRMÜNK JUTALMAZOTTAI

A Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése 1989 tavaszán úgy döntött, hogy - évente legfeljebb két személy számára - emlékérmet adományoz arra érdemes tagtársainak. A Pócsik István által készített bronz érem azoknak adományozható - közgyűlési határozattal -, akik a társaság célkitűzéseit a legeredményesebben szolgálják. Az első két emlékérem odaítéléséről is döntött a közgyűlés.

D e m e L á s z l ó nyelvész-professzor

a Kazinczy Ferenc Társaság alapító tagja, aki rendszeresen részt vállal a feladatokból. 1987 őszén avatóbeszédével ő adta át a helybélieknek Alsóregmecen Kazinczy Ferenc emlékművét, amelyet társaságunk kezdeményezésére emeltek az egykori szülői ház telkén. Deme professzor több alkalommal foglalkozott Kazinczy munkásságának nyelvészeti vizsgálatával, emellett azonban különös jelentőséget tulajdonítunk annak a tevékenységnek, amelyet a magyar beszédkultúra szolgálatában végez. A helyesejtes elméleti vizsgálata mellett a beszédművelő versenyek, rádióműsor, kiadványok kezdeményezői, szakértői között tevékenykedik. Szakértelmének és segítőkészségének köszönhetjük azoknak a törekvéseinknek a sikerét, amelyekkel - alapszabályunk célkitűzését követve - társaságunk az általános magyar beszédkultúra gazdagítását kívánja szolgálni.

S z i l á g y i F e r e n c irodalomtörténész

ugyancsak alapító tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak. Mint egyik kötetében megvallja, a Csokonai-kutatók általában elfogultak Kazinczy ellenében, s ő maga Kazinczy kiadatlan munkáinak közrebocsátásával "engesztelő áldozat"-tal szolgál az ő "ragyogó s egyre vonzóbb szelleme előtt". 1984-ben jelent meg a "Sophie" Szilágyi Ferenc válogatásában, gondozásában, bevezető tanulmányával és jegyzeteivel, 1987-ben pedig "Az én életem" cím alatt bocsátotta közre Kazinczy önéletrajzi írásait, köztük több kiadatlant. Ezt a munkát a Kazinczy Ferenc Társaságnak ajánlotta. Most van sajtó alatt - társaságunk kiadásában - Kazinczy "Természetoeconomiája" című eddig kéziratban lappangó fordítása, amelyet Szilágyi Ferenc tárt föl - az író eredeti kézírásával készült eredetiből - ezzel is árnyalva a széphalmi mesterről kialakuló képet.

TARTALOM:

Az Olvasóhoz	3
K a z i n c z y é s t á r s a i ö r ö k s é g é b ől	
JÁNOS ISTVÁN: A magyar felvilágosodás szépliteratúrai kezdeményei .	7
HÓGYE ISTVÁN: Regmectől Kassáig	17
BUSA MARGIT: Kazinczy, a szabadkőművesek titkára	25
KOVÁTS DÁNIEL: Két szerkesztő: Batsányi és Kazinczy	35
GYÁRFÁS ÁGNES: A Bécsi Tudós Társaság és kapcsolatai	43
VÁCZY JÁNOS: Széphalom 2.	61
SZ.KÜRTI KATALIN: Kazinczy és a debreceni művészeti élet	95
RUZSICZKY ÉVA: Kazinczynak a német felvilágosodás két fő képviselőjéhez fűződő kapcsolatairól	119
BÍRÓ FERENC: A Kazinczy-kutatások helyzete, 1988	141
VASS LAJOS: Tövises és virágok (Kóruszsvit)	149

A b a ú j   é s   Z e m p l é n   s z á z a d a i b ó l

MOLNÁR ISTVÁN:	
Az abaúji településfejlődés	173
KOVÁTS MIKLÓS:	
Kassa régi egyeteme	187
SISKA JÓZSEF:	
Hegyaljai református iskolák a 17-18.században	195
BENCSIK JÁNOS:	
Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása	207
POZBAI DEZSÖNÉ:	
Kázmárkiak a konzisztórium előtt	227
BALASSA IVÁN:	
Erdélyi János, a folklór kutatója	243
SZENTIMREI MIHÁLY:	
Erdélyi János mint főkönyvtárnok	257
B.BALSAI JOLÁN — CSORBA CSABA:	
Régi és új címerek megyénkben	263
NAGY GÉZA:	
Bodrogközi hiedelmek a szülésről és a gyermekről . . .	283
FILIP GABRIELLA:	
Egy abaúji aprófalú sorsa	299

A z   u t ó k o r   é s   t á r s a s á g u n k   é l e t é b ől

GRÁNICZ-BARTH KATALIN:	
Anyanyelv-é az anyanyelv?	309
KATONA REZSÖNÉ:	
Emlékezés Péchy Blankára	315
DANKÓ GÉZA:	
Kazinczy örökségének hasznosítása ma	323
FEHÉR JÓZSEF:	
A Kazinczy Kör története I. (1902-1914)	331
HORPÁCSI SÁNDOR:	
Beszélgetés a Kazinczy Ferenc Társaság elnökével . . .	349
Újabb tiszteletbeli tagjaink:	
Benda Kálmán	353
Morvay Péter	354
Dankó Imre	355
Ruzsiczky Éva	356
A társasági emlékérem jutalmazottai	357
Társaságunk kiadványai	360

Kiadványaink:

É v k ö n y v e k

SZÉPHALOM 1. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1986.
328 l. Ára: 70 Ft.

SZÉPHALOM 2. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1986.
480 l. Ára: 120 Ft.

SZÉPHALOM 3. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1990.
360 l. Ára: 120 Ft.

K a z i n c z y K ö n y v t á r

1. Kazinczy Ferenc: Tövisék és virágok.
(Az 1811.évi első kiadás hasonmása.)
56 l. Ára: 20 Ft
2. Kazinczy Ferenc: Magyarország Geographica...
(Az 1775.évi első kiadás hasonmása.)
71 l. Ára: 25 Ft.
3. Magyar Museum.
(Kazinczy és társai folyóiratának hasonmása, 1788.)
118 l. Ára: 50 Ft.
4. Tokaj városkönyve.
(Az 1610-ből való kéziratos könyv hasonmása.)
130 l. Ára: 150 Ft.
5. Kazinczy Ferenc: Természet oeconomiája.
(Kazinczy kiadatlan munkáját Szilágyi Ferenc rendezte sajtó alá.)
70 l. Ára: 50 Ft.

E g y é b k i a d v á n y o k

HÖGYE ISTVÁN: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon. 1986.
162 l. 50 Ft.

SISKA JÓZSEF: Dámóc története és népe. 1987.
232 l. 50 Ft.

TOMPA MIHÁLY költeményei. 1988.
85 l. 86 Ft.

BARSI ERNŐ: "Bodrog partján nevededett tulipán..." Sárospataki diákdalok a 18.századból. 130 l. 45 Ft.

SZILÁGYI FERENC: Csalánok és ibolyák. Epigrammák.
Seres János rajzaival. /Sajtó alatt./

Felelős kiadó a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében Miskolcon 1990-ben,
B/5 formában - 600 példányban
Felelős vezető: BÁNHIDINÉ BALSZAI JOLÁN

É V K Ö N Y V Ü N K S Z E R Z Ő I :

DR.BALASSA IVÁN, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke

B.BALSAI JOLÁN levéltári osztályvezető, Miskolc

DR.BENCSEK JÁNOS múzeumigazgató, Tokaj

DR.BÍRÓ FERENC egyetemi docens, Budapest

DR.BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest

DR.CSORBA CSABA megyei levéltárigazgató, Miskolc

DANKÓ GÉZA gimnáziumi tanár, Kecskemét

FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely

FILIP GABRIELLA újságíró, Miskolc

GRÁNICZ-BARTH KATALIN Neuhausen, Svájc

DR.GYÁRFÁS ÁGNES könyvtárigazgató, Miskolc

HORPÁCSI SÁNDOR, szerkesztő, Miskolc

DR.HÖGYE ISTVÁN levéltárigazgató, Sátoraljaújhely

DR.JÁNOS ISTVÁN főiskolai adjunktus, Tokaj

KATONA REZSŐNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely

DR.KOVÁTS DÁNIEL főiskolai tanár, Sátoraljaújhely

DR.KOVÁTS MIKLÓS középiskolai tanár, Kassa

SZ.DR.KÜRTI KATALIN muzeológus, Debrecen

MOLNÁR ISTVÁN középiskolai tanár, Miskolc

NAGY GÉZA múzeumigazgató, Karcsa

POZBAI DEZSŐNÉ tanítónő, Szikszó

DR.RUZSICZKY ÉVA tudományos főmunkatárs, Budapest

SISKA JÓZSEF múzeumigazgató, Szerencs

SZENTIMREI MIHÁLY gyűjteményi igazgató, Sárospatak

DR.VÁCZY JÁNOS (1859-1918) irodalomtörténész

VASS LAJOS zeneszerző, Budapest

R a j z o k:

KIRÁLY ISTVÁN: 140, 194, 206, 226, 314 o.

OROSZ ZOLTÁN: 281 o.

SERES JÁNOS: 6, 15, 16, 24, 33, 34, 148, 149, 282 o.

TELLINGER ISTVÁN: 147, 150, 158, 172, 186, 205, 242 o.

Ár: 120 Ft.

1990

LEVÉLTÁRI
SOKSZOROSÍTÓ
MŰHELY
MISKOLC

